

Նախաբան

Ա.

Սկիզբն առաջին գրոց պատմութեանն Հայոց, որում սկիզբն արարեալ պատմեաց ստուգիւ այրն երանելի Ագաթանգեղոս, սկսեալ ի մահուն Արտեւանայ յԱրտաշրէ յորդոյ Սասանայ բռնաւոր Ստահրացւոյն. եւ զդարձ աշխարհիս Հայոց յանգիտութենէ կռապաշտութեան յաստուածգիտութեան ճշմարտութիւն ի ձեռն սրբոյ նահատակին Գրիգորիսի. որոյ անուն եւ զգիրսն անուանեալ կոչեն Գրիգորիսի: Երկրորդ գրոց սկիզբն արարեալ պատմելոյ ի կարգէ առաջին գրոցն՝ զիրս բազմափոփոխս աշխարհիս Հայոց, զբարեաց եւ զչարեաց, զվարս եւ զգործս զարանց սրբոց եւ զպղծոց, զժամանակի պատերազմաց եւ զխաղաղութեան: Պատմեալ զայս ամենայն Փոստոս ոմն Բուզանդացի, մինչեւ ցթագաւորութիւնն Արշակայ (որդոյ Պապայ, որդոյ Արշակայ,) որդոյ Տիրանայ. առ որով թագաւորութեամբ բաժանեալ աշխարհս Հայոց՝ պատարեցաւ յերկուս ծուէնս, ըստ օրինակի հնացեալ ձորձոյ: Եւ աւարտեալ աստանօր զբան պատմութեան իւրոյ՝ մնացուցեալ հանգոյց. զոր անուանեալ կոչեն զանուն գրոցն Հայոց պատմութիւն:

Երրորդ Պատմութիւնս այս ի կարգէ նորին գրոց շարագրեալ տկարութեանս մերում. յոր հարկաւորեալ հրամանաւ իշխանաց եւ բանիւ սուրբ վարդապետաց՝ տուաք զանձինս յայսպիսի գործ կարելոր, չիշխեցեալ ընդդիմանալ. յիշելով ի սուրբ Գրոց զսպառնալիսն անհնազանդից որդւոցն եւ զորս գրէ ներողութիւն հնազանդից եւ հաւանելոց. կարել մի ըստ միոջէ զիրս եւ զգործս, զբազմայեղանակ դիպմունս Հայաստան աշխարհիս, բաժանմանց յերկուս թագաւորութիւնս. եւ ի վիճակէ բաժնոյ անօրինացն արանց քաջաց, ի տոհմէ նախարարացն Հայոց, տալ զանձինս անհամարս ի նահատակութիւնս ի վերայ ուխտին սրբոյ եկեղեցւոյ, եւ կիսոց համբերել կապանաց եւ բանդից վասն երկնաւոր յուսոյն բազմաժամանակ տելողութեամբ. հեղուլ եւ քահանայից ընտրելոց Աստուծոյ եւ ճշմարտապէս հովուաց զարիւն ի պարանոցաց իւրեանց ի վերայ ընտրեալ բանաւոր հօտին Քրիստոսի. եւ ոմանց յընկերակցաց նախարարացն եւ յայլ ազատ մարդկանէ՝ դառնալ յետս յուխտէ սրբութեանն եւ անշէջ յաւիտենից հրոյն լինել լուցկիք, պատրաստելոյն սատանայի եւ նորին արբանեկացն: Եւ գրել զայս ամենայն մինչեւ ցօր սկզբան մարգպանութեանն Հայոց Վահանայ Մամիկոնէից տեառն եւ մեծի զօրավարին Հայոց եւ մարգպանի. եւ դադարեալ հանգուցից յայնմ տեղուջ զբան վաստակոց պատմութեանցս այսոցիկ:

Բ.

Ընդ բազում ճառս մատենից առաջնոցն պատմագրացն Հայոց անցի. յորոց ըստ յերկար ընթերցողութեան գտի ի նոցանէ զժամանակաց եւ զդարուց աշխարհիս Հայոց բազմադիմի յեղափոխութիւնս, յստոյզ եւ յանսխալ կարգաւորութենէ Առաջին գրոցն, զոր յարմարապէս պատմեալ ծանոյց մեզ երանելին Ագաթանգեղոս, այր բանիբուն գիտութեամբ եւ լի ամենայն հրահանգիւ,

ստուգաբան ի կարգադրություն ճառից եւ յարմարագիր ի պատմութիւնս ասացուածի իւրոյ: Սա գնուագումն թագաւորութեան Արշակունւոյն Արտաւանայ եւ զգօրանալն Ստահրացւոյն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ՝ ստուգապէս յօրինուածով կարգեալ դրոշմեաց. զքինախնդրութիւնն Խոսրովու եւ զտարակուսանս գոռոզացեալ Ստահրացւոյն. զխորհուրդն եւ զխոստմունսն գտողի հնարս յաղագս մահուն Խոսրովու. զխորամանկութեանն զմտածութիւնն Անակայ եւ զսպանումն ի նմանէ զնորուն Խոսրովու՝ նենգաւոր խաբէութեամբ. զմատնումն յայնմհետէ զաշխարհիս Հայոց ի ձեռս թագաւորութեան օտարի. զփախուցանել դայեկացն զորդիս Խոսրովու յօտարութիւն առ ի յապրումն. զհսկայաբար միսանգամ զդարձն Տրդատայ եւ զյաղթող մարտիւ ունելն զիւրոյին զնախնեացն քաջաբար զթագաւորութիւնն. զդիմելն առ նա սրբոյն Գրիգորի՝ զհեշտ պաշտաման տենչիւ, զնահատակութիւն նորին սրբոյն, եւ թէ ո՛րպէս տարաւ անպատումն եւ անբաւ բազում չարչարանացն. զառաւելապէս օգնականութիւնն Քրիստոսի, որ ցուցաւ ի վերայ սրբոյն, ի հիացումն դեռեւս մոլորեալ մարդկան. զհամբերութիւն տեսողութեանն այնչափ ամս ի վիրապին, ըստ կանխագէտ տնտեսութեանն վերնոյն, որ պահէր զնահատակն ի գործն Հայոց. զեկս սուրբ կուսանացն ի Հռովմայեցւոց քաղաքէն, եւ զհեղումն մարտիրոսական արեանն ի Վաղարշապատ քաղաքի, յոռոգումն դալարութեան գօսացելոց դիոց մարդկան. զելն սրբոյն Գրիգորի ի խոր վիրապէն, եւ զհանումն Հայաստան աշխարհիս ի խաւարէ անգիտութեանն յաստուածային արքայութեանն լոյս. զյորդորումն յայնմհետէ վարդապետութեան կենաց աշխարհիս Հայոց. զկտակս մկրտութեան լուսոյ, զոր Փրկչն Քրիստոս ի ձեռն մեծի նահատակին Գրիգորի, բարեխօսութեամբ եւ սուրբ կուսանացն, ծաւալեցոյց յաշխարհիս մերում. զշինութիւն եկեղեցեաց, զպայծառութիւն քահանայից, զխումբս բազմամբոխ ժողովրդոց ի տօնս Փրկչին եւ ի ժողովմունս յիշատակաց սրբոց: Ջայս ամենայն, եւս առաւել քան զսոյն գիտութիւն, յիւրում հաստատուն եւ անսխալ կարգադրութիւնսն պատմեաց մեզ երանելի այրն Աստուծոյ սուրբն Ագաթանգեղոս:

Գ.

Իսկ զհետ սորա, ըստ այլայլման իրաց եւ ժամանակաց եւ դիպելոյ աշխարհիս Հայոց բազմամբոխ դարուց, երբեմն խաղաղութեան եւ երբեմն սաստիկ եւ անբաւ շփոթմանց, միաբանութեան առ միմեանս եւ երկպառակութեամբ ճեղքելոյ ի միմեանց՝ կալ ոմանց ըստ աստուածային հրամանատուութեան ի հնագանդութիւն բնիկ իւրեանց Արշակունի թագաւորացն, եւ այլոց ծառայել կամաւ օտար թագաւորացն՝ ի կորուստ անձանց եւ աշխարհիս. որք ի միաբանելն տեսանէին զԱստուծոյ օգնականութիւնն յանձինս եւ յաշխարհս, եւ ի քակտելն եւ ի պառակտելն՝ զվնաս եւ զկորուստ յանձինս եւ յաշխարհս:

Որում երկրորդ գրոցն անուանեն զոմն պատմագիր, կոչեցեալ Փաւստոս Բուզանդացի. եւ վասն զի կարգելոցն առ ի նմանէ ի տեղիս ուրեք կարծեցին ոմանք բանք ինչ ոչ յարմարք եւ դիպողք,

որպէս առաջնոյն ճշգրտաբանութիւն, Ագաթանգեղոսն կոչեցելոյ՝ յերկուացեալ հարկաւորին չասել զայնպիսի անպատշաճ կարգումն բիւզանդացւոյ ուսելոյ: Քանզի Բիւզանդիոսս այս փոքրիկ քաղաքիկ էր, յառաջագոյն շինեալ յառնէ ումեմնէ Բիւզաս անուն կոչեցելոյ, մերձակայ Թրակացւոց սահմանակցութեանն. զոր եւ ի գալն աստուածական հրամանով սրբոյն Կոստանդիանոսի ի վերայ անթիւ բազմութեանն Գթաց ի պատերազմ, եւ առ եզերքն Ղեկովք գետոյ արարեալ զհւր զօրու բանակատեղս, որ եւ աստուածային տեսչութեանն լինէր արժանի, օրինակեալ նմա յայտնապէս յերկնից աստեղեայ լուսատեսիկ նշան կենսատու խաչին, բերելով շուրջ զինքեամբ ճառագայթից նշանագիրս, թէ «այսու յաղթեսցես». եւ նորա զարթուցեալ՝ յուսով երեւեցելոյ նմա սուրբ նշանին օգնականութեան յաղթեալ վանէր զթշնամեացն բանակսն, եւ խնդիր փութապէս զհետիս այսմ հոգացեալ՝ ճեպով զհւր մայրն զերանելին Հեղինէ յԵրուսաղեմ առաքէր: Եւ թէ որպէս անդ ի ձեռն ջերմ խնդրոյ սրբոյ մարդոյն յայտնեցաւ կենաց փայտն՝ զիտէ ամենայն անձն, ի նորին գրոց տեղեկացեալ զգիւտ փրկութեան մերոյ:

Եւ ինքն թագաւորն եկեալ ի յառաջագրեալ քաղաքիկն, որ անուանեալ կոչէր Բիւզանդիոս, եւ տեսեալ զսքանչելատեսիլ զամրութիւն տեղւոյն, թէպէտ եւ ծանրագոյն եւ բազում աշխատութիւն ի տեղւոջն ցուցանիւր՝ ոչ ինչ վեհերէր վասն օգտակարութեան կղզւոյն. վասն զի շրջափակեալ յամենայն կողմանց՝ ծովածիր էր տեղին, բայց խուն ինչ ցամաքայատակ ճանապարհ, առանց շրջագայութեանց ջրոցն, որ ելանէր յարեւմուտս կոյս կաղաքին: Վաղվաղակի զձեռն ի գործ արկեալ՝ տայր հրաման հարթել զբարձրաբերձ զբլուրսն, որ ի ներքս ի կղզւոջն էին, եւ շինեալ քաղաք մեծապայծառ, զոր ըստ իւրում անուանակոչութեանն Կոստանդնուպօլիս անուանէր, որ թարգմանի հայերէն՝ Կոստանդիանոսի քաղաք. զոր ոմանք ըստ հռովմայեցի բարբառոյն Պաղատն ասեն, որ թարգմանի արքունի: Իսկ որ յառաջագոյն շինեալ Բիւզանդիոսն էր՝ է թաղ մի յեզեր նորին քաղաքի, որ մինչեւ ցայսօր նորին անուամբ կոչի Բիւզանդիոս: Եւ յայնմհետէ վտակք գիտութեան, որպէս ի թագաւորանիստ վայրի, յորդեալ բղխեն ի քաղաքէն. որպէս եւ յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց քաջ ուսեալքն անդ փութան հանդիսանալ, եւ մինչեւ ցայսօր առաւելեալ տարածին յամենայն կողմանս նորա իմաստութեան վտակք:

Արդ յայնպիսումն քաղաքի եւ ի մէջ այնչափ բազմութեանն ուսելոյ վարժեալ այրն Փաւստոս այնպիսի ինչ արդեօք անհաճոյս լսողաց բանս կարգէ՞ր ի պատմութեան իւրում: Քաւ եւ մի՛ լիցի: Ուստի եւ անհաւատալի իմում տկարամտութեանս կարծեցեալ գործն՝ ասեն, թէ գուցէ այլ ոք յանդուգն եւ անհրահանգ բանիւ լրբաբար ձեռն արկեալ յիւրն՝ գրեաց զինչ պէտս ըստ կամի. եւ կամ զի ուրուք անկարեալ դիպողս՝ այլաբանեալ վնասեաց, եւ անուամբ Փաւստոսին զհւրոյ յանդգնութեանն սխալանս համարեցաւ ծածկել. եւ այն յայտնի ցուցանի ամենայն հայեցողաց. քանզի են ոմանք ի Յոյնս, այլ մանաւանդ առաւել յԱսորիս, բազումք սարդեցին գալ յայսպիսի յայրատութիւնս. արք տգէտք եւ յանդգունք գրեցին յինքեանց ճառս ընդունայնս եւ անպիտանաբանս

Եւ խառնեալ եղին ի գիրս գիտուն լսողաց. այլ ընտրող մտաց ճանաչի յայտնապէս գիտնոցն բանք եւ անմտացն շաղփաղփութիւնք:

Դ.

Որում արթնամիտ խորհրդականութեամբ ուշադրեալ այսմ ամենայնի մտաւոր եւ քաջ այրն Վահան տէրն Մամիկոնէից, զօրավարն Հայոց եւ մարզպանն, որ բազում եւ անհամար ուղղութեանց աշխարհիս Հայոց ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ եղեւ արարող, անձամբ եւ զայլս յորդորելով զբազումս: Սա որպէս եւ այլ ամենայն բարոյ իրօք հոգացեալ զՀայաստան աշխարհի իրս՝ առաւել եւս զայս ի դէպ եւ պատշաճ համարեցաւ. ի մնացեալ տեղոյ պատմութեան Երկրորդ գրոցն աճեցուցանել յառաջ եւ գրել յայնմհետէ զեղեալս յաշխարհիս Հայոց: Բազում զգուշութեամբ գրել եւ կարգել մի ըստ միոջէ զամենայն զհոգեւորացն զառաքինութիւնս եւ զարանց քաջաց զլաւութիւնս: Որպէս զի զհոգեւորացն զբարի վարսն լուեալ բազմութեան ժողովրդոցն՝ նմանողք լինել ցանկասցին մարդիկ ճգնութեանց նոցա, եւ քաջքն լսելով զայլոց զգործսն յառաջագոյն քաջացելոցն՝ յաւելեալ յանձանց քաջութիւն՝ անուանի յիշատակ թողցեն զկնի իւրեանց՝ անձանց եւ ազգի: Իսկ ծոյլքն եւ վատքն հայելով յանձինս եւ լսելով զայլոց զպարսաւանս՝ ի բարի նախանձն կրթեալք ջանասցին լաւանալ:

Ըստ այսմ օրինակի զգուշացեալ ստիպեցուցանէ զմեզ տէրն Մամիկոնէից Վահան, զօրավարն Հայոց եւ մարզպան. որոյ հասեալ հրաման առ իս Ղազար Փարպեցի. որ եւ սնեալ եւ ուսեալ առ ոտս առաքինակրօն երանելւոյն Աղանայ, որ էր ազգաւ ի հոյակապ եւ յականաւոր տոհմէն Արծրունեաց, որդի Վասակայ, եղբօր Տաճատայ եւ Գոտորզի: Որ մինչդեռ էր ի տիս մանկութեանն, եւ այն ինչ դեռ տէգ մուրուացն ի վերայ զեղեցկատեսիլ վարդափթիթ ծնօտիցն բուսանէր՝ ի բաց ընկեցեալ արհամարիէր զամենայն վայելս անցաւոր կենցաղոյս, եւ զերկնաթռիչ զճանապարհէն յաւիտենից բարութեանցն ընտրեալ հետեւիւր, կեցեալ յանապատս ընդ արս ընտիրս ի ճգնութիւնս մեծամեծս: Ջորոյ եւ ոչ բաւական ոք է բանիւ բովանդակել զանբաւ վարուցն զառն նահատակութիւնն. այլ այսքան միայն ասացեալ մնացուցուք զբանս, որպէս թէ պատճառանօք գոլով ի մարմնի՝ տքնութեամբ եւ պահօք եւ անդադար աղօթիւք զցայգ եւ զցերեկ միշտ հոգեւոր անսպառ վաստակօք զանմարմնոցն զվերին զօրացն բերէր յանձին զքաղաքավարութիւն. որ ոչ երբէք ի կեանս իւրում ընտրեաց ժամ աղօթից. այլ զտիւ եւ զգիշեր անհանգիստ նմա ժամ աղօթից էր, եւ կեցեալ այսպէս, մինչեւ առաւելեալ ծաղկէր հեր զլիսոյն սպիտակն քան զխարտէշն, եւ կատարեալ զընթացս նահատակութեան իւրոյ՝ հանգչէր: Եւ եղեալ ի մատրանն ի Հաղամակերտի. որոյ յիշատակարանն ընդ անուանս վկայիցն սրբոց պատմեալ քարոզի մինչեւ ցայսօր եւ յաւիտեան անուն սրբոյն՝ յամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց աշխարհիս, Վրաց եւ Աղուանից:

Եւ արդ՝ այսպէս հարկաւորեալ բռնադատեաց զտկարութիւնս մեր տէրն Մամիկոնէից Վահան, սպարապետն Հայոց եւ մարզպան, զծեռն արկանել ի գործ, որ ի վեր քան զկար գիտութեան մերոյ էր, քանզի էր քան զքան....

...Եւ պարտեալ եռանդեանն չարութիւնն՝ անդէն եւ անդ դադարեալ ցածնուն: Այսպէս եւ բան հզօրին Աստուծոյ վճարէ զամենայն զոր կամի. ցասուցեալ ըստ չարի մեր գործոց՝ խրատէ ողորքեալ. զբարի դարձ տեսանելով՝ ողորմի փութով:

Ե.

Եւ արդ՝ յահագին այսպիսի մահուս զերծեալ անձինք շահաժողով ընչասիրացն եւ հասեալք եւեթ խնդրոյն տենչիցն, որում ուշ արարեալ բաղձան, մոռացեալ զվիշտսն՝ բերկրեալ օգտիւքն զուարճանան: Իսկ ո՞րչափ եւս առաւել գտանիցին զանձուն յաւիտենից ժառանգաւորք՝ որք եւ գյօրինուածս բանից ստուգապատում կարգեալ պատմագրեցին, չառնել մարդահաճութեան բանից յաւելուածս, ի ցրումն ոսկերաց, ըստ ասացածի սաղմոսերգին. այլ զգուշական երկիւղին ընդ բազմաց լայնածաւալս գիտնական բանի նաւեցին անվթար, ի սուրբ Հոգւոյն շնորհսն յուսով ապաւինեալք. ունեալով փոխանակ փայտամած տախտակացն՝ զհիմն ուղղափառ հաւատոյ, եւ փոխանակ ի նմա բազմայարմար կազմութեանն հնարիցն՝ զերրեակ ինքնութեանն միութիւն զանբաժան սուրբ Երրորդութեանն: Եւ զի նաւացն տախտակք առանց բազմաց սատարելոյ չինարին լինել յանօթ պիտանացու, քանի՞ եւս առաւել այսպիսի մեծ եւ հոգեւոր գործոյ ձեռնարկութիւն, ուր բազում կարեւոր պէտք էին առաքինի արանց օգնականութեան: Զի ոչ փոքր ինչ կասկած է՝ աներկիւղ այսպէս ունեք տալ զանձն յայսպիսի վաստակս, ուր պիտոյ են յարմարութիւնք բանից, որոշեալ կարգադրութիւնք ըստ հրամանի կանոնեալ գիտութեանն, բերել պատկառելով ստուգագրութիւն անպարսաւ յականջս իմաստասէր լսողաց. չյաւելուլ զանեղեալսն՝ յընդունայն աճմունս բանից. չնուազեցուցանել զեղեալսն եւ կարճակտուր պատմել բանիւք անփութութեամբ. այլ զբնաւն ողջախոհ զգուշութեամբ բերել ի յայտնութիւն: Եւ վասն զի են աստ պէտք բազում երկիւղագին պատրաստութեան՝ արդ նպաստեալ իմում տկար խորհրդոյս՝ աղաչեմ, սատարեցէ՛ք ամենայն աղօթասէր անձինք, ձերովք առ Աստուած խնդրուածովք օգնականութեամբք: Որովք արդարապատումն ճշգրտաբանեալ զեղեալ ի վեր քան զիս գործոյս հարկաւորութիւն՝ ընդ յորձանս մեծապատումն ծաւալացս նաւեալ մտաւոր ստուգաբանութեամբ՝ հասից բարեխօսութեամբ սրբոց յանալէկոծ եւ յապահով նաւահանգիստն:

Օրհնեալ է Աստուած:

Զ.

Եւ ի բաժանելն զթագաւորութիւն Արշակունւոյն յերկուս, առ ի հնագանդեցուցանել զկողմն արեւմտից աշխարհիս Հայոց՝ թագաւորին Յունաց ընդ իշխանութեամբ իւրոյ տէրութեանն, եւ զկողմն արեւելից խոնարհեցուցանելով դառն եւ բռնաւոր ծառայութեամբ՝ արքային Պարսից՝ երթեալ այնուհետեւ նախարարքն Հայոց ի վիճակէ մասին արքային Պարսից՝ խնդրէին իւրեանց թագաւոր ըստ բնիկ նախնի կարգին յազգէն Արշակունեաց: Եւ արքային Պարսից Շապիոյ կատարեալ զհայցուածս նոցա՝ շնորհէր նոցա թագաւոր խոսրով անուն յազգէն Արշակունեաց:

Քանզի նախագոյն թագաւորն Հայոց Արշակ ունէր միահեծան զթագաւորութիւնն ի վերայ ամենայն աշխարհիս Հայոց: Իբրեւ ետես, թէ խախտեալ քայքայեալ մատնեցաւ ի բաժանումն մեծ իշխանութիւն թագաւորութեան ազգին իւրեանց՝ մեծաւ տրտմութեամբ խռովեալ տարակուսէր յանձն իւր. տեսանէր նախ զանկանելն ընդ լծով ծառայութեան երկուց թագաւորաց զաշխարհս Հայոց. եւ դարձեալ՝ զմեծ մասն, զլաւն եւ զպիտանին եւ զարգաւանդն աշխարհիս Հայոց ունել ի բաժին արքային Պարսից. քանզի թէպէտեւ հասեալ բազում գաւառք այլ ի ժառանգութիւն մասին թագաւորին Յունաց՝ սակայն համեմատէին այն միայն Այրարատեան գաւառին: Խորհուրդ բազմածուփ հանդերձ իւրովք սիրելեօք ի մէջ առեալ թագաւորն Արշակ՝ մտայոյզ լինէր ի սիրտ իւր ասելով. «Թէպէտ երբէք մինչեւ ցայժմ կամ հակառակութեամբ կամ սիրով եղեալք մեք ընդ միմեանս՝ զգացուցեալ էր մեր նոցա գործով պատերազմի, որպէս եւ պարտ էր ճանաչել առն զփորձ միւսոյ եւս լաւագունի քան զինքն. եւ թէ խոնարհեալ դիպէաք ի սէր առ միմեանս՝ սակայն եղբայր լինէաք հաշուեալ նոցա, պատուով եւ գահակցութեամբ ըստ կրսերագոյն մասին, եւ ոչ բնաւ անկեալք ի բաժին՝ զանուն ծառայութեան ստացեալ կրէաք յանձինս: Իսկ այժմ, յաղագս ցասուցանելոյ մեր եւ մերոց առաջնոցն զերկայնամիտ եւ զքաղցր Աստուած՝ մատնեալ անկաք ի ստրկութիւն, եւ խոնարհեալք յանարգութիւն՝ անողորմութեամբ գտեալք ի բաժանումն. այլ եւ զգեղեցիկ տեղիս հանգստի մերոյ եւ բնակութեան տեսաք ժառանգեալ ամբարիաւաճ եւ անաստուած ազգին Պարսկաց: Վասն որոյ ընտրելագոյն լիցի ինձ թողուլ զանձկալի եւ զամենատենչ վայրս երկրիս Այրարատոյ, զբնիկ եւ զսեպիական տեղիս նախնեաց իմոց, եւ զնալ զկնի աղքատութեան եւ կեալ բաղձալի կարօտանօք՝ քան թէ սիրել զկենցաղս աշխարհիս, զոր իբրեւ թողլոց եմք ականայ. եւ ընտրել զբնակութիւն մասին այսորիկ՝ քան բնակել անարգանօք ի մէջ անօրինաց եւ կեալ միշտ ցաւօք մտաց զյերկար եւ կամ զկարճ կեանս անյայտ կենցաղոյս, եւ վախճանել անարգութեամբ, ըստ որում ոչ արժանի թագաւորական պատուոյ եւ շքեղութեան»:

Է.

Եւ խորհելով զայս ամենայն Արշակ թագաւորն ի միտս իւր՝ լքեալ մերժեալ թողոյր զբարի եւ զբնիկ ժառանգութիւն նախնեաց իւրոց, զգաւառն Այրարատու, զհոյակապն եւ զհռչակաւորն եւ զականաւորն. զամենաբոյսն, զամենաբուղխն, զամենալին, զամենագիւտն ի շահս եւ ի դարմանս մարդկային պիտոյիցս կենաց եւ վայելչութեան եւ սթափութեան. զդաշտս մեծատարածս եւ որսալիցս. զլերինս շուրջանակի գեղեցկանիստս եւ պարարտարօտս, զհոծեալս էրէովքն կճղակաբաժնիւք եւ որոճայնովքն, եւ այլովք եւս բազմօք ընդ նոսին: Յորոց ի վերուստ ի կատարացն ջրոց հոսմունք, անկարօտ ոռոգման արբոցանելով զդաշտս՝ մատակարարէ անբաւ բազմութեամբ յոստանն, կանամբք, արամբք եւ ընտանեօք, զանպակասութիւն հացի եւ զինւոյ, զանուշահոտ զմեղրահամ քաղցրութիւն բանջարացն եւ զզանազանունն իւղաբուղխ սերմանցն: Իսկ ի լանջակողմանսն կամ ի սարահարթ տեղիս սփռեալ, յոր դիպեցուցեալ զհայեցած նորոգատեսիլ մարդոց՝ հանդերձս ինչ եւ ոչ ծաղկաբոյս գոյնս կարծեցուցանեն սփռեալքս պարարտաբոյսք եւ պարարտ արօտք պարարտահամք. որոց թանձրախիտ աճմունք խոտոցն զանթիւ արօտականս ընդանի իշանց եւ զանհամբոյր բոյլս վայրենի էրէոցն յագեցուցեալ՝ թանձրաթաղանթս, առօգազաւակս, սոնքացեալս գիրութեամբ զբնաւ մարմինն ցուցանեն: Իսկ սաստկաբուրունն անուշահոտ ծաղկանցն, որ զարանցն քաջաց որսասէր նետողացն եւ զհօտարած բացօթեացն, ընձեռելով առողջութիւն՝ զօրացուցանեն զզգայութիւն խելացն եւ նորոգեն: Անդ գտանին եւ ազգի ազգի արմատք բուսոց ի պէտս օգտակարութեան դեղոց, ըստ ճարտարագէտ ճանաչողութեան ստուգահմուտ բժշկացն յօրինուածոցն, երագահաս ախտահալած սպեղանիք, եւ կամ արբմամբ՝ յերկարելոցն ի ցաւս պատահացուցանեն առողջութիւն:

Իսկ դաշտացն ամենալրութիւն զկամս աշխատասիրացն կորզելով յինքեանց իբրեւ բանիւ, եւ առլցեալ որ զինչ եւ է բարով՝ եւս առաւել փութանակի զդարձն առ ինքեանս հրաւիրեն միանգամայն: Որք ոչ միայն երեւելութեամբն ցուցանեն, վերաբերեալ զշահաւորութիւն օգտից մարդկան, այլ առաւել յորդորախոյզ աշխատողացն՝ զառ ընդ երկրաւ ծածկեալ օգուտս ուսուցանեն, զանձել անձանց շահս եւ զվայելս այսր աշխարհիս ի մեծութիւն թագաւորաց եւ ի հաստատութիւն հարկահանաց, զոսկի եւ զպղինձ եւ զերկաթ եւ զպատուական քարինս. զոր ընկալեալ արուեստող ծեռաց՝ զարդարեն զթագաւորս մեծատեսիլ զարդեօքն յօրինուածովքն, զոր ի խոյսն եւ ի թագսն եւ ի հանդերձսն յոսկէհուռս պաճուճեալս ընդելուզանեն: Այլ եւ ածմամբ ջրոց՝ համածին անուշութիւնս մատուցանեն կերողացն զխորտկացն որոշութիւնս: Նաեւ զարմատս եղէզնասեր բուսոցն ոչ ընդունայն սնուցանէ յինքեան ամենաբաղձ դաշտն Այրարատոյ, այլ եւ ի նմանէ ծնեալ որդունս, ի զարդ կարմրատեսիլ գունոց, ընծայէ օգտասիրացն շահս եւ շքեղութիւնս: Եւս եւ գետոցն գնացք բազմակերպ ձկամբք մեծամեծօք եւ փոքունբք, զանազանեալ համովք եւ այլ եւ այլ տեսովք՝ ուրախացուցեալ լցուցանէ զշնորհս ընչից եւ յագուրդ որովայնից ժրացելոցն եւ անվեհեր ջանացողացն:

Սնուցանել յինքեան երկիրն ջրովք արուեստիք եւ գառաւելութիւն հաւուցն յուրախութիւն եւ ի սթափունն որսատենչ ազատացն. զկրկջածայն քաղցրածայն առապարասէր վիմասոյճ սորամուտ երամս կաքաւացն եւ սալամբացն, եւ կամ զեղէգնաբնակ թփամուտ մացառաղօղ պարարտամարմին զանուշահամ ազգ աքարացն վայրենեաց. այլ եւ զջրասուզակ մամռախնդիր խօզակեր մեծանծունք եւ յաղթամարմինք հաւքն, փորն եւ թանծրն եւ սագն, եւ կամ այլ բազում եւ անհամար ցամաքայնոցն եւ ջրայնոցն ջրովք թռչնոցն: Իսկ թակարդացն շրջափակութեամբք, երագագիւքն եւ գահողովքն, ելեալ ի յորս գունդք նախարարացն որդուովքն ազատացն. ուր ոմանք զհետ ցռուցն եւ այծեմանցն արշաւելով՝ զխիզախական զաղեղնածայնն եւեթ բարբառիցին. եւ այլք զհետ բուլից եղջերուացն եւ եղանց ձիարծակ եղեալ՝ զգործ կորովածիճ արանցն ցուցանեն. եւ կէսք սուսերօք իբրեւ զմենամարտիկս՝ զսաստկանդամ երամս վարագացն զլորեցուցեալ սպանեն: Եւ շատք ի մանր մանկանց նախարարաց որդուցն դաստիարակօք եւ ծառայիւք զայլ եւ այլ սեռս ի թռչնոցն որսացեալ բազայիւք՝ դարծեալ բերիցեն ի յաճունն ընթրեացն ուրախութեան. եւ այսպէս առլցեալք իւրաքանչիւր որսով՝ գնան ուրախացեալք:

Որոց դէտ ակն կալեալ ըստ հանապազօրեայ սովորութեան՝ ջրայոյճ ջրածուփ ձկնորսացն մանկունք, ընթացեալք ի յառաջս նախարարագունդ որերոյն՝ ձկունս ի յորսոյ եւ բազմազան վայրենի հաւուց ձագս եւ կամ ձուս ի կղզեաց գետոյն բերեալ մատուցանեն ընծայս իշխանացն: Յորոց ընկալեալ մասն ինչ նախարարացն ըստ կամի՝ պարգեւեն եւ նոքա ի յիւրեանց բերոցն ըստ առաւելապէս բաւականի ընծայաւորացն. եւ հասեալք լի ամենայն բարութեամբ յիւրաքանչիւր յապարանս՝ շնորհեն եւ անպարապիցն մնացելոցն ի տան՝ զամբիծսն, առաւելապէս եւ առ օտարսն: Եւ տեսանել է յամենեցուն ընթրիս, որպէս եւ շեղջակոյտս ինչ ի վերայ միմեանց, զէրէոցն բազմութիւն եւ զնոցուն զլիսոց կարգմանց զառաջադրութիւն. յորոց ուրախացեալ բերկրին ձկնակերացն եւ մսակերացն անծինք. առաւել քան զխորտկաց անուշութեամբ՝ հոգեւոր ճաշակօք, սաղմոսիւք եւ մարգարէական երգօք օրհնելով զպարգեւատուն Քրիստոս եւ զտուիչ եւ զլցուցիչ ամենայն բարութեանց:

Ը.

Եւ արդ՝ զայսպիսի զըղծակերտ գաւառ, զչնաշխարհիկ եւ զամենալի ըստ տուչութեան ամենախնամ արարչին Աստուծոյ, զԱյրարատեան գաւառ, որ է գլուխ աշխարհիս Հայոց, զգաւառն համբաւատենչ, զգաւառն ամենալի, որ բերէ յինքեան զօրինակ լիութեան, ըստ բանի Գրոյն, զերկրին Եգիպտացւոց եւ զդրախտին Աստուծոյ, եւ զբնիկ սեպիական կալուածի ազգին Արշակունեաց զքաղաքն Վաղարշապատ, զբնակութիւն ոստանի Արշակունի թագաւորացն, զբարծրաբերծ շինուածս անթիւ ապարանացն, զանյազ զամենալի դաշտացն զբերկրունն, զհրեշտակացոյց հիմնարկութիւնն սրբոյ տանն Աստուծոյ, մեծի եկեղեցւոյն կաթողիկէի, եւ զայնց վկայարանաց

ճգնազգեցիկ երանելի կուսանացն. որոց գտեալք անարժան՝ ազգն Արշակունեաց յաղագս անարժան գործոց իւրեանց, ըստ բանի սրբոյ առն Աստուծոյ Ներսէսի՝ գտան եղեալք ընկեցիկք յերեսաց Աստուծոյ. մատնեցան ի բաժանումն թագաւորին Պարսից եւ Յունաց, որոց վիճակեալ երկոցունց զմեծ զաշխարհս Հայոց՝ բաժանեալ ծառայեցուցին:

Յաղագս որոյ յուղի անկեալ զնայր յԱյրարատեան գաւառէն որպէս ի գերութիւն Արշակ թագաւորն Հայոց. լաւ համարեցաւ երթալ զհետ սուղ սակաւ բաժնի յերկիրն հաւատացեալ, եւ կալ ի հնազանդութիւն Յունաց թագաւորին, քան թէ կալ ի փափուկ գաւառի այսպիսի վայելչութեանց, եւ տեսանել հանապազօր զայպանումն հաւատոց, զթշնամանս սուրբ եկեղեցւոյ, զնախատինս, զոր կրելոց էին պաշտօնեայք աստուածային ուխտին յանօրինաց մոգուցն, զթեթելութիւն իւրոյ ազգին եւ զթագաւորութեան՝ յամբարհաւաճ իշխանացն Պարսից տէրութեանն. ընտրելագոյն հաշուեալ անցուցանել զնուազ եւ զթուով ժամանակ կենցաղոյս այսորիկ քրիստոնէութեամբ ի խաղաղութեան, քան թէ սուտ փառօք որպէս զարհամարհոտ կեցեալ աստ եւ վրիպեալ յաւիտենից կենացս՝ մատնիլ յայրումն անշէջ հրոյն յաւիտենից: Եւ խորհելով զայս ամենայն՝ յանկարծակի ի միտս իւր լքեալ տարակուսեալ զբարի ժառանգութենէ զնախնեացն իւրոց՝ զնայր ի ծառայութիւն թագաւորին Յունաց:

Թ.

Իսկ յետ ժամանակի ինչ անցելոյ՝ բերեալ ատելութիւն նախարարացն Հայոց, որ ընդ Պարսից իշխանութեամբն էին, ընդ թագաւորին իւրեանց Խոսրովու,- վասն երթալոյ տակաւին ի նուազումն թագաւորութեան յազգէն Արշակունեաց, յաղագս առաւելեալ ի նոսա գործոց իւրեանց չարաց, ըստ բանից սուրբ քահանայապետիցն առաջնոց եւ այլոց եւս բազում առաքինի արանց, որք անլուռ բերանով բողոք բարձեալ յանդիմանէին զանարժան գործս նոցա եւ զմատնումն ընդ լծով խիստ եւ անօրէն ծառայութեանն Պարսից, եւ նախագոյն բարբառէին,- երթեալ այնուիտեւ առնէին բանսարկութիւնս առ Շապուի արքայն Պարսից, եթէ «Խոսրով զինքն կարծեցուցանէ քեզ սիրելի եւ հնազանդ, եւ այս ամենայն ցուցականութիւն նորա առ քեզ՝ ստութեամբ եւ ոչ ստուգութեամբ. վասն զի գաղտ ուխտ իւր եւ խորհուրդ ընդ թագաւորին Յունաց է, եւ միշտ հրովարտակօք եւ երթելեկ պատգամաւորօք խօսի ընդ նմա ի խաղաղութիւն: Բայց դուք որպէս իմանայք հատուցանել նմա ըստ նորա խաբէութեանն՝ զայն դուք ոչ իշխէք»: Եւ կարծէին բանսարկութեամբ ըստ իւրեանց անմիտ խորհրդոցն՝ կորուսանել զնա, եւ անձանց եւ աշխարհի բարւոյ իմիք շինութեան լինել պատճառ. եւ ոչ զհտէին, եթէ տակաւին ի մաշումն եւ ի չար ծառայութիւն վասն մեղաց իւրեանց մատնեալ լինին յԱստուծոյ:

Իսկ զայն լուեալ խնդութեամբ եւ ախորժակ ունկնդրութեամբ Շապուի արքային Պարսից՝ հրաման տայր վաղվաղակի հրովարտակաւ զԽոսրով ի դուռն կոչել. եւ նորա չզգացեալ զբանսարկութիւն իշխանացն Հայոց՝ վաղվաղակի որպէս առ իւր իշխան եւ բարեկամ ի դուռն

հասանելի: Եւ Շապիոյ թշնամանեալ զնա պատուհասէր, այլ թերեւս եւ վասն յօժարութեամբ մերժելոյ զնա ի թագաւորութենէն, եւ ոչ յանդիման կամեցեալ առնել զնա չարախօսացն՝ վաղվաղակի մերժեալ ընկենոյր զԽոսրով յիշխանութենէ իւրոյ թագաւորութեանն, եւ ուխտէր՝ այլ եւս ոչ տեսանել զաշխարհն Հայոց, անդէն կալեալ յաշխարհին Պարսից պահէր: Իսկ իբրեւ մերժեալ լինէր Խոսրով ի թագաւորութենէն՝ խնդրէին Հայք ընդ Շապուհ՝ այլ թագաւոր իւրեանց. եւ նա հաւանեալ թագաւորեցուցանէր նոցա զՎռամշապուհ զեղբայր նորին Խոսրովու, յազգէն Արշակունեաց. եւ թագաւորեցուցեալ զՎռամշապուհ՝ արձակէր ի Հայս:

Ժ.

Ի ժամանակս սորա թագաւորութեանն տուաւ շնորհ հոգողութեան յամենախնամէն Աստուծոյ առն միում ճշմարտի՝ Մաշտոց անուն կոչեցելոյ, որ էր ի գաւառէն Տարունոյ, ի Հացեկաց գեղջէ, որդի առն, որում անուն էր Վարդան. ի տիս մանկութեան իւրոյ ուսեալ դպրութիւն գոյն, զինուորեալ ի դուռն Հայոց արքային Խոսրովայ, կարգեալ յերամ մատենագիր արքունի դպրացն. վասն զի ասորի եւ յոյն գրով վճարէին յայնժամ զգործ թագաւորացն Հայոց՝ արքունի դպիրքն, զվճռոցն եւ զիրովարտակացն: Եւ սպասաւորեալ անդ ամս կարգաւորապէս առանց եպերանաց, յետ այնորիկ տենչացեալ կարգի վանականութեան՝ երթայ ի վանս բազմութեան եղբարց, եւ ընկալեալ զկերպարանս վանականութեան՝ լինէր ընտիր յամենայնի եւ երեւելի. հրաժարէր յամենայն աշխարհագրօս երկրաւոր զբաղմանց: Ապա յանապատական կրօնս փոխեալ՝ զարմանալի երեւէր եւ հռչակաւոր. եւ կայր յանապատս ի բազում տեղիս քարանձաւաց, մեծաւ առաքինութեամբ եւ խստամբեր վարիք, բազում եւ այլ սուրբ վարուք կրօնաւորօք եւ աղօթասէր եղբարքք, մինչեւ յամս հինգերորդ՝ արքային Հայոց Վռամշապիոյ եղբօր Խոսրովու: Եւ զայս թէ կամիցի ոք գիտել հաւաստեալ՝ ի պատմութենէ գրոյց առն ցանկալի կորեան, աշակերտի նորին երանելոյն Մաշտոցի, կարդացեալ տեղեկասցի զվարս կենաց նորա եւ զիւր հայերէն նշանագրացն, թէ ե՛րբ կամ ո՛ր եւ կամ յո՛յր ուրուք ձեռն գտանէ, թագաւորին Հայոց Վռամշապիոյ ջերմեռանդն խնդրելով. զոր կարգեաց գրելով ճշմարտապէս յառաջագրեալ այրն հոգեւոր Կորիւն. ուստի եւ մեր բազում անգամ կարդալով տեղեկացեալ հաւաստեալ:

Եւ այսպէս բազմաժամանակեայ մտածութիւնն երանելոյ առն Մաշտոցի ընկալեալ յամենախնամ մարդասիրէն Աստուծոյ՝ զօրացոյց զնա հոգւով ողորմութեան իւրոյ: Քանզի հոգացեալ յարաժամ տրտմէր երանելի այրն Մաշտոց, տեսանելով զմեծ ջանն եւ զառաւելապէս ծախս՝ մանկանցն Հայաստան աշխարհիս. որք բազում թռչակօք եւ հեռագնաց ճանապարհօք եւ բազմաժամանակեայ դեգերմամբք մաշէին զաւուրս իւրեանց ի դպրոցս ասորի գիտութեան: Քանզի պաշտօն եկեղեցւոյ եւ կարդացմունք գրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանորայս եւ յեկեղեցիս հայաստան ժողովրդոցս. յորմէ ոչ ինչ էին կարող լսել եւ օգտել ժողովուրդքն այսպիսի մեծ աշխարհի,

Եւ լինէր պաշտօնէիցն աշխատութիւն եւ ժողովրդոցն անշահութիւն յանլրութենէ լեզուին ասորոյ: Ջայս ի բազում ժամանակս զմտաւ ածեալ երանելի առն Մաշտոցի, եւ փղծկացեալ յանձն իւր, մանաւանդ թէ զոն նշանագիրք հայերէն լեզուոյս, որով հնար է՝ ինքեան ձայնիւ, եւ ոչ մուրացածոյ բարբառով, շահել զոգիս արանց եւ կանանց առ հասարակ յամենայն եկեղեցիս բազմութեանն: Ջօրացեալ ի սուրբ Հոգւոյն յորդորմամբ եւ եկեալ առ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Սահակ՝ զեկուցանէր նմա զիւրոյ բազմաժամանակեայ մտածութեան զխնդիրն, եւ ընկալեալ ի նմանէ քաջալերութեան աւետիս, թէ «Ջօրացեալ պի՛նդ կաց, առեալ ընդ քեզ եւ այլ արս օգնականս ի քահանայից՝ զոր ես պատուիրեմ. եւ ուր տկարանայք ի կարգել զհեգենայսն՝ բերեալ առ իս ուղղեմ զայն. քանզի յոյժ դիրին է գիւտ իրացդ զոր հայցես: Բայց նախ արժան է մեզ զգացուցանել թագաւորին զպէտս այսպիսի մեծ եւ կարելոր խնդրոյ. վասն որոյ եւ քան զաւուրս ինչ յառաջ ոչ բազումս, առեալ բանք յեկեղեցւոջ յաղագս կարօտութեան այդպիսի պիտոյից՝ ասացեալ է ուրումն ցարքայ, թէ տեսի նշանագիրս հայերէն առ ումենն եպիսկոպոսի ի գեօղ միում. եւ թագաւորն յիշէր զասացեալսն, քանզի եւ ինձ նա պատմեաց»:

Եւ մտեալ սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Սահակայ հանդերձ երանելեան Մաշտոցիւ առ թագաւորն Վռամշապուհ եւ իմացուցեալ նմա զպէտս իրացն՝ յիշեաց եւ ինքն թագաւորն զխօսեցեալսն վանականին վասն նորին իրացն ընդ նմա, զոր եւ նորա պատմեալ ուրախացոյց: Եւ նոցա լուեալ զայս ի թագաւորէն՝ փութացուցանէին զնա ասելով, թէ «Ճեպեա՛ յաղագս մեծ եւ օգտաբեր աշխարհիս Հայոց գիւտիս այսորիկ՝ ի ժամանակս քո, որ շատ աւելի առ յապայսն բերէ քեզ շահ, յիշատակ անմռաց եւ օգուտ երկնաւոր վայելից, քան զիշխանութիւն թագաւորութեանդ քո, եւ կամ որպէս յառաջ քան զքեզ նախնիքն քո էին յազգէն Արշակունեաց»: Եւ թագաւորին լուեալ զայս եւ խնդալից եղեալ՝ ետ փառս Աստուծոյ, որ ի ժամանակս թագաւորութեան նորա զայսպիսի հոգեւոր կենաց փափաք ժառանգեաց յաշխարհիս Հայոց:

Վաղվաղակի ստիպով առաքեալ դեսպան զՎահրիճ ոմն անուն կոչեցեալ ի ծնողաց իւրոց հանդերձ հրովարտակաւ առ այր մի երէց Հաբէլ անուն, որոյ ասացեալ էր յառաջագոյն ցարքայ, որ եւ մերձաւոր էր առն բարեպաշտի Ղանիէլի եպիսկոպոսի, առ որում նշանագիրքն հայերէն կային: Եւ երանելւոյն Հաբէլի ընկալեալ զհրովարտակն ի Վահրիճէ եւ լուեալ զիրսն փութանակի հասանէր առ սքանչելի եպիսկոպոսն Ղանիէլ: Եւ նախ անդէն ի նմին Ղանիէլէ ինքն տեղեկանայր զկարգ նշանագրացն, եւ առեալ ի նմանէ առ թագաւորն եւ առ սուրբ հայրապետն Հայոց Սահակ եւ առ երանելին Մաշտոց հասուցանէր: Իսկ արքային Հայոց սուրբ կաթողիկոսան Սահակաւ եւ երանելեան Մաշտոցիւ զնշանագիրսն ի Հաբէլէ՝ ուրախ լինէին:

Եւ այսպէս դիպեալ զգիւտի նշանագրացն՝ ձեռն ի գործ արկանէր երանելին Մաշտոց, յերիւրելով զնա սուրբ հայրապետին Հայոց Սահակայ, դիրահնար ճանապարհ ցուցանելով կարգադրութեան գրենոյս եւ հեգենային ուղղաձայնութեան. տալով նմա օգնականս եւ այլ արս

բանիբունս եւ մտացիս ի քահանայիցն Հայոց, որք էին սակաւ մի եւ նոքա, որպէս երանելին Մաշտոց, մերձաւորեալք ի յունարէն հեգենայինսն. որում առաջնոյն անուն էր Յոհան՝ ի գաւառէն Եկեղեաց, եւ երկրորդին Յովսէփ՝ ի Պաղանական տանէն, եւ երկրորդին Տէր՝ ի Խործենոյ, եւ չորրորդին Մուշէ՝ ի Տարօնոյ: Որոց օգնելով զօրէր երանելին Մաշտոց, հանդիպեցուցանէր զհայերէն աթութայսն ըստ կարգման սիլովբայիցն Յունաց, ստէպ հարցմամբ եւ ուսանելով ի սուրբ կաթողիկոսէն Սահակայ զաթութայիցն գաղափար, ըստ անսայթաքութեան յունին: Վասն զի ոչ լինէին բաւական ի վճարել անսխալ ուղղակի, առանց առաջնորդելոյ նոցա սրբոյ հայրապետին Սահակայ, որ յոյժ առջեալ անցուցանէր վարժիւք զբազում գիտնովքն Յունաց, եղեալ կատարելապէս հմուտ երգողական տառիցն եւ հռետորական յորդասաց յայտնաբանութեան, եւս առաւել տեղեկացեալ փիլիսոփայական արուեստիցն ցուցանիւր:

Կարգեալ այնուհետեւ, Փրկչին առաջնորդութեամբ, զգիր գրենոյն հայերէնի եւ հելլենացին ուղղեալ յօրինուած՝ ցանկային կարգել դպրոցս եւ ուսուցանել բազմութիւն մանկտոյ. քանզի ամենայն անձն յորդորեալ փափագէր յուսումն հայերէն գիտութեան, որպէս ի խաւարէն, յասորի տանջանացն, զերծեալք ի լոյս՝ խնդային: Բայց տարակուսեալք կասէին յանչքութենէ Գրոց սրբոց. քանզի ոչ գոյին դեռ եւս հայերէն լսողութեամբ սուրբ կտակարանք եկեղեցւոյ: Եւ երանելին Մաշտոց եւ որ ընդ նմա պատուական քահանայքն էին՝ ոչ զօրէին համարձակել յայսպիսի սաստիկ եւ կարեւոր գործ, թարգմանել գիրս ի յոյն լեզուոյն ի հայ բարբառս. վասն զի ոչ ինչ էին այնպէս տեղեակ գիտնապէս հրահանգի յունարէն ուսմանն:

ԺԱ.

Ապա ժողովեալ ամենայն աւագ քահանայք աշխարհին Հայոց հանդերձ երանելեան Մաշտոցի. եւ ամենայն նախարարօք աշխարհիս Հայոց եւ մեծամեծ տանուտերօք առ թագաւորն Հայոց Վռամշապուհ, եւ հանդերձ թագաւորան սկսան աղաչել զսուրբ կաթողիկոսն Սահակ, արկանել զանձն յաշխատութիւն հոգեւոր եւ թարգմանել զաստուածաշունչ կտակարանս ի յոյն լեզուոյ ի հայ բարբառս: Եւ դասք աւագ քահանայիցն ասէին ցսուրբ քահանայապետն, թէ «Մեք որ կամքս առաջի քո, հանդերձ երանելեան Մաշտոցի, զոր զարթոյց աստուածայինն շնորհ ի ցանկութիւն այս՝ կարգել զվաղընջուցն գրեալ շարագիրս տառիցն, զորս ոչ ուրուք էր հոգացեալ արկանել ի կիր, այլ ասորի մեծաջան եւ անօգուտ ուսմամբքն աշխատեալք յոխորտ. յորոց բազմութիւնք ժողովրդոց ունայնք եւ թափուրք հրաժարեալք գնային յեկեղեցւոյն. եւ ուսուցիչքն հանելով յոգւոց եւ հառաչելով՝ զղջանային զսնոտի ջանն իւրեանց, յորում ոչ զոք յուսումնասէր ժողովելոցն տեսանէին օգտեալ ի վարդապետութենէ հոգեւոր խրատուցն, որ է կերակուր եւ պարարումն իմաստնախնդիր անձանց. մինչեւ գտաւ գիր եւ աջողելով Քրիստոսի եկեալ յաճումն տակաւին զօրանայ: Համայն եւ զայս վաստակոյս կարգումն քոյին առաքինութեանդ գիտութեամբ

եղիցի եւ կատարեա՛: Արդ՝ որպէս եւ սուրբ նահատակն Քրիստոսի Գրիգորիոս պահեալ ի խոշտանգանսն անվնաս աջով հզօրին՝ ի լուսաւորութիւն գիտութեան աշխարհիս Հայոց տուաւ՝ պահեալ շնորհեցաւ եւ քեզ, նորին շառաւելի, վիճակ ժառանգութեան պայծառութեան պաշտամանս այսորիկ, սկիզբն առնել գործոյ մշակութեանս այսմիկ եւ լինել նմանող սուրբ նախնւոյն քում, որ յանգիտութենէ ի ճշմարիտ աստուածգիտութիւն առաջնորդեաց աշխարհիս Հայոց: Արդ՝ եւ դու յանօգուտ մուրողաբանութենէն ի ստոյգ հոգէշահ եւ եկեղեցազարդ բանաւորութիւնս առաջնորդեա բազում ժողովրդոց աշխարհիս մեծի, լնուլ զպակասութիւնս զայս, մնացեալ ի սուրբ նախնեացն քոց. զոր պահեաց քեզ Աստուած, զոր ոչ ումեք այլում ի Հայաստան աշխարհիս մարդկան գոյ հնար ձեռն արկանել յայդպիսի գործ մեծ: Վասն զի եւ ոչ կարացաք հնուտ լինել եւ տեղեկանալ այդչափ արուեստաւոր ուսմանցդ, որպէս եւ քեզ տուաւ զօրութիւն ճարտարութեան ի վերին օգնականութենէն յաղագս քո առաքինասէր եւ պարկեշտ հոգւոյդ, որ նմանեալ ճշգրտապէս օրինակեցեր ի քեզ զվարս երանելւոյ հօր քո Ներսէսի»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բարեպաշտ կաթողիկոսն Հայոց սուրբն Սահակ ի թագաւորէն Հայոց Վռամշապիոյ եւ յերանելւոյն Մաշտոցէ եւ յամենայն ուխտէ քահանայիցն, եւս առաւել յաւագ տանուտերացն եւ յամենայն նախարարացն Հայոց՝ զուարճացաւ յոգի իւր, փառաւորելով զՓրկիչն ամենեցուն զտէր Յիսուս Քրիստոս: Եւ կամաւոր յօժարութեամբ ետ զանձն ի գործ, պանծացեալ յԱստուծոյ գործակցութիւնն, որ ետ նմա զայնպիսի շնորհս առաւելապէս գիտութեան. եւ անվեհեր ջանալով զցայգ եւ զցերեկ՝ թարգմանեաց զկտակարանս ամենայն, զխօսեցեալս ճշմարիտ մարգարէիք սուրբ Հոգւոյն, եւ հաստատեալ կնքեաց երջանիկ առաքելովքն զնորոց կտակարանացն զլուսաւոր եւ զկենսատուր քարոզութիւնս նովին Հոգւով:

Եւ տարեալ ի զլուխ սրբոյ հայրապետին Հայոց Սահակայ զգործ մեծ հոգեւոր վաստակոյն՝ կարգեցան վաղվաղակի յայնմիտէ տպրոցք հօտին ուսմանց. բազմացան դասք գրչաց, ելեւելս առնելով զմիմեամբք. զարդարեցան պաշտամունք սուրբ եկեղեցւոյ. յորդորեցան բազմութիւնք արանց եւ կանանց ժողովրդոց ի տօնս Փրկչին եւ ի ժողովս մարտիրոսաց: Որ շահեալք լի հոգեւոր օգտիւ՝ ընթանային խնդալիցք ի հաղորդմանէ մեծի խորհրդոյն, արծակեալք յիւրաքանչիւր ի տունս, մեծամեծք եւ տղայք, սաղմոսելով եւ կցորդս ասելով ընդ ամենայն տեղիս, ի հրապարակս եւ ի փողոցս եւ առտնին: Պայծառացան եկեղեցիք. շուք առին վկայարանք սրբոց, միշտ ծաղկելով ի նոսա ուխտ կտակարանաց ընծայիւք. հանապազաբուղխ հոսէին վտակք յասողացն մեկնութեանց, որք զծածուկս մարգարէից բերելով ի յայտնութիւն՝ սեղանս ամենալիցս հոգեւոր խորտկօք դնէին առաջի ամենայն ժողովրդեանն. յորոց ճաշակեալ իմաստախնդիրն մարդոց՝ քաղցրանայ ի քիմս նոցա, ըստ բանի սաղմոսերգին, բանք վարդապետութեան քան զխորիսխ մեղու: Եւ զի միանգամայն իսկ ասացից ըստ բանի սուրբ մարգարէին Եսայեայ, թէ Լցաւ երկիրս ամենայն Հայոց գիտութեամբ Տեառն ի հոգեւոր վտակաց սուրբ հայրապետին Սահակայ, իբրեւ զջուրս բազումս որ ծածկեն զծովս: Եւ

շնորհիւ ամենախնամ Փրկչին Քրիստոսի կատարեալ այս ամենայն ի ժամանակս Վռամշապիոյ, ըստ յառաջագոյն գրելոց, եւ լուսաւորեալ աշխարհս Հայոց՝ եկաց յետ այսորիկ թագաւորն Վռամշապուհ ամս բազումս, եւ հասեալ ի յերկար ծերութիւն՝ վախճանեցաւ յանկողնի իւրում խաղաղական հանգստիւ յաշխարհիս Հայոց:

ԺԲ.

Յետ այսորիկ մեռաւ եւ Շապուհ արքայն Պարսից, եւ թագաւորեաց Վռամ որդի նորա, որ էր Կրման արքայ. յորմէ խնդրեցին իւրեանց Հայք թագաւոր զնոյն միւսանգամ զխոսրով զեղբայր Վռամշապիոյ, զոր յառաջնումն բանսարկութեամբ ետուն մերժել զնա Հայք՝ Շապիոյ արքային Պարսից ի թագաւորութենէ Հայոց: Եւ նորա կատարեալ զխնդիրս նոցա՝ թագաւորեցուցանէր դարձեալ զխոսրով, զայր յոյժ ծեր: Եւ եկեալ խոսրով յաշխարհս Հայոց եւ կեցեալ ամիսս ութ՝ վախճանէր, առ հարսն յաւելեալ:

Եւ յետ մահուան Վռամայ արքային Պարսից թագաւորէր Յազկերտ եղբայր Վռամայ որդի Շապիոյ ի վերայ աշխարհին Պարսից: Եւ ոչ կամեցեալ Յազկերտի թագաւորեցուցանել ի վերայ աշխարհիս Հայոց յազգէն Արշակունեաց՝ թագաւորեցուցանէր ի վերայ սոցա զիւր զորդին, որուն անուն էր Շապուհ, ըստ անուան հօր իւրոյ. խորհեալ չարաչար իմացմունս առնն ի միտս իւր. առաջին՝ զայս, եթէ աշխարհն Հայոց մեծ է եւ օգտակար, սահմանակից եւ դրակից է Յունաց իշխանութեանն, ընդ որոյ ձեռամբ բազումք են հնազանդեալք յազգէն Արշակունեաց. որոց գուցէ գորովեալ առ միմեանս ազգացն, ըստ օրինի եղբարց, որք ընդ մերով եւ ընդ Յունաց իշխանութեամբն են, եւ հաւանեալ երբէք սիրով ընդ միմեանս եւ եկեալք ի միաբանութիւն՝ խօսեսցին ի խաղաղութիւն ընդ թագաւորին Յունաց, եւ ընդ նորա հնազանդութեամբ յօժարեալք՝ ապստամբեսցին ի մէնջ: Եւ որպէս կալեալ է զմեզ բազում անգամ յաշխատութեան՝ առաւել եւս յաւելուածով նոցա՝ անհանգիստ առնիցեն զմեզ պատերազմաւ: Եւ երկրորդ՝ զի յօրինացս մեր օտար են եւ ատեցողք, եւ միահաւան ունին զպաշտօն նոցա եւ զօրէնս: Արդ՝ ի թագաւորել յազգէս մերմէ ի վերայ աշխարհին Հայոց՝ յամենայն այդպիսի կասկածանաց անհոգացեալ լինի թագաւորութիւնս մեր. եւ նոքա ցանկ երկիւղիւ եւ դողութեամբ ծառայեն մեզ եւ օտարոտիս ինչ եւ վնասակարս ինչ ոչ խորհին: Է զի եւ սովորութիւն առնուն յանկջել յօրէնս մեր, հանապազ խօսիւք ընդ միմեանս եւ ընդելական բարեկամութեամբ, ի զբօսմունս որսոց եւ ի խաղս, որ լինին ի միջի նոցա. այլ եւ ամուսնութեանց տուրեւառիւք հաղորդեալք առ միմեանս՝ զատուցեալք այնուհետեւ որոշին ի սիրոյ նոցա եւ յօրինացն:

Եւ սորա խորհելով զայս այսպէս՝ չգիտեր զբան սուրբ Հոգւոյն, որ ասէր, թէ «Տէր ճանաչէ զխորհուրդս մարդկան, զի են ընդունայն»: Որ փութանակի եւ արդեամբք վճիռ ետուն գրեալքն՝ իրացն եղելոցն. քանզի չէ եւս յերկարեալ ի թագաւորութեանն՝ մեռանէր Յազկերտ: Ի նմին աւուր եւ զորդի նորին զՇապուհ, զոր ի տեղի Արշակունւոյն թագաւորեցոյց ի վերայ աշխարհիս՝ անդրէն ի

դրանն մարդկանէ դառով յարքունիքն սատակեցին: Եւ յետ մահուանն Յազկերտի որդւոյ Շապիոյ թագաւորին Պարսից թագաւորեաց Վռամ որդի նորա ի վերայ աշխարհին Արեաց: Եւ եկեալ իշխանք աշխարհին Հայոց առաջի Վռամայ արքային Պարսից, խնդրեցին իւրեանց թագաւոր յազգէն Արշակունեաց: Եւ նա թագաւորեցոյց ի վերայ նոցա զԱրտաշէս որդի Վռամշապիոյ, յազգէ թագաւորացն Հայոց:

ԺԳ.

Եւ էր Արտաշէս այր մանուկ եւ իգամով, եւ բազում անառակութեամբ վարէր զթագաւորութիւնն: Եւ չկարացեալ այսպիսի զեղխ եւ մոլեկան վարուց թագաւորին Արտաշէսի տանել նախարարքն Հայոց՝ ժողովեցան միահամուռ առ մեծ քահանայապետն Հայոց առ սուրբն Սահակ, որ էր յազգէն Պարթեւաց, որդի սրբոյն Ներսէսի, եւ ասեն ցնա. «Ոչ եւս կարենք այսպիսի անօրէն եւ պիղծ գործոց թագաւորին համբերել. վասն զի լաւ համարիմք մեռանել՝ քան եթէ զայսպիսի գործ աղտոտութեան հանապազօր տեսանել եւ լսել: Այլ եւ մեծի պատուական եւ երկնաւոր խորհրդոյն հաղորդել ոչ կարենք ի խղճէ մտաց, զօր ամենայն տեսանելով զայսպիսի պղծագործութիւն, եւ լռել. քանզի ուսեալ ենք ի քէն եւ ի քոց նախնեացն վարդապետութենէ, թէ ոչ միայն որ գործենն պարտական են, այլ եւ որ յանձն առնուն: Արդ՝ քեզ նախ պարտ է այսպիսի անհնարին աղէտից խնդրել հնարս եւ բառնալ ի միջոյ զայնպիսի ամբարշտեալ թագաւոր, որ այսպէս յայտնի իբրեւ զանհաւատ արհամարհանօք առ ոտն հարկանէ զսրբութիւնն եւ աներկիւղ կամակարութեամբ գործէ զաղտեղի գիճութիւնս»:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս սրբոյ քահանայապետին Հայոց Սահակայ ի նախարարացն Հայոց՝ պատասխանի տուեալ ասէ. «Իբրեւ ոչ եթէ նոր ինչ լսելով այսօր ի ձէնջ, ճանաչեմ զասացեալսդ ձեր. արդ զիտեմ, զի զկծեալ սրտիւք խօսիք զայսպիսի խօսս: Եւ ինձ անհնար է ասել, եթէ այլաբանք ինչ եւ ոչ ստուգութեամբ պատմին ասացեալքդ ի ձէնջ. բայց արդ՝ ո՞րպիսի հնարիւք ըստ արժանի հոգեւոր մարդկան պարտ է զելս իրացդ գտանել՝ զայն արժան է խորհել ամենեցուն եւ առնել»:

Եւ նոցա առ հասարակ պատասխանի տուեալ ասեն ցսուրբ կաթողիկոսն Սահակ, թէ «Մեք եւ ոչ մի ինչ ելս այլ եւ հնարս իրացն գտանել կարող ենք, բայց բողոքել թագաւորին Պարսից՝ ի բաց բառնալ ի թագաւորութենէ այտի, որում ինքն իսկ ինքեամբ չեղեւ արժանի ժառանգելոյ. այլ մեզ քան զայդ ո՞չ իմանալ ինչ է եւ ոչ առնել: Այլ զքեզ աղաչենք միաբանել այսմ խորհրդոյ մեզ. եւ չէ պարտ այսպիսի անսրբութեանց այլ եւ պղծութեանց գործոյ թագաւորին հաղորդ լինել»:

Իսկ սուրբ հոգեւոր կաթողիկոսն Հայոց Սահակ, իբրեւ լսէր զայս ամենայն ի նախարարացն Հայոց, եւ ստուգիւ ճանաչէր, եթէ ի նոյն միտս եւ ի նոյն խորհուրդս հաստատեալ են բովանդակ աւագանի աշխարհին՝ ի մեծ տրտմութիւն եւ յանմխիթար սուգ ընկղմեալ լինէր. եւ հեղեալ արտասուաց վտակս առաջի բազմութեան նախարարացն Հայոց՝ հրաժարէր առնել պատասխանի բանիցն մինչեւ յաւուրս բազումս: Եւ արգելեալ զինքն ի սենեակ՝ ողբոց միայն եւ արտասուաց լսէին

ծայնս, մերձեալ ի դուրս սենեկին. քանզի տեսանող ակամբ ի զօրութենէ սուրբ Հոգւոյն տեսանէր այրն Աստուծոյ ի սպառ ի սպուռ զկործանումն աշխարհիս Հայոց: Իսկ յետ բազում աւուրց համարձակեալ ոմանք յեպիսկոպոսաց, որք հանապազ պարապէին առ դուրս սրբոյն,- չկարացեալք եւ առ վայր մի տեսել յառատաբուղխ եւ ի շնորհալից վարդապետութենէ առնն, որ քաղցր էր ի ճաշակելիս խորհրդոց հոգեւոր եւ իմաստուն լսողաց, ըստ բանի մարգարէին Ղաւթի, քան զխորիսխ մեղու,- եւ այլք ի պատուական երիցանց եւ ի սարկաւազաց, որք ի նորին ի սուրբ ուխտէ հայրապետին էին, եւ ոմանք յազատ աւագանւոյն Հայոց՝ համարձակեալ մտանէին ի ներքս եւ խօսէին ընդ նմա բանիւք ողորջանաց: Ընդ որս սփոփեալ սակաւ մի սուրբ քահանայապետն՝ ըստ հոգեւոր գիտութեան եւ խրատու, զոր միացեալ ունէր ի յինքեան ի մանկութենէ իւրմէ՝ լռեալ դադարէր առ վայր մի:

Իսկ յետ բազում աւուրց դարձեալ ժողովեալ առ նա միաբան ամենայն ազատագունդք աշխարհիս Հայոց, եւ զնոյն բանս երկրորդեալ առաջի սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց՝ խնդրէին ստիպով ի նմանէ եւ զնորա միաբանութիւնն ընդ ինքեանս: Իսկ սուրբն իբրեւ տեսանէր, եթէ ոչ ինչ ամենեւիմբ են կասեալք յառաջին կամացն եւ խորհրդոցն,- վասն զի յաւելուած օր ըստ օրէ աղտեղի գործոց թագաւորին առաւել քան զառաւել աճեցուցանէր ի կորուստ անձին իւրոյ զմիաբանութիւն իշխանացն,- ծայն բարձեալ մեծագոյն ողբալով ասէր ցամենեսեան առ հասարակ. «Եթէ ես, ասէր, եթէ դուք իսկ, որպէս ուսեալք յԱստուծոյ խօսիք հոգեւորապէս. եւ տարեալ վայր մի թերութեան առնն՝ արտասուօք եւ թախանձեցուցանելով զամենողորմ զՓրկիչն մեր զտէր Յիսուս Քրիստոս՝ յաղագս գիտի կորուսելոյն խնդրեցէ՞ք հնարս. զի ըստ աւագանի ծննդեանն, թէպէտ մեղաւոր է, սակայն եղբայր եւ մարմին մեր է. յիշելով զվարդապետութիւն սուրբ առաքելոյն Պօղոսի, զոր աւանդեալ ուսոյց ձեզ հոգեւոր հայրն ձեր եւ քահանայապետն սուրբն Գրիգոր. «Զի եթէ վշտանայ ինչ մի անդամն՝ ասէ, վշտանան ամենայն անդամք ընդ նմա. եւ եթէ փառաւորի մի անդամն՝ խնդան ամենայն անդամք ընդ նմա»: Յիշել պարտ է եւ զմտաւ ածել զվիշտսն եւ զնեղութիւնս, զբանդսն եւ զկապանս զսրբոյն Գրիգորի, զպաղատանս եւ զաղօթս, զոր վասն ամենայն աշխարհիս փրկութեան խնդրեալ յԱստուծոյ եգիտ եւ զամենեսեան յանհաւատութենէ, շնորհիւ սուրբ Հոգւոյն, հաւատացեալս արար. զդիւաց մոլորութիւնս փախստական արարեալ հալածեաց ի ձէնջ. զճշմարիտ հաւատ սերմանեալ աստուածգիտութեան՝ ի միջի ձերում ծաղկեցոյց: Եւ ձեզ ըստ նմին օրինակի պարտ է ի վերայ մեղուցեալ անդամոյն խնդրել զողորմութիւն, եւ ոչ անօրինաց մատնելով՝ ի ծաղր եւ յայպանումն տալ զսուրբ խորհուրդ հաւատոյս մերոյ: Յիշեցէ՞ք զսուրբ հայրն իմ եւ զձեր եւ զվարդապետն, որ եւ զփոխեալն յանասնական բնութեանն կերպարանս, հառաչանօք եւ անդադար խնդրուածովք զցայգ եւ զցերեկ ածեալ ի գութս զամենեցուն արարիչն Քրիստոս՝ ի նոյն հաստատեաց ի մարդկային բնութիւնս: Եւ դուք աշակերտեալք նորին հոգեւոր վարդապետիւք միաբանութեամբ առ հասարակ արք եւ կանայք, ծերք եւ տղայք զխնդրուածս եւ զարտասուս ի մէջ առեալ հաշտեցուցէ՞ք զամենահնարն Աստուած, որում հնարաւորն է ամենայն, եւ ոչ ինչ տկարանայ առաջի ահեղ

հրամանաց զօրութեան նորա. եւ նա վճարէ մարդասիրապէս՝ զոր ի յոյժ դժուարինս կարծեցեալ է մեզ. որ եւ ետ իսկ վճիռ միամիտ եւ անթերահաւատ խնդրողացն, ասելով անսուտն Աստուած, թէ «Ուր իցեն երկու եւ երեք ժողովեալ յանուն իմ՝ ամենայն զոր ինչ եւ խնդրեսցեն ի Հօրէ իմմէ՝ տացի նոցա»: Իսկ արդ՝ եթէ երկուցն եւ երիցն աներկմիտ խնդրողացն զամենայն հայցուածսն կատարէ Աստուած, ո՞րչափ եւս առաւել զայսչափ բազմութեան խնդիրսն շնորհէ Աստուած փութով, մանաւանդ թէ անձանձրոյթ եւս լինիցին խնդիրքն եւ ջերմ հառաչանօք եւ անթերահաւատ յուսով. զիա՞րդ ոչ առաւել եւս քան զհայցուածսն մեծամեծ իրս վճարիցէ:

«Այլ վասն իմ որ ասէքդ, եթէ միաբանեա՛ ընդ մեզ՝ ինձ քաւ լիցի մատնիչ լինել ճշմարիտ հաւատոյն մերոյ եւ անհաւատից զիմ հօտի զմոլորեալ ոչխարն մատնել յայպանունն: Զի թէպէտ եւ մեղաւոր է, այլ դրոշմեալ է սուրբ աւագանին ծննդեամբ, հմուտ է փրկութեան խնդրոյն, լուեալ է զլուր քարոզութեան Աւետարանին կենաց: Արդ՝ եթէ էր տանել առ բժիշկ առողջ զվիրաւոր եկեղեցւոյս իմոյ զոչխար՝ փութայի եւ ոչ յապաղէի. այլ յամենախտալից ատեան մատուցանել զիմ հիւանդացեալ հոգւոյ որդի եւ ոչ երբէք առնում յանձնս: Զի եթէ էր հաւատացեալ թագաւորի առաջի տանել զայսպիսի յանդիմանութիւն՝ թերեւս համարձակէի, յուսով գիւտի կորուսելոյն. այլ կշտամբել զհաւատացեալս յաղագս մեղաց առաջի անհաւատիցն՝ ոչ հաւանիմ, որ հանապազ ուսուցիչ լեալ եմ բողոքոյն Պօղոսի, որ ասէ. «Իշխէ՞ ոք ի ձէնջ, եթէ իրք ինչ իցեն ընդ ընկերի իւրում՝ դատել առաջի անօրինաց, եւ ոչ առաջի սրբոց. եթէ ո՞չ գիտէք, եթէ սուրբք զաշխարհս դատին. եւ եթէ ձեօք դատի աշխարհ՝ ապա ոչ էք արժանի անարգ ատենից: Ո՞չ գիտէք, եթէ զիրեշտակս դատիմք, թող թէ զերկրաւորս. զերկրաւոր ատեանս եթէ յանձն առնուք, զանարգս՝ եկեղեցւոյ դատաւոր նստուցանեմք. առ ամօթոյ ձերոյ ասեմ: Եւ այնպէս, ասէ, ո՞չ ոք գոյ իմաստուն ի ձեզ, որ կարիցէ իրաւունս ընտրել ի մէջ եղբօր իւրոյ. այլ եղբայր ընդ եղբօր դատի, եւ զայն ի մէջ անհաւատից»: Եւ արդ՝ որ ուսուցի զբազումս, զանձն իմ ընդէ՞ր ոչ ուսուցից: Այլ ինձ լաւ լիցի մեռանել, քան եթէ զոք ի հաւատացելոց վասն անարժան գործոյ մատնել անօրինաց: Զի թէպէտ եւ իցէ պոռնիկ, այլ զկնիք հօտին Քրիստոսի կրէ յանձին իւրում. զիճացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ եւ հեթանոս. զեղիս, այլ ոչ կրակապաշտ. տկարացեալ է ի կանայս, այլ ոչ ծառայէ տարերց. միով ախտանայ ցաւով, այլ ոչ վարակեալ ամենայն ախտիւք իբրեւ զամբարիշտ: Եւ զիա՞րդ զսակաւամեղն՝ ամենայնիւ ամբարշտելոցն մատնել խորհիցիմք ի սատակունն: Քա՛ւ ձեզ, որդիք, մի՛ խորհիք զխորհուրդդ զայդ, եւ զբնիկ զձեր զտեսարդ, որպէս եւ ոմանք ի ձեր նախնեացն, կորուսանել մի՛ ջանայք»:

Զայս եւ առաւել եւս քան զսոյն բանս եւ խրատ բազում արտասուօք եւ աղերսանօք խօսեցեալ անձանձրոյթ սրբոյ կաթողիկոսին ընդ աւագանին Հայոց՝ ոչ ինչ կարաց գնոսա յառաջին միաբանութենէն եւ ի խորհրդոյն, զոր հաստատեալ էին ի միտս իւրեանց, ի բաց դարձուցանել: Քանզի եկեալ հասեալ էր ի վերայ նոցա նզովք սրբոյ առն Աստուծոյ Ներսէսի՝ անկանել նոցա ընդ լծով չար ծառայութեան հեթանոսաց, եւ ոչ դադարէր մինչեւ ի զլուխ զգործն հանէր: Միաբանութեամբ

պատասխանի արարեալ ամենեցուն քահանայապետին սրբոյ՝ ասացին, թէ «Փոխանակ զի ոչ լուար բանից մերոց, եւ ի միաբանութենէ մերմէ զանձն քո ի բաց մերժեցեր՝ զիտասջիր, զի որպէս եղեալ է ի մտի չթագաւորել սմա եւ այլ եւս ի վերայ մեր՝ խոստանամք չքահանայանալ եւ ոչ քեզ առ յերկարս ի վերայ աշխարհիս մերում»: Եւ զայս այսպէս ասացեալ ամենայն աւագաց տանուտերանց աշխարհիս Հայոց առաջի հայրապետին Սահակայ՝ ելին զայրագնեալք ի խրատուէ սրբոյն, եւ այլ ոչ եւս կամեցան դառնալ առ երանելի քահանայապետն Սահակ. զի էր զնոսա շրջափակեալ եւ պաշարեալ անիծից երանելոյ հայրապետին Ներսէսի, ի համօրէն կորստեան խորհուրդս:

ԺԴ.

Եւ այնուիետեւ միաբանեալ գնացին ի դուռնն, եւ երթեալք անդր յանդիման եղեն արքային Պարսից Վռամայ: Ընդ որս էր եւ երէց մի Սուրմակ անուն ի գաւառէն Բզնունեաց, ի գեղջէն որ կոչի Արծկէ, ի տոհմէ քահանայից գաւառին [մեկուսանայր]. որոյ միաբանեալ ընդ նախարարսն Հայոց, ճեղքեալ ի խրատուէ սրբոյ հայրապետին Սահակայ՝ խօսէր բանս անհանձարս եւ առաւել աղտեղիս քան զամենայն նախարարսն Հայոց զթագաւորէն Արտաշեսէ առաջի աւագորերոյն Պարսից. շնորհ առնելով նախարարացն Հայոց՝ յաղագս խոստանալոյ նմա ոմանց յաւագանւոյն Հայոց զաթոռ կաթողիկոսութեան աշխարհին Հայոց: Եւ ծանուցեալ նախագոյն զպատճառս տրտնջոյն իւրեանց Սուրենայ եւ այլ աւագանւոյն Պարսից. քանզի Սուրէնն պահլաւ՝ էր ի ժամանակին յայնմիկ հազարապետ դրանն արքունի. եւ հանդերձ նովաւ եւ այլ մեծամեծօք դրանն հասուցին զբանս ամբաստանութեանն առ Վռամ արքայն Պարսից:

Եւ լուեալ արքային Պարսից այնպիսի բողոք յագատանւոյն՝ ոչ թոյլ տայր նոցա խօսել առ վայր մի առանց գալոյ ոսոխին ի դուռնն: Վաղվաղակի դեսպան արարեալ զթագաւորէն Հայոց զԱրտաշեսէ՝ առ ինքն ճեպով գալ հրամայէր. գալ ընդ նմա գրէր եւ մեծի քահանայապետին Հայոց Սահակայ: Եւ եկեալ նոցա ի դուռն՝ հարցանէր նախ առանձին արքայն Պարսից զթագաւորն Հայոց զԱրտաշէս, եթէ «Զի՞նչ են իրքդ, յաղագս որոյ ամբաստանեն զքէն նախարարքդ Հայոց»: Եւ նորա պատասխանի տուեալ ասէր, եթէ «Ամենեւին ոչ գիտեմ, զի՞նչ խօսին եւ չարախօսեն դոքա զինէն. այլ որպէս սովոր են ի բնէ թշնամանել զտեսարս իւրեանց՝ ըստ նմին օրինակի եւ այժմ կամին կատարել զչար կամաց իւրեանց զխնդիրս. քանզի միշտ իշխանափոխք լեալ են եւ տիրատեացք»: Եւ թագաւորն Արեաց Վռամ հրաման տայր՝ միայն ընդ միայն կոչել առ ինքն զսուրբ կաթողիկոսն Հայոց զՍահակ. քանզի մեծարէր զնա, նախ՝ վասն ազգականութեան առնն, եւ դարձեալ՝ զի առաջի անհաւատիցն յարգոյ եւ պատուական ցուցանէր զսուրբ ծառայս իւր Աստուած. եւ հարցեալ զերանելի կաթողիկոսն՝ կամէր լսել ի նմանէ զամենայն բանիցն զչարախօսացն թագաւորացն Հայոց: Իսկ նորա պատասխանի արարեալ ասէր, եթէ «Ոչ գիտեմ, զի՞նչ խօսին նոքա զնմանէ. նոքին իսկ ասացեն, եւ դուք լուարուք ի նոցանէ. եւ որպէս ասենն առաջի ձեր՝ յանձինս իւրեանց ընդունին զհատուցումն. զիս ինչ այդպիսի

խնդիրս բանից մի՛ հարցանէք. զի ոչ ինչ լսելոց էք յինէն յաղագս չարախօսութեանդ այդորիկ չար ինչ եւ կամ բարի»:

Ապա կոչէր առ ինքն թագաւորն Վռամ զՍուրէն պալիան, զիւր զհազարապետն, որ ազգակից եւ տոհմակից էր մեծի քահանայապետին Սահակայ, որպէս զի միաբանեալ եւ նա ընդ այլ նախարարսն Հայոց՝ վկայեսցէ չարախօսութեան նոցա, եւ պատուեալ բազում պարգեւօք եւ մեծապէս շքեղութեամբ դարձցի յիշխանութիւն կաթողիկոսութեան իւրոյ եւ յաշխարհ: Եւ Սուրենայ բերեալ զպատգամն զարքայի առ երանելին Սահակ՝ խոստանայր նմա ըստ ասացածին Վռամայ շքեղութիւն մեծ եւ օգուտ գտանել ի թագաւորէն: «Թէ հաւանեալ, ասէ, կամաց նորա, տացես վկայութիւն նախարարացն Հայոց՝ մեծարեալ բազում պատուովք դառնաս յիշխանութիւնդ. ապա եթէ այլազգագոյն ինչ խորհիս յամառեալ՝ եւ զքո կաթողիկոսական տունն կորուսանես ի քէն եւ յիշխանութենէդ զոր ունիս՝ մերժեալ լինիս. եւ ես վասն զի ազգակից քո եմ՝ եւ զբարին քո կամիմ, եւ ոչ թեթեւութեամբ տամ քեզ այսպիսի սիրոյ խրատ»:

Եւ այսպիսի բանիւք ջանայր հաւանեցուցանել զսուրբ հայրապետն զՍահակ. քանզի կամէին բառնալ ի միջոյ զթագաւորութիւնն Հայոց:

Իսկ սուրբն եւ բնաւ իսկ յանձն ոչ առնոյր այսպիսի բանից՝ տալ վկայութիւն իշխանացն Հայոց. այլ հաստատեալ ի նոյն միտս՝ ասէր, եթէ «Ես զԱրտաշեսի զայդպիսի ինչ զվատթարութիւն ոչ գիտեմ, որով թէ արժան է ի ձէնջ դատելոյ եւ անարգանաց. զի թէպէտ եւ ըստ սրբասէր մերոց օրինաց անարգանաց արժանի է եւ անգոսնելոյ, այլ ըստ հրամանի ձեր աղտեղասէր օրինացդ՝ գովութեան արժանի է եւ մեծարանաց»:

Եւ լուեալ զայս պատասխանի Սուրենայ ի մեծ հայրապետէն Հայոց Սահակայ յիւրմէ տոհմակցէն, եւ պատմեալ թագաւորին Արեաց՝ ի ցասումն զայրացման գրգռեալ թագաւորն՝ հրաման տայ այնուհետեւ յանդիման բազմամբոխ ատենին հարցանել զնախարարսն Հայոց եւ զԱրտաշէս: Եւ կուտեալ իշխանացն Հայոց բազում աղտեղաբանութիւնս եւ ազգի ազգի խօսս անարժանութեան ի վերայ թագաւորին իւրեանց. քանզի ոչ եթէ ի նմա եղեալ զիրսն խօսէին, այլ եւս յաւելուածովք ըստ օրինի թշնամութեան կուտէին ի վերայ նորա բազում վնաս. որ թէպէտ եւ յուրաստ եղեալ Արտաշեսի, թէ չէ այդպէս՝ ոչ հաւատացին լսողքն, եղեալ զկամս իւրեանց՝ բառնալ ի միջոյ զթագաւորութիւնն յԱրշակունեաց ազգէն: Մանաւանդ զի լուաւ թագաւորն Արեաց ամենայն աւագանեօք դրանն ի դատախազացն Արտաշեսի, թէ բնաւ զի՞ իսկ եւս պիտոյ է թագաւոր. այլ իշխան պարսիկ ըստ ժամանակի եկեալ վերակացու լիցի մեզ, որ եւ զհարաքանչիւր ուրուք ի մէնջ ծանուցեալ զհպատակութիւն եւ զանհպատակութիւն՝ ցուցցէ ձեզ:

Եւ լուեալ զայս Վռամայ հանդերձ աւագանուվ դրանն՝ ոյժ ուրախանայր. եւ այնուհետեւ հրաման տայր վաղվաղակի ի բաց առնուլ զթագաւորութիւնն յԱրտաշեսէ. ընդ նմին եւ զտունն կաթողիկոսական ի սրբոյն Սահակայ՝ յարքունիս ունել, փոխանակ զի ոչ միաբանեցաւ տալ վկայութիւն ընդ նախարարսն Հայոց: Եւ այսպէս վճարեալ՝ հրաման Պարսից թագաւորին ի գլուխ

ելաներ: Յայնմիտե տէ բարձաւ թագաւորութիւն յազգէն Արշակունեաց ի վեցերորդ ամի Արտաշեսի, ըստ բանի երանելոյ արն Աստուծոյ մեծի քահանայապետին Ներսէսի, եւ անկաւ աշխարհս Հայոց ընդ լծով ծառայութեան անօրէն իշխանութեան Պարսից: Եւ առեալ գինս իշխանացն Հայոց ի թագաւորէն Պարսից, ընդ մատնութեանն Արտաշեսի, պատիւս եւ մեծութիւնս, նման արծաթոյն զոր առին ընդ Յովսէփայ եղբարքն, ընդ մատնութեանն իսմայէլացի վաճառականացն, եւ այսպէս հրաժարեալք ի դրանէ՝ եկին յաշխարհն իւրեանց:

ԺԵ.

Եւ տանուտերացն Հայոց, որոց խոստացեալ էր զկաթողիկոսութիւնն Սուրմակայ արծկեցի երիցուն՝ նստուցին զնա յաթոռ կաթողիկոսութեան Հայոց: Որում, յետ սակաւ ինչ ժամանակի անցելոյ, ընդդիմացեալ ոմանց ի զօրավար իշխանացն Հայոց՝ մերժեալ ընկեցին զնա յիշխանութենէ կաթողիկոսութեանն: Եւ յայնմիտե տէ առաքեցաւ նախ ի Վռամայ արքայէն Պարսից յաշխարհս Հայոց մարզպան պարսիկ. եւ յայնմիտե տէ եղեն ի սպառ ի սպառ անկեալք ընդ լծով ծառայութեան անօրէն ազգին Պարսից: Եւ կատարեալ ել ի գլուխ բանն անիծից մեծի քահանայապետին Ներսէսի, զոր յաղագս առաւելապէս աճեցեալ օր քան զօր ի թագաւորական տոհմին Արշակունեաց գործք անօրէնութեան չարեացն, զոր կամակար համարձակութեամբ միշտ գործէին անամօթեալք: Մանաւանդ յորժամ ետես սուրբն Ներսէս եւ զմահն արդար, զոր հասոյցն նենգութեամբ Արշակ ի վերայ Չնելայ եղբօրորդւոյն իւրոյ, եւ չկարացեալ հանդուրժել այնպիսի անօրէն գործոց սուրբ այրն Աստուծոյ Ներսէս՝ զայրագնեալ սրտիւ, ըստ գրելոցն ի պատմութեան երկրորդումն, ի ճառին հնգետասաներորդի, ասաց, թէ «Փոխանակ զի յաճախեցեր ի չարիս մեծամեծս առաւել քան զհայրն քո Տիրան եւ քան զայլ նմանիսն քո, որք եղեն չարք եւ ամբարիշտք յազգէդ Արշակունեաց, եւ ոչ նմանեալ նախանձեցար լաւացն եւ առաքինի արանց եղելոց ի տոհմին քում, որոց ժառանգեալ զպատիւ թագաւորութեան հարց իւրեանց՝ առաւել եւս փութացան լինել ժառանգաւորք բարի գործոց արքայութեանն. այլ օր քան զօր աճեցուցեալ ի քեզ առանց պատկառանաց զամենայն պղծագործութիւնս լցեալ կատարեցեր. ի վերայ ամենայնի այդորիկ գտար պատճառս հեղման արդար արեան եղբօրորդւոյն քո Չնելոյ. արդ եղիցիս դու հեղեալ յերկիր իբրեւ զջուր լուալեաց, եւ ի լարել աղեղան Բարձրելոյն տկարասջիր: Եւ կործանումն, որ բերանով մարգարէին ասացաւ՝ հասցէ ի վերայ ձեր,- ընպէլ ազգիդ Արշակունեաց գլետին բաժակն. արբջիք, արբեսջիք եւ կործանեսջիք, եւ այլ մի՛ հաստատեսջիք»: Հանդերձ եւ այլ եւս ծանր եւ ահագին յաւելուածովք, զոր ասացեալ է սրբոյ քահանայապետին ի վերայ ազգին Արշակունեաց:

Խնդրեցին այնուհետեւ իւրեանց նախարարքն Հայոց յարքունուստ կաթողիկոս, եւ թագաւորն Վռամ ետ նոցա զԲրքիշոյ զոմն անուն, այր յազգէ Ասորոց. որ եկեալ յաշխարհն Հայոց իւրովք գաւառակցօք, որք կէին լոյծ կրօնիւք, եկեալք ընդ նմա յԱսորեստանէ, ըստ սովորութեան իւրեանց

աշխարհին՝ տանտիկնօք. եւ ոչ կէին ըստ սուրբ եւ ամբիժ կրօնիցն, զոր եղեալ էր եւ կարգեալ յամենայն եկեղեցիս Հայոց՝ սրբոյ նահատակին Գրիգորի: Եւ տաղտկացեալ մեծամեծ տանուտեարքն Հայոց եւ աւագ սեպուհքն եւ ամենայն ժողովրդոցն բազմութիւնք ընդ վարս մարդկան, որք եկեալ էին ընդ կաթողիկոսին Բրքիշոյի, որ ոչ հաւասարեալ հանգոյն էին կանոնի եւ վարդապետութեան հրեշտակակրօն կարգաւորութեամբ սրբոյ նահատակին Գրիգորի, որով վարժեալ զամենեսեան սնոյց եւ հաստատեաց ըստ վերին քաղաքավարութեանն: Առաւել եւս սուգ առեալ հեծէին անմխիթար սքանչելի քահանայք սուրբ եկեղեցւոյ, որ յառաքելանման աջոյ սուրբ հայրապետին Սահակայ ձեռնադրեալք էին: Եւ չկարացեալք հանդուրժել առ ի յերկարս այսպիսի գեղխ եւ անարժան կարգի՝ խոտեալ մերժեցին զԲրքիշոյն ի քահանայապետութենէն Հայոց, ծանուցանելով թագաւորին Վռամայ, եթէ «Ոչ են կարգք սորա եւ վարք ըստ կարգի մերոյ աշխարհի ուսման. բայց այլ այր տուր մեզ առաջնորդ ըստ մերում բնիկ կարգիս, որ եղեալ վերակացու՝ կալցի հաստատուն զկարգ սուրբ եկեղեցւոյ»: Եւ Վռամայ արքային հաւանեալ կամաւ խնդրոյն նոցա՝ տայր նոցա դարձեալ կաթողիկոս այլ ասորի, որում անուն էր Շամուէլ: Որ եկեալ յաշխարհս Հայոց՝ կայր եւ նա նոյնպէս ըստ կրօնիցն Բրքիշոյի, եւ սակաւ ինչ կացեալ ժամանակս՝ վախճանէր յաշխարհիս Հայոց:

ԺԶ.

Եւ ապա ժողովեալ աւագ սեպուհեացն եւ բովանդակ բազմութեան ուխտին եկեղեցւոյ եւ ժողովրդոց ի միասին արանց եւ կանանց՝ ողբային զսուրբ եւ զանարատ եւ զառաքելաշնորհ վարդապետութիւնն, զոր սերմանեալ աճեցոյց ի նոսա սուրբն Գրիգորիոս եւ նորին զաւակքն, որք ուսուցին զճշմարիտ եւ զարդար ուսումն ամենայն լսողաց. զոր ինքեանք, նման երանելի առաքելոցն, ընկալան ոչ ի մարդկանէ եւ ոչ ի ձեռն մարդոյ, այլ յազդեցութենէ սուրբ Հոգւոյն շնորհաց: Եւ դարձեալ ժողովեցան միահամուռ, եւ դիմեալք բուռն հարկանէին զոտից սրբոյ առն Աստուծոյ Սահակայ, աղերս թախանձանաց եւ բազմազեղ արտասուս արկեալ առաջի ճշմարիտ քահանայապետին եւ ասեն. «Սեղաք յերկինս եւ առաջի քո. թո՛ղ մեզ մեղուցելոցս եւ ձեւացո՛՛ զքեզ ըստ օրինակի նախնւոյն քո բարեպաշտի սրբոյն Գրիգորի, որ ոչ յիշեաց զայնչափ տանջանս եւ զքերանս, զոր անցուցին ընդ նա նախնիքն մեր. այլ նմանեալ Արարչին ամենեցուն՝ հասոյց փոխարէնս բարի փոխանակ չարեացն, զոր հասուցին ի վերայ նորա, եւ ծանուցեալ եցոյց ամենայն բանիւ հաւանելոց նմա՝ վարս երկնաթռիչս եւ ճանապարհս աստուածագիւտս. եւ ուսոյց ամենեցունց ասել հանապազ. «Թո՛ղ մեզ զպարտիս մեր, ըստ մեր թողլոյ մերոց պարտապանաց»: Արդ՝ որ եղեր դու անդադար վարդապետ մեր՝ զնորին փառաւորութիւն տպաւորեա՛ եւ դու ի քոյին անձնդ, զնոյն համբերութեան օրինակ, եւ թո՛ղ մեզ զպարտիս մեր: Եւ մեք ջանամք եւ խնդրեմք ի դրանէ՝ հաստատել զքեզ ի բնիկ հայրենի աթոռ կաթողիկոսութեան սուրբ եկեղեցւոյ, յորմէ լուսաւորեալ՝ տեսաք զայն անմատոյց արդարութեան արեգակնն: Եւ մի՛ խառնեսցի պղտոր ուսումն ընդ յստակ եւ ականակիտ

վարդապետութիւն սրբոյ եւ առաքելանման հայրապետին Գրիգորի. քանզի ահա դեռ թուլացեալ մեղկի ի լոյծ առաջնորդաց կնիք աւանդոց անարատ քարոզութեան սրբոյն, եւ ահա կորնչիմք մեք եւ ծնեալք ի մէնջ գլաւիտենական կորուստ»:

Սոյնպէս եւ առաւել եւս քան զսոյն բանս աղաչանաց խօսեալ միաբանութեամբ ամենայն բազմութեանն ի բազում աւուրս ընդ սրբոյն ի տուէ եւ ի գիշերի անդադար՝ ամենեւին ոչ կարէին խոնարհեցուցանել զմիտս առնն ճշմարտի ի բանս խանդաղատականս պաղատանաց իւրեանց: Այլ խաղաղական պատասխանատուութեամբ ասէր ցամենեսեան, թէ «Ես ոչ ուսայ յերկնաւոր Արարչէն եւ ի վարդապետէն Քրիստոսէ բարկանալ ումեք, որ եւ ի խաչին յաղագս խաչահանուացն աղաչէր զՀայր՝ չհամարել նոցա զմեղսն. որ եւ մեզ ցանկ բողոքէ ասելով, «Օրհնեցէ՛ք զհալածիչս ձեր, բարի արարէք ատելեաց ձերոց»: Այլ քահանայանալ ի վերայ տիրանենզ եւ տիրասպան եւ մատնիչ ժողովրդոց ոչ կարենմ. քանզի սուրբ Հոգին, որ ծնաւ զմեզ վերստին սուրբ աւազանաւն, ժառանգակից լինել Քրիստոսի՝ նոյն ասաց երկնաքաղաքացի արամբն Պօղոսիւ, թէ «Մի՛ դատիք, զի մի՛ դատապարտեսչիք». եւ եթէ, «Դուք որ կարողդ էք՝ զտկարութիւն տկարացն բարձէք». եւ դարձեալ ասէ, թէ «Իմ են վրէժխնդրութիւնք, եւ ես հատուցից, ասէ Տէր»: Արդ՝ դուք ձեզէն գիտէք. եղէք վրէժխնդիր թագաւորին ձերոյ գործոց, եւ զայրացեալք նմա՝ զսուրբ հաւատ ուխտին մերոյ մատնեալ՝ ծաղր ետուք առնել անօրինացն: Ի՞նչ զիս արդեօք ջանայցէք մխիթարել, եւ կամ ո՞ւմ թախանծեցուցանէք զիս քահանայանալ, որ զվիրաւոր ոչխար հօտին Քրիստոսի տեսանեմ ոչ պատեալ, եւ ձիթով եւ գինով օծեալ զվէրսն եւ եղեալ ի վերայ գրաստու եւ տարեալ ի պանդոկի. այլ յօշեալ յանխնայ եւ առաջի գիշակեր գազանաց ընկեցեալ յօցտումն: Երթայք յինէն ի բաց, եւ թո՛ղ սուրբ ինձ ողբալ զընդհանուր կորուստ աշխարհիս Հայոց, զոր տեսանեմ աչօք մտացս ի զօրութենէ վերին ցուցակութեանն. մի՛ բռնադատէք մխիթարել զիս ի վերայ բեկման ժողովրդեան իմոյ: Վասն զի զանցս աղէտիս այսորիկ յառաջ քան զձեռնադրելն զիս յեպիսկոպոսութիւն՝ եցոյց ինձ վերին կանխասացութիւն, գիտելութիւն յանուրջս, ըստ օրինակի մարգարէական տեսլեանն, որ ցուցաւ սուրբ նահատակին Գրիգորի, գիտելութիւն իրաց առ ի յապայ եղելոցս: Ջոր եւ ձեզ պատմել այսօր բռնադատիմ առ նեղել սրտի իմոյ, եւ ցուցանիմ անզգամ որպէս եւ սուրբ առաքեալն Աստուծոյ Պօղոս, որ յաղագս սուտ առաքելոցն եւ անօրէն մշակացն՝ գրեաց պարծելով առ Կորնթացիսն զիւր ճգնութեանցն զհանդէսն: Արդ՝ ունկնդիր լերուք ինձ մտադիւրութեամբ ամենայն բազմութիւնք ժողովրդոց, եւ պատմեցից ձեզ:

ԺԷ.

«Յառաջ քան զամս բազումս խորհուրդք անմխիթարք նեղէին զիս, անդադար զմտաւ ածելով եւ աղաչելով զԲարձրեալն՝ շնորհել ինձ արու որդի, որպէս եւ նախնեացն իմոց, որք յառաջ քան զիս էին ամուսնացեալք յաղագս որդէժնութեան: Եւ արդ՝ վասն զի մատակարարումն հզօրին առ

իւրաքանչիւր ոք արդար է եւ ճանաչող առաւել քան եթէ զոր մեք իմանամք եւ խորհիմք. եւ էի ես ի մեծի հինգշաբաթօջն ի զատկի աղուհացիցն ի հսկման, հաղորդեալ ի ժամ երեկոյին պաշտաման՝ սրբոյ եւ մեղսաքաւիչ խորհրդոյ կենարարին, ճաշակեալ այլ բնաւ աւելի ինչ ոչ՝ բայց հաց եւ ջուր եւ աղ, ըստ կանոնելոյ մեծի եւ սուրբ ժողովոյն երեք հարիւր ութ եւ տասանցն, որք ի Նիկիացոց քաղաքին այսպէս կանոնագրեալ հաստատեցին, զորոց կանոնադրութիւն կնքեալ սուրբ Հոգին սահմանեաց: Եւ կատարեալ կանոն յերկարման առաջին գորողայիցն, եւ դասք պաշտօնէիցն ընդ նստելն, ծանր նիրհամաք, ի սաստկութենէ բազմօրեայ տքնութեանցն՝ որպէս կիսամեք եղեն. որոց զաւուրս քառասնորդացն ուժգին պահօք եւ անդադար աղօթիք զցայգ եւ զցերեկ հանեալ էր. եւ մանաւանդ ի մեծի շաբաթուն առաւել եւս յաւելուածով զնոյնս աճեցուցանել փութային, ուշադրեալք ուրախալից վաստակով հասանել վարձուցն հատուցման: Եւ լոյս ճրագացն եւ կանթեղացն բորբոքեալ տոչորէր. եւ ընթերցողն կամաւ յերկարէր զկարդացմունսն, յաղագս սակաւ մի առնլոյ ոգի եւ բաւելոյ պաշտօնէիցն առաջարկութեան կանոնին. մնային եւ ժողովրդոցն բազմութեան ժողովելոյ ըստ սովորութեանն ի պաշտօն գիշերոյն. քանզի յորդոր կամաւորութեամբն փափաքէր իւրաքանչիւր ոք, այր եւ կին առ հասարակ, ժամանել արթնութեամբ անձին փրկութեան: Եւ ես նստէի մերձ առ սեղանն Աստուծոյ ի սուրբ եկեղեցւոջն Վաղարշապատ քաղաքի:

Տեսիլ սրբոյն Սահակայ Պարթևի, զոր ետես ի Վաղարշապատ քաղաքի, յորժամ նստեր ի սուրբ եկեղեցւոջն ի վերայ բեմբին մերձ ի սեղանն Աստուծոյ ի սուրբ կաթողիկէին: Արդ՝ գրեսցուք զտեսիլն, որ են բանք Հօր եւ Յիսուսի Քրիստոսի Աստուծոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ:

«Եւ ահա յանկարծակի բացաւ հաստատութիւնն երկնից, ընդ որ ծագեաց լոյսն սաստիկ եւ ելից զամենայն երկիր: Եւ կանգնեալ երեւեցաւ ինձ յերկրի բեմք չորեքլուսի ամպեղէն, որոյ բարձրութիւնն հասանէր մինչեւ յերկինս, եւ լայնութիւնն տարածեալ լնոյր զամենայն երկիր: Եւ ի վերայ բեմբին երեւէր տետրասկեղ յոսկւոյ սրբոյ՝ խորանարդ, ըստ արժանի սպասաւորութեան Տեառն, ծածկեալ յոյժ բարակ կտաւով սպիտակափայլ գունով: Եւ ի վերայ խորանածեւ ծածկութեանն՝ յայտնապէս նշան տէրունական խաչին երեւէր, որոյ երեւելութիւնն ոչ նիւթեղէն, այլ լուսեղէն ցուցանիւր: Եւ յանկարծակի եղեւ շնչին խաղաղասիգ օդոյ, եւ բացաւ փեղկ մի ծածկութի կտաւոյն. ընդ որ հայեցեալ տեսի, եւ ահա կայր ի վերայ բեմբին սեղան չորեքլուսի ականակապ, ի բազմագունի ականց պատուականաց ընդելուզեալ: Եւ ի վերայ սեղանոյն կայր հաց մի սուրբ եւ ողկոյզ մի խաղողոյ, ըստ պատուականութեան խորհրդոյ երկնաւոր փրկութեան: Եւ մերձ ի սուրբ խորհուրդն երեւէր ծառ մի ձիթենի վարսաւոր, պտղալից յոյժ, զորոյ ոչ կարէի առնուլ զչափ բարձրութեանն եւ զլայնութեանն. որոյ բերն էր բազմապտուղ եւ ատոք, եւ տեսիլն եւ գեղեցկութիւն՝ անպատում եւ սքանչելի: Եւ որոշեալ չորք ոստք ձիթենոյն՝ ի խոնարհ կողմ երկրի ձկտեալ մօտէին. որոց երեք ոստք միաչափք եւ հասարակապտուղք երեւէին, եւ չորրորդն ի նոցանէ որպէս կիսաբաժին եւ նուազապտուղ ըստ երկայնաչափութեան երիցն երեւէին: Եւ պտուղք չորեցունց

ուստոցն ոչ ինչ բնաւ էին նմանք եւ կամ հաւասար պտղաբերութեան պտղաբոյծ աստղութեանն այլ պտղոյ ծիթենւոյն, այլ նուազք առաւել թուով եւ վտիտք աստղութեամբ, որպէս թէ ծնկեալք էին:

«Եւ ընդ ահեկէ բեմբին տեսի աթոռ մի բարձր չորեքկուսի, ծովագոյն սառնակերպ, եւ ծածկեալ թանձր կտաւով թխագունիւ: Եւ վերացեալ կտաւն ի շնչմանէ քաղցր օդոյն եկելոյ՝ տեսի, եւ ահա սկուտեղ արծաթի մեծ ի վերայ աթոռոյն: Եւ ի վերայ սկուտեղն կայր նափորտ մի բեհեզեայ ծալեալ եւ եղեալ, եւ առ նմին գունդ մի ոսկի բոլոր, եւ մագաղաթ հատուածածեւ չորեքկուսի, գրեալ ի սկզբանն կարգս ինչ սակաւ՝ ոսկէտեսիլ գրով սքանչելապէս, իբր թէ ձեռամբ գրչի ճարտարի. եւ ի միջոյ կողման մագաղաթին, հեռի յոսկէգիր կարգացն, երեւէին այլ կարգք ինչ եղծեալք ջնջագիրք, որոց ոչ ինչ բնաւ երեւէր տեսիլ գրոյն եւ կամ կերպարան: Եւ հուսկ յեզր մագաղաթին, հեռի ի ջնջագիր կարգացն, դարձեալ տեսանէի այլ եւս կարգ մի եւ կէս կարգի, գրեալ ոսկէգիր գրով առաւել սքանչելապէս, ըստ տեսոյ առաջին կարգացն գրելոց ի սկզբանն մագաղաթին: Եւ կիսագիր կարգին մինչեւ ցմիջոց գրոյն՝ եւս առաւելագոյն էր ոսկւով, եւ այլն կարմրադեղով էր: Եւ կային շուրջ զծնօտիւք սկուտեղն անթիւ բազմութիւնք տղայոց արուաց, այլ սակաւ եւ իգաց. ամենեքեան պայծառացեալք լուսազգեստք էին: Բայց ճառագայթք փայլատակման պատմութեանաց նոցա՝ էր որ կարմրագոյն արծակէին նշոյլս, եւ էր որ այլ երփն երփն եւ գոյնս ազգի ազգիս երեւէր: Եւ դէմք ամենեցուն ի սուրբ սեղանն հայէին, չդարձուցեալ բնաւ ուրեք զաչս իւրեանց ի խորհրդոյն փրկութեան:

«Եւ սկսաւ յանկարծակի սաստկապէս դղրդմամբ շարժել աթոռն: Եւ զմանկտին, զոր տեսանէի ի տիս տղայութեան՝ առժամայն վաղվաղակի փոփոխեալք ի հասակ երիտասարդութեան՝ կատարեալք լինէին, եւ եղեալք թեւազգեցիկք՝ ի վեր ի սուրբ սեղանն, որ էր ընդելուզեալ ի բազմագունի ականց՝ թուցեալ բնակէին եւ զՍուրբ Աստուածն երգէին: Եւ համբարձեալ սուրբ սեղանն հանդերձ նօքօք ի վեր քան զբարձրութիւն հաստատութեան երկնից՝ ծածկէր: Եւ այսպէս եղեալ աներեւոյթ՝ տեսիլն ամփոփէր. եւ ես ի մեծ զարհուրումն ընկղմեալ ափշէի:

«Եւ ահա յանկարծակի կերպարան մարդոյ երեւէր ինձ յերկնից այր լուսեղէն, որոյ տեսութիւն սաստկութեան լուսոյն մռայլեցուցեալ ծածկէր զարեգականն զլոյս: Եւ սլացեալ այրն հասանէր ուր եսն էի: Եւ իմ առաւել եւս հիացմամբ ափշեալ ի փայլակնացայտ երեւմանէ առնն՝ անկայ վաղվաղակի դողալով ի վերայ երեսաց իմոց յերկիր. եւ նորա բուռն հարեալ կանգնեաց զիս եւ հաստատեալ կացոյց ի վերայ ոտից իմոց, եւ ասէ ցիս. «Քաջալերեաց՝ զօրացի՛ր եւ մի՛ երկնչիր. այլ հաստատեա՛ զսիրտ քո յանուն հզօրին, որ արար զամենայն եւ եցոյց քեզ զմեծ խորհուրդ յառաջատես արարչութեան իւրոյ»: Եւ իմ ուշաբերեալ զօրացայ ի բանէ նորա եւ կանգնեալ կացի ի վերայ ոտից իմոց: Եւ ասէ ցիս. «Վասն է՞ր ես տրտում, եւ կամ ընդէ՞ր զբաղմունք նանրութեան պղտորեն զմիտս քո եւ զյստակ խորհրդոց քոց: Վասն զի անգիտական խորհրդովք յածեցուցեալ զմիտսդ՝ խռովէիր վասն չլինելոյ քեզ արու որդի. որ քաջածանօթ էիր կամաց հզօրին, որ գիտելութեամբ բաշխէ

զիրաքանչիւր օգուտ, եւ ոչ զլացութեամբ խափանեալ արգելու յումեքէ զարժանն: Եւ արդ՝ գթալով ի քեզ Բարձրեալն վասն սիրելոյ զքեզ՝ կամեցաւ հեռացուցանել ի քէն զայդպիսի ընդունայն մտածութիւնս, եւ մխիթարեաց զքեզ տեսլեամբդ այդուիկ, որ ցուցաւ քեզ յայտնութիւն մեծ, ոչ միայն յառաջիկայս, այլ եւ առ յապա ամենայն իրաց, որ լինելոց են մինչ ի վախճան աշխարհիս, ծանոյց քեզ եւ ամենայն հաւատացելոց ի բան նորա, որպէս ճշմարիտ նախնւոյն քում, առն Աստուծոյ սրբոյն Գրիգորի. իսկ քեզ մինչ ի կատարած աշխարհի որ ինչ միանգամ լինելոց է՝ եցոյց զամենայն: Եւ արդ՝ լուր, եւ պատմեցից քեզ զմեկնութիւն մեծի յայտնութեանդ, որպէս ինձ հրամայեցաւ ի վերին զօրութենէն՝ ծանուցանել քեզ զամենայն. եւ դու ունկնդիր եղեալ բազում զգուշութեամբ՝ գրեա՛ ի տախտակս սրտի քո անմոռաց. զոր եւ ի մագաղաթի դրոշմեալ թողցես հաւատացեալ ժողովրդոց զգուշութիւն անսխալ մինչեւ ի վախճան աշխարհի:

Մեկնութիւն տեսլեան սրբոյն Սահակայ ի հրեշտակէ Աստուծոյ. զոր եցոյց յայտնի ըստ իւրաքանչիւր գլխոց եւ միոյ միոյ տանց, վասն կենաց մարդկան եւ կատարածի աշխարհի: Տեսիլ սրբոյն Սահակայ:

«Զբանալ հաստատութեան երկնից զոր տեսեր եւ զտարածել լուսոյն սաստիկ ընդ ամենայն երեսս երկրի. քանզի ահա ի գալստենէ կենարարի Որդւոյն Աստուծոյ բացեալ է դուռն շնորհի ողորմութեան նորա առ ամենեսեան, որ սիրեն զնա եւ պահեն զբան հրամանի նորա, յորս ծագեալ լուսաւորէ լոյս փառաց վարդապետութեան նորա: Եւ բեմբն չորեքկուսի կանգնեալ որ երեւեցաւ քեզ, բարձր յերկրէ մինչեւ յերկինս՝ հաւատն ճշմարտութեան է, որով վերանան արդարքն ի ծանրութենէ աշխարհիս կենաց ի թեթելութիւն երկնից բնակութեանն: Եւ զի ամպեղէն զունով երեւեցաւ բեմբն՝ վասն զի որ վերացաւ ամպով՝ նոյն գալոց է վերացուցանել ընդ իւր զարդարս, ուր բազում օթեւանք են ի տան արքայութեանն Հօր. զոր եւ դու տեղեկացեալ ուսար ի սուրբ Հոգւոյն, որ խօսէր ընտիր արամբն Պօղոսի, թէ «Ամպովք յափշտակիմք ընդ առաջ Տեառն յօդս»: Եւ տեսորասկեղն ոսկի, որ ի վերայ բեմբին, զորով էր արկեալ մաքուր կտաւն բարակ, որով ծածկեալ էր սուրբ սեղանն եւ որ ի նմա խորհուրդն՝ զիտեա՛ եւ ծանի՛ր, զի ծածուկ եւ անյայտ է խորհուրդ աստուածային զիտութեանն, պատուականութեամբ եւ մաքրութեամբ՝ ըստ պատուականութեան մաքուր ոսկւոյն եւ լուսափայլ մաքրութեան կտաւոյն. յորոյ վերայ կանգնեալ նշան կենդանացուցիչ խաչին որ երեւէր՝ կենդանացեալ կանգնեցան ամենայն արարածք, գլորեալք մեղօք. եւ դարձեալ, զի նախ խաչն երեւի ի գալստեանն Քրիստոսի, եւ ապա յայտնի խորհուրդ դատաստանին եւ հատուցման ըստ իւրաքանչիւր գործոց:

«Եւ զի եղեալ օդ քաղցրաշունչ, որ եբաց զմասն ինչ կտաւոյն՝ ի մի՛տ առ, զի ցուցաւ քեզ ի սուրբ Հոգւոյն քաղցր խաղացմունք, որ յայտնէ սրբոց իւրոց զխորհուրդ ծածկեալ՝ աստուածութեան իւրոյ: Ընդ որով կայր սեղանն ոսկի ի պատուական ականց ընդելուզեալ - սրբոյ Երրորդութեանն ծանուցանի միասնականութիւն. որ զվարս եւ զձգնութիւն արդարոցն որպէս զպատուական ականց

զանազանումն առ ինքեան տպաւորեալ զուարճացուցանէ, որք զմարմին եւ զարին Փրկչին արժանաւորապէս ճշմարտութեամբ, բազմեալք ընդ նմա, ճաշակեն ի սուրբ սեղանոյն. ըստ երեւելոյ քեզ հացն եւ ողկոյզն ի վերայ սեղանոյն՝ օրինակ մարմնոյ եւ արեան կենարար չարչարանացն Տեառն ցուցանի:

«Իսկ երեւումն քեզ սքանչելատեսիլ ձիթենւոյն, որ էր հուպ առ տէրունեան խորհուրդն, բարձր եւ վարսաւոր բազմաբեր պտղալից՝ զտուրս եւ զողորմութիւն եւ զսէր մարդկան որ առ միմեանս՝ եցոյց քեզ: Քանզի մօտ եւ առաւել եւս պատուական է աստուածութեանն աղքատսիրութիւն յամենայն բարեգործութիւնս, որով եւ առաջին արդարքն ընտիրք երեւեցան, Աբրահամ, Իսահակ եւ Յակոբ. առանց որոյ եւ կուսանացն արհամարհեալ վաստակք կուսութեան՝ արտաքոյ հարսանեացն ընկեցան: Սովաւ ճանաչի յանձինս մարդկան կնիք քարոզութեանն Քրիստոսի, որ ասացն, թէ «Յայսմ ծանիցեն ամենեքեան թէ իմ աշակերտք էք՝ եթէ սիրիցէք զմիմեանս». եւ մանաւանդ որ առատապէս զուարթամտութեամբ կամաւ կատարեսցէ զսիրոյն պատուիրան, ոչ միայն յաղքատս, այլ եւ յընկերս եւ յեղբարս եւ առ ամենեսեան, որով հաստատի խաղաղութիւն աշխարհիս, եւ տէրն փառաց բնակէ ի մէջ նոցա, շնորհելով զհանգիստ եւ զառատաբերութիւն երկրի, որպէս տեսանէիր բարձր զձիթենին լիապտուղ եւ վարսաւոր:

«Եւ ոստք չորք ձիթենւոյն, որ ի խոնարհ կողմ երկրի ձգտէին երեւելովն, երեք ոստք հասարակատեսք չափով, եւ այն առաւել միաթիւք պտղովք, եւ չորրորդն ի նոսա, զոր կիսաչափ ըստ հասարակութեան երիցն եւ պակասաւոր ըստ պտղաբերութեանն տեսեր, որոց չորեցունց պտուղքն վտիտք էին եւ թառամք, եւ բերքն պակասք եւ աննմանք քան զայլ ատոքատեսիլ պտուղս ձիթենւոյն - արդ ամփոփեա՛ զունկնդրութիւն մտաց քոց, լուր եւ ասացից քեզ՝ զոր ինչ սահմանեացն Բարձրեալն. յայսմ հետէ մինչեւ ի վախճան աշխարհիս՝ երեք տեսներեակք ամաց եւ կէս տասներեկի համառօտեսցի ի վերայ ամենայն աշխարհի, մինչեւ յերեւումն պղծոյն անապատի, զոր Դանիէլ մարգարէի ասացեալ է սուրբ Հոգւոյն. եւ լինին սոքա յայտնապէս թուով ամք երեք հարիւր յիսուն, ըստ միագոյգ պտղոց երից ոստոցն եւ կիսոյն: Եւ զի տեսեր զպտուղ ոստոցն թառամս եւ ծնկեալս եւ ոչինչ բնաւ նմանս այլ պտղոցն որ ի ձիթենւոջն էին. տեսն ճշգրտապէս եւ ծանիր, զի բարձեալ է սէր եւ արդարութիւն յամենայն մարդոց, որք ստութեամբ եւ ոչ ստուգութեամբ կարծեցուցանեն զանձինս սիրունս եւ պատուիրանապահս. եւ այն յայտնի գրեալ կայ եւ կնքեալ ի դպրութեան ամենագիտին Աստուծոյ, որ ներէ երկայնմտութեամբ եւ հատուցանէ անաչառութեամբ:

«Եւ ընդ ահեկէ բեմբին որ ցուցաւ քեզ աթոռ չորեքկուսի ծովագոյն սառնակերպ՝ զնստումն գահու քահանայութեանն եւ թագաւորութեանն ցուցանէ, զոր արդարեւ Բանն Աստուած հաստատէ: Յորոյ վերայ կայր սկուտեղն արծաթի. քանզի իբրեւ զարծաթ ընտիր եւ փորձ լուսափայլ՝ յամենայն ազգս ընդունողաց սփռեալ տարածեցաւ բանն. զոր եւ սաղմոսերզն վարդապետէ սուրբ Հոգւովն, յասելն, թէ «Բանք Տեառն որպէս զարծաթ ընտրեալ եւ փորձեալ յերկրէ». եւ զասելն յերկրէ՝

գիտասցես, եթէ գերեւունն Որդւոյն Աստուծոյ մարմնով ի սուրբ կուսէն յայտ առնէ մարգարէն: Եւ զի երեւեցաւ քեզ ծովագոյն սառնանման տեսիլ աթոռոյն՝ նշանակեալ ցուցանէ զծփումն ալէկոծութեան աշխարհիս Հայոց: Քանզի եւ թխագոյն թանձր կտաւոցն ծածկունն՝ զօրինակ բերէ զթանձրամած սգոյն, որ ունելոց է զաշխարհս ամենայն. վասն զի տեսիլդ ի վախճան է: Եւ նափորտն բեհեզեայ, զոր տեսանէիր ծալեալ եւ եղեալ ի վերայ սկտեղն, եւ գունդն ոսկի որ կայր մերձ նափորտանն՝ նշանակէ մինն զքահանայութիւնն, եւ միւսն զթագաւորութիւնն: Եւ զի ոչ ոք էր արկեալ զիրեաւ զնափորտն, եւ ոչ այն ոք էր որ զգունդն ունէր ի ձեռին՝ լուր ստուգապէս, զի լռեսցէ մերձ ընդ մերձ թագաւորութիւն յազգէդ Արշակունեաց, եւ քահանայութիւն ի ցեղէ արժանաւորք ահանայապետին Գրիգորի:

«Եւ մագաղաթն հատուածածեւ, որ ցուցաւ քեզ գրեալ ի սկզբանն կարգս ինչ ոսկեղէն գրով՝ զձեռնադրութիւն արանց սրբոց եցոյց քեզ շնորհք Հոգւոյն սրբոյ, որք ի գաւակէ երանելւոյն Գրիգորի յաջորդեսցեն արժանապէս զաթոռ քահանայապետութեան. նոքա են արք ընտիրք, գրեալք ոսկետեսիլ գրով ի դպրութիւն կենաց: Եւ զի երեւեցաւ ի միջոյ կողմն մագաղաթին, հեռի յոսկէգիր կարգացն, կարգք ինչ խանգարեալք եւ ջնջագիրք՝ գիտեա՛, զի նստելոց են քահանայապետք ոմանք յաթոռ սրբոյն Գրիգորի, որք ոչ ըստ հրամանի սրբոց առաքելոցն եւ ոչ ըստ կանոնի սուրբ ժողովոյն երեքհարիւր ութուտասանիցն լինին ձեռնադրեալք յերկնաւոր պատիւ, այլ ըստ փառաց աշխարհիս ձգտին ի պատիւն յանդգնութեամբ, որք են արժաթասէրք առաւել քան աստուածասէրք: Եւ վասն զի խոտան է քահանայութիւնն եւ ոչ ըստ հաճոյից Բարձրելոյն՝ ջնջեալ են նոքա ի դպրութենէ երկնից բարութեանն, տալով դատաստան, գեհենին այրմամբ, զանձանց եւ զժողովրդոցն կորստեան: Եւ այլ կարգն եւ միւս եւս կէս կարգին, որ երեւեցաւ քեզ գրեալ սքանչելապէս ոսկի գրով ի ստորին եզեր մագաղաթին՝ ծանիր հաւաստեաւ, զի մերձ յերեւունն պղծոյն անապատի դարձեալ յառնէ թագաւոր յազգէդ Արշակունեաց, եւ նորոգի աթոռ հայրապետութեան ի շառաւելէ սրբոյն Գրիգորի: Եւ վասն զի ոչ էին արհամարհեալք եւ ընկեցեալք յերկիր ի կոխումն, այլ յայտական երեւմամբ կայր գունդն, եւ ծալեալ պատուականութեամբ ցուցաւ նափորտն, որ եւս առաւել հաստատապէս ցուցաւ քեզ. եւ ծանոյց զայս վերին ազդեցութիւնն սքանչելատեսիլ ոսկէգիր կարգովն եւ կարգակիսաւն, որ ի ժամանակս գորոզացելոյ թշնամւոյն արդարութեան նստի քահանայապետ արդար, ի ցեղէ սրբոյն Գրիգորի. եւ քահանայացեալ առաջինն կատարէ զաւուրս իւր, կրեալ ճգնութիւնս բազումս ի սուտ առաքելոց իշխանին կորստեան, եւ վախճանի խաղաղական հանգստիւ եւ ոչ սրով: Եւ միւս գաւակ նորին յաջորդեալ զաթոռ քահանայապետութեանն՝ բազում եւ ազգի ազգի համբերեալ քերանաց եւ գանից, սովոյ եւ հալածանաց եւ դառն նեղութեան՝ ժամանակս բազումս՝ յանօրէն իշխանին դահճացն սրով ընկալցի զվճիռ մարտիրոսութեան: Այն զի ցուցաւ քեզ ի կարգին մասն մի ի գրելոցն կարմրադէղով՝ ստուգեալ հաւատարմութեամբ դաւանեաց զկատարումն մարտիրոսութեանն, որ դիպելոց է սրբոցն:

«Եւ որ երեւեցաւ քեզ բազմութիւնք տղայոց շուրջ կալով ի վերայ արծաթի սկտեղն, զուարթացի՛ր ցնծալից ուրախութեամբ. զի ահա յարգանդէ զաւակիդ, որ տուաւ քեզ յԱրարչէն, ելցեն բազում շառաւեղք, արք ընտիրք զօրութեամբ. ընդ որս միաբանեալ եւ այլ բազմութիւնք լաւ արանց, յազգէ նախարարացդ Հայոց. որք զօրացեալք սուրբ բանին Աստուծոյ եւ գյարուցմունս թագաւորաց եւ զսպառնալիս իշխանաց առ ոչինչ համարեալ՝ միացուցանեն զանձինս ընդ յոյսն բաղձալի երկնաւոր կոչմանն, չհայելով ի մեծութիւնս սնոտիս եւ ոչ ի փառս առժամայնս. ընդ որոյ վաճառեալ ոմանց զփառս անեղծին Աստուծոյ, ընդ սնոտի եւ ապականացու կենաց աշխարհիս՝ ուրացողք լինին. վասն զի մօտ է առ դուրս վաճառ՝ թուլացելոցն ի կորուստ, եւ հասեալ կայ հուպ օգնութիւն՝ զօրացելոցն ի փրկութիւն: Յորս եւ դու հայեցեալ տեսեր շուրջ զաստուածային սեղանովն պարելով զտղայսն, չհայելով բնաւ ի սայթաքմունս սնոտի հեթանոսական պաշտամանն. յորոց ոմանք կատարելութեան հասեալք՝ մարտիրոսական պսակին լինին արժանիք: Եւ այլք յարանց բազմաց, եւ ոչ միայն յարանց, այլ գտանին եւ ի կանանց, որք թէպէտ եւ ոչ սրով, այլ ի շնորհաց սուրբ Հոգւոյն զօրացեալք՝ բազում բարեգործութեամբք կատարին: Որպէս երեւին քեզ լուսափայլ նշոյլք արծակեալք ի մանկտւոյն. յորոց ոմանց կարմրագոյն փայլմամբ երփն երփն էր գոյնն՝ զկատարելոցն արեամբ գուշակէ զնահատակութիւն. եւ զայլոցն պէսպէս ճառագայթիւք ցուցանէր զշողումն՝ որպէս զբազմափայլ գոյնս լուսաւորութեան առաքինի մարդոց. վասն զի բազում եւ անթիւ են ճգնութիւնք եւ վաստակք արանց արդարոց:

«Եւ վասն զի շարժեցաւ սաստիկ դղորդմամբ աթոռն զոր տեսեր, եւ որ երբեմն տղայք քեզ երեւին, յաճումն կատարելութեան բովանդակեալք, յերկրէ յերկինս թռուցեալ համբարձան՝ բովանդակապէս զերկրիս կենցաղս արդարոցն եւ ի յերկինս զլինելոց նոցա զիրեշտականման փոխումն եցոյց քեզ պարզեւատուն բարեաց: Քանզի իբրեւ զտղայս կացին յաշխարհիս արդարքն անմեղութեամբ, չդարձուցանելով ուրեք զհայեցուածս մտաց իւրեանց՝ ի զբաղմունս նանրութեան, այլ ուշադրեալք ի հրաւիրումն երկնաւոր կոչմանն ուրախութեան հային: Քանզի բազում եւ խիստ դղորդմունք յայսմ հետէ լինելոց են յաշխարհիս. յարուցմունք թագաւորաց ի վերայ միմեանց, սովք եւ սասանութիւնք եւ բազում նեղութիւնք, որք զգալուստ որդւոյն կորստեան նշանակեն, որ եկեալ նստիցի ըստ գրեցելումն ի տեղւոջն սրբութեան, ցուցանելով զինքն Աստուած. որ հաշի եւ մաշի ի վերին զօրութենէն. զոր տէր Յիսուս սատակեսցէ հոգով բերանոյ իւրոյ: Եւ յայնժամ կատարեալ վարուք առաքինութեամբ թռիցեն արդարքն ի յաւիտենից յարկսն եւ այնպէս յամենայն ժամ ընդ Տեառն լինիցին: Եւ ապա յայտնապէս կատարի առ նոսա բանն Տեառն, որ ասէ, թէ «Ուր ենն են՝ անդ եւ պաշտօնեայն իմ եղիցի»: Եւ դու կնքեա՛ զտեսիլդ, որ ցուցաւ քեզ յայտնութիւն ի բարձանց. քանզի ոչ վրիպեսցի այտի բան մի՝ մինչեւ կատարեսցի ամենայն:

«Եւ ես որպէս ի քնոյ զարթուցեալ ի տեսլենէն, զոր եցոյց ինձ Բարձրեալն որպէս արթնութեամբ յայտնապէս, եւ ի զարմացման մեծի եղեալ՝ փառաւորեցի զմարդասէրն Աստուած, որ արժանի արար

զանարժանութիւնս իմ այսպիսի ահաւոր տեսլեան: Եւ լռեալ դադարեցի յայտնել զայս ումեք մինչեւ ցայսօր: Եւ արդ պատմեցի ձեզ ոչ միայն առ նեղել սրտիս, այլ եւ թաքուցանել երկուցեալ զի մի երբէք իբրեւ զլացող պատուհասեալ դատեցայց ի ցուցողէ յայտնութեանս այսորիկ. որ եւ գրով իսկ հրամայեաց ինձ զաւանդս զայս թողուլ աշխարհի»:

ԺԸ.

Եւ լուեալ զայս ամենայն խօսս բազմութեան աւագացն Հայոց, տանուտերացն եւ սեպիացն եւ միահամուռ ժողովրդոցն բազմութեան ի սուրբ հայրապետէն Սահակայ՝ յարտասուս հարեալ զարհուրեցան: Եւ այնուհետեւ ոչ ոք ինչ իշխէր յաղագս այսպիսի բանից ասել ինչ ընդ սրբոյն եւ կամ ճառել:

Եւ յայնմիտէտէ ամփոփեալ զինքն առաքինւոյն յամենայն աշխարհածուփ զբօսանաց՝ աղօթից միայն պարապէր եւ վարդապետութեան. վասն զի բազումք յեպիսկոպոսաց եւ յայլոց պատուական քահանայից ոչ երբէք ժուժէին տեսել եւ մեկուսանալ ի մշտաբուղխ աղբերէ վարդապետութեան սրբոյն, ո՛ր ուրեք եւ դիպէր ի տեղիս, ի յոստանի եւ կամ ի հովս: Եւ կեցեալ ամս բազումս եւ հասեալ ի յերկար ծերութիւն՝ վախճանեցաւ խաղաղական հանգստիս ի գաւառին Բագրեւանդայ, ի գիւղն որ անուանեալ կոչի Բլուր, ի սկզբան ամին երկրորդի Յազկերտի որդւոյ Վռամայ թագաւորին Պարսից, յամսեանն նաւասարդի, որ օր երեսուն էր ամսոյն, յերկրորդ ժամու աւուրն. որ եւ զօր ծննդեան սրբոյն ի ստոյգ գիտողաց եւ ի Պատմութենէ երանելւոյ առն Կորեան՝ հաստատեալ գիտացաք լինել նոյն օր եւ ծննդեան սրբոյն, ի նմին ամսեան:

Եւ վասն զի ոչ գոյր իւր արու որդի, բայց միայն դուստր մի, զոր էր տուեալ կնութեան Համագասպայ տեառն Մամիկոնէից եւ Հայոց սպարապետի, որ ծնաւ ի Համագասպայ երիս արու որդիս, զսուրբն Վարդան եւ զսուրբն Հմայեակ եւ զերանելին Համագասպեան. որոց ետ եւ կնքեաց սուրբ այրն Աստուծոյ Սահակ զստացուածս գեօղից իւրոց եւ ազարակաց, եւ որ ինչ միանգամ էր իւր՝ ետ նոցա ի ժառանգութիւն եւ զաւակի նոցա մինչեւ ցյաւիտեան: Եւ ամբարձեալ զձեռս իւր՝ օրհնեաց զնոսա օրհնութեամբ բազմաւ, եւ պատուիրեաց նոցա պահել զվարդապետութիւն պատուիրանի սրբոյն Գրիգորի, զոր ուսոյց եւ աւանդեաց ճշմարտութեամբ ամենայն աշխարհիս Հայոց, ծառայել եւ երկիր պագանել միումն միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ, Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի:

Որոց առեալ զտենչալի նշխարս սրբոյն, բազմութեամբ քահանայից եւ ազատաց, տարան ի գաւառն Տարօնոյ, ի բնիկ գիւղն իւր սեպիական, յանուանեալն Աշտիշատ. եւ անդ կազմեալ զհանգստարանն սրբոյն՝ պատեցին զպարկեշտ մարմինն արդարոյն ըստ արժանի կայանից ճշմարտին: Ուր եւ շինեալ եկեղեցի մեծապայծառ եւ վկայարան սրբոց՝ զարդարեցին պատուական եւ մեծագին սպասուք. հիմնացուցեալ կանգնեցին ի տեղւոջ վանս բազմութեան պաշտօնէից, կարգեալ դարման անպակաս պտղոց ի հանգիստ առաւելեալ եղբայրութեանն. ժողովս տարելորականս

աշխարհայորդոր բազմութեամբ հաստատեցին ի տեղուջն, որ ըստ ժամանակի բազմամբոխ ժողովրդօք կամաւոր յօժարութեամբ ազատք եւ քահանայք գաւառին, այլ եւ կարի յոյժ ի հեռաւոր տեղեաց դիմեալք յօր կարգադրութեան նորա կատարեն: Որ եւ բազում օգնականութիւնս առողջութեան ըստ իւրաքանչիւր ախտից շահէին ի նշխարաց սրբոյն եւ ուրախալից սրտիւ դառնային ի բնակութիւն յիւրաքանչիւր:

ԺԹ.

Եւ յետ վեց ամսոյ կատարման նորին տարւոյ հանգստեան սրբոյն Սահակայ՝ վախճանեցաւ երանելին Մաշտոց ի Վաղարշապատ քաղաքի, զոր եւ Նոր քաղաք անուանեն, յերեքտասաներորդի աւուր ամսոյն մեհեկանի. զոր առեալ իշխանին Ամատունեաց Վահանայ զմարմին առաքինւոյն՝ տարաւ յիւր ի գեօղն, որ անուանեալ կոչի Օշական: Եւ յոյժ մեծարանօք զդիր երանելւոյն կազմեալ՝ տօն յիշատակի առնեն ամենափոյթ պատուով ամենայն բազմութիւնք ժողովրդոցն Այրարատոյ:

Ջորոյ զհետ յաջորդեաց զաթոռ հայրապետութեան աշխարհիս Հայոց, հրամանաւ երանելւոյն Մաշտոցի՝ սուրբն Յովսէփ, որ էր ի գաւառէն Վայոց ձորոյ, ի գեղջէն որում անունն էր Խողոցիմք: Եւ ի բարեխօսութենէ սուրբ հանգուցելոցն արանց՝ շնորհեցաւ աշխարհիս Հայոց պաշտօն ուղղափառ հաւատոց, մինչեւ ցամն երկոտասաներորդ Յազկերտի արքային Պարսից որդւոյ Վռամայ:

Վերջ բանիս այս:

ԴՐՈՒԱԳ

Բ.

Ի.

Եւ էր Յազկերտի արքայի հազարապետ մի Միհրներսեհ անուն, այր չարահնար եւ դժնամիտ. որոյ արկեալ ի միտս ի շատ ամաց զխորհուրդս անօրէնութեան, ի կործանումն եւ ի կորուստ թուլամիտ ոգւոց. որում գտեալ օժանդակ չար եւ սադրիչ անօրէն թինաւոր բազմաժամանակեայ մտածութեան իւրում՝ այր մի ի տոհմէն Սիւնեաց, որոյ անունն էր Վարազվաղան. որով ըստ նմանութեան սատանայի, որ ի դրախտին օձին խաբեաց զնախաստեղծին հաղորդն՝ նոյնպէս եւ նա նովաւ զիւրոյ դառն կամացն վճարել ջանայր զհաճոյսն: Եւ էր Վարազվաղանս այս փեսայացեալ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ. որ եւ ըստ համբաւոյ ոմանց՝ ատելութեամբ մեծաւ ասէին զկեալն ընդ միմեանս զՎարազվաղանայ եւ զդստեր իշխանին Սիւնեաց. յաղագս որոյ ծանր քինու հայէր հայր աղջկանն ընդ փեսային իւրում եւ հնարէր սպանմամբ խնդրել զվրէժս թշնամանաց դստերն իւրոյ, մինչեւ հալածեալ հանէր զնա յաշխարհէս Հայոց:

Եւ չարիմացին Վարազվաղանայ զհտացեալ զանհնարին ռխութիւնն Վասակայ, եւ զի ոչ կարէր հանդուրժել սաստիկ բռնութեան աներոյն, յաղագս հզօրապէս ճոխութեանն, որով վարէր ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ՝ փախուցեալ յերկիրն Պարսից առ Միհրներսեհ հազարապետն

Արեաց անկանէր: Եւ վաղվաղակի խորհուրդ դիւական ի միտս արկեալ՝ առաջնորդ կորստեան աշխարհիս լինէր, ճանաչելով ի նոյն խորհուրդ չարութեան յորդոր եւ զկամսն Միհրներսեհի. մտածութիւն անօրէն ի միաբանութիւն բանսարկուին ի մէջ առեալ՝ ուրանայր զճշմարտութիւնն եւ տարերց հաստատելոց յԱրարչէն ի սպասաւորութիւն մարդկան, արեգական եւ լուսնի՝ երկիր պագանէր. եւ ճեղքեալ ինքնական յօժարութեամբ ի սուրբ եւ յարդար քարոզութենէն կենաց, զոր նահատակն եւ առաքեալն Հայոց Գրիգորիոս բազում եւ մեծամեծ վիշտս կրելով՝ անձանձորոյթ աղօթիք եւ անզրաւ խնդրուածովք զցայգ եւ զցերեկ վարդապետեալ սերմանեալ յամենայն ոգի, արհամարհեալ մերժէր յինքենէ անօրէնն Վարազվաղան: Եւ մտեալ ի տուն մոխրանոցին զկրակն ասաց գոլ աստուած, եւ ուրացեալ յանքակ եւ ի միասնական սուրբ Երրորդութենէն՝ եղեւ դեղագործ մահու եւ մատռուակ կորստեան ոգւոց, անօրինաւն Միհրներսեհի, ամենայն տկարամիտ անձանց: Որում այնուհետեւ եղեալ վարդապետ՝ ուսուցանէր փութապէս ի տուէ եւ ի գիշերի դառն իշխանն Միհրներսեհ զպիղծ սեպուհն Սիւնեաց զՎարազվաղան, ասելով այսպէս, թէ «Հայեաց մտաց աչօքդ եւ տես թագաւորութիւն մի այսպիսի, որ ահաւոր է եւ ի վեր քան զամենայն թագաւորութիւնս, եւ սաստկութիւն առնելծիոյ եւ հրահանգի եւ կամ կազմութիւն զինու, որ սարսեալ դողացուցանէ զամենայն տեսողս եւ զլսողս, զհնազանդս եւ զանհնազանդս. ընդ նմին եւ զօրինացս յայտնապէս ըստ արժանի մեծ թագաւորութեանս զընտրողութիւն, զստոյզն եւ զվայելուչն: Քանզի ո՞վ ոք ոչ տեսանէ յամենայն տիեզերս զարեգականն զփառաւորութիւնն, որոյ ճառագայթիք լուսաւորին ամենայն եղեալք խօսնոց եւ անասնոց. եւ կամ զիրոյ օգտակարութիւն, որով կերակրին եւ վայելեն ամենայն բանաւորքս. եւ կամ տարերքս եւ քաղցրախառն օդոց շնչմունք, որով բոյսք եւ սերմունք ատորբացեալք եւ հասեալք ի կատարելութիւն՝ մատուցանեն մարդկան զկեալն բարի եւ զուրախանալն: Արդ՝ թէպէտ եւ անհնազանդ են մեզ այնոքիկ, տեսանեն զայս ամենայն եւ ոչ իմանան, վասն զի ոչ ունին իբրեւ զմեզ մեծ իմաստս եւ խոհականութեան խրատս: Եւ վասն զի չկարացեալ ճանաչել այնպիսեացն զաստուածս եւ ոչ զօգուտսն, որ յիրաքանչիւր ումեքէ յաստուածոցն բաշխին ի մարդիկ՝ յայտնի է եւ ստուգապէս, թէ եւ աստուածոցն ցասուցեալ՝ չկամեցան զիրեանց բարութիւնսն, որ ի միոյ միոյ որոշողութեամբ պարգեւի յաշխարհս՝ ծանուցանել անմտացն: Իսկ որք ընդ մերով մեծ իշխանութեամբս հնազանդեալ են ազգք եւ ընդ ձեռամբ այսպիսի ահեղ եւ սաստիկ կարգեալք են ընդ թագաւորութեամբ՝ կորնչին զյաւիտենական կորուստն, եւ մեք մեղադրեալք յաստուածոց՝ պատուհասիցիմք»:

Ջորոյ անմիտ վարդապետութիւն զխորամանգ ուսուցչին Միհրներսեհի լուեալ խելացնոր աշակերտ նորա Վարազվաղան՝ չկարաց զգալ յապշութենէ սատանայագէն պղտորեալ մտացն, եւ առնել անդրէն պատասխանի անզգայեալ վարդապետին, թէ «Աստուած, որ ինքն յինքեան պակաս է եւ թերակատար, զիա՞րդ կարէ տալ այնպիսին այլում զկատարելութեան խնդիրս: Քանզի զգոյսն իւր ոք կարէ տալ խնդրողին. իսկ որ ինչ իւր ոչ գոյ ուրուք, այլ որպէս մասն ինչ ի բազում մասանց յումեքէ

առեալ ունիցի յանձին՝ կարէ տալ յայնմ մասնէ գոր ինչ ունի. իսկ գոր ինքն ոչ ունի՝ յայտնի է թէ եւ այլում շնորհել զայն ոչ կարէ: Վասն զի թէ տապացեալ ոք կարօտեսցի զովանալոյ, եւ մատուցեալ զայն խնդրեսցէ դարձեալ ի ջերմութենէ՝ չպատահէ խնդրոյն. այլ եւ խնդրողն յոյժ անմիտ ճանաչի յամենեցուն եւ արժանի ծաղու: Քանզի եւ նոյն ինքն խնդրողն հաւաստեալ գիտէ, թէ որ ինչ ինձս պիտի, յորմէ կամիմն խնդրել՝ նորա չիք, եւ ոչ տալ կարէ. եւ բազում թախանձանօք եւ յերկար դեգերմամբ խնդրեսցէ յայնպիսւոյն՝ անմիտ է եւ լի է ապաշաւութեամբ. որպէս թէ ի ջրոց ոք խնդրիցէ ցամաքութիւն, եւ ի հրոյ հայցիցէ ոք գիճութիւն, եւ կամ զարեգակն աղաչեսցէ ոք յաղագս զովացուցանելոյ, եւ կամ ի գիշերոյ պահանջեսցէ ոք լոյս: Այլ զեղեալն ի նոսա յԱստուծոյ մասունս՝ կան եւ ունին, սահմանեալ զնոյն եւ մատակարարեալ ըստ իւրաքանչիւր մասին, հարկաւորին անդադար հատուցանել աշխարհի, ոչ իւրեանց կամաւ, այլ ըստ հրամանի Արարչին իւրեանց, որ էն Աստուած ճշմարիտ, արարիչ ամենայն լինելութեան ժամանակաց եւ տարերց, ջերմութեան եւ ցրտութեան, ցամաքութեան եւ խոնաւութեան, լուսոյ եւ խաւարի. եւ ունի յինքեան զամենայն բովանդակապէս. եւ որք խնդրեն ի նմանէ արժանաւորապէս՝ տայ եւ լնու զամենայն կատարելապէս ըստ իւրաքանչիւր ուրուք պիտոյից եւ կամաց»:

Ձոր եւ իւր իսկ ուսեալ զայս ամենայն ի մանկութենէ իւրմէ անօրէնն Վարազվաղան՝ քաջ գիտէր. բայց ի նախանձ անօրէնութեան ընկղմեալ ընդ աներոյն՝ խորհէր ի միտս իւր այրն աստուածուրաց, սադրելով նմա դիւին, որ միացեալ ներկեալ էր ի սրտի նորա, թէ «իմաստս այս իմ եւ ջանս եւ արարուած՝ երկուց իրաց առիթ է ինձ բարւոյ. կամ հաւանի աշխարհն Հայոց եւ ուրանայ՝ մեծաց պարգեւաց եւ պատուոյ արժանի լինիմ յԱրեաց, որպէս հաւատարիմ նախագիւտ եւ օգտացոյց այսպիսի կարեւոր եւ մեծ իրաց. եւ կամ չհաւանին յանձն առնուլ եւ ընդդիմանան, (եւ) չկարացեալ կալ առաջի այսպիսի մեծի ուժոյ՝ կորնչին ամենեւիմբ տամբք եւ կարասեալ. կորնչի թերեւս եւ իմ թշնամին յիրիս յայսմիկ: Եւ ես թէպէտ եւ ոչ միոյ այլ իմիք չհանդիպիմ բարւոյ՝ սակայն շատ իսկ է ինձ եւ բաւական լուրն եւ տես կորստեան թշնամւոյ իմոյ քան զամենայն օգուտս եւ մեծութիւնս որ են յաշխարհի»:

Եւ զայս ամենայն չար իմացմունս անձին իւրում եւ զաւակի, իմացեալ Սիւնոյ սեպիին անօրինի եւ տարեալ ի զլուխ՝ չմոռացաւ եւ աստուածային տեսչութիւնն. այլ աստէն իսկ նախ ընկալեալ յարդար դատաստանէն Աստուծոյ զվճիռ հատուցման ըստ արժանի գործոց իւրոց. քանզի տեսիլ նշաւակի եղեւ ամենայն տոհմին իւրոյ եւ զաւառին մարդկան: Վասն զի ի խորհրդակցէն, ի դիւէն իւրմէ, տանջեալ ամս բազումս առաջի ամենեցուն հանապազօր նշաւակօք, զգետնեալ փրփրէր անզգայութեամբ, եւ չկարացեալ ասել, թէ մեղայ: Վասն որոյ գտեալ դիւին ամենաթափուր զայրն ի խնամոց մարդասիրին՝ յետոյ ապա սաստիկ եւ անհնարին խայտառականօք մինչ ի բազում ժամանակս չարալլուկ կտտանօք զարկուցեալ՝ հեղձոյց: Որ եւ զմնացորդս ժահահոտ չարահամ խորտկին իւրոյ եթող զաւակին իւրում, ըստ գրեցելումն ի վեշտասաներորդումն սաղմոսին.

«Յագեցան կերակրօք, ասէ,- որ միւս եւս թարգման խոզենեաւ ասէ,- եւ թողին զմնացուածս տղայոց իւրեանց»: Եւ այսպէս նորա աստէն ընկալեալ զհատուցումն մեղաց իւրոց՝ պահի եւ անշէջ գեհեւնոյն ի տարտարոսին՝ մատնել յաւիտենից եւ անանց բոցոյն: Յորոց ձեռն սկիզբն առեալ գայր տակաւ յերեւումն՝ կանխաւ տեսութիւն մարգարէական սուրբ նահատակին Գրիգորի տեսլեանն, որ երեւեցաւ նմա յԱստուծոյ. աղբիւրն կենաց, յորում լուացեալ դասք սեւագոյն այծեացն, ի սպիտակակիզն գոյն օդեաց դարձեալք՝ արեգակնանման լուսափայլեալք երեւէին. յորոց կէսք ի լուացելոցն յետս դարձեալք ընդ կրունկն՝ անցանէին ընդ ջուրն, եւ փոխեալք ի նմանութենէ սպիտակացեալ գառանցն ի գոյն սեւացեալ գայլոցն՝ յարձակէին ի վերայ գառանցն եւ արեան ճապաղիս հանէին: Որոց նախ եւ առաջին յառաջատեսութեանն սրբոյն, ի գառնութենէ ի գայլութիւն փոփոխման՝ այն այր ի տոհմէն Սիւնեաց եղեւ պատճառ կորստեան բազմաց եւ կոտորածի աշխարհիս Հայոց:

ԻԱ.

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս՝ անօրինին Միհրնէրսեհի եւ խնդալից եղեալ, քանզի եգիտ սատար մահաթոյն եւ գրգռիչ անօրէն իւրում մտածութեանն զայրն զդիւագգեաց զՎարազվաղան, մտեալ խնդալից առ թագաւորն Յագկերտ՝ սկսաւ խօսել ընդ նմա առանձինն եւ ասէ. «Ոչ միայն զվայելչութենէ շահից, եթէ ո՛րպէս ի դէպ է տերանց օգտել ի ծառայից, զայն եւեթ հոգալ պարտ է տերանց, այլ եւ յաղագս գիւտի ոգւոց արժան է զմտաւ ածել, որով ոգիք ծառայից մի՛ կորիցեն: Վասն զի որպէս դու վասն քո շահիցն եւ հարկաց փոյթ յանձին ունիս զի օգտեսցիս՝ նոյնպէս եւ աստուածք զոգւոցն գիւտս ջերմագոյն եւս գրեն եւ կամին տեսանել: Եւ աստուածոցն արժանի առնել՝ չկարէ ոք ասել զպարգեւս եւ զպատիւս, որ անպիսւոյն յաստուածոցն մթերեալ պահին. թող թէ որ ոք բազում ոգիս հնարի ի մոլորութենէ ի ճանապարհ ածել եւ զանէծս անցուցանել ընդ արդարս. փառք եւ շքեղութիւնք որ այնպիսեացն ոգւոցն ընծեռին յաստուածոցն՝ ոչ ոք կարէ բանիւ ասել զայն եւ պատմել եւ կամ ընդ գրով բովանդակել: Արդ՝ քանի՞ աշխարհք են, որում դուք իշխէք աստուածաբար, եւ զոր սպանանել կամիք իշխէք եւ զորս կեցուցանել: Եւ նախ առաջին՝ որպէս Հայոց մեծ աշխարհն պիտոյ է եւ օգտակար, եւ առ նմին Վրաց եւ Աղուանիցն. եւ միայն օգտիցն եւեթ հայիք, զոր ընդունիք յաշխարհացն. եւ որ մեծն է եւ կարելոր՝ յաղագս այնչափ կորուսեալ ոգւոց գիւտի՝ զայն բնաւ եւ զմտաւ իսկ չածէք եւ ոչ հոգայք. եւ զայս ոչ գիտէք, եթէ ընդ ամենայնի այնչափ անձինն համար տալոց էք աստուածոցն: Զի եթէ հոգայք ընդ այնչափ ոգւոյ փրկութեան՝ գիտացէ՛ք, զի աւելի քան զաստի թագաւորութեանդ մեծութիւնդ զոր ունիք, ոգւոցն բարի եւ մեծութիւն որ լինէր անդ՝ շատ օգուտ էր ձեզ եւ պիտոյ: Ես առաւել այլ օգուտս մեծամեծս եւ կարելոր իրս տեսանեմ յիրս յայս Արեաց աշխարհիս: Վասն զի դուք ինքնին գիտէք եւ ամենայն Արիք՝ զաշխարհն Հայոց, թէ ո՛րպէս մեծ է եւ պիտանի, եւ մօտ եւ սահմանակից է կայսեր իշխանութեանն, եւ զօրէնս եւ պաշտօն զնոյն ունի, զի կայսր զիշխանութիւն նոցա ունի: Եւ եթէ եւ մերոց օրինաց ընտանեցուցանէք զնոսա,

եւ ընդելնուն, եւ կարեն ճանաչել, եթէ ցայժմ մոլորեալք էին, եւ արդ ի ճանապարհ եկեցեն՝ այնուհետեւ զձեզ սիրեն եւ զԱրեաց աշխարհս, եւ ի կայսերէ եւ յօրինաց նորա եւ յաշխարհէն մերժին եւ հեռանան ի բաց: Եւ լինի այնուհետեւ աշխարհն ընդ մեր սերտ սիրով եւ միաբանութեամբ: Եւ յորժամ Հայք սերտիւ մեր լինին՝ Վիրք եւ Աղուանք այնուհետեւ մեր իսկ են: Եւ իմ թէպէտ եւ էր յառաջագոյն հոգացեալ զայսպիսի մեծ իրս եւ զմտաւ ածեալ ցուցանել ձեզ՝ առաւել եւս հաստատեալ յառնէն, որ ի Սիւնեաց տոհմէն՝ գիտաց հեռանալ ի մոլար օրինացն զոր ցայժմն ունէր, եւ ընտրել զճշմարիտ եւ զհաստատուն օրէնս մեր, զոր կամաւ եւ ախորժելով յանձն էառ. զոր ի նմանէ աւելագոյն ծանեայ եւ հաստատեցի զօգուտ զհոգեւոր եւ զմարմնաւոր, որ յիրացս յայցանէ լինելոց է ձերում թագաւորութեանդ եւ առ հասարակ ամենայն Արեաց աշխարհիս: Այլ եւ որ սերտ սիրով ետ զանձն իւր այրն եւ ընտրեաց զլաւն՝ արժան է դիպել երեւելի փառաց եւ առաւելապէս պատուոյ քան զամենայն ընկերակիցս իւր եւ տոհմակիցս, որպէս զի տեսեալ տոհմին նորա եւ ամենայն Հայոց աւագանւոյն զմեծամեծ բարիս եւ զշքեղութիւն, որ ի ձէնջ ի վերայ նորա յայտնի լինի, ի նախանձ գրգռեալ եւ նոքա այսպիսի կենաց եւ բարւոյ հանդիպել՝ յօժարութեամբ յանձն առնուն զձեր հրաման, եւ մի զմիով ելեւելեալք փութան կատարել զկամս ձեր: Եւ եթէ այս այսպէս լինի՝ միշտ ի խաղաղութեան եւ յանհոգութեան կայ թագաւորութիւն Արեաց աշխարհիս. ապա թէ ոչ լինիցի այս այսպէս՝ կասկածեմ յառաջիկայսն, մի՛ գուցէ որում օրինացն են հաստատուն՝ նոցին եւ ծառայութիւն առնել ցանկան, եւ լինի ոչ փոքր կասկած Արեաց աշխարհիս յիրացն յայնցանէ»:

Եւ իբրեւ զայս ամենայն յարմարումն բանից լսէր Յազկերտ արքայն Պարսից ի չարախորհուրդ եւ ի դժնամիտ հազարապետէն իւրմէ Միհրնէրսեհէ, հաճեալ ընդ իմաստն եւ գովեալ՝ յայտնէր մոգուցն եւ այլ աւագանւոյն Արեաց զբանս ամենայն Միհրնէրսեհի: Եւ ամենայն Արեաց առ հասարակ զարմացեալ եւ գովեալ զխրատն՝ վաղվաղակի կոչէր զմոզսն, եւ գրեալ զօրէնս մոգութեանն՝ տայր բերել ի Հայս: Եւ արարեալ հրովարտակս առ ամենայն Հայոց աւագանին եւ գրէր այսպէս.-

ԻԲ.

«Թագաւորացն առաջնոց, որ նախ քան զիս իմ նախնիքն էին եւ զայս թագաւորական գահ ունէին, ոչ գիտեմ եթէ յաղագս այլ ինչ մեծ անպարապութեանց, եւ թէ չխորհելով զայսպիսի ծանր եւ կարեւոր պէտս՝ չհոգացան իրացս: Իսկ իմ զմտաւ ածեալ, ի մոգուցն եւ յայլ իմաստուն եւ յաւագ մարդկանէ Արեաց աշխարհիս տեղեկացեալ, թէ որ միանգամ ընդ իշխանութեամբ մերոյ թագաւորութեանս են, որպէս օգտիւք եւ այլ հպատակութեամբ վայելենք ի նոցանէ՝ եւս առաւել պարտիմք ընդ փրկութիւն եւ ընդ գիւտ ամենեցուն հոգւոց հոգալ եւ գտանել. եւ եթէ յանկարծ ծուլացեալ գտանիմք յայսպիսի մեծ հոգողութենէ՝ տեղեկացաք յօրինաց մերոց, թէ ծանր պատուհաս կրելոց ենք յաստուածոցն: Արդ՝ եթէ մեք պատուհասիմք վասն չբողոքելոյ ումեք ի ձէնջ՝ ձեզ առաւել աւելի եւս արժանի է երկնչել, թէ հեղգայք ինչ յիւրաքանչիւր հոգւոյ օգտէ, զի ի մէնջ պատուհասիք եւ

յաստուածոց: Վասն որոյ եւ զօրէնս մեր զստոյգ եւ զարդար գրեցաք եւ տուաք բերել առ ձեզ. եւ կամիմք, եթէ որպէս դուք օգտակար աշխարհ էք եւ մեր սիրելի՝ զմեր արդեօք զարդար եւ զկշիռ օրէնս ուսանէիք եւ ունէիք, եւ չպաշտէիք զայնպիսի օրէնս, որ ամենեցուն մեզ յայտնի են, թէ սուտ են եւ անօգուտ: Արդ՝ լուեալ ձեր զմեր հրամանսդ՝ կամաւ եւ սիրով յանձն առէք, եւ բնաւ ամենեւիմք զմիտս ընդ այլ ինչ մի՛ տանիք: Այլ եւ այս կամ եղեւ մեզ, զի եւ զկարծեցեալ զձեր օրէնսդ առ մեզ գրել հրամայեցաք ձեզ, եթէ ո՛րպէս կորուսեալ էիք մինչեւ ցայսօր: Եւ յորժամ դուք իբրեւ զմեզ ճանաչողք ճշմարիտ մեր օրինացս լինիք՝ Վիրք եւ Աղուանք ըստ մեր եւ ձեր կամս չիշխեն ելանել»:

ԻԳ.

Եւ ընկալեալ զայսպիսի հրովարտակ ամենայն Հայոց աւագանւոյն եւ ընթերցեալ զամենայն գրեալսն ի հրովարտակին, եւ զայն եւս իմացեալ, թէ զօրէնս անօրէնութեան իւրեանց գրով առաքել առ նոսա, ծանուցեալ եւ զառ ի ծածուկ նետս թշնամւոյն, զոր ձգէր խորամանկութեամբ յանարատ հօտն Քրիստոսի՝ տրտմեալ առողջախորհուրդ ժողովուրդք սուրբ հօտին Քրիստոսի ի կոր կործանեցան, թէ ընդէ՞ր իսկ բնաւ այնպիսի դառն եւ լի թիւնօք ծնեալ ի նոցանէ ճառեցան իրքս: «Մի՞ գուցէ, ասեն, աճեցեալ ի պակասամիտ եւ ի փառախնդիր անծինս թերահաւատ մարդոց, չարաչար ձգտեալ արմատս՝ կորնչիցին բազումք, վրիպեալք ի ճշմարիտ եւ յարդար հաւատոցն Քրիստոսի»:

Ժողովեցան այնուհետեւ ըստ հրամանի տանուտերացն Հայոց սուրբ եպիսկոպոսք ըստ գաւառաց աշխարհին Հայոց, եւ պատուական երիցունք եւ վանականք, որք են այսոքիկ. Եւ Յովսէփ, որ թէպէտ եւ երէց էր ըստ ձեռնադրութեան՝ այլ զկաթողիկոսութեան Հայոց զաթոռն ունէր ի ժամանակին. տէր Անանիա՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, տէր Մուշէ՝ Արծրունեաց եպիսկոպոս, տէր Սահակ՝ Տարօնոյ եպիսկոպոս, սուրբն Սահակ՝ Ընշտունեաց եպիսկոպոս, տէր Մելիտէ՝ Մանձկերտոյ եպիսկոպոս, տէր Եզնիկ՝ Բագրեւանդեայ եպիսկոպոս, տէր Սուրմակ՝ Բզնունեաց եպիսկոպոս, տէր Թաթիկ՝ Բասենոյ եպիսկոպոս, տէր Երեմիա՝ Մարդաստանի եպիսկոպոս, տր Գադ՝ Վանանդեայ եպիսկոպոս, տէր Բասիլ՝ Մոկաց եպիսկոպոս, տէր Եղբայր՝ Անձեւացեաց եպիսկոպոս, տէր Տաճատ՝ Տայոց եպիսկոպոս, տէր Քասուն՝ Տարբերունոյ եպիսկոպոս, տէր Զաւէն՝ Մանանաղւոյ եպիսկոպոս, տէր Եղիշէ՝ Ամատունեաց եպիսկոպոս, տէր Երեմիա՝ Ապահունեաց եպիսկոպոս: Այսոքիկ ամենեքեան եպիսկոպոսքս. եւ ի պատուական երիցանց՝ սուրբն Ղեւոնդ, եւ Խորէն ի Մրենեայ, եւ Ղաւիթ, եւ այլ պատուական երիցունք, եւ աւագ վանականք բազումք, հանդերձ սքանչելի եւ հրեշտակակրօն տերամբն Աղանաւ, որ էր յազգէն Արծրունեաց: Եւ որք ի նախարարացն էին ժողովեալք՝ տէրն Սիւնեաց Վասակ, եւ տէրն Արծրունեաց Ներշապուհ, Վրիմ Մաղխագ, տէրն Մամիկոնէից եւ սպարապետն Հայոց Վարդանն, տէրն Վահեւունեաց Գիւտ, տէրն Մոկաց Արտակ, տէրն Անձեւացեաց Շմաւոն, տէրն Ապահունեաց Մանէճ, տէրն Վանանդեայ Առաւան, տէրն Արշարունեաց Արշաւիր, տէրն Ամատունեաց Վահան, տէրն Գնունեաց Ատոն, տէրն Պալունեաց

Վարազշապուհ, տէրն Աշոցայ Հրահատ, տէրն Դիմաքսենից Հմայեակ, տէրն Աբեղենից Գագրիկ, տէրն Առաւելենից Փափագ, Վրէն Ձիւնական: Այսոքիկ ամենեքեան աւագ տանուտեարք, հանդերձ աւագ սեպիօք եւ բարեպաշտ եպիսկոպոսօք եւ աւագ քահանայիւք եւ վանականօք, պատասխանի հրովարտակին գրէին առ թագաւորն Յազկերտ եւ առ ամենայն աւագանին դրանն այսպէս.-

ԻՂ.

«Ի լուսաւոր եւ ի ճշմարիտ օրէնս մեր գրեալ է, որ ձեր ընդունայնութիւն եւ բարբանջմունք թուին, թէ «Ծառայք, հնազանդ լերուք մարմնաւոր տերանց ձերոց՝ որպէս Աստուծոյ». եւ մեր ըստ կարի զօրութեան մերոյ երկուցեալ նախ ի հրամանէ օրինաց մերոց, եւ ապա ի ձեր ի մեծ թագաւորութենէդ, եղեալ ի մտի՝ ոչ միայն ըստ երկիւղի մարդկան, որպէս առ ականէ, ըստ օրինի չար ծառայից ծառայել ձեզ, այլ կամաւ իսկ եւ յօժարութեամբ՝ յամենայնի զձեր կամս եւ զհրաման կատարել. եւ ծառայել ձեզ ոչ միայն կարասւոյ ծախիւք, այլ եւ զարիւն անձանց մերոց եւ որդւոց ի վերայ ձեր դնել: Բայց վասն հոգւոց մերոց գիւտի եւ կամ կորստեան՝ զձեզ ինչ ամենեւին այդ հոգ մի՛ աշխատեսցէ: Եւ վասն պարգեւի եւ պատուհասի որ երկնչիքդ յաստուածոցդ յաղագս մերոյ ոգւոց, որպէս ասէքդ՝ ի մեր անձինս եւ յոգիս հասցէ յԱստուծոյ օգուտն այն եւ կամ պատիժ: Բայց դուք զիրսդ եւեթ զայդ լռեալ ներեցէք մեզ. քանզի որպէս անհնար է մարդկային բնութեանց փոխել զերկնից տեսչութիւնն յայլ տեսութիւն՝ նոյնպէս եւ անհնար է՝ որ ի բնէ ուսեալ ենք եւ հաստատեալ յօրէնս յայս՝ անսալ այդպիսի հրամանի եւ հաւանել. զոր եւ լոկ բանիւք անգամ լսել ոչ կարենք, քանզի եւ կամիմք իսկ ոչ:

«Այլ վասն օրինաց ձերոց, զոր գրեալ էր եւ տուեալ բերել առ մեզ՝ մեք ձեզ ոչ երբէք լսեմք: Մինչ որ այդր լինիմք ի դրանն, եւ կամ ի մոգուցդ, որ ձեր օրէնսուսոյցքդ իմն կոչին, այպն արարեալ արհամարհենք. թող թէ եւ գրոց եւս յօժարեցուցանէք զմեզ կարդալ եւ լսել, որ ինչ ոչ է մեզ պիտոյ եւ խնդիր: Այլ յառաւել եւս պատուելոյ զթագաւորութիւնդ ձեր՝ եւ բանալ անգամ զգրեալսդ եւ կամ տեսանել ոչ կամեցաք. զի զօրէնս, զոր ճանաչեմք եթէ սուտ են եւ անմիտ մարդոյ բարբանջմունք, զոր բազում անգամ մեր լուեալ է ի ձեր անուանեալ սուտ վարդապետացդ, եւ տեղեակ ենք իբրեւ զձեզ՝ զայն ոչ կարդալ պարտ է եւ ոչ լսել: Վասն զի ընդ կարդալն՝ հարկիմք եւ ծաղր առնել, ուստի օրէնքն եւ օրէնսդիրքն եւ որք պաշտեն զայդպիսի խաբէութիւնս՝ ի միասին թշնամանին: Յաղագս որոյ եւ ոչ զմեր օրէնս գրել եւ տալ բերել առ ձեզ, ըստ հրամանիդ ձերոյ, ի դէպ եւ պատշաճ համարեցաք: Զի եթէ զձեր սուտ եւ զարժանի ծաղու օրէնսդ չհամարեցաք արժանի կարդալոյ եւ մատուցանելոյ ի մեզ, զի մի՛ թշնամանեսցուք զձեզ, ծաղր առնելով զօրինօքդ,- զոր ըստ ձերում իսկ մեծի խրատոյդ պարտ էր զմտաւ ածել ի գրելն եւ ի տալ բերելն առ մեզ,- մեք զիա՞րդ զայսպիսի զաստուածասէր եւ զճշմարիտ օրէնսն գրիցեմք առ ձեր անգիտութիւնդ յայպանումն եւ ի թշնամանս: Բայց այս եւեթ ձեզ ի հաւատոյս մերոյ յայտնի լիցի, զի տարերց ոչ ծառայեմք, արեգական եւ լուսնի, հողմոց եւ կրակի,

որպէս դուքդ. եւ բազում աստուածոցդ, զոր անուանէքդ դուք ի յերկրի եւ ի յերկնի՝ պաշտօն ոչ մատուցանեմք: Քանզի ուսաք եւ հաստատեալ ծառայեմք միումն միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ, որ արար զերկինս եւ զերկիր եւ զամենայն որ ինչ ի նոսա, եւ նա միայն է անուանելոցդ ի ձէնջ աստուածոցդ Աստուած եւ արարիչ, թագաւոր թագաւորաց եւ տէր տերանց. եւ նմա միայնոյ վայել է ամենայն բանաւորաց՝ մատուցանել երկրպագութիւն եւ պաշտօն»:

ԻԵ.

Եւ գրեալ զայս ամենայն բանս ի նամակին սուրբ քահանայից ժողովոյն, եւ հանդերձ ամենայն նախարարօքն Հայոց ետուն տանել առ թագաւորն Արեաց Յազկերտ: Եւ նորա հրամայեալ կոչել զմոզսն եւ զամենայն աւագսն դրանն՝ ետ բանալ զնամակն զոր առաքեցին Հայք, եւ կարդալ առաջի ամենեցուն: Եւ լուեալ զբանս նամակին թագաւորն հանդերձ մոզօքն եւ ամենայն աւագանեաւ դրանն, եւ սրտմտութեամբ բարկութեան գրգռեալ՝ հարցանէր ցմոզսն եւ ցամենայն Արեաց աւագանին, թէ «Ձեզ զիա՞րդ թուի, ծառայից այդպիսի աներկիւղ համարձակութեամբ գրել առ իւրեանց տէրն»: Իսկ դասք մոզուցն եւ ամենայն մեծամեծացն աւագանւոյն դրանն՝ յոտն կացեալ ասացին, թէ «Նոցա զկորուստն անձանց իւրեանց եւ աշխարհի գրեալ է առ ձեզ. բայց ձեզ թէ ո՞րպէս պարտ է ծանուցանել նոցա զձեր տէրութիւն եւ զնոցա ծառայութիւն՝ զայն դուք իշխէք»: Առաւել եւս գրգռեալ զթագաւորն եւ զամենայն աւագանին ասելով. «Եթէ ոչ ուստեք ունէին նոքա յայլուստ օգնականութեան յոյս՝ զայդպիսի բանդ ի միտս իսկ իւրեանց նկատել չիշխէին, թող թէ նամակաւ առ ձեր թագաւորութիւնդ առաքել»:

Ջայս չարախորհուրդն Միհրներսեհ ասէր:

Եւ թագաւորն Յազկերտ իբրեւ լուաւ զայս ամենայն ի մոզուցն եւ յամենայն դրան աւագանւոյն՝ սրտմտութեամբ զայրացեալ՝ հրաման ետ վաղվաղակի հրովարտակս առնել յաշխարհն Հայոց եւ Վրաց եւ Աղուանից: Եւ հրամայէր գրել յերեսին հրովարտակսն, զի ամենայն տանուտեարքն եւ աւագ սեպուհքն երեցունց աշխարհացն փութով եւ անխափան ի դուռն եկեսցեն. «Եւ որ ոք, ասէ, ծուլացեալ յապաղեսցէ՝ առանց ամենայն թողութեանց մահու պատուհաս կրեսցէ»: Եւ հասեալ հրովարտակս այս յերեսին յաշխարհսն, Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից, եւ ընթերցեալ առաջի նոցա, իբրեւ լուան զայնպիսի ստիպով զկոչումն զամենեցունց՝ անդէն եւ անդ գիտացին զպատճառս իրացն, թէ չէ խաղաղութեամբ, այլ կորստեան ոգւոց է ստիպումն կոչմանս այսորիկ. տրտմեալք աղմկէին եւ յԱստուծոյ օգնականութիւնն ապաստանեալ ապաւինէին:

Պատգամաւորութիւն այնուիւրեւ երեքին աշխարհքն առ միմեանս առնէին եւ ուխտադրութիւնս, եւ բազում երդմամբ Աւետարանին հաստատէին: Խորհէին՝ զչերթալն որպէս ապստամբութիւն կարծեցուցանել, եւ զերթալն խռովեալք տարակուսէին. հաշուէին զերթալն լաւագոյն, եւ ելից իրացն զԱստուած կոչէին օգնական: Բայց զիւրեանց զմիտս եւ զբանս եւ զխորհուրդս, միջնորդութեամբ սրբոյ Աւետարանին, անքակ եւ աներկեւան առ միմեանս

հաստատելին, թէ «Երթամք, այո՛, այլ ուրանալ զԱրարիչն երկնի եւ երկրի ոչ հաւանիմք: Եւ այս կատարի մեզ յԱստուծոյ, յորժամ ցուցանենք զմեզ Քրիստոսի մի մարմին եւ մի հոգի. յիշելով զսուրբ զառաքեալսն, զքարոզքն սուրբ եկեղեցւոյ, որոց էր սիրտ մի եւ ոգի մի. որոց բարեխօսութեամբ ուղղեսցէ զմեր պատասխանիս առաջի ահեղ թագաւորին Փրկիչն մեր եւ Տէր Յիսուս Քրիստոս, եւ պահեսցէ զմեզ յարձակմանէ չար գազանին, որ դիմեալ գայ ի վերայ մեր. քանզի ոչ երբէք Աստուած զմիաբանեալսն ի բարի կամս՝ եթող ի ձեռաց: Իսկ եթէ ոք որոշեալ ճեղքեսցի յայս ուխտէս միաբանութեան՝ եւ Որդի մարդոյ, որպէս եւ ինքն իսկ ասէ, ուրացեալ ընկեսցէ զայնպիսին յերեսաց իւրոց առաջի Հօր եւ հրեշտակաց երկնից»:

Եւ այսպէս միաբանեալք ուխտիւք եւ երդմամբ երեքեան աշխարհքն, Հայք, Վիրք, Աղուանք, զնացին ի դուռն:

Եւ որք ի ժամուն ի մեծամեծ աւագանւոյն Հայոց յուղի անկեալ ճանապարհորդեցան՝ այսոքիկ են. ի տոհմէն Սիւնեաց Վասակ Սիւնեաց տէրն, որ եւ ի ժամուն մարզպանն էր Հայոց. եւ ի տոհմէն Արծրունեաց Ներշապուհ. ի տոհմէն Ռշտունեաց Արտակ. ի տոհմէն Խորխոռունեաց Գաղիշոյ. ի տոհմէն Մամիկոնէից Վարդան, Հայոց ասպարապետ եւ տէրն Մամիկոնէից. ի տոհմէն Մոկաց Արտակ. ի տոհմէն Ապահունեաց Մանէճ. ի տոհմէն Ամատունեաց Վահան. ի տոհմէն Վահեւունեաց Գիւտ. ի տոհմէն Անձեւացեաց Շմաւոն: Եւ յաշխարհէն Վրաց՝ բղեշխն Աշուշայ եւ այլ տանուտեարք աշխարհին:

ԻԶ.

Եւ հասեալք ամենեքեան սոքա ի դուռն՝ յանդիման եղեն նախ մեծամեծացն դրան արքունի եւ ապա թագաւորին Յազկերտի: Հրաման տուեալ արքային Պարսից Յազկերտի առ վաղիւն, որպէս զի ամենայն աւագանին դրանն հանդերձ երեւելի մոգօքն առաջի նորա լիցին ի խորանին: Եւ ասացեալքն ի թագաւորէն կատարէին առ վաղիւն:

Ապա հրամայէր զուղեկեալսն ի Հայոց, ի Վրաց եւ յԱղուանից զառաջեալ ածել: Եւ նախագոյն հարցեալ ցՀայոց տանուտեարսն եւ ցսեպուհսն՝ ասէր, եթէ «Նախ եւ առաջին կամիմ լսել ի ձէնջ, եթէ զի՞նչ համարեալ եմ ես ձեզ, եւ կամ թէ դուք ո՞րպէս կարծէք զձեր անձինս լինել մի»: Եւ նոցա պատասխանի արարեալ միաբան ասացին, եթէ «Այդ հրամանիդ տեսութիւն եւ գիտելութիւն՝ եւ առանց պատասխանի լսելոյ ի մէնջ՝ յայտնի է ամենայն Արեաց եւ անարեաց»: Եւ թագաւորն անդրէն երկրորդեալ ասաց, եթէ «Յայտնի եւ անծածուկ են այնոցիկ, որ ընդ իմով իշխանութեամբ են եւ հրամանի իմում ընդդիմանալ չիշխեն ամենեւին. բայց ես ի ձէնջ կամիմ լսել, եւ զձեր ճանաչողութիւնդ կամիմ գիտել, եթէ զի՞նչ հաշուեալ կարծէք զիս. ասացէ՛ք ցիս»: Եւ նոցա պատասխանի արարեալ ասացին, եթէ «Մեք զձեզ թագաւոր գիտենք, որպէս ամենեցունց՝ առաւել եւս մեր. իշխանութիւն ունիս

նման Աստուծոյ ի վերայ մեր եւ ամենայն մարդոյ որ է ի թագաւորութեան քում՝ սպանանել եւ կեցուցանել»:

Եւ Յազկերտի արքայի լուեալ ի նոցանէ եւ ամենայն դրանն աւագանւոյն զայսպիսի պատասխանիս՝ ասէ ցնոսա թագաւորն Յազկերտ. «Այդ պատասխանիք ձեր ի նամակէն, զոր ետուք բերել առ իս՝ շատ հեռի են եւ աննմանք: Վասն զի ի նամակին յայտ արարեալ էր, եթէ է իւիք, որովք ծառայեմք քեզ եւ կամաց քոց եւ հրամանի չընդդիմացեալք հաւանիմք. եւ է ինչ, զոր ոչ քեզ պարտ է ասել եւ ո՛չ մեզ հնար է հնազանդել եւ յանձն առնուլ: Արդ՝ ի մեր թագաւորութենէս եւ ամենայն Արեաց՝ ի ձէնջ նախ եւ առաջին կարելոր եւ պիտոյ խնդիր այդ է, եւ այդու ճանաչի մեր առ ձեզ տէրութիւն եւ խնամարկութիւն, եւ ձեր առ մեզ արդարամտութեամբ ծառայութիւն եւ հնազանդութիւն. զի զվաստակոյ եւ զօգտէ, որ մինչեւ ցայսօր ձեր առ մեզ թագաւորս եւ առ Արեաց աշխարհս ցուցեալ՝ գոհ ենք. եւ արդ կամիմ պատուով եւ մեծամեծ փառօք արձակել զձեզ յաշխարհն ձեր. միայն եթէ զայդ եւս զիմ զկամս, որ վասն ձեր հոգւոյ փրկութեան հոգացաք՝ յանձն առնուք եւ դառնայք ի կորստեան ճանապարհէն, յորում ցայժմ իբրեւ զկոյր մի ի խաւարի շրջեալ էիք: Ապա եթէ այլազգագոյն ինչ խորհիք, եւ արդարեւ յորում միտս եւ մոլար օրէնս ցայժմ կեցեալ էք եւ ի նմին յամառեալ պնդիք դուք, Հայք, Վիրք եւ Աղուանք՝ առ ոչինչ համարիմ զայնչափ ի ձէնջ օգուտս եւ զվաստակս, այլ կնաւ եւ որդւովք եւ ազգաւ կորուսանեմ ի միջոյ»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս, պատուոյ եւ խոստմանց եւ մահու սպառնալեաց, ի թագաւորէն Պարսից Յազկերտէ երեցունց աշխարհաց ազատանւոյն՝ լռեցին առ վայր մի այլքն. բայց յառաջ կացեալ աներկիւղ եւ քաջասիրտ մտօք Վարդանայ Մամիկոնէից տեսառն եւ Հայոց սպարապետի՝ պատասխանի ետ թագաւորին Յազկերտի առաջի ամենայն բազմութեանն եւ ասէ, եթէ «Բազումք են յայս երից աշխարհաց յազատորերոյ, որք են աւագ քան զիս եւ գահու եւ աւուրբք, եւ շատ են, որ ի խոնարհ են: Զվաստակ եւ զհպատակութիւն, զոր ծառայից պարտ է առ իւրեանց տեսարսն եւ առ թագաւորսն առնել՝ զայն նախ դու, որ ամենեցուն տէրդ ես, եւ ապա ամենայն Արիք, զիմ եւ զիրաքանչիւր ի նոցանէ մինչեւ ցայժմ՝ քաջ գիտէք, եւ ոչ ինչ պիտոյ է ինձ եւ կամ ումեք ի սոցանէ զիր զվաստակ եւ զսպաս ծանուցանել ձեզ: Յայսմ հետէ եւ յառաջ ի մտի այսպէս եղեալ իմում անծինս, զի եթէ եւ գոյ հնար առնել զմի անձն իմ բազում անծինս, զոյժ եւ զյօժարութիւն կամաց առաւել եւս քան զնոյնս, զկեանս եւ զկարասի, որ գամ մի յիմում տանս կայ, ձեր առնելով, եւ ի վերայ Արեաց տեսառն եւ ի վերայ Արեաց աշխարհի եղեալ է ի մտի մաշել: Բայց զօրէնս, զոր ուսայ յԱստուծոյ ի մանկութենէ իմմէ, թողուլ եւ ընդ երկիւղի մարդոյ փոխանակել՝ չէ հնար: Զի եթէ ի մարդոյ ընկալեալ էր զարդար վարդապետութիւնն, զոր հաստատեալ է ի միտս իմ, զիտէի թէ ճշմարիտ են, եւ ուրանայի՝ ողորմելի զանձն համարէի. թող թէ օրէնս, զոր ընկալայ եւ ուսայ ի բերանոյ Աստուծոյ՝ վաճառել ընդ երկիւղի մարդոյ եւ սնոտի փառաց. քա՛ւ լիցի: Իմ պատասխանիք այդ են, յորում ցանկամ մեռանել, քան թէ կալ ուրացութեամբ առանց Աստուծոյ: Իսկ այլքս, որ կան առաջի ձեր

ամենեքեան, որ են ի քրիստոնէական կարգէ՝ բաւական է իւրաքանչիւր ոք ընդ անձին իւրոյ տալ պատասխանի»:

Եւ լուեալ այլ ազատանւոյն, որք էին յերկոց աշխարհաց, Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից, զպատասխանիսն աներկիւղութեամբ զսպարապետին Հայոց Վարդանայ եւ զաստիկ սրտմտութիւն զտեսլեան թագաւորին՝ ետուն պատասխանի եւ ասեն. «Ներեսցէ մեզ արքայ աւուրս ինչ խորիել ընդ միմեանս, եւ առնել ձեզ պատասխանիս հաստատապէս միաբանութեամբ. վասն զի յաղագս հոգւոց ընտրողութեան խնդիրն ի մէնջ պատասխանիքդ, յորում կայ առաջի գիւտ եւ կամ կորուստ յաւիտենական: Եւ ոչ է պարտ. ստիպով եւ անքնին մտօք առաջի ձեր առնել այդպիսի մեծի խնդրոյ դարձուած բանից. քանզի զնախնի եւ զսովորական հայրենի աւանդութեան մերոյ խնդրէք զքակտումն, եւ զյանձնառութիւն բռնադատէք օրինաց՝ որոց ոչ ենք եղեալ մեք եւ կամ հարք մեր ընդունողք եւ սիրողք»: Եւ թագաւորին ամենայն աւագանեան յանձն առեալ հաւանեցան բանիցն, եւ շնորհեալ նոցա զժամակալութեան խնդիրն՝ արձակեցին զատեանն:

ԻԷ.

Յայնժամ ի մի վայր ժողովեալ նախարարացն ամենեցուն, որք էին յերեցունց աշխարհացն, Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից, եւ տարակուսեալք յանձինս իւրեանց, խորհուրդ ի մէջ առեալ, թէ զինչպիսի հնարիւք եւ մտածութեամբ ելս իրացն կարացեն գտանել: Եւ յածեցուցեալ զմիտս ի բազում յուզմունս խնդրոց զսակաւ աւուրս՝ յայս միտս առ վայր մի հաւանեցան եւ հաստատեցան, եթէ «այլ ոչ ինչ գոյ մեզ հնար գերծանել յորոգայթէս, զոր ձգեալ չար որսորդին սատանայի պաշարեաց զմեզ՝ բայց եթէ առ ժամ մի յանձն առնումք պատճառանօք զիրամայեալս նոցա. եւ երթեալ յիւրաքանչիւր յաշխարհ՝ այնուիետեւ կամ կեամք, ծառայելով ճշմարիտ հաւատոյն Քրիստոսի, յոր ծնաք աւագանին նորոգութեամբ ի ձեռն ամենասուրբ վարդապետութեան նահատակին Գրիգորի եւ նորին զաւակի, եւ կամ թողեալ զաշխարհ՝ զնամք իւրաքանչիւր յօտարութիւն կնաւ եւ որդւովք, ապաւինեալք եւ հաստատեալք ի բան կենարար Փրկչին, որ ասէ, թէ «Յորժամ հալածեսցեն զձեզ ի քաղաքէս յայսմանէ՝ փախիջիք ի միւսն»: Ապա եթէ զանձանց միայն զփրկութիւն եղեալք ի մտի, ընդդիմանամք անօրէն հրամանաց իշխանին՝ անթիւ բազմութեան արանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց լինիմք պատճառ յաւիտենից կորստեանն. զորս խաղացուցեալ այսր՝ զբնաւս ծառայեցուցանեն անօրէնութեանց պաշտամանց ազգաց յազգս»:

Արդ՝ թէպէտ եւ ածեալ ուրուք զմտաւ զայսպիսի որոշողութեամբ առանձինն, եւ զնոյնս դարձեալ խորհեալք միաբանութեամբ առ միմեանս զաւուրս սակաւս զցայգ եւ զցերեկ՝ սակայն ոչ իշխէին յայտնել զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից զմտածութիւն միաբանութեան իւրեանց. ճանաչելով ի միտս իւրեանց, թէ նմա ոչ է հնար յանձն առնուլ եւ հաւանել այսպիսի խորհրդոյ, ունելով անշարժ զհաւատ հոգւոյն իւրոյ ի վերայ հաստատնոյ վիմին Քրիստոսի: Բայց

սակայն գշայտնելն նմա եւ չպատմել զայս ամենայն՝ չկարէին հանդուրժել. քանզի գիտէին, եթէ առանց նորա ամենայն խորհեալքն ի նոցանէ եւ պատճառադրութիւնք եւ արարուածք՝ թերիք են եւ անկատարք: Զի թէպէտ եւ կարծէին լինել կարող, ըստ պատճառախնդիր խորհելոցն, զերծանել խաբէութեամբ եւ գողանալ զմիտս թագաւորին եւ զամենայն Արեաց հրապարակին, եւ դառնալ յիրաքանջիւր յերկիր՝ սակայն գիտէին, թէ թերակատար եւ ոչ լիապէս լինի նոցա գործ խորհրդոյն եւ իրացն առաջարկութիւն: Վասն զի տեսեալ էր ամենեցուն եւ լիով ի գրոց ճանաչէին, եթէ ամենայն իրք այնպիսի գործոյ ի բնէ յոլով Մամիկոնէիցն ազգաւ եւ նոցա միաբանութեամբ ելեալ էին ի գլուխ:

Որոց ածեալ զայս ամենայն զմտաւ նախարարացն ամենեցուն եւ սեպիացն, որք էին ի դրանն ժողովեալք՝ միաբան եկին առ տէրն Մամիկոնէից եւ Հայոց զօրավարն Վարդան, եւ յայտնեալ նմա զխորհուրդն՝ պատմեցին զիրեանց զիմաստս ամենայն եւ զոր խորհեալ էին առնել. յաւելեալ ի նոյնս թախանձումն եւ աղերս ամենեցունց՝ ասէին. «Հայեաց, ասեն, ի մեզ անընդոստ մտօք. հայեաց, ասեն, եւ յառաջիկայ դիպմունս բազմութեան բիւրոց մարդկան պատահելոց չարաչար աղետից. յիշեա՛ զհառաչանս մարց, զմտա՛ւ ած զտղայոց ողբումն, զծերոց ստիպով եւ զպառաւանց վարելոց յօտարութիւն, եւ այլ ամենեցունց դիպելոց այսպիսի անհնարին եւ չար վշտաց: Թէ լոկ միայն մարմնոյ աշխատութեամբ եւ մահուամբ էր կրել զայս ամենայն՝ համայն ծանր էր եւ դառն եւ արժանի լալոյ. թող թէ առ հասարակ առաջի հոգւոյ եւ մարմնոյ գայթակղութիւն եւ կորուստ: Եւ ոչ եթէ լոկ հարեւանցի լինի հասելոյ վտանգիս վախճան, այլ ցանկ մածեալ խաւար ամբարշտութեան՝ թանձրամածութեամբ ունելոց է զսուրբ եկեղեցիս մեր եւ զժողովուրդս, զկանայս եւ զծնունդս մինչեւ յաւիտեան: Եւ եթէ դու միաբանելով մերում խորհրդոյս, կարացես առ վայր մի հաւանեցուցանել զքո միտսո՞՞ գիտեմք զի ողորմութեան դիպիմք բազումքս, այլ եւ ոչ ընհանուր եկեղեցիք երեցունց աշխարհացն մատնին յաւեր, եւ ոչ վարին ի գերութիւն բովանդակ աշխարհացն բնակիչք. զի ոչ շարժի սուրբ հաւատն ի հիմանէ, այլ թէ եւ առ վայր մի դղորդ հասանէ՝ կանգնէ հաստատ անդրէն եւ հաստատէ աջ Ամենակալին: Եւ այս լինի հաստատ այսպէս, եթէ կարացես վայր մի հիւանդանալ վասն մեր, որպէս զի ողջացուցէ զմեզ քեւ հանդերձ ամենագթածն բժիշկ Բանն Աստուած»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեսան Մամիկոնէից ի նախարարացն Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից՝ ամենեւին ոչ առնու յանձն լսել եւ հաւանել այսպիսի բանից եւ կամ բնաւ հաղորդ լինել այսպիսի խորհրդոյ. այլ յոյժ խռովեալ մեծածայն գոչմամբ ասէր ցամենեսեան, թէ «Մի լիցի ինձ ստել Արարչին իմում՝ պատճառանօք եւ կամ ճշմարտութեամբ, եւ մի՛ ուրանալ զայն առաջի անօրէն եւ մահկանացու ազգի, որ ուրանայ զուրացողս իւր առաջի Հօր եւ հրեշտակաց սրբոց: Քա՛ւ լիցի ինձ յաղագս զմտաւ ածելոյ զկարիս եւ զվիշտս զկնոջ եւ զորդւոց եւ զազգի՝ տալ ի մոռացումն զոր ասէն, թէ «Որ սիրէ զկին եւ զորդիս առաւել քան զիս՝ չէ ինձ արժանի»: Այլ դուք, որ այժմ յերեցունց աշխարհաց եկեալդ էք տանուտեարք եւ սեպուիք, շնորհիւ ողորմութեամբն Քրիստոսի լի էք ամենայն զօրութեամբ եւ լաւութեամբ. զի ըստ ազատութեան

արուեստի առաւելեալ էք ամենայն հրահանգի, եւ ճանաչիք երեւելի ի մէջ սպայիս եւ ի մէջ ամենայն ազգաց՝ ի մարտս եւ ի բոլոր կարգս քաջութեամբ. իսկ զճշմարիտ եւ զարդար հաւատն ուսեալ էք յԱստուծոյ ի ձեռն առաքելանման հովուին սրբոյ նահատակին Գրիգորի եւ նորին զաւակի. բաւական էք ընդ իւրաքանչիւր անձին տալ պատասխանի, եւ որպէս խորհիք՝ կարիցէք արդեօք եւ առնել: Այլ ինձ ոք ի ձէնջ՝ զոր ինչ անհնար է ինձ լսել բանիւք, թող թէ եւ առնել արդեամբք՝ մի՛ ասէք»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն զխօսս՝ բազմութեան նախարարացն աշխարհաց երեցունց ի զօրավարէն Հայոց ի տեառնէն Մամիկոնէից Վարդանայ, թէպէտ եւ յանհնարին տրտմութիւն ընկղմեալք խռովէին՝ այլ սակայն ոչ ինչ թոյլ տուեալ լինէին ի բանիցն առաջարկելոցն, իմացեալ եւ առ կարիս վտանգին եւ այլ հնարս մաղթանաց: Եւ ժողովեալք ի մի վայր՝ կոչէին առ ինքեանս զիշխանն Մոկաց զԱրտակ եւ զնա առաւել փութացուցանէին՝ անձանձրոյթ խանդաղատանօք նստել առանձինն եւ խօսել ընդ սպարապետին իւրեանց տեառն Մամիկոնէից տոհմին: Եւ նա ինքն էր այր համեստ, մտացի եւ քաջ, եւ տէրն Մամիկոնէից Վարդան առաւելապէս պատուով սիրէր զԱրտակ: Որ եւ հաւանեալ հրամանի նախարարացն Հայոց՝ յանձն առնոյր ամենայրորդոր փութով ջանալ ընդ նմա յարածամ եւ աղաչել, զոր եւ առնէր իշխանն Մոկաց Արտակ, մերթ առանձինն եւ մերթ հանդերձ աւագանեան Հայոց, ըստ յանձնառութեանն իւրոյ. որք ոչ դադարէին զցայգ եւ զցերեկ խօսել ընդ նմա զնոյն բանս եւ զաղերս ի բազում աւուրս: Զորս եւ ստիպագոյնս եւ անհանգիստս ի նոյն խորհուրդս ճեպեցուցանէր զամենեսեան բղեշխն Վրաց Աշուշայ, որ էր այր խելացի եւ խորհրդական եւ ունէր կին յազգէն Արծրունեաց, զքենի մեծի սեպիին Մամիկոնէից, եղբօրն Վարդանայ. որ եւս առաւել յորդորէր յառաջագրեալն Աշուշայ զամենայն բազմութիւն նախարարացն Հայոց եւ զտէրն Մոկաց զԱրտակ, խօսել ընդ զօրավարին Հայոց Վարդանայ զայս ամենայն առանց յապաղելոյ: Եւ ինքն զնոյն խօսել ընդ նմա ոչ կասէր, անձանձրոյթ բողոքելով եւ ստէպ հայեցուցանելով յիրսն, թէ ո՛րչափ յանհաւանելն քո՝ կորուստ երեցունց աշխարհացն լինի, եւ ի հաւանելն եւ յանձն առնուլն՝ գիտ բազմաց եւ անձին ապաշխարութեան ակնկալութիւն:

Եւ տեսեալ նախարարացն եւ սեպիացն երեցունց աշխարհացն զկամս սպարապետին Հայոց Վարդանայ այնպէս անշարժս եւ անհաւանս ի յորդորմունս խօսից նոցա եւ աղաչանաց՝ բերեալ հարկաւորէին այնուհետեւ մատուցանել նմա եւ ի սուրբ Գրոց առակս դիպողս, ըստ պատշաճի հանդիպելոյ ի ժամանակին, որք տեղեկագոյնք էին ի նոսա գրոց սուրբ եկեղեցւոյ, յիշեցուցանելով նմա, որպէս առն ուսելոյ եւ տեղեկի,- քանզի յոյժ հմուտ էր եւ ընդել գրոց վարդապետութեան, ուսեալ եւ խրատեալ ի սուրբ հայրապետէն Սահակայ ի հաւոյն իւրմէ,- զգրեալսն սրբոյն Պօղոսի յաղագս Արարչին, թէ «Որ ոչն գիտէր զմեղս՝ վասն մեր մեղս արար»: Եւ դարձեալ զինքեան իսկ Պօղոսի զիջանելն եւ նզով զանձն տենչացեալ լինել վասն ազգատոհմին փրկութեան, զոր գրեալ ասէր ի թղթի Հռոմայեցւոց, եթէ «Ուխտիւք խնդրէի ես իսկ ինքն նզովեալ լինել ի Քրիստոսէ վասն եղբարց իմոց եւ զաւակաց եւ ազգականաց ըստ մարմնոյ, որք են Իսրայէլացիք, որոց որդէգրութիւնն եւ փառքն եւ

կտակարանքն եւ օրէնսդրութիւնքն եւ պաշտօնն եւ աւետիքն»: Ա՛ռ յանձն, ասեն, եւ դու լինել վասն մեր առակաւորս, նզովս. չես մեծ եւ առաւելեալ ի հաւատս արդարութեան քան զսուրբ առաքեալն Քրիստոսի Պօղոս. բայց ժողովուրդքն Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից յոյժ շատ են եւ առաքինի քան զժողովուրդս խաչահանուացն Հրէից»:

Եւ յորժամ զայսպիսի բազում բանս եւ ստէպ թախանձանօք զաղաչանս դնէին առաջի զօրավարին Հայոց Վարդանայ երեցունց աշխարհաց աւագ տանուտեարքն եւ սեպուհքն՝ բերէին այնուհետեւ եւ զսուրբ Աւետարանն, եղեալ ամենեցունց առ հասարակ զձեռս ի վերայ՝ երդնուին ասելով. «Եթէ դու եւեթ առ վայր մի կարասցես յանձն առնուլ պատճառանօք զասացեալս թագաւորին եւ զերծուցես զմեզ յորոգայթադիր թշնամւոյն յարձակմանց՝ ամենայն ասացելոց ի քէն լուիցուք եւ արասցուք, դնելով զանձինս մեր ի վերայ ուխտին սրբութեան եւ հեղլով զարիւնս մեր ի վերայ ամենայն աշխարհին փրկութեան: Եւ եթէ դիպեսցի մեզ թողուլ զաշխարհ եւ զամենայն ստացուածս եւ փախչել յօտարութիւն՝ ընտրեսցուք հանդերձ կանամբք եւ որդւովք, եւ սիրով յանձն առցուք զաղքատութիւն եւ զմոլորողութիւն. միայն ի բարկութենէս եւեթ ապրեսցուք: Եւ որ ոք թուլացեալ ի բանիցս յայսցանէ ստեսցէ ուխտիս այսմ, եւ նենգութեամբ որոշեսցի յերդմանէ սուրբ Աւետարանին եւ ի միաբանութենէ բազմութեանս այսորիկ՝ որոշեալ ճեղքեսցի եւ նա նման Յուդայի, որ ճեղքեալ մեկնեցաւ ի գնդէն սուրբ առաքելոցն. եւ բաժին այնպիսւոյն առանց ապաշխարութեան եւ թողութեան ընդ նմին լիցի մատնեալ անշէջ բոցոյն, զոր պատրաստեաց Աստուած սատանայի եւ արբանեկաց նորա: Եւ որ ինչ վնասք եւ կամ գերութիւնք եւ դրդմունք աշխարհաց երեցունց հասցեն՝ յանձնէ այնպիսւոյն եւ միաբանելոցն ընդ նմա խնդրեսցէ վրէժխնդիրն մինչեւ ցյաւիտեան: Իսկ զբարի եւ զօգտակար պահպանութիւնն, զոր շնորհեալ Փրկչին Քրիստոսի պարգեւեսցէ բազում ոգւոց երեցունց աշխարհացս, վասն քո առ վայր մի հաւանելոյդ մեզ՝ եղիցի մնացեալ ժառանգութիւնն այն ի փրկութիւն թողութեան ոգւոյ քո եւ ազգի մինչեւ ցյաւիտեան»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս ի բերանոյ երից աշխարհաց ազատանւոյն՝ զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեսառն Մամիկոնէից, տեսեալ եւ զվնքեալ ամենեցուն ահաւորապէս երդմամբ զսուրբ Աւետարան ուխտին, որոյ առաջի ուխտեցին եւ աւանդեցին կնքով՝ յարտասուս հարեալ յանձն առ առ վայր մի զպատճառանօք վիրաւորիլն վասն երեցունց աշխարհացն եւ բազմութեանց ի նոսա արանց եւ կանանց:

ԻԸ.

Եւ այնպէս միաբանեալք ամենեքեան յանձն առնուին կատարել խաբէութեամբ զհրաման թագաւորին, եւ երթեալք ի տուն մոխրանոցին՝ կէսքն ի նոցա ցուցանէին, այլ ոչ ամենեքեան, զպատճառանօք եւ ոչ ճշմարտութեամբ զխոնարհումն զլիսոց իւրեանց սնոտի պաշտամանն: Եւ

ոմանք թէպէտ եւ գիտէին զանյարական գլորումն, այլ ցանկացեալք աշխարհիս փառաց՝ փոխանակէին զփառս անեղծին Աստուծոյ ընդ եղծանելի եւ անցաւոր կենաց աշխարհիս:

Եւ զայն տեսեալ թագաւորին Պարսից եւ ամենայն մեծամեծաց դրանն եւ մոգուցն՝ նուէրս ազգի ազգի բազում խնդութեամբ մատուցանէին աստուածոց իրեանց: Խրախ մեծ ուրախութեան ամենին յաւուրն յայնմիկ, հաշուելով այն օր լինել անշարժ հաստատութիւն թագաւորութեան իրեանց, կեալ խաղաղութեամբ աներկիւղ այնուհետեւ յամենայն թշնամեաց: Եւ ագուցեալ զտանուտեարսն եւ զսեպուհսն զերեցունց աշխարհացն, զՀայոց, զՎրաց եւ զԱղուանից, ի հանդերձս թագաւորականս զարդարէին. այլ եւ բազում եւ այլ ազգի ազգի պարգելօք եւ պատուօք, գիւղօք եւ ագարակօք, ըստ իւրաքանչիւր ուրուք պիտոյից, լցուցանէին զամենեսեան. զորս եւ ի հրաժեշտի կացուցեալ՝ փութացուցանէին հասանել յիւրաքանչիւր յաշխարհս: Տուեալ ընդ նոսա բազմութիւն սուտ վարդապետաց, զոր եւ մոգ անուանեն, յորդորէին ուսանել զուսմունս ծաղրելի շնչմանց եւ ընդունչսարկու քարթնջմանց խօսսն, որպէս զօձակոչսն եւ զորովայնախօսս. պատուէր տային՝ յերեսին յաշխարհսն կարգել զխաբէութեան դպրոցս եւ ուսուցանել առ հասարակ զբնաւս, զարս եւ զկանայս, զուսմունս մոգուցն:

Որոց արեալ ի յանձն՝ զբազմութիւն մոգուցն տանել ընդ ինքեանս յօժարէին: Երթեալք այնուհետեւ հրաժարեալք ի թագաւորէն Յազկերտէ եւ ի մեծամեծ աւագանւոյն զբանն՝ գովութիւնս սուտս եւ շնորհակալութիւնս խաբէութեամբ իւրաքանչիւր ոք ի պատճառելոցն առ վայր մի ըստ իւրում զօրելոյ իմաստից մատուցանէին թագաւորին եւ ամենայն աւագանւոյն Արեաց, մանաւանդ արաւելագոյն չարաթունին Միհրնէրսեհի: Եւ էր պատճառ շնորհակալութեանն յամենեցունց մտաց այս, եթէ «Ամենայն թագաւորք, որ յառաջ քան զձեզ էին ի գահուդ յայդմ, ձեր նախնիքն՝ սիրէին զմեզ, հոգալով զմեր շինութիւնս եւ զօգուտս մարմնաւորս. բայց դուք արաւել ցուցիք զսէրն որ էր առ մեզ, զի գլխաւորական կենդանութիւնն մեր զմտաւ ածիք ծանուցանել մեզ եւ պարգելել: Եւ եթէ նախնեացն քոց ծառայեցաք յամենայնի յօժարութեամբ եւ կամաւ յամենայն պէտս, յոր եւ հրամայէին մեզ. իսկ քեզ՝ ամենայն անձին պարտ է ոչ իբրեւ զմի անձն սպասս մատուցանել, այլ որպէս զբազում անձինս զմի անձն արնել եւ անձանձրոյթ հպատակել զցայգ եւ զցերեկ օգտախնդիր թագաւորութեանդ. քանզի յաղագս գիւտի մոլորեալ ոգույս մերոյ փութալ հոգացար»:

Եւ սոքա իւրաքանչիւր անձին այսպիսի ինչ եւ եւս արաւել, ըստ իւրաքանչիւր կարի, ասացեալ գովութիւնս՝ լռեալ դադարէին: Իսկ սպարապետն Հայոց Վարդան տէրն Մամիկոնէից կարգեալ զիրն զառանց պատճառանաց զանսուտ բանս եւ զլինելոց իրս, որպէս ի դէմս գովութեան թագաւորին եւ ամենայն բազմութեան աւագանւոյն Արեաց՝ ասէր այսպէս, թէ «Զիմոց գնախնեացն զհպատակութիւնս եւ զվաստակ, զոր յայս դուրս եւ առ ձեր թագաւորութիւնդ արարեալ է, ի ժամանակէ յորմէ հետէ կարգեալ եմք ի ձեր ծառայութիւնդ՝ դուք ամենեքեան քաջագոյն գիտէք, եւ ինձ ոչ է պիտոյ յաղագս այդպիսի իրաց մի ըստ միոջէ տեղեկացուցանել զձեզ, զոր ստուգագոյն արաւել ճանաչէք քան զիս:

Իսկ թէպէտ եւ շատ նուազ եմ քան զիմ նախնիսն՝ սակայն որչափ կարն էր յիս՝ եղեալ էր ի մտի արդար վաստակօք հաճել զմիտս ձեր. եւ ուր հասեալ էի ի գործ ի ձեր հրամանէ՝ տեսեալ էր զօրագլխաց ձերոց եւ իմ ընկերաց ըստ իմ ուժոյ միամտութեամբ զիմ զգործն եւ զվաստակն: Բայց արդ յայսմ հետէ այսպէս կամք են, ջանամ, զի թէ ցայժմ գործեալ ինչ իցէ, եւ ոչ արժանի անուան կամ գովութեան՝ յայսմ հետէ հնարիմ ամենայն զօրութեամբ եւ ուժով, օգնականութեամբն Աստուծոյ, գործել գործ այնպիսի, զոր ոչ միայն առաջի ձեր Արեաց, այլ եւ ի կայսեր դրանն եւ յայլ ազգս պատմեսցի համբաւն այն մինչեւ ցյաւիտեան»:

Եւ զայս բանս որպէս ի շնորհէ Աստուծոյ սպարապետին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից ասացեալ, զոր հռչակելոց էր զնահատակութիւնն որ առ Աստուած ի դարս յաւիտենից: Եւ զայսպիսի ասացմունս լուեալ թագաւորին Պարսից եւ ամենայն աւագանոյ դրանն՝ մեծաւ շնորհակալութեամբ զարմացեալք գովեցին զնա եւ զոհացան. քանզի ծածկեաց Աստուած զբան խոստմանցն, զոր ասաց գործել սպարապետն Հայոց Վարդան՝ յաղագս մեծի անուան համբաւոյ, զոր պարգեւեաց նմա Աստուած զանուն նահատակութեան յազգս յաւիտենից:

Եւ հրաժարեալք այնուհետեւ յամենեցունց երեքեան աշխարհքն, Հայք, Վիրք եւ Աղուանք, առեալ ընդ ինքեանս զդասս բազմութեան մոգուց՝ դարձան յիւրաքանչիւր աշխարհս, հաստատեալ բազում անգամ եւ ի ճանապարհին զնոյն ուխտ երդման Աւետարանին սրբոյ: Հրաժարեալք եւ ի միմեանց՝ զնացին յիւրաքանչիւր յաշխարհս, ազդ առնել միմեանց ի ժամանակի ըստ Աստուծոյ հրամանատրութեանն՝ զպէտս գործոցն, զոր խորհեցան կատարել: Բայց զբղէշխն Վրաց զԱշուշայ եւ զերկու որդիս իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, զԲաբիկ եւ զԱմիրներսեհ, ոչ արձակեաց թագաւորն Պարսից Յազկերտ ընդ այլ նախարարացն Հայոց. հայելով ի յառաջիկայ իրացն անյայտութիւն՝ կասկածեալ զգուշացաւ:

ԻԹ.

Արդ՝ եկեալ հասանէին տանուտեարքն Հայոց հանդերձ սեպիօքն որ ընդ ինքեանս՝ յաշխարհս Հայոց, ողջք եւ ոչ ողջք, կենդանի կիսամեռք. որք ոչն տեսանէին ըստ յառաջ լուսաւոր եկիցն ողջամբ յայնպիսի հեռաւոր ճանապարհէ: Եւ ելեալ ընդ առաջ նոցա դասք պաշտօնէիցն Քրիստոսի, բերելով ընդ ինքեանս զնշան կենսատու խաչին եւ զնշխարս սրբոյ առաքելանման նահատակին Գրիգորի, զձայն սաղմոսաց, զորս երգեաց մարգարէն Դաւիթ սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ, որում եւ ինքեանք երբեմն ձայնակից եղեալ՝ առաւելագոյն քան զպաշտօնեայսն նուագէին զերգս երկնաւոր ցնծալից ուրախութեամբ: Այլ անդ էր լսել զձայնս լալոյ եւ զձայնս գուժի, զոչիւնս ողբոց եւ բարբառ ճշոյ. տղայք անձկոտք ի գրկաց հարց իւրեանց պակուցեալք փախչէին, կարծելով այլափոխեալս իմն, եւ ոչ զնոյնս նկատելով կերպարանս՝ զարհուրէին, ստէպ հայելով յերեսս մարցն, զորս տեսանէին կողկողագինս միշտ եւ արտօսրաբուղիս. յաղագս որոյ եւ ինքեանք յարտասուս հարեալ տղայքն՝ ոչ

որ կարէր լռեցուցանել ի դայեկացն կամ ի դաստիարակացն: Ընդ որ հայեցեալ այնոցիկ, որք պատճառաւորք եւ ոչ ճշմարտութեամբ ուրացողքն էին՝ փութանակի եւ առ ժամայն կամէին յառնել եւ ընդ ինքեանց սուրն ելանել. որոց ոչ պիտէր եւ առ վայր մի կեալն, քան թէ զայնպիսի տեսանել զաղէտս, եւ ժուժկալել. որք զկերակուրս ուրախութեան, ըստ բանի սաղմոսերգին, իբրեւ զմոխիր ուտէին, եւ զընպելի իւրեանց արտասուօք խառնէին. քանզի ոչ որք հաւանէր ընդ նոսա կամակից լինել սեղանոյ, ոչ կին, ոչ որդի, ոչ ազատ, ոչ ծառայ որք եւ ոչ սպասաւորք:

Եւ էր այնուհետեւ տեսանել զամենեսեան քակտեալս ի միմեանց եւ պատառեալս. եւ զորոց քաղցր եւ ախորժակ բարբառ Փրկչին Քրիստոսի ասէր, թէ «Են եւ այլ ոչխարք, որ ոչ են յայսմ գաւթէ, պարտ է եւ զնոսա ածել այսր, զի եղիցին մի հօտ միոյ հովուի» ճշմարտի, զոր Աստուած միացոյց, եւ կատարէր զասացեալսն՝ յանկարծակի աքցոտեալ թշնամւոյն՝ ցրուեաց վեր ի վայր եւ արար իբրեւ զհօտ՝ որոյ ոչ գուցէ հովիւ: Վասն ամենայնի այսորիկ սուգ առեալ կոծէին կանայք աւագ ազատացն եւ այրիք ի հրապարակս, մանկամարդ առնականայք եւ օրիորդք ի սրահս դռնափակեալս, հարսունք ի սենեակս: Սուրբ եպիսկոպոսք, պատուական քահանայիւք եւ եկեղեցական ուխտիւ, ծերովք եւ տղայովք եւ ամենայն ժողովրդոցն բազմութեամբ՝ կառաչ բարձեալ լային ի տանն Աստուծոյ: Եւ էր տեսանել ծեփեալ արեանց հոսմամբք զամենայն դէմս ուղղափառ մարդոց:

Իսկ մոգուցն գունդք ստիպով բռնադատէին տանել զկրակս ի տաճար սրբութեանց Տեառն, եւ յայլ յակնաւոր եւ ի զեղեցիկ տեղիս շինել ատրուշանս, եւ կարգել բեռնակիրս փայտակրաց ի պէտս կիզման չաստուածոյն անյագի. որոյ յուտելն յանզգայս՝ ոչ ինչ շնորհ ունի պաշտօնէիցն, եւ ի կրել արտաքս զաւելորդ թրքածս մոխրոցացն՝ ձանձրացուցանէ զգազախաղէմ զկրողսն պակշոտեալս:

L.

Եւ արդ՝ տեսեալ զայս ամենայն չարիս տեսառն Մամիկոնէից եւ Հայոց սպարապետին Վարդանայ, կոչեալ առ ինքն զամենայն ընտանիս իւր, զեղբարս եւ զազատս եւ զծառայս եւ զամենայն միահամուռ զբազմութիւն դրանն իւրոյ՝ սկսաւ խօսել ընդ նոսա եւ ասել. «Ես ոչ ուրացայ զԱրարչին իմ եւ զտէր Յիսուս Քրիստոս՝ կամաւ եւ կամ առ երկիւղի. քա՛ւ լիցի. եւ ոչ զվարդապետութիւն եւ զհաւատս սրբոյ Աւետարանին, զոր ուսոյց եւ հաստատեաց յիս ճշմարիտ հաւն իմ տէր Սահակ, մերժեցի յինէն. այլ առ վայր մի մինչեւ ի ժամս յայս յաղագս ձեր ամենեցուն գիւտի կորեայ պատճառաւորք, զի գտեալ զիս ձեօք հանդերձ՝ ապաշխարեցից եւ կեցից: Վասն զի ուսեալ եմ եւ յիշեմ զքարոզութիւն սուրբ մարգարէիցն, թէ «Ոչ կամիմ զմահ մեղաւորին, այլ զդառնալ նորա եւ զկեալն», եւ զոր ի միւսում վայրի սուրբ Հոգին ասէ, թէ «Յորժամ դարձցիս եւ հեծեսցես՝ յայնժամ կեցցես»: Արդ՝ փոխանակ զի թողի զնա պատճառաւորք առ վայր մի վասն ձեր՝ կամիմ ստուգութեամբ փոխանակ այնր թողուլ զամենայն ինչ իրս կենցաղոյս այսորիկ մինչեւ ի սպառ: Եւ որ

ոք ի ձէնջ կամակից կարող էք լինել, արհամարհելով զամենայն սնոտի կեանս աշխարհիս, յանձն առեալ ձեօք հանդերձ վասն անուան Քրիստոսի՝ ընտրեն զնալ յօտարութիւն»:

Եւ նորա խօսեցեալ զամենայն այսպէս ընդ ընտանիս տանն իւրոյ՝ պատասխանի ետ նմա երանելի եղբայրն Հնայեակ եւ ասէ. «Փութա՛ կատարել զոր խորհիսդ, եւ մի՛ յապաղեր. քանզի ոչ ոք կարէ լինել երաշխաւոր անձին իւրում եւ ոչ ժամ մի: Աստուծով եթէ կեցցուք՝ եւ առանց խղճի մտաց վախճանի աւուրն դիպեսցուք, զամ մի չկարացեալք վաղ եւ կամ անագան գերծանել ի մահուանէ. թէ՛ մուրողութեամբ իցէ եւ թէ օտարութեամբ՝ նովաւ եւեթ կեցցուք եւ անուամբ նորա պարծեսցուք զօրհանապագ: Զուրացութեանն եւեթ զանունն ի բաց ընկեսցուք ի մէնջ, եւ խառնեալ ի հօտն Քրիստոսի՝ կամաւ յանձն առցուք զամենայն վիշտս՝ որ եւ հասանէ ի վերայ մեր, եթէ սով, եթէ սուր, եւ կամ թէ յօտարութեան՝ մուրողութիւն եւ վախճան»:

Եւ այսպէս միաբանութեամբ արհամարեալ զամենայն սնոտի մեծութիւն կենցաղոյս այսորիկ՝ առ ոչինչ համարեցան. այլ հանդերձ հաւանելովք ընդ ինքեանս դրամբ եւ ընտանեօք դէմ եղեալ անցանել ի կողմանս իշխանութեանն Յունաց ճեպէին, ուր եւ թագուցանել միաբանութեամբ եւ կամ աստ անդր ցրուել զանձինս կարացեն: Եւ եկեալ հասանէին ի գիւղ մի, որոյ անունն էր Արամանայ, ի նահանգին Բագրաւանդայ, մերձակայ սահմանակից Բասենոյ եւ Տուարծատափու. ուր եւ սակաւ ինչ աւուրս կամեցեալ հանգչել, եւ զուշ եղեալ ճանապարհն զնալ պատրաստէին ստիպով:

Յանկարծակի իրազգաց եղեալ այսպիսի խորհրդոյ եւ գնացից յաշխարհէս Հայոց՝ զմեծէ սպարապետէն Հայոց, զտեառնէն Մամիկոնէից Վարդանայ, հանդերձ եղբարք իւրովք, դրամբ եւ ամենայն ախիւ՝ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, որ եւ մարգպան էր Հայոց ի ժամանակին, եւ ամենայն տանուտերացն Հայոց եւ սեպիացն՝ խորտակեալ սրտիւ զարհուրէին. զմտաւ ածեալ ամենեցուն, որք ի փրկութիւն անձանց իւրեանց ի խնդիր էին, թէ արդ գիտենք, զի կորեաք ի սպառ, եւ ոչ է հնար մեզ զերծանել ի չարէս յայսմանէ մինչեւ ի սպառ: Քանզի տեղեկացեալ ճանաչէին ամենեքեան, թէ առանց առաջնորդութեան ազգին այնորիկ եւ ոչ մի ինչ իրք եւ գործք աշխարհիս Հայոց երթեալ էին ի գլուխ: Խորհուրդ ի մէջ առեալ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ հանդերձ ամենայն տանուտերամբք Հայոց եւ աւագ սեպիօք, եւ զմիտս ամենեցուն յիւր կամսն հաւանեցուցանէր, ասելով թէ «Պարտ է փութով զհետ զօրավարին Հայոց Վարդանայ Մամիկոնէի քահանայս առաքել ընտիրս եւ արս աւագս ի տանուտերացս Հայոց, եւ աղաչանօք դարձուցանել զնա այսրէն. զի առանց նորա մեր այս ամենայն կամք եւ խորհուրդք եւ ոչ մի ինչ վճարին»:

Եւ արարեալ նամակ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ իւրով մատանեալ՝ հրամայէր նամականի առնել եւ այլ ամենայն աւագ տանուտերացն Հայոց, եւ կնքեալ զնամականին իւրաքանչիւր ուրուք մատանեալ՝ տայր բերել եւ զկնքեալ Աւետարանն ուխտին. եւ արս պատուականս յայտ արարեալ ի քահանայից, զերանելին Ղեւոնդ երէց, եւ զերանելի երէցն զԵրեմիա ի Նոր քաղաքէ, եւ զերանելի երէցն Խորէն ի Սրենոյ, եւ արս աւագս ի տանուտերացն Հայոց, զիշխանն Արշարունեաց Արշաւիր,

զիշխանն Ղիմաքսենից զՀմայեակ եւ զիշխանն Աբեղենից զԳագրիկ. եւ տուեալ ցնոսա իշխանին Սիւնեաց Վասակայ զամենայն նամականին եւ զԱւետարանն երդման՝ դեսպանս արձակէր զկնի նորա: Որք հասեալ գտանէին զնա եւ որք ընդ նմայն էին՝ յառաջագրեալ գեօղն Արամանայ:

Եւ ազդ արարեալ՝ մտանէին զառաջեաւ, պատմէին երանելոյն Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից եւ Հայոց սպարապետին եւ առաջի եղբարցն իւրոց Հմայեկայ եւ Համագասպայ զպատճառս իւրեանց փութանակի հասանելոյն առ նոսա, զխորհուրդն եւ զխօսս հանդերձ երդմամբ որ եղեն ամենայն Հայոց՝ միաբանութեամբ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ. յառաջ բերեալ եւ զԱւետարանն երդման՝ ունէին առաջի երանելոյն Վարդանայ եւ եղբարց նորա: Տային ի ձեռս նորա եւ զնամակն Վասակայ զտեառն Սիւնեաց եւ զայլոց ազատացն Հայոց, եւ զեպիսկոպոսացն եւ զսեպիացն, եւ պատգամ կարճառօտիւ ամենեցուն բան, եւ ասէին ցերանելին, թէ «Ղու աւադիկ հանդերձ եղբարբքդ եւ հաւանեալ ընտանեօքդ, որք հոգացեալ են ապրեցուցանել ընդ քեզ զինքեանս՝ անձնապուրք լինիք. բայց մեք ամենեքեան կորնչիմք զանվախճան կորուստն: Վասն զի ոչ է հնար մեզ առանց ձեր, եւ ոչ զաւակի մերում՝ երբէք պատահել փրկութեան եւ կեալ: Բայց որպէս հոգացեալ խնամ տարէք ձեզ՝ նոյնպէս եւ զայսչափ զբազմութեան ոգիս մի՛ թողուք կորնչել. քանզի եմք աստ բազումք, որք եւ ազգախառն եւ արիւն ձեր եմք. պսակեցարու՛ք եւ ընդ մեզ ի Քրիստոսէ, որպէս ցանկացեալ ջանայք ընդ ձեր միայն պսակիլն»:

Եւ զայս ամենայն բանս լուեալ ի քահանայիցն եւ ի նախարար պատգամաւորացն եկելոց՝ սուրբ սպարապետին Հայոց տեառն Մամիկոնէից Վարդանայ հանդերձ երանելի եղբարբքն իւրովք, եւ զսուրբ Աւետարան ուխտին տեսեալ, եւ զնամականին կարդացեալ զիշխանին Սիւնեաց Վասակայ զմարզպանին Հայոց եւ զայլոց զիրաքանչիւր ուրուք զընկերակցացն՝ պատասխանի ետ միաբանութեամբ ամենեցուն եւ ասէ. «Ես եւ եղբարք իմ եւ ընտանիք կարելոր ընտրելագոյն քան զամենայն ինչ որ է յաշխարհի՝ հաստատեալ եմք ընտրել եւ գտանել զոգուցն փրկութեան գիւտ, եւ ուսեալ եմք հաստատուն եւ զանշարժ բանն, որ ասէ,- յոր եւ հաւատացեալ եմք անշարժութեամբ,- թէ «Զի՞նչ օգուտ է մարդոյ, թէ զաշխարհ ամենայն շահեսցի, եւ զանձն իւր կորուսցէ. եւ կամ զի՞նչ տացէ մարդ փրկանս ընդ անձին իւրոյ»: Եւ ոչ զմեր եւեթ զոգուց խնդրեմք զօգուտն, այլ եւ ընդ այլոցն խնդամք ընդ փրկութիւն: Եւ ոչ՝ որ փախուցեալս եմք՝ յերկիւղէ ոք ինչ սրոյ կարծիցէ զայս զմէնջ, յորմէ ոչ ոք երբէք զանգիտեալ յազգիս մերում, եւ ոչ երբէք. եւ թէ ո՛րպէս ի վերայ ընկերի բարւոյ առաւել քան յանձին միշտ հոգալով զանձն եդեալ է այսմ տոհմի՝ զայն եւ ամենայն դուք, Հայք, գիտէք ստուգութեամբ ի պատմութենէ գրոց եւ ի լսելոյ ձեր յաւագաց: Բայց ի նենգաւոր խաբէութենէ ձերմէ, զոր արարեալ է ձեր ընդ նախնիսն մեր հանապազ՝ զայն ամենայն յիշելով զնացեալ եմք լինել անձնապուրծք. որպէս ցանկ ձեր մղեալ է զմեզ ի նեղ, եւ զձեր անձինս ի բաց ունելով՝ մեր միայն ազգս պատահեալ է վշտաց մեծաց եւ մահուց: Բայց սուրբ եւ երկնաւոր հրաւիրակիդ Աւետարանի ոչ կացեալ ոք է ընդդէմ ի մեր ազգէս, եւ ոչ մեք կամք. քա՛ւ լիցի: Ղուք թէ միամտութեամբ վարիք եւ կամ

երկմտութեամբ՝ դուք գիտէք եւ սուրբ Աւետարանդ, որ ճանաչէ զամենայն եւ դատի ըստ իւրաքանչիւր գործոցն»:

ԼԱ.

Եւ զայս ասացեալ սրբոյ առնն Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից եւ Հայոց սպարապետի՝ կամակցութեամբ երանելի եղբարցն իւրոց եւ սիրելեաց դարձան անդրէն առ ընկերսն իւրեանց ի բանակն Հայոց: Եւ եկեալք ի միաբանութիւն բազմութեանն՝ ոչ առնէին դուլ եւ դադար խորհուրդք սրբոյ սպարապետին Հայոց Վարդանայ՝ լոկ միայն առտնին կատարել քահանայիւք եւ այլ բազմութեանն պաշտօնէիւք դրանն իւրոյ զպաշտօն կարգեալ ժամուցն, զոր զցայգ եւ զցերեկ բազում փութով վճարէին անյապաղ. այլ միաբանութեամբ ամենայն Հայովք երթալ յեկեղեցի ցանկայր: Բայց թէպէտ եւ նեղէր չերթալով, այլ եւ կամաւ արգելեալ՝ առ վայր մի համբերէր իրացն, հոգալով եւ զպէտս ընկերացն, որպէս իւրոյ տանն եւ անձին. մանաւանդ յաղագս Աշուշայի Վրաց բղեշխի եւ որդւոց իշխանին Սինեաց Վասակայ, զորս արգելեալ պահեաց անդրէն ի դրան թագաւորն Պարսից Յազկերտ: Եւ զայս խորհէր սուրբն Վարդան, իբրեւ ոչ առ ի պէտս ինչ օգնականութեան իւրում առաջադրեալ գործոյն, քանզի չխորհէր գյաղթութեան ինչ անուն գտանել, այլ զհեղումն արեան անձինն ի վերայ շինութեան ուխտի եկեղեցւոյ մնչէր ըմբռնել. բայց հոգայր իբրեւ զբարեսէր, թէ մի՛ գուցէ դժուար ինչ արանցն ի թագաւորէն դիպիցի, եւ վնասիցին:

Բայց իշխանն Ամատունեաց Վահան ոչ տայր դուլ եւ դադար զօրավարին Հայոց Վարդանայ. այլ մերթ ինքեամբ եւ մերթ այլովք ստիպէր՝ վաղվաղակի յայտնել զիրս ապստամբութեանն, կարծեցուցանելով որպէս հոգւոյ եւեթ հոգալ զգիւտ փրկութեան. բայց ոչ հոգալով ինչ կարի յայն միտս՝ ըստ խօսիցն փութացուցանէր գյայտնել իրացն, այլ վասն մթերից առաջին ռխութեանն, զոր ունէին առ միմեանս իշխանն Սինեաց Վասակ եւ տէրն Ամատունեաց Վահան: Բայց ըստ ծանր խոհականութեանն իւրոյ հայեցեալ նկատէր, թէ կամ չհաւանեալ ապստամբել իշխանն Սինեաց Վասակ՝ մեռանի յիւրոցն ընկերաց անարժան մահուամբ, կամ թէ հաւանեալ առ վտանգին ապստամբել՝ արգելեալ անդրէն ի դրանն որդիքն երկոքեան չարաչար կենօք վտանգեալ պատահեն մահու եւ կամ բազմաժամանակեայ կարելոր կապանաց եւ բանդից դիպեալք՝ տանջին անխնայ: Իսկ սուրբ այրն Աստուծոյ Վարդան տէրն Մամիկոնէից եւ Հայոց զօրավարն ոչ ի բանս ինչ ուրուք հայէր, այլ զհոգ ընկերացն հոգայր եւ ի նահատակութիւնն ցանկացեալ ընթանայր: Եւ այնպէս ձգեալ բռնի զաւուրս գարնանոյն յերկար, մինչեւ յաւուրս տօթոյն մօտելոյ. եւ հասեալ ամիսք տօթոյն ջերմութեան՝ չու արարեալ ամենայն բազմութիւնն Հայոց ի տեղիս հովոց՝ գային հասանէին ի գաւառն որ կոչի Ծաղկուտն, մերձ ի բերդն ամուր, զոր Անգղն անուանեն. զայն տեղեօք արարեալ բանակետեղս արանց՝ դադարէին անդ զաւուրս տօթոյն:

ԼԲ.

Իսկ մոզքն, որ ի դրանէն նախարարքն Հայոց ուսուցիչս ածեալ էին ընդ ինքեանս, իբրև տեսին, թէ արհամարհեալ են յաչս նոցա ինքեանք եւ օրէնք նոցա,- քանզի կանայք նախարարացն, զորս կարծէին մոզքն աշակերտել՝ այնք եւ տեսանել անգամ գարշէին զնոսա, այլ զորդիս իւրեանց եւ զդստերս՝ պատուիրէին ստէպ դաստիարակացն՝ չանցուցանել երբէք առ նոքօք մօտ. իսկ արքն, որք պատճառաւնօք կարծեցուցանէին զինքեանս ուրացողս՝ սուտ վարդապետացն եւ հաց ուտել առաջի իւրեանց չտային թոյլ, եւ շրջէին ողորմելի սովամահք.- զնալ ի բաց եւ փախչել չիշխէին, եւ կալն առ նոսա՝ զմահ ծանուցանէր նոցա եւ զկորուստ. եւ տակաւին գրել գաղտ ի դուռն զիրս ապստամբութեանն փութանային:

Ապա իմացեալ սպարապետին Հայոց Վարդանայ, թէ կարի հռչակին իրք ապստամբութեանն, եւ ի կարի հեղգալոյն մեծամեծ գործէին վնասք, խորհուրդ ի մէջ առեալ զաւուրս բազումս եւ ժողովեալ զպատուական եպիսկոպոսս եւ զականաւոր երիցունս եւ զաւագ տանուտեարսն Հայոց եւ զսեպուհսն առանձինն,- չեւ դեռ եւս յայնմ ժամու կամեցեալ յայտնել զբանսն իւրեանց մարգպանին Հայոց Վասակայ, գիտելով ոչ միայն լոկ վասն որդւոցն եւեթ զկասումն առն ի փրկութեան դարձէն, այլ զառաւել փառասէր աստուածատեաց խորհրդոց նորա ճանաչեալ զորոճմունս՝ - ասէր ցամենեսեան այնուհետեւ յայտնապէս այրն երանելին Վարդան, թէ «Մինչեւ ցե՞րբ հանդուրժենք թագուցանել զճշմարտութիւնն եւ կորնչիմք. եւ այս համբաւ ելեալ տարածեալ ելից զամենայն տեղիս. այլ յայտնի լուսով զնասցուք իբրև ի տուրնջեան եւ որդիս լուսոյ կոչեսցուք»:

Մի ոմն յՈստանեայ տանէն, որում անուն Ջանդաղան, սերմն ժանդ, որդի անօրէնութեան, որ բազում եւ անապաշխար չար գործեալ էր ի կեանս իւրում՝ լսէր յոմանց զխորհեալսն Հայոց եւ երթեալ վաղվաղակի գուշակէր նմանոյն իւրում Վասակայ: Որոյ բանից իրագագած եղեալ նենգաւոր քսուին աւագ նախարարքն Հայոց՝ կալեալ զնա ի գետոյն որ կոչի Արծակ՝ տարեալ կապեցին ի միւսում եւս ի գետոյ յանուանեալ Բերդկունս, ի նմին Բագրեւանդ գաւառի. զոր եւ ոչ յետ բազում աւուրց ըստ արժանի գործոց իւրոց անօրէնութեանց քարկոծեալ սատակեցին:

Եւ ապա յայտնապէս ժողովեալ միաբանութեամբ ամենայն տանուտեարքն Հայոց եւ սեպուհք, եպիսկոպոսօքն եւ բազմութեամբ ամենայն քահանայիւք եւ ժողովրդովք, առ երանելի սպարապետն Հայոց տէրն Մամիկոնէից Վարդան, եւ հանդերձ նովաւ մտին թափ ըստ գրոց հրամանին բոլորեքեան առ իշխանն Սիւնեաց Վասակ, առ մարգպանն Հայոց. եւ յայտնեալ նմա միաբան ամենեցուն զխորհուրդն, թէպէտ ջանայր յապաղել նա, մի՛ վասն որդւոցն իւրոց, որք ի դրանն էին, եւ դարձեալ՝ զի եւ կեանքն իւր իսկ ի խնամս չարին միտէին հանապազ՝ ոչ ինչ այնուհետեւ թոյլ տային սայթաքել խորհրդոց նորա այսր անդր. այլ թէպէտ եւ ոչ կամաւ, սակայն ի հարկէ յանձն առեալ միաբանէր ընդ նոսա: Բերել դարձեալ հրամայէին նախարարքն Հայոց սուրբ եպիսկոպոսացն եւ երիցանցն՝ զԱւետարան ուխտին սրբոյ. եւ երդուեալ ամենայն բազմութիւն զօրացն ազատաց եւ անազատաց,

հանդերձ իշխանաւն Սիւնեաց Վասակաւ եւ ամենայն տանուտերամբքն եւ սեպիօք՝ հաստատէին զերդումն. եւ որոց մատանեաւ չեւ եւս էր կնքեալ զԱւետարանն՝ կնքէին. եւ համբարծեալ առ հասարակ զծեռս ընդ երկինս՝ բարբառելով ասէին այսպէս ամենայն բազմութիւնն, այր եւ կին միաբան խնդալիցք.

«Զքեզ, սուրբ Հայր, արարիչ երկնի եւ երկրի, եւ զՈրդիդ քո միածին զտէր մեր Յիսուս Քրիստոս, եւ զսուրբ Հոգիդ կենդանարար, զանորիչ եւ զանքակ Երրորդութեանդ միութիւն, խոստովանիմք արարիչ երկնի եւ երկրի, տեսակաց եւ անտեսից. որ միայնդ ես Աստուած, եւ չիք այլ ոք բաց ի քէն: Որ եւ ըստ մարդասիրութեան յաղագս փրկութեան տիեզերաց՝ ի վախճան աւուրցս մի ի սրբոյ Երրորդութենդ ծնար ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, եւ զամենայն կարիս բարծեալ քոյին մարմնովդ, զոր ի սուրբ եւ յաստուածածին կուսէն առեր՝ տարեալ բեւեռեցեր ի խաչին փայտի. յորում հեղեալ զսուրբ արիւնդ քո՝ ազատեցեր զաշխարհս ի ծառայութենէ մեղաց անիծից. մեռար, թաղեցար եւ յարեար, եւ վերացեալ յերկինս՝ ետուր աւետիս խոստման՝ տանել առ քեզ զամենեսեան, որ խոստովանին առ քեզ, Աստուած ճշմարիտ, թագաւոր թագաւորաց եւ տէր տէրանց: Եւ մեք վկայեմք եւ խոստովանիմք զքեզ Աստուած աստուծոց եւ տէր տէրանց, Աստուած քաւիչ մեղաց մերոց. ուրացեալքս՝ եւ զղջացեալքս, յանցուցեալքս՝ եւ յողորմութիւնդ ապաւինեալքս, զլորեալքս՝ եւ կանգնեալքս: Ընկալ զմեզ որպէս զորդին ուրացող, որ ծախեալ աղտեղեցաք զհանդերձ սուրբ մկրտութեանն, զոր զգեցուցեր մեզ աւազանին լուացմամբ, անառակ անօրէնութեամբ թաւալեցաք ի տղմի ուրացութեանց իբրեւ զդասակսն խոզաց:

«Եւ արդ՝ դարծեալ առ ճշմարիտ Հայրդ երկնաւոր աղաղակեմք ասելով. Մեղաք յերկինս եւ առաջի քո. շնորհեա՛ մեզ բարեխօսութեամբ լուսաւորիչ առաքելոցն եւ վաստակովք սուրբ նահատակին Գրիգորի նոցին նմանոյն եւ գործակցի՝ զթողութիւն մեղաց մերոց. եւ զգեցո՛ մեզ զառաջին պատմուճանն եւ մաքրեա զոտս զմեր ի խոչիցն չարեաց, որով ծակոտեալ թշնամւոյն կաղացոյց զմեզ: Եւ ազո՛ մեզ կօշիկս պահպանութեան՝ Աւետարանին սրբոյ. եւ դի՛ր զմատանին, զգծած խաչի քո, ի մատին աջոյ ձեռին մերոյ, որով կնքեալք զբոլոր անդամս մեր՝ սարսեալ բանսարկուն փախիցէ ի մէնջ: Եւ որպէս հեղեր դու զարիւնդ քո սուրբ ի վերայ մեղաւորաց, ի փրկութիւն յանցաւորաց՝ պարգեւեա՛ եւ մեզ հեղուլ զարիւնս մեր ի վերայ խոստովանութեանս այսորիկ եւ իւրաքանչիւր թողութեան մեղաց: Եւ որ ոք հեռացեալ յուխտէ երդմանցս այսոցիկ ցուցցի ուխտազանց եւ ի միաբանութենէս մերմէ որոշեսցի՝ ելցէ նա արտաքս ընդ Յուդայի, որ մերժեալ ընկեցաւ ի գնդէ սուրբ առաքելոցն, եւ առանց ամենայն թողութեան կացեալ ի ձախու կողմանն՝ լուիցէ ի քէն զահագին բարբառն, զոր ասես յաւուրն հատուցման, թէ «Երթայք յինէն, անիծեալք, ի հուրն յաւիտենից, որ պատրաստեալ է սատանայի եւ արբանեկաց նորա»:

Եւ ասացեալ զամենայն խոստովանութիւն զօրհնութեանն եւ զանիծիցն միաբանութեամբ ամենայն բազմութեանն ի ձայն մեծ արանց եւ կանանց՝ հնչեաց երկիրն ամենայն ի բարբառոյ

զօրացն բազմութեան: Եւ գրեալ զայս ամենայն բանս հաւատոյ ուխտին, եւ կնքեալ նախ մատանեաւ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ եւ ապա մատանեօք ամենայն տանուտերացն Հայոց եւ աւագ սեպիացն, եւ եղեալ ի սուրբ Աւետարանի երդմանն՝ ետուն ցպատուական եպիսկոպոսսն եւ ցաւագ քահանայութիւնն որ էին անդ: Եւ կատարեալ զայս ամենայն այսպէս՝ դիմեցին մեծաւ ցնծութեամբ եւ հոգեւոր երգովք ի տուն Տեառն, եւ երկրպագեալ միոյն միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ՝ լի անձկով եւ յերկար եւ անձանձրոյթ ծունրդրութեամբ կատարեցին զաղօթսն:

Եւ արձակեալք յաղօթիցն՝ ռամիկ զօրացն բազմութիւնն դիմեցին ի տուն մոխրանոցին, չմնալով բնաւ աւագացն հրամանի, եւ առեալ զկրակարանն՝ վարեցին ի ջուրսն զկրակսն, որպէս ի գիրկս եղբօր, ըստ ասելոյ սուտ վարդապետացն Պարսից. զոր ըմբռնեալ ջրոցն թշնամաբար եւ ոչ եղբայրաբար՝ ծախեցին: Բայց զմոգուցն բազմութիւն պահել առ օրն հրամայեցին զգուշութեամբ. եւ ի վաղիւն ընդ ծագել արեւուն արս ի նոցանէ թուով սպանին սրով ի գիւղն, որ կոչի Ջարեհաւան:

ԼԳ.

Եւ կատարեալ զայս ամենայն գործս ըստ ասելոցս կարգաւ՝ դադարեցին անդէն զաւուրս տօթոյն: Եւ ապա փութացան իջանել յԱյրարատ գաւառ. քանզի լուան, թէ Միհրնէրսեհ Արեաց հազարապետ եկեալ ի Փայտակարան քաղաք՝ գունդ կազմէ եւ ընդ Աղուանս արձակէ ի Հայս. զոր եւ Աղուանից ազատքն, որ ուխտակիցք էին Հայոց՝ ստէպ փութացուցանէին հասանել առ ինքեանս եւ անդէն յԱղուանս ի դիմի հարկանել նոցա պատերազմաւ:

Եւ արդ եկեալք յԱյրարատ գաւառ, եւ զայս համբաւ լուեալ ի կողմանցն Աղուանից՝ ստիպէր զերանելի սպարապետն Հայոց Վարդան զտէրն Մամիկոնէից իշխանն Սիւնեաց Վասակ՝ գնալ պատահել նոցա գնդաւ. եւ զինքն մնացուցանէր անդէն պատճառանօք, ասելով, թէ «Ես աստէն պատրաստիմ. գուցէ, ասէր, այլ ինչ իմացեալ չարախորհուրդն Միհրնէրսեհ՝ գործիցէ ընդ մեզ»: Այլ ինքն Վասակ զխաբէութեան ճանապարհն կազմեալ նիւթէր ի սրտի իւրում, ունելով կամակիցս եւ այլ աստուածանենգ արս խորհրդոցն իւրոց՝ յազատացն Հայոց: Իսկ երանելի սպարապետն Հայոց, տէրն Մամիկոնէից Վարդան, ասէր ցիշխանն Սիւնեաց Վասակ, թէ «Որպէս ածաք զմտաւ՝ պարտ է մեզ նախ զորս առաքենքն առ կայսր՝ արձակել, եւ ապա զոր ինչ հրամայեսցես ինձ՝ առնեմ անխափան»: Եւ նորա յաղագս ճեպով զիր առաջի եղեալ զխորհուրդն կատարելոյ՝ յանձն իւր առնոյր զասացեալսն յերանելի սպարապետն ի Վարդանայ կատարել:

Եւ վաղվաղակի նամականի արարեալ առ կայսր եւ առ ամենայն աւագանի դրանն Յունաց եւ առ այլ իշխանս եւ կողմնակալս, առ բղեշխն Աղծնեաց եւ առ իշխանն Անգեղ տան, ի Ծոփս եւ ի Հաշտեանս եւ յԵկեղեաց եւ այլ իշխանաց իւրաքանչիւր տեղեաց, եւ առ մեծ սպարապետն Անտիոքայ: Եւ զայս ամենայն թղթեան կնքէր նախ ինքն իշխանն Սիւնեաց Վասակ իւրով մատանեաւ, եւ ապա ամենայն տանուտեարքն Հայոց: Եւ պատրաստեալ ճանապարհին Յունաց կազմէին

գիշխանն տանն Ամատունեաց Վահան, որպէս գայր մտացի եւ խորհրդական, եւ զսուրբ սեպուհն զՀնայեակ, զեղբայրն երանելի զօրավարին Հայոց Վարդանայ ի Մամիկոնէից տոհմէն, եւ զերանելին Սերիուժան զեղբայր սրբոյն Աղանայ՝ ի տոհմէն Արծրունեաց: Յորոց ձեռն տուեալ զնամականին իշխանին Սիւնեաց Վասակայ եւ ամենայն նախարարաց աշխարհին Հայոց՝ յուղարկէին առ կայսր եւ առ այլ ամենայն յառաջագրեալսն աւագանին Հայոց:

ԼԴ.

Եւ սպարապետն Հայոց տէրն Մամիկոնէից երանելին Վարդան, առեալ ընդ իւր ի տանուտերացն Հայոց, որք ջերմեռանդն սիրով ճեպէին մարտիրոսութեան ժամուն պատահել, որք էին այսոքիկ. Խորէն Խորխոռունի, Արշաւիր Կամսարական, եւ Թաթուլ Դիմաքսեան, եւ Արտակ Պալունի, եւ Գիւտն Վահեւունեաց, եւ Հնայեակ Դիմաքսեան, եւ այլ տանուտեարք եւ սեպուհք, եւ բազումք ի զօրացն Հայոց, որք ինքնայօժար փութով փափագէին լինել վրէժխնդիր ուխտի սուրբ եկեղեցւոյ, եւ տալ զանձինս ի մահ ի վերայ սուրբ եւ ճշմարիտ հաւատոյն Քրիստոսի. եւ այլ գունդք ի զօրացն Մարդապետական այրուծիոյ, փոյթք ի գործ պատերազմին առաքինութեան. զորս եւ չարախորհուրդ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ ծանուցեալ ոչ հաւանս իւրոյ չար մտածութեանն՝ կազմեալս առաքէր ընդ նմա. եւ զորոց գիտէր զհոլովումն ի վատթար կողմն, եւ ոչ ուղղակի ի խորհուրդ ուխտապահութեանն՝ ի տանուտերացն Հայոց եւ ի սեպիացն, որք էին երեւելագոյնք, եւ յայլ ռամիկ բազմութենէն՝ զայնս արգելեալ առ իւր պահէր:

Եւ հրաժարեալ երանելի զօրավարն Հայոց տէրն Մամիկոնէից Վարդան, հանդերձ ընկերակցօքն իւրովք եւ այլ զօրուն արամբք որ էին ընդ նմա, յիշխանէն Սիւնեաց Վասակայ եւ յայլ մնացելոցն ընդ նմա աւագանւոյն՝ ողջախորհուրդ մտօք զնային ի գործ պատերազմի: Եւ մտեալ ի տուն Տեառն, որ է սուրբ եկեղեցի, երկիր պագանել տեառն Աստուծոյ ամենակալի, առեալ զսուրբ Աւետարանն եւ զնշան կենսատու խաչին՝ ողջունէր, դնելով անյագ ի վերայ բբաց աչացն եւ ճակատու: Զնոյն առնէին ջերմեռանդն սիրով եւ որք ընդ նմայն էին ամենեքեան. եւ ողջամբ զնային ամենեքեան յորդորմամբ սիրոյ: Եւ չեւ եւս հեռացեալ[ք, տեսանէր] օթեւանս ոչ բազումս յԱյրարատոյ երանելի սպարապետն Հայոց Վարդան՝ եւ իշխանն Սիւնեաց Վասակ վաղվաղակի գաղտ դեսպանս առնէր առ Միհրներսեհի հազարապետն Արեաց եւ զիւր նենգաւոր խորհուրդն նամակաւ ծանուցանէր նմա: Նոյնպէս արար նամակ եւ առ Նիխորական Սեբուխտ եւ առ այլ աւագս, զորս արարեալ էր Միհրներսեհի ի վերայ Հայոց,- եւ զՎեհշապուհի հաւատարիմ վերակացու արար, որ էր ի ժամուն սենեկապան արքունի, յետ այնորիկ ապա եւ դպրապետ եղեւ Արեաց,- յորում գրեալ եցոյց նոցա նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ զիւր խաբէութեանն կամս. «Դուք, ասէ, անհոգ լերուք յեկելոցդ ընդ Վարդանայ ի վերայ ձեր, եւ մի՛ ինչ զարհուրիք. վասն զի շատք այն են՝ զորս ես աստէն պահեցի առ իս. եւ զայլս բազումս ընդ այսր ընդ այնր ցրուեցի. եւ դա յոյժ սակաւութ է եւ ոչ բազմօք»: Եւ զայն

ոչ յիշէր անօրէնն, թէ սիրտք իշխանաց ի ձեռս Աստուծոյ են. քանզի որով կարծէր չարախորհուրդն շնորհ ինչ առնել նոցա՝ առաւել եւս զօրութիւնն Աստուծոյ ի բարկութիւն սրտմտութեան փոխէր, եւ այնու գրգռէր զնոսա ի վերայ նորա. որ եւ ի ժամուն կատարեալ՝ կուտեցաւ ի գլուխ նորա ցուցակութեամբ:

ԼԵ.

Եւ հասեալ յԱղուանս երանելոյ զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից՝ ազդ եղեւ զօրագլխացն Պարսից եկք Հայոց. որոց լուեալ՝ փութացան անցանել ընդ գետն մեծ, զոր Կուր գետն կոչեն, եւ ընդ առաջ եկին նոցա մինչեւ ի գետն որ կոչի Խաղխաղ, յերկրին Աղուանից: Եւ տեսեալ սրբոյ սպարապետին Հայոց Վարդանայ զանթիւ բազմութիւն գնդին Պարսից, եւ յինքեանս հայեցեալ, թէ յոյժ սակաւք են՝ սկսաւ խօսել ընդ զօրն Հայոց եւ յիշեցուցանել զբան սուրբ Հոգւոյն, զոր մայրն մարգարէին Սամուէլի ցնծութեամբ քաջալերեալ ի Քրիստոս՝ երգելով ասէր, թէ «Մի՛ պարծեսցի հզօրն ի զօրութեան իւրում, եւ մի՛ պարծեսցի մեծն ի մեծութեան իւրում. այլ որ պարծելոցն իցէ՝ յԱստուած պարծեսցի»: Քանզի ոչ ինչ է ի նուագս եւ ի բազումս յաղթութիւն եւ պարտումն, այլ յԱստուծոյ ակնարկութեանն հրամանի»: Եւ զայս ասացեալ երանելոյ զօրապետին Հայոց տեառնն Մամիկոնէից Վարդանայ, հայեցեալ եւ ի կամս ընկերակցաց իւրոց եւ ամենայն գնդին որ ընդ նոսա, թէ ո՛րպէս ջերմեռանդն սիրով զօրացեալք էին եւ քաջալերեալք՝ խրախալից մտօք փառաւորէր զՓրկիչն ամենեցուն զտէր Յիսուս Քրիստոս:

Եւ հասեալք ի ժամ մարտին՝ հայեցեալ տեսանէին ըստ օրինի կարգման նկատելոյ զգունդսն Պարսից: Կարգէր եւ զիւր գունդն երանելի զօրավարն Հայոց Վարդան, ըստ բաւականին այրուծիոյն իւրոյ, ընդդէմ նոցա. յերիս առաջս բաժանեալ՝ տայր ի ձեռս իւրաքանչիւր զօրագլխի. որում աջոյ կողմանն կացուցանէր զօրագլուխ զիշխանն Արշարունեաց զԱրշաւիր Կամսարականն, որ էր եւ փեսայ զօրավարին Հայոց սրբոյն Վարդանայ տեառնն Մամիկոնէից, ունելով զդուստր նորա ի կնութեան. եւ նիզակակից տայր նմա զՄուշ զաւագ սեպուհ՝ յազգէն Դիմաքսենից. եւ զահեակ կողմն տայր ի ձեռն Խորենայ Խորխոռունոյ, եւ զօրավիզն ընդ նմա կացուցանէր զՀմայեակ Դիմաքսեանն. եւ ինքն սուրբ զօրավարն Հայոց Վարդան պատրաստէր զինքն միջոյ տեղւոյն յարծակման: Եւ այսպէս յօրինեալ զճակատն եւ յԱստուծոյ խնամսն ապաւինեալք՝ յարծակեցան ի վերայ թշնամեացն:

Յորս նախագոյն յառաջեալ ի տեղի մարտին՝ Կամսարականն Արշաւիր եւ Մուշ սեպուհն Դիմաքսենից, որք յանգիտութենէ տեղեացն՝ դիպեցան թանձրախոր սաստիկ մօրից. Կամսարականն Արշաւիր եւ Մուշ ի յառաւելապէս դիմեցմանէն երիվարացն՝ անկեալք ի տիղմն հանդերձ երիվարօքն խրէին. անդ կատարեալ պսակէր երանելի սեպուհն Դիմաքսենից Մուշ ի Նիխորականայ: Իսկ Կամսարականն Արշաւիր իջեալ յերիվարէն՝ ի հետիոտս սպանանէր զՎուրկն, զեղբայր Լինաց թագաւորին, եւ իւր ի բաց ձգեալ զերիվարն ի սաստիկ խոր տղմոյն, ուր եւ մոյլ մի գերծեալ յոտանէն

թաղեալ մնայր անդէն ի մօրին. եւ ինքն Կամսարականն միամոյկ, տղմաթաթաւ, հանդերձ ամենայն զինուն, հանեալ զերիվարն ի ցամաք՝ անվեհեր քաջաբար նման թռչնոյ յերիվարն հեծանէր, եւ զարհուրեցուցեալ զթեւ իւրոյ կողման թշնամեացն՝ փախստական առնէր: Եւ հայեցեալ տեսանէր զերանելի սպարապետն Հայոց զտէրն Մամիկոնէից Վարդան՝ հանդերձ ընկերակցօքն իւրովք եւ ամենայն Հայոց զնդաւն, զի արարեալ փախստականս եւ նոցա՝ ածէին առաջի իւրեանց զբազմութիւն զօրացն Պարսից. յորոց զկէսն սրովք իւրեանց դիաթաւալս յերկիր կործանէին եւ զկէսն գետավէժս արարեալ հեղձամղձուկս առնէին. եւ զայլսն ի նոցանէ դաշտացն եւ անտառախիտ մայրեացն ցրուեալս վատնէին:

Իսկ ոմանք յաւագորերոյ Պարսիցն ելեալք ի նաւս՝ յայնկոյս գետոյն մեծի փախստեայք լինել ճեպէին: Որ եւ զԿամսարականն Արշաւիր զիշխանն Արշարունեաց ստիպով փութացուցանէր երանելի զօրավարն Հայոց Վարդան՝ զկնի փախստէից նաւացն նետածիզ լինել, ի հաստատածութիւն եւ յանվրէպ դիպողութիւն առնն վստահեալ: Իսկ Կամսարականն Արշաւիր, որպէս եւ միշտ կամակատար էր բանի սրբոյ զօրավարին, վաղվաղակի հաւանեալ առ ի նմանէ հրամանին՝ զկնի նաւավարացն եւ փախստէիցն նետածիզ լինէր: Եւ խոցեալ զնաւավարսն եւ զայլս բազումս ի նաւսն՝ կարէվէրս առնէր. որոց ընդ տապալել վիրաւորացն կործանէին նաւքն. եւ բազումք ի նաւավարացն եւ ի գլխաւորացն Պարսից գետասոյզ եղեալ կորնչէին: Եւ այսպէս շնորհեալ նոցա զյաղթութիւն վերին օգնութեանն՝ դառնային ի բանակս իւրեանց, գոհանալով եւ օրհնելով զԱստուած:

Եւ դադարեալք անդէն ի տեղւոջն զօրն զայն՝ ի վաղին չուեալք անցանէին ընդ գետն մեծ, անուանեալն Կուր գետ, եւ հասանէին ի պահակ որմոյն, որ է ընդ մէջ իշխանութեանն Աղուանից եւ Հոնաց. եւ գտեալ անդ զպահապանս պահակին եւ այլ զօրականս պարսիկս բազումս, յորոց սուր ի վերայ եղեալ կոտորէին. եւ զպահակն յանձն առնէին թագաւորագնի միում Աղուանի, որում անուն էր Վահան, եւ զնոյն արծակէին դեսպան ի Հոնս եւ առ այլ ամրականս տեղեացն, զորս հաւանեցուցէ միաբանել նոցա զնդաւ. որոց կամաւ եւ յօժարութեամբ զօգնելն յանձն առեալ՝ հաստատէին երդմամբ:

ԼԶ.

Եւ մինչդեռ այս ամենայն կատարէր այսպէս յաջողութեամբն Աստուծոյ ըստ կամաց նոցա՝ յանկարծակի դեսպան հասանէր առ երանելի զօրավարն Հայոց Վարդան եւ առ ամենայն զունդն որ ընդ նմա էին. գոյժ տրտմութեան եւ համբաւ չարաչար տայր նոցա, ասելով, թէ «Ստեաց անօրէնն Վասակ ուխտին Աստուծոյ եւ նենգեալ դրժեաց Աւետարանին երդմանն, եւ ի յետս կացեալ ապստամբեաց ի միաբանութենէ ճշմարտութեանն. նոյնպէս եւ մնացեալքն անդէն առ նմա աւագանին Հայոց յետս կացեալ՝ ընդ նմա ապստամբեցին, եւ դարձուցեալ զերեսս իւրեանց ի ճանապարհէն արդարութեան՝ մոլորեցան զկնի սատանայի. դեսպան արծակեցին ի Պարսս եւ

նամակօք ուխտադրեցին ընդ նոսա. եւ զբերդեան ամրոցացն Հայոց ի բաց կալան, եւ զհլրեանցն բերդակալս արարեալ՝ զգուշացուցին: Եւ զորդիս տոհմին Մամիկոնէից եւ Կամսարականաց եւ զայլոց տանուտերացն ժողովեալ յիրաքանչիւր դայեկաց՝ յամուրս բերդից իշխանութեանն Սիւնեաց ետ անցուցանել, եւ հրամայեաց պահել զամուրսն զգուշութեամբ. եւ ապա նենգաւորն Վասակ տայ տանել զտղայսն առ թագաւորն Պարսից: Եւ որք խոտորեցան զկնի սատանայի ընդ ուխտանենդին Վասակայ՝ են այտօքիկ. իշխանն Բագրատունեաց՝ Տիրոց, իշխանն Խորխոռունեաց՝ Գադիշոյ, իշխանն Ապահունեաց՝ Մանէճ, իշխանն Վահեւունեաց՝ Գիւտ, իշխանն Պալունեաց՝ Վարազշապուհն, իշխանն Աբեղենից՝ Արտէն, իշխանն Ուրծայ՝ Ներսէհ, եւ այլք յոստանկաց եւ սեպուիք ոմանք յիրաքանչիւր տոհմէ»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն գործ աղէտից, զոր էր գործեալ նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ եւ այլ նախարարացն որ ընդ նմա, երանելոյ սպարապետին Հայոց տեսռն Մամիկոնէից Վարդանայ, հանդերձ նախարարօքն եւ զօրուն որ ընդ նմայն էին՝ չտրտմել ոչ կարէին. եւ զանծինս եւ զգերեալ տղայսն ի պահպանութիւն ամենահնար աջոյն յանձն արարեալ նուիրէին, ասելով այսպէս. «Ահա առեալ հեծանոց ի ձեռն Փրկիչն ամենեցուն Քրիստոս՝ սրբել զկալ իւր եւ ընտրել զցորենահատն, ժողովել յերկնից ի շտեմարանսն, եւ զյարդն մատնել անշէջ բոցոյն կիզուց անխնայ: Եւ եղիցուք մեք սրբեալք ցորենահատ, եւ ցանկութեամբ սպասեսցուք աւուր նահատակութեան մերոյ, յորում թէ արժանի եղեալ դիպեսցուք մասին սրբոցն՝ վախճան մեր բարի զմեզ պսակէ, եւ զտղայս պահպանեալ սնուցանէ եւ ի տեղիս իւրաքանչիւր եւ յիշխանութիւն ածեալ հասուցանէ, եւ զարբանեակսն սատանայի բազում զղջմամբք ամաչեցուցեալ նշաւակէ աստ եւ ի հանդերձելումն»:

Եւ ասացեալ զայս երանելոյն՝ չուեցին միաբան ամենեքեան յաշխարհէն Աղուանից յերկիրն Հայոց ի գաւառն Այրարատոյ. եւ անդ գաւուրս դառնաշունչ օդոյ ծմերայնւոյն ըստ սովորութեան իւրեանց դադարեալք՝ փութային առ հասարակ անձկով գաւուրս գարնանային ամսոյն տեսանել եւ յօր իւրեանց նահատակութեան պսակին հասանել: Քանզի ոչ եւս ինչ այլ բնաւ ածէր զմտաւ ոք զյաղթութիւն եւ կամ զպարտումն, այլ ցանկացեալք, որպէս ծարաւիք, բաժակին փրկութեան՝ իւրեանց կատարմանն պատահել եւ ընդունել մնային:

Իսկ նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ ոչ երբէք դադարէր գրել նամականի առ իշխանս եւ շինականս եւ քահանայս աշխարհիս Հայոց. ցուցանէր իմն բերեալս ի դրաենէ ուխտս սուտս ի վկայութիւնս ընդունայնս, թէ «Արքայից արքայ զքրիստոնէութիւն շնորհեաց աշխարհի, եւ զվնաս կոտորածի մոզուցն չխնդրէ. եւ զապստամբութենէն ասէ, թէ «բնաւ եւ յիշեմ իսկ ոչ, միայն թէ ի բաց դառնայք ի խրատուէ եւ ի բանից Վարդանայ, եւ մի՛ կորնչիք ընդ դմա»: Եւ զինքենէ գրէ ուխտանենդն Վասակ, թէ «ես լինիմ միջնորդ այսմ ամենայնի, եւ անվնաս պահեմ զաշխարհս Հայոց»: Եւ տուեալ ի ձեռս սուտ քահանայից զգրեալսն՝ նենգաւորին Վասակայ, որոց անուանքն են չքահանայիցն այս. Զանգակ մի ոմն, Սահակ Զայնող, եւ միւս ոմն Պետրոս Երկաթի: Եւ էին Սահակն եւ Պետրոսն ի

գաւառէն Սիւնեաց. յորոց ձեռս տայր զաղտ յերանելի սպարապետէն Վարդանայ նենգաւորն Վասակ զգրեալսն շրջեցուցանել ընդ աշխարհս Հայոց. զոր լուեալ թուլացելոցն ի հաւատս եւ անյուսիցն, հաւատացեալ բանից նենգաւորին՝ կորնչէին: Իսկ պինդքն եւ մարտիրոսութեան տենչողքն իբրեւ լսէին զայս ամենայն բանս ցնորից՝ եւս առաւել պնդեալք զօրանային, եւ աւուր աւետաբեր փրկութեան իւրեանց սպասէին յուսով:

ԼԷ.

Եւ կատարեալ զաւուրս ծմեռնային ցրտաշունչ օդոցն եւ հասեալ ի տօն մեծ զատկին բովանդակ ուխտապահքն, եւ ամենայն աշխարհի եղեւ խնդութիւն, հրեշտակաց եւ մարդկան. քանզի խառնուրդք խաղաղութեան եղեն ընդ միմեանս աւետաւոր յարութեամբ կենարարին. զոր տօնեալ ուրախութեամբ զուարճանային:

Եւ յետ սակաւ ինչ աւուրց անցելոց լուան, եթէ զօր եհաս բազում ի Հեր եւ ի Զարեւանդ գաւառ: Եւ երանելի սպարապետն Հայոց տէրն Մամիկոնէից Վարդան ազդ առնէր ուխտապահացն, որք յաղագս տօնի աւուրցն երթեալք էին ի տունս իւրեանց՝ կատարել զտօնն զատկի առ ընտանիս իւրեանց, եթէ «Գունդ բազում հասեալ գայ, բերելով աստուածասիրացն պսակս երկնաւորս. արդ՝ որ ոք ցանկայ առնուլ՝ աճապարեցէ՛ք, զի մի՛ վրիպեսցի ոք եւ զղջանայցէ: Եւ եթէ ոք խորհի այլազգ ինչ, որպէս եւ այլքն, որք խոտորեցան զկնի սատանայի՝ դադարեալ հանգիցէ՝ ուր եւ թուեսցի հաճոյ ումբք: Քանզի ոչ ոք պսակի ընդ ընկերաց իւրոց՝ թէ ոչ տանջի. այլ իւրաքանչիւր ոք անձին իւրում գանձէ զհողեղէնսս եւ զյաւիտենականսն»:

Եւ զայս լուեալ ճշմարտասիրացն եւ զանմահութիւն սիրողացն՝ դղրդեցան, ելեւելս առնելով զմիմեամբք, որպէս հօտք, որ ի ձայն աղի փութայցեն զկնի հովուացն: Թուի ինձ, ոչ այնպէս ընթացեալ երագունս Աբրահամայ ի տանել զորթն հրեշտակացն, որք խոստացան տալ նմա զորդին՝ որպէս ճեպեալ ընթանային զօրքն Հայոց զհետ երանելւոյն Վարդանայ սպարապետին Հայոց, երթալ յընթրիսն Քրիստոսի եւ ուտել զհաց հրեշտակաց:

Եւ այսպէս եղեալք ըստ նմանութեան սուրբ առաքելոցն ամենեքեան մի սիրտ եւ մի հոգի՝ առաքէր երանելի սպարապետն Հայոց Վարդան, միաբանութեամբ աւագանւոյն որ ընդ նմայն էին, սեպուհ մի յազգէն Ամատունեաց, որում անուն էր Առանձար, իբրեւ երեք հարիւր հեծելով՝ երթալ լրտեսել զբազմութիւն զօրացն Պարսից, եւ տալ զրգիռս, եթէ հնար իցէ, առ ի փութապէս, ասէ, զալ բերել մեզ զպսակս արքայութեան, զոր ի ձեռն նոցա պարգեւէ մեզ Փրկիչն Քրիստոս, յաւիտենից բարութեանցն տուիչ: Եւ երթեալ Առանձար եւ գունդն որ ընդ նմա՝ այնպէս շնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ, որպէս զի տեսին զբանակն Պարսից. եւ զհզօր վերջապահ թեւով միով անկեալ՝ զբազումս հանէին ընդ սուր, եւ զայլս փախստականս արարեալ արկանէին ի զօրն Պարսից. եւ ինքեանք դարձեալ

ողջանդամք հասանելին ուրախութեամբ ի գունդն Հայոց եւ պատմէին նոցա զԱստուծոյ գորութիւնն, զոր յաջողեաց նոցա Փրկիչն:

Եւ լուեալ երանելոյ սպարապետին Վարդանայ հանդերձ միահամուռ զօրօքն՝ գոհանային եւ օրինէին զամենահզօրն Աստուած: Պատմէին եւ վասն զօրագլխացն, թէ Մուշկանն Նիւսալաւուրտ եւ Դողվճն են. տային գիտել եւ զայն եւս սթափութեամբ հասանել ի միջոյ կողման աշխարհիս: Ջոր լուեալ երանելոյ սպարապետին Հայոց եւ որ ընդ նմայն էին՝ եւս առաւել ճեպէին երթալ ընդդէմ նոցա. նախ՝ վասն վաղվաղակի պատահելոյ նոցա ժամու մարտիրոսութեան. քանզի անձանձրոյթ աղօթէին հանապազ ի տուէ եւ ի գիշերի, լինել արժանի այնպիսի մասին երկնաւորի. եւ երկրորդ՝ ասէին, թերեւս անդէն ի տեղուջն ի Հեր եւ ի Ջարեւանդ գաւառին վճարին ելք գործոյն պատերազմին, եւ ոչ ոք լինէր արգել զօրուն Պարսից հասանել յաշխարհն Հայոց սպանութեամբ եւ գերելով յարձակել եւ վնասել: Եւ սոցա թէպէտ եւ ածեալ զայսպիսի ինչ զմտաւ կամէին փութալ՝ սակայն եւս առաւել ստիպով եկեալ հասանէին գունդն Պարսից ի գաւառն Արտագ, հուպ ի գետն որ կոչի Աւարայր, ի շրջափակ տեղի Տղմուտ դաշտին, զոր ընտրեաց յաղագս երկիւղի զօրացն Հայոց. ամուր ապաստանի անձանց համարէին պատշաճ, եւ ի միջի նորա ածեալ դակիշ բանակէին:

ԼԸ.

Իսկ ի յաւուր ուրբաթու մեծի տօնին պենդէկոստէին դիմեալ հասանէին մերձ ի նոյն տեղիս զօրքն Հայոց, զտեալ անպատրաստագոյն զզօրսն Պարսից. որոց թէ կամեցեալ էին՝ կարող էին մասնաւորապէս վնասել երամակարձակ ծուլացելոցն. բայց թոյլ տուեալ դադարեցին յայնմ աւուր. քանզի ոչ էր եղեալ ի մտի նահատակութեան փափաքողաց՝ այնուհետեւ յաղթել, վասն տեսանելոյ հանապազօր զհոգեկորուսացն զապականումն, այլ միշտ եւ հանապազ ի կէտ կոչման եւ տենչալի մարտիրոսութեանն փութանային հասանել:

Եւ ժողովեալք այնուհետեւ մօտ առ զօրսն Պարսից բանակէին, մինչ եղեալ սահմանն ընթացից տուրնջեանն կատարէր: Եւ հասեալք ի ժամ երեկոյին եւ զկանոն պաշտաման ժամու աղօթիցն ըստ սովորութեանն լցեալ՝ զուարճանային չափաւոր ուրախութեամբ կերակրովքն: Եւ կատարեալ զամենայն՝ առնուին հրաման ի սուրբ քահանայիցն՝ արթուն խնդրուածովք կատարել զգիշերն յաղօթս: Եւ զցայգն ամենայն դասք քահանայիցն, մերթ սաղմոսարանին գոբղայիւք, մերթ վարդապետական բանիւք, քաջալերէին զբազմութիւն զօրացն՝ վայր մի քաջանալ, եւ անսպառ բարեացն լինել ժառանգաւոր: Իսկ սուրբ երէցն Յովսէփ, որ եւ զկաթողիկոսութեանն Հայոց ունէր զաթոռ, հրաման տայր երանելոյն առն Աստուծոյ Ղեւոնդի խրատել զժողովուրդն եւ քաջալերել: Եւ սուրբ երէցն Ղեւոնդ զամենայն զգիշերն անձանձրոյթ առաքելական վարդապետութեամբ զօրացուցեալ ուսուցանէր զամենեսեան յորդաբուղիս իմաստութեամբ, առակաց մեկնութեամբք, հոգէշնորհ վարդապետութեամբ. որոյ բանքն նման քաղցրութեան մեղու բղխէին ի բերանոյ

արդարոյն, որ էր լսողացն ցնծութիւն. եւ ախորժաբար զնա ծանուցանէր վերին ազդեցութեամբ լուսաճաճանչ պայծառութիւնն ի նմա ներքին մարդոյն եւ տեսակութիւն հրեշտականման երեսացն կերպարանի: Ջոր եւ յառաջագոյն ժամանակի, կալով ի քուն սրբոյն, այրն Աստուծոյ Մաշտոց վարդապետն նորին՝ հանդերձ եւ այլ աշակերտօք իւրովք, երանելեան Կորեամբ եւ Արծանաւ, տեսանէին արթնութեամբ ճառագայթեալ շուրջ զնովաւ լոյս սաստիկ. որք անդէն եւ անդ ծանեան երանելի արքն սուրբ Հոգւով զվախճան սրբոյն, թէ նահատակութեամբ կատարի. զոր թէպէտ եւ նմա ոչ յայտնեցին զսքանչելագործութեան զտեսութիւնն, սակայն ի բազում շշնջելն՝ պատմեալ հռչակեցաւ բան երեւմանս այսորիկ: Որ յուսուցանելն իւրում բազում բանս հոգեւորս՝ յիշեցուցանէր ամենեցուն զվարս եւ զժուժկալութիւն առաջնոցն, եւ նախ զանպատումն զհամբերութիւն սրբոյն Գրիգորի, ապա զայլոցն ամենեցուն. «Որոց գիտացեալ, ասէ, զվաղ եւ զանագան կենցաղոյս զվախճան՝ ընտրեցին ըմբռնել զյաւիտենից կեանսն: Ոմանք տանջանօք եւ մահուամբ, ոմանք պահօք եւ գետնատարած անկողնօք, այլք աղքատսիրութեամբք եւ օտարասիրութեամբք յանգէտս ընդունել զհրեշտակս արժանի եղեն. եւ կէսք աշխարհաշինութեամբք եւ արդար դատողութեամբ երեւեալ՝ ընտիր գտան Աստուծոյ: Քանզի ոչ բոլորեցունց դիպի մարտիրոսութեան վիճակն, այլ ըստ ժամանակի որպէս եւ բաշխէ վերին տեսչութիւն: Եւ պարտին առողքն՝ արդար վաճառականութեամբ զնել ընդ անցաւորիս զանանցն, ընդ ապականացուիս զանանց բարութիւնսն: Իսկ պահեալքդ այժմ մեծի եւ պատուական բաժակի՝ փութասցուք լինել արժանի հասանել ի մասն ժառանգութեան սրբոցն ի լոյս. զորոց զպատուականութիւնն սաղմոսերգուն գոչէ ասելով. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց իւրոց»: Ահա եւ ճգնասէրն Գրիգորիոս վարդապետն ձեր կոչէ զձեզ յերկնային քաղաքն Երուսաղէմ, յամենատենչ եւ յանուշահոտ ընթրիսն Քրիստոսի, ուստի մերժեալ են ցաւք եւ տրտմութիւնք եւ հեծութիւնք»:

Բազում եւ այլ բանիւք հոգեղինօք եւ շնորհօք վարդապետութեամբք քաջալերէր զիրաքանչիր ոք ի մեծամեծ աւագանւոյն Հայոց սուրբն Ղեւոնդ, հանդերձ երանելեան Յովսէփաւ. որ թէպէտ եւ զձեռնադրութիւն երիցութեան ունէր՝ սակայն յաթոռ կաթողիկոսութեանն էր վիճակեալ արժանաւորապէս: Որոց խրատեալ եւ զօրացուցեալ հոգեւոր բանիւք զամենայն գիշերն՝ լինէր ամենայն մարդ ի կամաւոր լսողացն վառեալ, որպէս աներկիւղ ամրութեամբ, սուրբ Հոգւոյն զինու: Որք զօրինադրեալ ժամս գիշերոյն կարծէին երկայնագոյն քան զայլ գիշերացն, եւ տեսանել զառաւօտ փրկութեանն բաղձային, որպէս զի հասեալք արբցեն զբաժակ արքայութեանն երկնից:

Որոց աստուածաշնորհ բանից եւ մարտիրոսայորդոր վարդապետութեան հրեշտականման տեսառն Յովսէփայ եւ Ղեւոնդի մտադիւրութեամբ լուեալ երանելւոյն Վարդանայ տեսառն Մամիկոնէից՝ տայր պատասխանի, թէ «Սուր քահանայից եկեղեցւոյ պատիւ ձեռնադրութեան ոչ է ի մարդկանէ, այլ ի սուրբ Հոգւոյն յաջորդեալ շնորհէ. նոյնպէս եւ բանք սոցա զամենայն առողջ խորհուրդս լսողացն ի յերկինս հայեցուցանէ. որպէս եւ այժմ իսկ զամենայն գիշերս անհանգիստ ձայնիւ յորդորէին

զամենեսեան յերկնաւոր ընթրիսն, յիշեցուցանելով մեզ զչարչարանսն սրբոյն Գրիգորի. յորոց բազումք որ աստ կամք, ոչ միայն աշակերտք, այլ ազգախառնութեամբ ենք հաղորդեալք: Փութասցունք ժամանել ի հարսանիսն Քրիստոսի եւ ի հրաւիրակսն, ի գունդ սուրբ առաքելոցն, եւ յընթրատուն Քրիստոս, որ բացեալ զդուռն արքայութեանն՝ սպասէ ընդունել զամենեսեան եւ ուրախ առնել. որոյ ուրախութիւնն մշտնջենաւոր է եւ անանց եւ անվախճան: Փութասցունք առանց յապաղելոյ, եւ մի՛ որ նման Յուդայի, որ յառաքելական դասուն քակտեցաւ՝ նման նմա գտցի. որպէս եւ յայսմ գիշերի տեսէք, որք մեղկեալ զկնի սատանայի ընթացան: Այլ ես բաժակին, որում վաղնջուցն ցանկացեալն էի՝ փափաքանօք ընդունիմ, եւ ըստ գրեցելումն գոչեմ. «Զբաժակ փրկութեան ընկալայց եւ զանուն Տեառն կարդացից»:

Եւ զայս ամենայն այսպէս խօսեցեալ սրբոյ զօրավարին՝ ի ժամ հաւուն ասելոյ հրաման տային սուրբն Յովսէփ եւ Ղեւոնդ, հանդերձ ամենայն քահանայիւքն, զպաշտօն կանոնին կատարել, որով նպարակեալ վառեալ զինու Հոգւոյն յուղարկէին յաստուածատունկ վայելչութեան դրախտն: Եւ հաղորդեալ զօրացն Հայոց ի պատուական խորհրդոյն մարմնոյ եւ արեան՝ ի գործ առաջիկայ երկնաւոր իրացն փութային:

ԼԹ.

Վասն զի մերձեալ էր այնուհետեւ ժամ ելից արեգական, եւ գունդն Պարսից ճակատել ի պատերազմն պատրաստէին եւ վառէին, եւ սուրբն Վարդան տէրն Մամիկոնէից բաժանեալ զիր գունդն յերիս առաջս՝ միջոցի գնդին կարգէր զխաւոր զտէրն Արծրունեաց, եւ զմարդպետն Միհրշապուհ՝ հանդերձ իշխանաւն Արշարունեաց Արշաւրաւ եւ երանելի արամբն Արտակաւ, իշխանաւն Մոկաց, եւ այլ աւագ նախարարօքն. եւ կողմանն աջոյ կարգէր աւագ՝ զերանելին Մախագ Խորէն, հանդերձ երանելեան Թաթլաւ, տեառն Վանանդայ, եւ սուրբ արամբն Ներսէհիւ Քաջբերունոյ եւ այլ աւագ նախարարօքն. եւ ընդ ահեկէն կողմանէ պատրաստէր զինքն իւրով զնդովն եւ իշխանաւն Առաւելենից Փափագաւ եւ այլ իշխան նախարարօքն Հայոց. քանզի յայն կողմանէ առաւելապէս երեւէր ղակիշ գնդին Սիւնի զօրուն եւ այլ զօրաւոր արանց նշանք դրօշիցն: Եւ զՀամագասպեան զիր եղբայրն թողոյր վերջապահ, եւ պատուիրէր նմա՝ մի՛ զոք բռնադատել, այլ յորդորել միայն բանիւք՝ յաղագս իւրեանց փրկութեան:

Եւ այսպէս բաժանեալ յերիս առաջս զզօրսն Հայոց սրբոյն Վարդանայ, եւ օրհնեալք ի բերանոյ սուրբ քահանայիցն, օրհնաբանելով զԱստուած՝ յարձակէին ի վերայ միմեանց երկոքին կողմանքն, Հայոց եւ Պարսից: Եւ ելեւելս արարեալ այնուհետեւ՝ յառաջէին արք ցանկացօղք մարտիրոսութեան պսակին, եւ զզօրսն Պարսից ի փախուստ դարձուցանէին զառաջինն: Իսկ այլ բազմութիւն զօրացն Հայոց, որք առ հարկի եւ ոչ կամաւ, մանաւանդ զի եւ զայլս յերկուանալոյ եւ դարձուցանելոյ յետս, որք երկնից բարութեանց ցանկացեալք էին՝ անդէն ի փախուստ դարձեալ կորնչէին զյաւիտենից

կրրուստն: Եւ տեսեալ զօրացն Պարսից զգունդն Հայոց լքեալս եւ պարտասեալս առ ի կոտորել զազգն իւրեանց, հայեցեալ եւ յայն եւս, զի փախուցեալ երթային զօրքն Հայոց՝ ի մէջ առեալ շուրջ զնօքօք պատեալ ծովանային. ուր եւ ցանկալի խնդրոյն դիպեալք՝ կատարէին այնոքիկ: Ստիպով այնուհետեւ զհետ փախստէիցն Հայոց անցանէին զօրքն Պարսից. որոց հասեալ՝ զոմանս կոտորէին, եւ զայլ ոմանս արգելեալ ի տեղի ինչ ամրոց արգելուին. որոց ոմանք հատեալ զնիզակափակ գիշերոյն պահապանացն եւ զբազունս ի նոցանէ կոտորեալ՝ զնացին ողջանդամք: Եւ այգոյն ի փախստէիցն Հայոց ձերբակալ արարեալ ածին ի բանակն եւ կոտորեցին սրով, եւ զայլս բազունս արկեալ զփղօք սպանանէին. եւ մնացորդք փախստէիցն յայլ եւ այլ տեղիս Հայաստան աշխարհիս ցրուեցան:

Բայց որ ի ժամուն երանելի եւ երկնաւոր կոչմանն եղեն արժանաւորք ընդ սրբոյն Վարդանայ եւ նահատակեցան՝ են այսոքիկ. յազգէն Խորխոռունեաց՝ երանելին Խորէն. յազգէն Պալունեաց՝ երանելի սեպուհն Արտակ. յազգէն Գնդունեաց՝ երանելին Տաճատ. յազգէն Դիմաքսենից՝ երանելին Հնայեակ. յազգէն Քաջբերունեաց՝ երանելին Ներսէի. յազգէն Գնունեաց՝ երանելին Վահան. յազգէն Ընծայնոյ՝ երանելին Արսէն. յազգէն Սրուանձտայ՝ երանելին Գարեգին: Եւ որպէս շատ խուզի եւ բազում քննութեամբ հարցեալ եւ ուսաք զնահատակելոցն թիւս, որք ի տեղւոջ պատերազմին պսակեցան ընդ աւագ նախարարսն՝ երկերիւր եօթանասուն եւ վեց այր: Եւ զորս յամրոցացն իջուցեալ սպանին սրով եւ կամ փղօք կոխեցին՝ եօթն հարիւր եւ յիսուն այր. որք լինին միահամուռ հազար երեսուն եւ վեց այր. զորոց իւրաքանչիւր անուն վարձահատոյցն Քրիստոս գրեալ պահէ ի դպրութեան կենաց: Իսկ ի զօրացն Պարսիցն, որք անկան ի պատերազմին յաւուրն յայնմիկ, զոր ստուգիւ համարեալ պատմեցին մեզ, տեղեկացեալք ի զօրագլխացն Պարսից, երեք հազարք հինգ հարիւր քառասուն եւ չորս այր:

Խ.

Եւ յետ վճարելոյ այսպէս գործոյ պատերազմին, եւ մարդասիրին Աստուծոյ զիւր սիրելիսն առ ինքն կոչելոյ՝ հրովարտակ առնէր Մուշկան Նիւսաւաւուրտ առ թագաւորն Արեաց Յազկերտ, եւ զելս գործոյ պատերազմին գիտել տայր, գրեալ գյաղթութեանն աւետիս եւ յանուանէ զհամար անկելոցն յերկոցունց կողմանցն պատերազմին: Զոր լուեալ արքային Յազկերտի զկոտորումն լաւ արանց ի զնդէն Պարսից եւ զմահ առն Վարդանայ՝ յահաւոր սուգ ընկղմեալ խռովէր, յիշելով զքաջութիւն առնն եւ զլաւութիւնն՝ զոր արարեալ ընդ թշնամիս բազում անգամ ի վերայ աշխարհին Արեաց եցոյց: Պատասխանի առնել հրամայէր հրովարտակին, եւ զՄուշկան Նիւսաւաւուրտ հանդերձ զնդաւն ի դուռն կոչէր: Եւ զԱտորոմիզդ ոմն անուն, յաշխարհէն Հայոց, մարգպան հրամայէր թողուլ, որուն յանձն առնէր հրովարտակով զմարդիկն Հայոց չընդոստուցանել, այլ սիրով նուաճել, եւ զպաշտօն քրիստոնէութեանն համարձակապէս ունել ամենեցուն: Եւ տեսեալ Մուշկանայ զհրովարտակն

թագաւորին Յազկերտի, եւ լուեալ զբանսն ի հրովարտակէն՝ կացուցանէր ի Հայս մարգպան զԱտրորմիզդ Արշական, եւ զիրս ամենայն ըստ գրեցելոցն ի հրովարտակէն թագաւորին՝ նմա յանձն առնէր: Դառնայր Սուշկանն հանդերձ աւագանուվն եւ այլ ամենայն գնդին յերկիրն Պարսից: Եւ մնացեալ Ատրորմիզդ մարգպան աշխարհիս Հայոց՝ բազում թուղթս խաղաղութեան առնէր ի տեղիս տեղիս Հայոց աշխարհին, թէ «Եկայք շինեցարուք աներկիւղութեամբ, եւ մի՛ ինչ զարհուրիք»: յորս գրէր եւ կնքէր աւետաւոր բանս, շնորհել ամենեցուն զկարգ քրիստոնէութեան, որպէս եւ կամիցի ըստ իւրաքանչիւր կամաց: Որք ի համբան՝ խնդութեամբ ի Պարսից եւ ի Սիւնեաց ժողովեցեան ամենեքեան:

ԽԱ.

Սա եւ ի վերայ ժողովելոցն առ երանելին Հնայեակ յամուրսն Տայոց՝ գունդ կազմէր այրընտիր բազմութեամբ ի Պարսից եւ ի Սիւնեաց. եւ յերկուս բաժանեալ զգունդն՝ կարգէր նոցա զօրագլուխս զԱրտէն Գաբեղեան եւ զՎարազշապուհ Պալունի: Քանզի բազմութիւն փախստէիցն Հայոց, նախարարք եւ սեպուիք, ոստանիկք եւ ռամիկք, դիմեալ ի յերկիրն Տայոց՝ ժողովէին առ Հնայեակ եղբայր սրբոյ զօրավարին Վարդանայ, որ էր յամեալ յաշխարհին Յունաց, խնդրել զօրս ի թագաւորէն, ըստ յառաջագոյն գրելոցն ի կարգի: Որք երթեալք յանդիման եղեն թագաւորին Թէոդոսի. որոյ լուեալ զպատճառ նոցա երթիցն՝ սիրով լսէր ի նոցանէ, եւ յանձն առնոյր օգնել նոցա գնդիւ. եւ մինչդեռ պատրաստէր զիրս խոստմանն՝ հասեալ վախճան սրբոյն՝ վճարէր ի կենցաղոյս: Եւ թագաւորէ փոխանակ նորա Մարկիանոս, որոյ եւ տեղեկացեալ նորա զպէտս խնդրոյն իրացն Հայոց՝ հարցանէր զաւագս դրանն, թէ ո՛րպիսի թուի ձեզ պատասխանի առնել արանցդ եկելոց յաշխարհէն Հայոց առ ձեզ: Պատասխանի տուեալ Անատոլեայ, որ ի ժամուն ասպարապետ էր Անտիոքայ, եւ Փղորենտի ուրումն առն՝ ասորի ազգաւ, որ էր աւագ դրանն թագաւորին, եւ ասեն. «Մեզ ոչ թուի հաճոյ արհամարհել զուխտ եւ զհաստատութիւն, զոր ի բազում ժամանակաց գրեալ եւ կնքեալ է առաջին թագաւորացն, եւ գրգռել պատերազմաւ իրս մի խաղաղացեալս, եւ ի բաց հանել զաշխարհ մի ի ծառայութենէ թագաւորին իւրեանց: Այլ եւ զելս անյայտ իրացդ պարտ է ածել զմտաւ, զոր ոչ ոք կարէ գիտել, թէ ո՛րպէս, դիւրեա՞ւ եւ կամ սաստիկ պղտորմամբ պատերազմդ եղեալ վճարեսցի»: Եւ զայս այսպէս ասացեալ՝ կասեցուցին զմիտս թագաւորին, եւ վնասեցաւ ակնկալութիւն Հայոց, որում ուշ եղեալ մնային, եւ ոչ պատահեցաւ: Եւ մինչդեռ յապաղեալ էր զրոյց պատասխանոյն այսպէս՝ հասեալ գործ պատերազմին Հայոց եւ Պարսից կատարէր:

Եւ տանուտեարքն Հայոց եւ նախարարք, որք երթեալն էին յաշխարհն Յունաց, իբրեւ տեսին, թէ ոչ ինչ օգտեցան յաղագս որոյ աշխատն եղեն՝ դարձան եւ փութային գոնեայ ի յուսոյ փրկութենէն չվրիպել, այլ զի արժանի լիցին ընդ ընկերս իւրեանց ընպել զմարտիրոսութեան բաժակն: Եւ ոչ ժամանեալ ի գործ ժամու պատերազմին՝ առ վայր մի առ լերամբն որ կոչի Պարխար, մերձ առ

սահմանակցութիւնն Խաղտեաց, ամրագոյն տեղի մի գտեալ դադարեցին, թէ ո՛րպէս առաջիկայ իրացն մարթասցեն պատրաստել: Յորոց վերայ տեղեակ առաջնորդօք եկեալ զցայգն, եւ ընդ ծագել առաւօտուն պատրաստքն զինուք անկանէին ի վերայ այնց նորին ընկերաց Հմայեկայ Մամիկոնէի, ի գիւղն որ անուանի Որջնհաղ, ի գաւառին Տայոց. քանզի ի ժամուն իջեալ էին ի յամրոցացն լերինն Պարխարայ. արք փախստէիցն ճեպով յիրաքանջիւր երիվարս հասանէին: Ոմանք մերկանդամք եւ ոմանք զինեալք հարկանէին ի զօրացն Պարսից. եւ դարձուցեալ ընդ կրունկն՝ անդէն փախստականս առնէին. յորոց զբազումս անդէն ի շինամիջին եւ զայլս ի մէջ այգեստանոյն յերկիր կործանէին: Անդ զկատարելութեան պսակն ընդունէր, զոր երանելի սեպուհն Հմայեակ փափագանօք եւ բազում ցանկութեամբ խնդրէր՝ ժամանել զկնի սուրբ եղբօրն իւրոյ եւ վաղվաղակի լսելի լինէր. զի հայեցեալ Աստուծոյ ի փափագ առնն՝ կատարէր զհայցուածսն եւ պսակէր զսուրբն:

Իսկ զօրն ուխտապահացն, որք առ սրբոյն Հմայեկի ժողովեալ էին, իբրեւ տեսանէին զիրսն՝ ի սուգ մեծ մտեալ ի վայր կործանէին, չունելով ամենեւին յոյս մխիթարութեան. այլ անծամբ անծին այր իւրաքանջիւր զվճիռ վատ մահու եւ չարաչար կորստեանն կատարեալ տեսանէր. զարհուրեալք անդէն ի վեր ի լեառն դառնային ի Պարխար, հայթայթանս իմն առ չարի ի սուգ պատճառանաց մեծի եւ ահաւոր հասելոյ տրտմութեան հաշուէին: Եւ լուեալ Ատրորմիզին մարգպանին Հայոց զայնչափ լաւ արանց զծախս ի գնդէն Պարսից եւ Սիւենաց, թէպէտ եւ սաստիկ տրտմութեամբ խռովէր, այլ յորժամ լսէր զվախճան հրաժարելոցն սրբոյն Վարդանայ եւ Հմայեկի՝ մխիթարեալ ուրախանայր մեծապէս, ճանաչելով զբարձունն սպառ սպուռ քաջ զօրավարացն:

ԽԲ.

Խորհուրդ ի մէջ առեալ, թէ ո՛րպէս հնարեսցին որսալ զարսն փախստականս առանց Արեաց կռուոյ, եւ ըմբռնել ըստ կամաց եւ ի հարկատրութեան կացուցանել զաշխարհս Հայոց. եւ յայս միտս հաստատեալ կային, թէ բայց միայն սուտ երդմամբ եւ սնոտի խոստմամբ հաւանեցուցանել զմիտս որերոյն կարասցեն, առանց կռուոյ: Առաքէր առ նոսա մարգպանն Ատրորմիզին ի բանէն արքային Յազկերտի, եւ երդնոյր նոցա դաւով, թէ ոչ զոք սպանանեմք ի ձէնջ, եւ ոչ զտէրութիւնդ եւ զպատիւ հանեմք յունեքէ: Եւ այսպէս նենգով նուաճեալ զմարդիկն՝ կալլաւ զամենեսեան, եւ տայր խաղացուցանել ի դուռն Արեացն՝ զիշխանն մեծ Արծրունեաց զՆերշապուհ, եւ զիշխանն տանն Ամատունեաց, եւ զիշխանն տանն Վանանդեայ, եւ զիշխանն տանն Արշարունեաց զԱրշաւիր, եւ զիշխանն տանն Անձեւացեաց զՇմաւոն, եւ զիշխանն տանն Ամատունեաց զՎահանն, եւ զիշխանն Գնթունեաց, եւ զիշխանն Աշոցաց եւ զիշխանն Առաւելդենից զՓափաք, եւ զիշխանն Տաշրայ զՎրէն, եւ զիշխանն Արծրունեաց զԱպրսամ, եւ զայլս ի տանուտերացն եւ յաւագ սեպիացն, խաղացուցանէին ի դուռն թագաւորին Յազկերտի: Կամեցեալ չու առնել զնալ ի դուռնն եւ ինքն նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ, բայց նախ տայր խաղացուցանել յառաջագոյն քան զինքն:

Իսկ ի սուրբ քահանայիցն Հայոց, զորս կալեալ էր նախագոյն եւ եղեալ ի տեղիս տեղիս յամուրս բերդիցն Սիւնեաց՝ զսուրբ երէցն Յովսէփ, որ զկաթողիկոսութեանն ունէր զաթոռ ի ժամուն, եւ զտէր Ղեւոնդ, եւ զքահանայսն Արածայ՝ զտէր Սամուէլ եւ զտէր Աբրահամ. ընդ որս կալեալ տանէին եւ զսուրբ եպիսկոպոսն Ըռշտունեաց զտէր Սահակ, եւ զդրան երէցն իշխանին Արծրունեաց Ներշապիոյ՝ զտէր Մուշէ, եւ զսուրբ երէցն զԱրշէն եւ զսուրբ սարկաւազն զՔաջաջ: Բայց զսուրբ եպիսկոպոսն Բասենոյ զտէր Թաթիկ՝ էր յառաջագոյն տուեալ տանել զօրագլխացն Պարսից ի Խուժաստան, ըստ քսելոյ իշխանին Սիւնեաց, եւ անդ խիստ կապանօք պահէր: Տայր խաղացուցանել եւ զտղայսն, զոր կալեալ էր իւր ի տոհմէն Մամիկոնէից եւ Կամսարականաց եւ ի յայլ տոհմէ իշխանացն Հայոց. կարծեցեալ առնել մեծապէս սպաս թագաւորին Յազկերտի եւ ամենայն աշխարհին Արեաց, եւ առնուլ զպատիւ թագաւորութեան եւ զպարգեւս: Որ եւս առաւելապէս եղեւ նմա յԱստուծոյ աճումն ծաղանաց յաւուր թշնամանաց իւրոց, յորժամ նշաւակեալ խայտառակեաց զնա Յազկերտ՝ ամենայն աւագանուով դրանն, ըստ աներեւոյթ սադրելոյ նոցա ի վերուստ ազդեցութենէն արդարադատին Աստուծոյ:

Արդ խաղացուցեալ զամենեսեան զնոսա առաջի իւր յերկիրն Պարսից նենգաւորն Վասակ, յերեքտասաներորդում ամի Յազկերտի արքային Պարսից, եւ ինքն չու արարեալ սաստիկ կազմութեամբ եւ ուժգին ախիւք, մերձ ի հասանելն առ թագաւորն Պարսից, եւ զկարծեցեալ զխաբէական զիւր զմիամտութիւնն ծանուցեալ թագաւորին եւ աւագանւոյն Արեաց՝ եւ առնուլ վարձս ըստ մոլեկան խորհելոյն իւրոյ զթագաւորութիւնն իսկ Հայոց: «Ապա թէ յայնմանէ վրիպեալ ինչ, ասէ, գտանիմ՝ համայն զայլն ամենայն, զպատիւ եւ զգահս, առանց ամենայն երկբայութեան եւ յերկուանալոյ գտանեմ, եւ իմ են»: Եւ զտէր Աստուած ոչ հարցեալ, որ ասէ մարգարէին, թէ «Թագաւորեցին, եւ ոչ ինեւ, եւ դաշինս կռեցին, եւ ոչ իմով կամաւ»: Որում ի ժամ պատահելոյ նենգաւորին, ըստ իւրում կարծեաց, այսպիսի մեծամեծ պատուոյ, յառաջեալ արդարախնդիր բանն Աստուծոյ, եւ զդիմակս նենգաւոր խորհրդոց նորա մերկացեալ ցրուեալ՝ վեր ի վայր տապալեաց զամենայն դառն մտածութիւնս առն, որպէս զվայրաթոյն խորհուրդն Ակիտովիւելայ:

Եւ արդ ելեալ սա զմիջոցաւ ճանապարհին, ուր զսուրբ քահանայսն Աստուծոյ տանէին կապեալս, նստուցեալս ի վերայ ջորւոց, եւ բազմութիւնք չուելոցն, որ էինն ընդ անօրինին Վասակայ՝ հասին նահատակացն Քրիստոսի: Եւ նոցա հարցեալ, եթէ «ո՞ր է բազմութիւնս այս»՝ լուան ի մարդկանէ, թէ «Սիւնեաց տեառնն է». եւ նոքա ասեն. «Աւաղիկ մօտ առ մեզ գայ»: Լռեալք ի հարցանելոյ սուրբքն՝ ճանապարհին ուշադրէին. եւ սուրբն Յովսէփ հարցանէր ցայրն Աստուծոյ Ղեւոնդ, թէ «Գիտեմ թէ հասեալ գայ ի մեզ Վասակ՝ լրբի անամօթութեամբ սրտիւ գալ առ մեզ յողջոյն. եւ քոյ զմտաւ ածեալ՝ ո՞րպէս պարտ է առնել մեզ հրամայեալ, եւ այնպէս առնեմք մեք»: Եւ սրբոյն Ղեւոնդի պատասխանի տուեալ ասէ. «Զվարդապետութիւն Փրկչին մի՛ խնդրեր ուսանել ի մարդոյ. «Յոր քաղաք կամ ի գետլ մտանիցէք՝ ողջոյն ասացէք. եւ ուր գտցի որդի ողջունի՝ հանգիցէ ողջոյնն

ծերի ի վերայ նորա, ապա թէ ոչ իցէ արժանի՝ առ ձեզ դարձցի ողջոյնն»: Եւ այն ինչ կատարեալ նոցա զհարցուածսն առ միմեանս՝ եկեալ հասանէր առ նոսա նենգաւորն Վասակ Սիւնեաց տէր. եւ տեղեկացեալ ի նոցանէ՝ վաղվաղակի իջանէր յերկվարէն եւ ողջունէր զսուրբսն. որոց ոչ ինչ բնաւ կարծեցուցեալ թշնամութիւն ընդ նմա՝ յոյժ խնդալից սիրով տեսանէին զնա: Եւ մանաւանդ սուրբն Ղեւոնդ, որոյ անտրտում եւ զուարթերես միշտ տեսակ իւր, եւ ախորժակ բանիւ լրջմտութեամբ խօսէր երկարս ընդ Վասակայ Սիւնեաց իշխանին: Որ իբրեւ լսէր զքաղցրաբանութիւնն եւ զշնորհալից բանս երանելւոյն՝ խելացնորեալ ի դիւէն՝ կարծեաց, թէ սոքա ոչ գիտեն իսկ զիմ արարեալ ի սոսա զչարիս. յաղագս որոյ եւ առաւելագոյն մխիթարեալ ի բանից առն Աստուծոյ Ղեւոնդի՝ երթայր ընդ նոսա երկարագոյնս:

Եւ յետ կատարման խօսիցն՝ կամեցեալ կոչել զնոսա Սիւնեաց տէրն, զորս եւ յաւուրն յայնմիկ աղաչեաց զսուրբսն՝ ճաշել ընդ նմա յօթեւանին: Եւ յառաջեալ սակաւ մի նենգաւորին Վասակայ ի նոցանէ՝ ձայն զկնի եղեալ սրբոյն Ղեւոնդի՝ կոչէր զնա պատուոյն անուամբ մեծաձայն. «Սիւնեաց տէր, Սիւնեաց տէր»: Եւ նորա յօժարապէս պատասխանի արարեալ. «Տեա՛րք, զի՛նչ ասէք»: Եւ սրբոյն ասացեալ. «Ձամենայն ինչ մեր ասացեալ ընդ քեզ՝ զպիտոյսն եւ զառաւել օգտակարսն մոռացաք հարցանել, թէ ո՞ւր երթաս»: Եւ նենգաւորին Վասակայ լուեալ զայս եւ ի մեծ տրտմութիւն ընկղմեալ՝ ասէր զարմացմամբ. «Առ տէրն իմ երթամ, գտանել ի նմանէ ըստ արժանի մեծ վաստակոցն զհատուցումն մեծ»: Եւ սրբոյն Ղեւոնդի պատասխանի տուեալ ասէ. «Կարծեցուցանէ զքեզ դեւդ, որ պատրեալ սադրեաց զքեզ նենգել սուրբ Աւետարանին ուխտի, թէ արդ միայն թագաւորութեամբ աշխարհին Հայոց կարեն Արիք տալ քեզ ըստ արժանի վաստակոց քոց զհատուցումն. այլ եւ ոչ մի ինչ է որ կարեն տալ քեզ փոխարէնս. բայց թէ արդարեւ դու կենդանութեամբ զգլուխդ ի վերայ ուսոցդ ի Հայս տանիս՝ ապա ընդ իս տեսառն Աստուծոյ չէ խօսեցեալ»: Եւ զայս լուեալ նենգաւոր իշխանին Վասակայ՝ վիատեալ խզեցաւ ամենայն սնտոյի յոյսն իւր, եւ անդէն ծանեաւ զբեկումն անձին իւրոյ, որ մերձ ընդ մերձ հասանելոց էր ի վերայ նորա: Քանզի ոչ վրիպէր բան սրբոյն, մինչեւ կատարէր ամենայն:

ԽԳ.

Եւ արդ՝ հասեալ ի դուռնն նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց, եւ տեսեալ նախ զաւագանի դրանն արքունի՝ մտանէր եւ առաջի թագաւորին Յազկերտի. ընդունէին զնա թագաւորն եւ ամենայն մեծամեծքն արքունի առ վայր մի մեծարանօք եւ շքեղութեամբ: Զի թէպէտ եւ գիտէին զվնաս նորա եւ զերդումն, եւ զուխտն զոր ուխտեալ էր նենգութեամբ ընդ սրբոյն Վարդանայ եւ ընդ ամենայն իշխանս աշխարհին Հայոց, յաղագս զնոսա կորուսանելոյ եւ զինքն հաւատարիմ ցուցանելոյ՝ սակայն ոչ ինչ զգացուցեալ տային զիտել նմա. այլ լռութեամբ որպէս զանգէտս պատուէին զնա՝ որպէս զայր հաւատարիմ եւ զբարեգործ, մինչեւ ածեալ հասուցանէին ի դուռն զսուրբ քահանայսն Աստուծոյ եւ

զաւագս ի տանուտերացն Հայոց, ի սեպհացն՝ որ ապստամբն էին, ընդ նոսին եւ ի տոհմէն Մամիկոնէից եւ Կամսարականաց եւ յայլ ազգաց զտղայ մանկունսն ապստամբացն, զորս նախագոյն տարեալ նենգաւորին կացուցանէր առաջի հազարապետին Միհրնէրսեհի եւ այլ աւագանւոյ դրանն:

Եւ անօրէն հազարապետն Արեաց հրամայէր նախ զքահանայսն ածել զառաջեալ. եւ հարցանէր զսուրբ երէցն Արածայ զՍամուէլ, եւ զնորին զհոգւոյ որդին, զսուրբ սարկաւազն զԱբրահամ, որոյ զկրակն անցուցեալ էր զԱրտաշատու. «Ո՞րպիսի համարձակութեամբ եւ ո՞ր հրամանաւ իշխեցէք գործել զայդպիսի մահապարտութեան գործ, եւ ոչ ածէք զմտաւ զաի թագաւորաց եւ զերկիւղ իշխանաց, եւ այնպիսի մեծ կրակի իշխեցէք ձգել զձեռս ձեր. զի թէ մարդոյ եղեալ էր այնպիսի յանդգնութիւն՝ համայն արժանի մահու էր գործն, թող թէ յաստուածսն»: Եւ լուեալ զայս սրբոցն երկոցունց, տեսառն Սամուէլի եւ Աբրահամայ՝ ետուն պատասխանի միաբանութեամբ, էր ինչ որ ստուգախօսութեամբ, եւ էր որ եպերանօք, ցուցանելով զիրեանց աներկիւղ համարձակութիւնն եւ լսողացն զանզայաբար հարցմամբն ծիծաղելով: Ասեն. «Երկնչել զերկիւղ զարժանն եւ զարդար ի թագաւորաց եւ իշխանաց՝ նոյն օրէնքն մեր հրամայեն. բայց զԱստուծոյ երկիւղն փոխանակել ընդ երկիւղի մարդոյ՝ ոչ առնումք յանձն: Իսկ յաղագս կրակիդ որ ասէք ցմեզ, թէ սպանէք՝ մեք զկրակն ոչ գան հարկանելով եւ ոչ չարաչար խոշտանգանս ածելով նմա՝ վնասեցաք ինչ. այլ հայեցեալ ի ժամանակ ամբոխին եւ ի սպասաւորաց վատթարութիւնս, որք առ ոչինչ համարեալ զերկիւղ աստուածոցն իւրեանց, թողին զնա որպէս զոչինչ արհամարհանօք, եւ ինքեանք զնացին. եւ մեր տեսեալ միայն զկրակն, առանց մարդոյ մոխրեալ, եւ այնպէս կացեալ ի բազում աւուրս առանց ուրուք խնամ տանելոյ՝ առաք զմոխիրն հեղաք ի բաց. վասն զի զայն ի նորին սպասաւորացն տեսանէաք հանապազօր, կրելով ցանկ զմոխիրն եւ հեղլով յերկիր: Բայց որպէս չարախօսացն մերոց իմացուցեալ է ձեզ զմէնչ, թէ առեալ զկրակն ի ջուր վարեցին՝ յայդմ բնաւ իսկ չէ արժան արդարադատութեանդ ցասնուլ մեզ եւ առ մահապարտս ունել, այլ գովութեան եւ պատուի առնել արժանի: Զի թէ արդարեւ ըստ ձեր բանիցդ, զոր լուեալ է յուսուցչացն ձերոց՝ խօսիք, եւ ճշմարիտ է վկայութիւնն այն, [եւ] զի եղբայր է ջուր կրակի՝ մեր ոչ միայն զի անցուցեալ չէ եւ վնասեալ զկրակն, այլ եւ մեծարեալ է զնա եւ բարի արարեալ: Արդ՝ թէ արժանի մահու են՝ այնոքիկ են արժանի, որ թողին եւ արհամարհեցին զկրակն եւ զնացին, եւ ոչ մեք, որ առաք եւ յեղբայր նորին տուաք, զի պահեսցէ սիրելապէս եւ բազում շքեղութեամբ, եւ ի ժամու տացէ ի բաց»:

ԽԴ.

Ըստ սմին օրինակի պատուհասեալ հարցանէին եւ զայլ սուրբ քահանայսն Աստուծոյ, զսուրբն Յովսէփ, զարդարեւ զկաթողիկոսն Հայոց, եւ զսուրբ եպիսկոպոսն Ըռըշտունեաց զտէր սահակ, եւ զամենասուրբ երէցն զտէր Ղեւոնդ, եւ զայլ սուրբ քահանայսն, որք էին ընդ նոսա ի հարցմանն. զսուրբն Մուշէ Աղբակացի, որ էր դրան երէց իշխանին Արծրունեաց Ներշապիոյ, եւ զսուրբն զԱրշէն

երէցն, որ էր ի գաւառէն Բագրեւանդայ, ի գեղջէն որ կոչի Եղեգեակ, եւ զսուրբ սարկաւազն զՔաջաջ, որ էր եւ նա ի գաւառէն Ռշտունեաց, աշակերտ սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ, թէ «Ո՞րպիսի աներկիւղ համարձակութեամբ, անձամբ ի վերայ թշուառացեալ անձանց ձերոց զայդչափ բազում մահապարտութիւնն դիգեալ կուտեցէք. աւերեցէք զատրուշանսն. սպանեցէք զայնպիսի ճոխ կրականի, որ յաստուածոց շնորհեալ Արեաց աշխարհիս ի պահպանութիւն վատ եւ վնասակար իրաց, որ ի թշնամեաց ուստեք դիմեալ յարձակէին ի վերայ մեր եւ ամենայն կողմանց՝ այն կրականւոյն անվնաս պահեալ էր զմեզ եւ պահէին: Սպանէք զմոգեանն. կորուսէք ձերով կախարդութեամբ զայնպիսի քաջ այր զՎարդան, զի յօգտակարութիւն էր Արեաց տեառն. եւ զմեծամեծ գործոց նորա յիշումն առ Արեաց աշխարհին, զոր բազում զօրագլուխք եւ այլ Արիք յիշեն, ընդ որս նորա կռիւ եղեալ էր, այլ եւ զոր իւր իսկ աստուածանման տեառն իւրովք աչօք տեսեալ էր ի Մարվիռոտ՝ զնորա քաջասրտութիւնն՝ սակաւ մարդիկ են յԱրեաց աշխարհիս, որ կարեն ասել ըստ արժանի գովութեան յայրն եւ ի նորա արարած. եւ դուք ձերով անպիտան եւ վնասակար ուսմամբ թշուառացուցեալ կորուսէք զայնպիսի այր: Եւ յայնպիսի աշխարհի հեղան անթիւ արիւնք բազում Արեաց եւ անարեաց: Եւ արդ՝ ոչ կարէք արդեօք ձեզէն ձերոյին անձանցդ գտանել հնարս մահու եւ վճարիլ ի բարերար լուսոյն, զոր անարժանութեամբ եւ ոչ իրաւացի տեսանէք այսօր, քան թէ սաստիկ եւ ըստ արժանի ձերոց գործոցդ պատահեալ բազում տանջանաց վատամահ լինիք»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն խօսս սպառնալիցս եւ զբանս պատուհասալիցս զչարաթոյն հազարապետին Արեաց Միհրներսեհի, եւ զամենայն դրան աւագանւոյն՝ յառաջ կացեալ այրն Աստուծոյ Ղեւոնդ ետ պատասխանի եւ ասէ. «Սոքա ամենեքեան, որ կանս ի հարցմանս առաջի իշխանութեանդ ձերոյ, ընդ որս դուք զբանս երկարեալ խօսիք, ըստ օրինաց մերոց եւ ըստ աստուածատուր հրամանի կարգադրութեան եկեղեցւոյ՝ որոշութիւն ունին ըստ քահանայութեան պատուոյ»: Եւ ծանուցանելով զմի մի ի սրբոց՝ ցուցանէր նոցա զհւրաքանչիւր ոք, թէ ո՞րք է, եւ կամ զինչ է անուն ուրուք նոցա, եւ թէ ո՞րպիսի աստիճանաւ ըստ քրիստոնէական կարգի պատուեալ է: Քանզի թէպէտ եւ ըստ համբաւոյ լուեալ էր նոցա զանուանս սրբոցն եւ զգործ զհւրաքանչիւր ուրուք, զոր գործեալ էր յաշխարհին Հայոց՝ սակայն եւ անձանօթ էին անուանք սրբոցն, եւ ըստ քրիստոնէութեան օժմանն անտեղեակ էին իւրաքանչիւր պատուոյ: Եւ զսրբոյն Յովսէփայ ասէր. «Զսա զոր տեսանէքս, թէպէտ եւ մանկագոյն քան զիս տեսանէք տիովք, այլ պատուով կարգեալ է արժանաւորապէս, եւ գլուխ է ամենայն Հայոց քահանայութեանց»: Եւ զսուրբն Սահակ ցուցեալ ասէր. «Սա զկարգ օժման ըստ ճշմարիտ եւ արդարեւ քրիստոսատուր ձեռնադրութեան մերոյ օրինաց՝ զկատարեալն ունի. իսկ այլքս եւ ես միապէս ենք ըստ կարգի քահանայութեանն: Իսկ թէ եւ ոք նուազ հաղորդելով այսմ ժամուս, մանաւանդ դիպելով եւս խնդրոյ կատարելութեան եւ գտցի արժանի, եւ մեծ եւս է այնպիսին յաննախանձ արքայութեանն Աստուծոյ. եւ ոչ է իմ բանս՝ այլ որ արարիչն է մեր եւ վարդապետ՝ նա ասաց, թէ «Որ ախորժելով սպասաւորէ ամենեցուն՝ մեծ կոչեսցի յարքայութեանն

Աստուծոյ»: Որք եւ զպատասխանիս ձերոց ընդ մեզ այդչափ բանից եւ սպառնալեաց հրամայեցիք առնել մեզ ինչ. քանզի ոչ իբրեւ զանգէտս գործեցաք անխորհուրդ զայնպիսի մեծ եւ ահաւոր գործ, եւ զղջացեալ ենք, եւ կամ այժմ կարծիցիմք յոմանց՝ երկիւղիւ եւ ոչ ուրախութեամբ կալ առաջի ահաւորութեանդ ձերոյ. այլ ի վերայ գործելեացն ուրախ ենք եւ ցնծամք. այլ մեք պատահեալ ենք ազգի ազգի վշտաց, եւ մահու եւս փափաքելով սպասենք՝ զի արժանի լիցուք:

«Իսկ յաղագս ատրուշանացն աւերելոյ որ ասէքդ, եւ կամ կրակին սպանանելոյ՝ ասէ ի մեր Գրի, թէ «Աստուածք, որ զերկինս եւ զերկիր ոչ արարին՝ կորիցեն ի ներքոյ երկրի»: Վասն զի կրակ ի բազում նիւթոց լինի. եւ է զի յորոց նիւթոց լինի՝ ի նոցունց եւ շիջանի, եւ է յորմէ լինի՝ ի նոցունց աճեալ բորբոքի: Արդ՝ ծնանի հուր յերկաթոյ, եւ ի քարէ, եւ ի ջրոյ, եւ ի փայտէ. այլ է եւ ուն սպիտակ, որ ի նմանէ լինի հուր. լինի ի կաւարծաթոյ հուր, յորժամ ընդդէմ արեգական ոք շողացուցեալ դիցէ: Եւ ծնեալն յերկաթոյ հուրն, թէ կուտեսցես ի վերայ նորա երկաթ՝ կորնչի. եւ եղեալն ի քարէ, եթէ ծածկեսցես զնա քարամբք՝ անցանէ. նոյնպէս որ ի ջրոյն եւ յայլ նիւթոյ. իսկ ելեալն ի փայտէ հուր՝ ի փայտէ վառեալ զօրանայ. արդ ոչ հուրն, այլ փայտն արժանի է անուանել աստուած, որ եւ՝ ծնանի եւ՝ կենագործէ: Արդ՝ ո՞չ արդեօք իցէ յետին մոլորութիւնն չար, զթշնամիսն միմեանց՝ եղբարս անուանել եւ զմարդկան հաստուածս՝ աստուած: Որ զիւր զեղբայր եւ զծնող որպէս թշնամիս ծախէ, զիա՞րդ նա զթշնամանիչս իւր եւ կամ զերկրպագուսն զիտէ պատուել եւ կամ թշնամանել. եւ դարձեալ յորմէ ծնանին՝ զնոյն ուտեն եւ անխնայ: Ոչ պակասէ յամենայն նիւթս հուր. ապա ուրեմն ամենայն նիւթք երկրի աստուածք. ապա թէ այդպէս զիտէք, ընդէ՞ր կուրացեալ մտօք զկէս մասն անուանէք աստուածք, եւ զկէսն յաղտեղի գործ ծախեալ թշնամանէք. որպէս յաղիւսոց եւ ի քարանց զկէսս ապարանս շինէք, եւ եւ զկէսս տունս դաշտանաց աղտեղութեան շինէք. եւ յարծաթոյ զկէսս ընպելիս կազմէք, եւ զկէսս անօթս աղտեղութեան կազմէք: Հրով՝ աստուածոցն զարջառս եւ զոչխարս խորովէք եւ եփէք, եւ ջրով՝ զդաշտանս եւ զթարախս եւ զաղբս լուանայք, եւ զկէսն առանձինն եւ կամ խառնեալ ընդ գինի՝ ընպէք, եւ ոչ զարհուրիք եւ սոսկայք: Եւ զի՞ եւս մի ըստ միոջէ հարկաւորիցիմք ասել եւ կամ թուել զանզգայութիւնդ ձեր. զոր արթուն եւ քաջ նահատակն Վարդան եւ նոցունց նմանիքն, որք ոչ կարացեալք այսպիսի խաբէութեան ծառայել՝ բողոքէին ձեզ հանապազօր, թէ սուտ են պաշտամունքդ ձեր եւ անմտաց վարդապետութիւնք, եւ չլսէիք. զի բռնութիւնք՝ զիրաւունս ոչ տան ճանաչել, որպէս եւ այժմ: Յաղագս որոյ ոչ հանդուրժեալք՝ ետուն զանձինս իւրեանց ի մահ եւ պսակեցան, որոց եւ մեք քաջալերիչք էաք եւ արդարեւ ճշմարիտ վարդապետք նոցա»:

Եւ ասացեալ զայս ամենայն սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի՝ որպէս ընդ մի բերան գովեցին սուրբ քահանայքն մեծածայն բարբառով եւ ուրախ եղեն յոյժ: Եւ լուեալ զմեծաբարբառ գովութիւն սրբոցն, եւ զբերկրունն երեսաց նոցա տեսեալ անօրէն Միհրնէրսեհի եւ այլ աւագանւոյն Արեաց, որ նստէին առաջի նորա՝ ի ցասումն բարկութեան եղեալ, ասէ ցնոսա. «Ոչ հրամայեն մեզ օրէնքն մեր ցասնուլ ումեք, մինչ չեւ ինչ լուեալ ի բերանոյ նորա. արդ՝ զուարթացեալս իմն տեսաք զձեզ ընդ խօսս

աշխարհակորուսիդ այդորիկ, զորոյ քաջ տեղեկացեալ լուեալ է մեր զամենայն գործս եւ զկախարդասար վարդապետութիւն դորա, որով կորոյս զպիտանի այրն զքաջն Վարդան եւ զընկերս նորին. ըստ որոյ արժանի պատրաստեալ պահին դմա չարաչար հատուցմունք եւ մահք: Բայց դուք գիտել տուք մեզ, թէ եւ ձեր նո՞յն բանք են, զոր մահապարտդ այդ իշխեաց աներկիւղ համարձակութեամբ յանդգնել եւ խօսել առաջի մեր»:

Եւ սուրբն Յովսէփ եւ սուրբն Սահակ ետուն պատասխանի եւ ասեն. «Ջամենայն բանսդ եւ զպատասխանիսդ, զոր ըստ արժանի իւրոյ սրբութեանդ արար, Աստուծոյ օգնականութեամբն քաջալերեալ, եւ խօսեցաւ ընդ ձեզ տէրդ Ղեւոնդ՝ ի յերկար ժամանակաց բազում անգամ զմտաւ ածեալ հասարակաց մեր ամենեցուն, զոր այսօր դա ըստ իւր աստուածաշնորհ գիտութեանդ գեղեցկապէս յօրինեալ կարգեաց առաջի ձեր՝ խորհեալ էր մեր եւ խօսեալ. որք ի դոյն միտս ամենեքեան եւ ի դոյն կամս ամենեքեան կամակիցք եմք, եւ խնդրեմք զի արժանի լիցուք վճարիլ ի դմին: Իսկ դու ախտիւ դառնութեան առ զայրացմանդ թշնամանեցեր զդա: Երանի՛ այնոցիկ, որ մտաց աչօք սրատեսք իցեն եւ արդարահայեացք. այլ մարմնական ախտիւ մեծամեծք ըմբռնեալ տկարանան, է զի եւ կրսերք. եւ դուք զոք այդպիսի ախտիւ մի՛ զայրագնեալ թշնամանէք, զի դուք էք արժանի եպերանաց բազմաց»:

Եւ զայրագնեալ ի վերայ սրբոցն անօրէն իշխանն յաղագս թշնամանացն, որպէս թէ ի թագաւորն կողմն դարձուցին սուրբքն զքրքանսն՝ հրաման ետ դահճացն հարկանել խստապէս շղթայիւք զբերանսն երանելեացն, մինչեւ լցեալ բերանք նոցա արեամբ՝ հոսէր արտաքս: Եւ այսպէս վճարեալ արձակեաց զատեանն. իսկ սուրբքն ըստ օրինակի սուրբ առաքելոցն՝ գնացին խնդութեամբ յերեսաց ատենին, զի արժանի եղեն վասն անուանն Քրիստոսի անարգանաց եւ զանից եւ պատասխանատուութեան:

ԽԵ.

Իսկ զայլս ի կապելոց, որք էին ի տանուտերացն եւ յաւազ սեպիացն, որք էին ի նմին ատենի՝ հրամայէր Միհրներսեհ դահճացն՝ տանել զնոսա եւ խիստ կապանօք պահել, մինչեւ ինքնին թագաւորն, ասէ, առաջի իւր հարցցէ եւ լուիցէ զոր ինչ խօսին: Եւ մտեալ ի վաղիւն անօրէնն Միհրներսեհ առաջի թագաւորին Յազկերտի՝ տալ նմա գիտել զամենայն հարցուածսն իւր եւ զպատասխանիս քահանայիցն Հայոց: Եւ սրտմտեալ թագաւորն՝ հրամայեաց ի վաղիւն ատեան մեծ լինել առաջի իւր, եւ ամենայն այր, Արի եւ անարի, եւ զոր ինչ եւ ունէր ոք զպատիւ թագաւորին՝ կազմ առաջի իւր եկեցցեն, եւ զկապեալսն զամենեսեան ածել առաջեաւ: Բայց զտղայսն եւ զմանկունսն ի տոհմէն Մամիկոնէից եւ Կամսարականացն եւ որք յայլ տոհմէն՝ հրամայէր անօրինին Միհրներսեհի տալ ի բաց՝ ում եւ կամեսցի:

Եւ լուեալ զայս ամենայն զինուորքն՝ որ ոք ունէր զպատիւ թագաւորին՝ վաղ անդր հասանէին յատեանն: Իսկ ուխտանենզ իշխանն Սիւնեաց Վասակ, արկեալ զիրեաւ զամենայն պատիւս, զոր ունէր ի թագաւորէն՝ զայր մտանէր ի խորանսն արքունի մեծաւ շքեղութեամբ. քանզի բաց ի պատուոյ թագաւորացն որ նուագէր նմա՝ այլ ոչ ինչ ի պատուոյ արքունի պիտոյ էր՝ զոր ոչ ունէր. եւ կարծէր այնուհետեւ առնուլ զթագաւորութիւնն մեծ աշխարհին Հայոց: Եւ զայն ոչ զիտէր թշուառացեալն, եթէ Տէր հեռացեալ էր ի նմանէ, եւ այսն պիղծ խեղդէր զնա. եւ բան սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի ի նմին ժամու կատարէր ի վերայ թշուառականին: Եւ լցեալ Արեօք եւ անարեօք ամենայն խորանն՝ հրաման տայր թագաւորն զապստամբսն Հայոց կապանօք ածել առաջեաւ:

Եւ ածեալ կացուցանէին զնոսա առաջի թագաւորին: Եւ հարցեալ թագաւորին՝ ասէ ցնոսա. «Ո՞րպիսի համարձակութեամբ եւ կամ զի՞նչ զմտաւ ածեալ եւ կամ ո՞ր պատրանօք եւ կամ զի՞նչ ոյժ օգնականութեան տեսեալ՝ դիմեցէք յայնպիսի ահաւոր գործ, յորում տեսանէիք զկորուստ անձանց ձերոց եւ զաշխարհին, որպէս եղեւ իսկ եւ տեսէք»: Եւ լուեալ զայս ամենայն նախարարացն Հայոց՝ լուռ եղեն առ վայր մի եւ ոչ ինչ ետուն պատասխանի: Եւ երկրորդեալ զբանսն թագաւորին ըստ առաջին հարցմանն՝ խնդրէր ի նոցանէ ստիպով պատասխանի: Եւ նոցա տուեալ պատասխանի՝ ասեն. «Շնորհեսցէ մեզ բարերարութիւնդ ձեր զայր մի, զոր մեք ի մէնջ ցուցանեմք, լսել ի նմանէ զամենայն ի բնէ զմերոց իրաց զաճումն, զխորհելն եւ զառնելն. վասն զի ոչ է պարտ ամենեցուն մեզ անկարգ ամբոխի խօսել առաջի քո»:

Եւ թագաւորին եւ ամենայն աւագանւոյն յօժարութեամբ յանձն առեալ՝ հրամայեաց: Եւ նոցա յառաջ մատուցեալ զԿամսարականն Արշաւիր՝ ասացին լսել ի նմանէ բովանդակապէս զամենայն. եւ Կամսարականն Արշաւիր, զօրացեալ ի սուրբ Հոգւոյն, յառաջ մատուցեալ, աներկիւղաբար սկսաւ խօսել առաջի թագաւորին եւ ամենայն աւագանւոյն եւ ասէ.

«Ի սկզբան իսկ զիրացդ զայդոցիկ զպատճառս. յորժամ ի ձեր թագաւորացդ ի միտս ծնեալ՝ յայտնեցաւ մեզ բանն, եւ զիրացդ բուռն հարէք, որում մեզ ծառայել հրամայէիք, եւ օրէնս իմն հարկաւորէիք ունել մեզ, զոր ոչ մեք եւ ոչ նախնիք նախնեաց մերոց զիտէին եւ կամ ծառայեալ էր. եւ բազում անգամ բողոքեցաք, թէ անհնար է մեզ յանձն առնուլ եւ ծառայել օրինաց, որոց նախնիքն մեր ոչ ծառայեցին, որ եւ մտաց մերոց ծանր թուի եւ արհամարհանք. եւ այսպիսի ի մէնջ բողոքելոյ՝ ձերոյին իսկ վկայէ անսուտ հրապարակդ: Եւ իբրեւ ոչ կամեցաք լսել, ըստ բռնաւոր կամացդ ձերոց՝ եւ հարկաւորութեամբ յանձն ետուք առնուլ զպաշտօնն. զոր շրթամբք առ երկիւղի մեծարեցաք սուտ, կամեցեալ գողանալ վայր մի խաբէութեամբ զերկիւղ ձեր, եւ սրտիւք զարշելի համարեցաք զգործն եւ ատէաք, եղեալ ի մտի զերծանել հնարիւք եւ երթալ յաշխարհն մեր եւ թողուլ զաշխարհն մեր եւ գնալ կնաւ եւ որդւովք, եւ երթալ կորնչել յօտար երկիր: Զոր նախ քան զամենեսեան ըստ ամենեցուն խորհրդոցն երեւելին ըստ աշխարհին իշխանաց, ծառայն ձեր Վարդան արար, զոր զիտեն եւ վկայեն

բանից ինոց արք պարսիկք յաւագ տոհմաց, որ այժմ ողջ են եւ աստ են առ ձեզ: Առեալ լոկ զիւր կին եւ զընտանիս իւր՝ դէմ եդեալ գնաց փախստեայ ի ձերոյ երկիւղէ յերկիրն Յունաց:

«Եւ զգացեալ զայս տեսառնդ Սիւնեաց Վասակայ՝ փութով զհետ դեսպանս արար զաւագ տանուտեարսն եւ սեպուհսն եւ զսուրբ քահանայսն, եւ զսուրբ զիրս օրինաց մերոց կնքեալ իւրովք մատանուով, որով եւ երդուան իսկ՝ ետ տանել առ նա. ընդ որս յղեաց եւ զիս: Եւ գրեաց ի նամակին առ նա այսպէս, թէ «Զի՞ քեզ փախուցեալ, եւ կամ զի՞նչ է երկիւղդ քո, յորմէ դուդ երկնչիս, եւ ինչ ոչ յայտնեցեր. արդ մի՞ փախչիր եւ մի՞ երկնչիր յունեքէ. զի թէ յԱրեաց տեսառնէն եւ ի նորին ուժոյ զարհուրեալ ես՝ մի՞ երկնչիր. դարձիր, եւ նամակ առնեմք առ կայսր, եւ զանձինս մեր նմա ի ծառայութիւն տամք. եւ նա հաւատայ, թէ զայսպիսի մեծ աշխարհ նմա մեր կամաւ ի ծառայութիւն տամք՝ խնդութեամբ եւ կամաւ յանձն առնու, եւ զօր տայ մեզ. եւ նոքա եւ մեք միաբանեալք՝ միշտ աշխատ ունիմք զտէրն Արեաց եւ զԱրիս: Ապա թէ կայսր այլազգագոյնս ինչ խորհի եւ չճանաչէ զիւր օգուտսն՝ եւ ես մինչ Վրաց մարզպանն էի եւ դուռն Աղուանից յիմուն ձեռին էր՝ բազում զօրագլուխք Հոնաց ընդ իս բարեկամացան ուխտիւ եւ երդմամբ, եւ այսօր նովին երդմամբ երթելեկեն առ իս. եւ հարկքս ամենայն աշխարհիս Հայոց առ իս են, եւ գործակալք ամենայն յիմուն ձեռին են, եւ այլ եւս բազում կարասի, զոր ի պարսիկ գործակալացն հանի՝ որ աստ ի Հայս էին, ի յիմուն զանձի կայ. յորմէ թէ զմի մասն Հոնաց տամ տանել՝ անտի այնչափ սաստիկ հանեն Հոնս, որչափ զի հողն Պարսից չբաւիցէ նոցա յաւարի»:

«Եւ գրեալ զայս ամենայն երդմամբ Վասակայ Սիւնեաց տեսառն՝ դարձոյց բռնի զՎարդան, որ էր մօտեալ յօտար իշխանաց իշխանութիւն, որք ոչ են հնազանդեալ ձերում իշխանութեանդ: Եւ նամակն զոր գրեաց առ Վարդան Սիւնեաց տէրդ՝ ողջ է, եւ կնիք աստ առ մեզ: Տեսանել հրամայեցէք: Եւ յաղագս որդւոցն իւրոց այսպէս ասէր, թէ «Որ ի Հայս Պարսիկ է՝ զամենեսեան կապանօք յամուր բերդս դնեն, մինչեւ հարկաւ արքայն զիմ որդիսն ի բաց արծակիցէ»: Յորս կալաւ արս սակաւս ի Պարսկաց, առ վայր մի կապեաց. եւ յորժամ ինքն նենգաւորութեամբ զմերոյ կորստեան խորհուրդ ի միտ արկեալ տարաւ ի գլուխ՝ ապա զնոսա ի բաց արծակեաց: Նամականի արարեալ առ կայսր եւ առ այլ աւագանի դրանն եւ առ սպարապետն Անտիոքայ. եւ զՎահան Ամատունի եւ զայլս ի նախարարացն յիւրաքանչիւր տոհմէ ի Հոռոմս արծակեաց. եւ զՎարդան եւ զմեզ գնդաւ յԱղուանս ի կռիւ գումարեաց. եւ ինքն յանզգայս մեզ նենգեալ՝ յայս չար մղեաց. եւ զայնպիսի պիտանի զձեր ծառայ սպան, եւ այնչափ բազմութեան Պարսից եւ Հայոց կոտորածի եւ աշխարհին կորստեան եղել պատճառ: Եւ արդ՝ ինքն զարդարեալ աւաղիկ որպէս գարեգործ նստի ի միջի ձերում անհոգութեամբ: Բայց դուք զնամականին զամենայն, զոր գրեալ եւ կնքեալ է առ կայսր եւ առ ամենայն աշխարհն Հոռոմոց եւ կամ առ այլս բազումս՝ տեսանել հրամայեցէք զայն եւ որպէս ձեզ Արեաց կամ է՝ հրաման տուեալ կատարեցէք ի վերայ մեր: Զի ուր գրեալք եւ կնքեալք ի միջի են, որպէս ձեր արդարութիւնդ խնդրէ, աւելորդ բանից եւ շատախօսութեան պէտք անդ ոչ են»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն կարգաւ ի Կամսարականէն Արշաւրայ արքային Պարսից եւ ամենայն աւագանւոյն դրանն, տեսեալ եւ զնամականին, զոր գրեալն էր Վասակայ Սիւնեաց տեառն, եւ ի վերայ հասեալ՝ մեծապէս հիացեալ թագաւորն Յազկերտ եւ ամենայն իշխանք դրանն զարմացան:

ԽԶ.

Յայնժամ յառաջ կոչեցեալ թագաւորին զիշխանն Սիւնեաց Վասակ՝ սկսաւ սաստիկ եւ առաւելապէս զայրացեալ սրտիւ խօսել ընդ նմա եւ ասել. «Է արդարեւ լուեալ մեր զայդ ամենայն նենգաւոր իրս քո եւ զարարուածս. բայց արդ ա՛ղէ ասա՛. զի՞նչ խորհելով եւ կամ ո՞րպիսի ինչ զմտաւ ածեալ զայդպիսի իրս վնասից իշխեցեր ձեռնարկել եւ գործել. քանզի դու էիր իշխան եւ զլուխ աշխարհին Հայոց. նախ քաջալերել բանիւ զմարդիկն, զոր եւ նամակացն գրելոց ի քէն, զոր տուեալ մեր կարդալ՝ ստուգութեամբ տեղեկացաք. երդմնեցուցեալ զվաստակաւոր եւ զայնպիսի պիտանի ծառայն մեր զքաջն Վարդան եւ զընկերակիցս նորա՝ խաբեցեր նամականիւ առ կայսր եւ առ նորին սպարապետն. երդմնեցուցեալ նենգով զայնպիսի քաջ եւ պիտանի զվաստակաւորն մեր զՎարդան եւ զայլ ընկերս. եւ դարձեալ գումարեալ զնա զօրու յԱղուանս՝ ի վերայ Պարսկաց գումարտակին համարձակեցուցեր երթալ. նենգութեամբ մատնեալ զաշխարհն Արեաց կորուսեր եւ կոտորածի այնչափ իմոց ծառայից Արեաց եւ անարեաց եղեր պատճառ: Զի զայնպիսի ծառայ մի զմեր, որպէս զՎարդան, եւ կայսր եւ կամ Հոնաց արքայ բռնութեամբ յինէն հանել կամէին՝ ամենայն Արեաց ուժովս կռուէի, եւ չտայի հանգչել՝ մինչեւ այսրէն յիս հանէի. եւ արդ՝ դու ընդ քո ձեռն զայնպիսի օգտակար ծառայն սպաներ, եւ զմեծ եւ զպիտանի աշխարհ մի կորուսեր, եւ դու իշխեցեր լրբաբար առ մեզ, իբրեւ անգէտս քո նենգաւոր գործոյդ, գալ եւ զմեզ տեսանել: Բայց զայս զհտեա՛, զի յայսմ հետէ Սիւնեաց տէր չես. եւ զչարիսն ամենայն, զոր խորհեցար եւ կատարեցեր՝ կուտեսցի ամենայն ի վերայ չար գլխոյ քո: Եւ զհարկեր զիմոյ աշխարհին Հայոց եւ կամ զՊարսկացն զոր սպաներն, եւ զկարասին այնչափ զոր հաներ՝ հրամայեցաք խնդրել ի տանէ քումմէ եւ յորդուոց քոց՝ մինչեւ վճարեսցի ամենայն»:

Իսկ ողորմելի ուխտադրուծն Վասակ թէպէտ եւ կամէր խօսել ինչ եւ տալ պատասխանի՝ չդնէր ոք բնաւ ունկն բանից եւ կամ ախորժէր. վասն զի ուխտանենգութիւնն սրբոյ Աւետարանին եւ բանն անիծից երանելւոյն առն Աստուծոյ Ղեւոնդի եկեալ հասեալ ի վերայ նորա՝ պատեալ փակեալ պաշարեցին զնա: Որ թէպէտ եւ կայր ինչ վաստակս առնն առ Պարսիկս, եւ ջանայր ցուցանել ի ժամուն՝ եւ այն ոչ ինչ էր օգուտ, այլ առաւել եւս ի դատախազութիւն եղեալ վնասէին նմա: Եւ կատարէր առ նա բան սաղմոսերգին, թէ «Ի դատաստանէ իւրմէ ելցէ դատապարտեալ, եւ աղօթք նորա ի մեղս դարձցին»: Հրաման տայր թագաւորն Յազկերտ անդէն զառաջեաւ կողոպտել ի նմանէ թշնամանօք զամենայն պատիւն զոր ունէր. եւ ձաղկեալ զնա պայկացն մերկացուցին զնա. մերկացուցեալ ի նմանէ զգարդարանս պատուոյ տէրութեանն՝ հանէին խայտառականօք արտաքս

քան զհրապարակն արքունի: Եւ ի նմին աւուր զթշնամին նորա, զսեպուհն սիւնի, զուրացողն զՎարազվաղան՝ տէր ի վերայ աշխարհին Սիւնեաց կացուցանէին, որոյ որքան ժամանակս կալեալ զիշխանութիւնն Սիւնեաց՝ բազում արարեալ անիրաւութիւնս եւ բազում տունս մոխրանոցս շինեալ յաշխարհին Սիւնեաց, ի գայթակղութիւն տանն իւրոյ, բազմաժամանակեայ տանջեալ ի դիւէ ըստ յառաջագրելոցն՝ դառն մահուամբ սատակեցաւ չարաչար:

Եւ նենգաւորն Վասակ կացեալ ի դրանն ամս ինչ կարի վշտագին եւ նեղութեամբ բազմաւ՝ մաշէր զաւուրս իւր հառաչելով եւ յոգւոց հանելով զամենայն օր եւ զժամ. մինչեւ թշնամանակերայ ծաղանօք սփռեալ զթաթս ձեռաց իւրոց՝ ինքնին զիւրոյին ծեծէր զդէմսն, ասելով. «Ահա ընկա՛լ զայս ծաղսս, ասէր, զոր ետ բերել քեզ ուխտանենգութիւն սրբոյ Աւետարանին եւ արիւն նահատակութեան սրբոյն Վարդանայ Մամիկոնէի եւ այլոցն ցանկալի հաղորդելոցն ընդ նմա, որոց ժառանգեալ գլաւիտենից կեանսն՝ ընկալան զանուն բարի յերկրի եւ անանց ազգաց յազգս իւրեանց: Իսկ դու, ասէ, մեղաւոր անձն իմ, կեաս խղճիւ եւ ցաւովք մտաց զսակաւաթիւ զաւուրս կենցաղոյս, եւ պատրաստեալ պահիս մշտնջենաւոր եւ անանց գեհեհին»:

Եւ զայսպիսի բանս հառաչանաց նորա եւ լալոյ մինչեւ յօր մահուան իւրոյ՝ խօսէին ընդ մեզ զայս արդարապատումն սպասաւորք նորին իշխանին Վասակայ: Որոյ եւ վախճանն իւր անդէն յերկիրն Պարսից վճարէր, ըստ բանի սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի:

ԽԷ.

Իսկ զսուրբ քահանայսն Աստուծոյ, զտէր Յովսէփ կաթողիկոս, եւ զտէր Սահակ Ռշտունեաց եպիսկոպոս, եւ զերանելի երէցն զտէր Ղեւոնդ, եւ զտէր Մուշէ, զդրան երէցն Ներշապիոյ Արծրունեաց տեառն, եւ զտէր Սամուէլ երէցն Արածայ, եւ զտէր Աբրահամ սարկաւազ, եւ զտէր Արշէն երէց Եղեգեկի, եւ զտէր Քաջաջ սարկաւազ,- զսոսա ութ քահանայս. եւ զքրիստոսասէր կապեալ նախարարսն Հայոց, որոց անուանք են այսոքիկ. ի տոհմէն Սիւնեաց երկու եղբարք՝ Բաբկէն եւ Բակուր, ի տոհմէն Արծրունեաց Ներշապուհ եւ Շաւասպ եւ Շնգին եւ Պարգեւ եւ Տաճատ, ի տոհմէն Մամիկոնէից Համազասպեան եւ Համազասպ եւ Արտաւազդ եւ Մուշեղ, ի տոհմէն Կամսարականաց Արշաւիր եւ Թաթ եւ Վարձայ, ի տոհմէն Ամատունեաց Վահան եւ Առանձար եւ Առնակ, ի տոհմէն Գնունեաց Ատոմ, ի տոհմէն Դիմաքսենից Թաթուլ եւ Սատոյ, երկու եւս այլովք տոհմակցովք, ի տոհմէն Անձեւացեաց Շմաւոն եւ Առաւան, ի տոհմէն առաջին Առաւելենից Փափակ եւ Վարազդէն եւ Դատ, ի տոհմէն Արծրունեաց Ապրսամ, ի տոհմէն Մանդակունեաց Սահակ եւ Փարսման, ի տոհմէն Տաշրացեաց Վրէն, ի տոհմէն Ռոփսենից Բաբիկ եւ Յոհան.- եւ զսոսա երեսուն եւ մի այր ի նախարարացն Հայոց՝ հրաման տայր թագաւորն Յազկերտ խիստ կապանօք պահել անդէն ի Վրկանի, մինչեւ յամս վեշտասաներորդ թագաւորութեանն իւրոյ:

ԽՈ.

Եւ յամի վեշտասաներորդի թագաւորութեանն իւրոյ Յազկերտ չու արարեալ ամենայն բազմութեամբ իւրով խաղայր ի պատերազմ ի վերայ Քուշանաց. հրամայէր եւ գկապեալսն Հայոց, զքահանայսն եւ զնախարարսն խաղացուցանել ընդ իւր ի Վրկանէ: Եւ ելեալ յԱպար աշխարհ, եւ եկեալ ի շահաստանն որ անուանեալ կոչի Նիւշապուհ՝ հրամայէր պահել անդ գկապեալսն Հայոց, զքահանայսն եւ զնախարարսն, ի դղեակ շահաստանին Նիւշապուհ: Բայց գերանելի գերկու քահանայսն, գտէր Սամուէլ եւ զԱբրահամ, հրամայէր ընդ իւր խաղացուցանել. զոր չարաչար վշտով եւ բուռն կապանօք եւ գանհու տայր նեղել հանապազօր, ահ եւ երկիւղ արկանել ի վերայ քրիստոնէիցն, որք ընդ նմա ի կարաւանին էին: Եւ հասեալ ի սահմանս թշնամեացն՝ եւ ոչ սակաւ մի մասամբք կատարէին խնդիրք թագաւորին, այլ ամենայնիւ նկուն եղեալ դառնայր ամօթալից, կորուսեալ ի զօրաց իւրոց արս ընտիրս եւ ականաւորս, նոյնպէս եւ յայլ ռամիկ այրուծիոյ: Քանզի ոչ դէմ յանդիման ճակատեալ թշնամեացն պատերազմէին ընդ զօրսն Պարսից, այլ յեղակարծումն անկեալք ի վերայ միոյ միոյ թելի՝ հանէին ընդ սուր զբազումս, եւ ինքեանք դարձեալ անվնասք աներեւոյթք լինէին: Եւ այսպէս ի բազում աւուրս արարեալ՝ վատնէին սաստիկ հարուածովք զզօրսն Պարսից:

Եւ թագաւորին Յազկերտի տեսեալ զայնպիսի թեթեւութիւն ծանականաց իւրոց, յանհնարին տրտմութիւնս ընկղմեալ մաշէր. մտայոյզ եղեալ խնդրէր գիտել, թէ վասն որոյ պատճառանաց եղեւ դիպեալ նմա այնպիսի ծանր թեթեւութիւն: Եւ կացեալ ի տարակուսի՝ ձգէր զպատճառսն մերթ յանմիաբանութիւն զնդին իւրոյ եւ մերթ ի մոգուցն ծուլութիւն, թէ «Ուրեմն ոչ կարացին ընծայիւք եւ արժանաւորապէս զոհիւք հաճել զմիտս աստուածոցն. որոց ցասուցեալ՝ ոչ կամեցան օգնել մեզ, այլ թողեալ ի ձեռանէ՝ զօրացաւ կողմն թշնամւոյն, եւ մեք վատնեալք դարձաք լի ամօթովք»: Եւ մոգուցն իմացեալ զտրտմութիւն թագաւորին, խորհուրդ ի մէջ առեալ, խրատու անօրէն հազարապետին Միհրներսեհի՝ սկսան խօսել ընդ թագաւորին եւ ասեն. «Արեաց քաջ, մի՛ յածեսցին միտք քո յայլ խորհուրդս վասն վատ պատահմանց, որ դիպեցաւ մեզ ի թշնամեացն. այլ ի ցասմանէ աստուածոցն, որ կարի խիստ զայրացեալ են մեզ յաղագս աստուածասպան քահանայիցն Հայոց, որ վաղ արժանի էին մահու, եւ ձեր անփոյթ արարեալ՝ կան կենդանի մինչեւ ցայսօր: Զի եթէ լոկ մարդասպանք իսկ էին, եւ դուք այդքան յերկարեալ պահէիք առանց մահու՝ սակայն կարի ծանր էր եւ արժան մեղադրութեան գործն. թող թէ յաստուածս իշխեսցին ձգել զձեռս՝ սպանանել, եւ նոքա կեան եւ զարեւ տեսանեն. յիրաւի պատժեալք մեք յաստուածոցն գտանիմք անխնայ»:

Եւ լուեալ զայս թագաւորն ի մոգուցն, եւ կարծեցեալ ստոյգ զսուտ պատճառս նոցա, եւ ի մեծ սրտմտութիւն գրգռեալ ընդ կապեալ քահանայսն, հաշուելով թէ արդարեւ վասն նոցա եղեւ այսչափ կոտորած զօրացն իւրոց՝ վաղվաղակի հրաման տայր՝ նախ զնոսա, որ ընդ իւր քահանայքն էին, զսուրբ երէցն Սամուէլ եւ զսուրբ սարկաւազն Աբրահամ, յաներեւոյթ տեղի ինչ տանել, շատ ի

կարաւանէն հեռի, եւ անդ գլխատել, յաղագս չգտանելոյ ուրուք ի քրիստոնէից ի պատուելոյ զոսկերս նոցա: Բայց յառաջ քան զսպանանելն զնոսա՝ հրաման տայր՝ զաջ ձեռն կտրել զսրբոյն Սամուէլի եւ դնել ի ձեռին տեառն Աբրահամու, նոյնպէս հրամայեաց՝ եւ զսրբոյն Աբրահամու կտրել զաջ ձեռնն եւ դնել ի ձեռին տեառն Սամուէլի, «Փոխանակ, ասէ, զի իշխեցին ձգել զձեռս իւրեանց ի պատուական կրակն եւ սպանանել», եւ ապա սրով կտրել զգլուխս նոցա: Եւ այսպէս վկայեցան սուրբքն յամսեանն հրոտից, որ օր եօթն էր ամսոյն, ի գաւառին որ անուանեալ կոչի Վարդգէս:

ԽԹ.

Յետ այսորիկ դեսպանս հրամայէր առնել թագաւորն Յազկերտ վաղվաղակի եւ յոյժ փութով յաղագս երանելոյ եպիսկոպոսին Բասենոյ Թաթկայ, որ կայր ի կապանս յԱսորեստանի, ի բազում ժամուց տանջեալ չարալլուկ տանջանօք. եւ հրամայէր սպանանել անդէն եւ անհետ առնել զմարմին սրբոյն, յաղագս չգտանելոյ ուրուք ի քրիստոնէից, ի պատիւ տանելոյ զոսկերս նորա: Եւ հասեալ դեսպանին անդ՝ կատարեալ մոգուցն զհրամանն եւ լցեալ խնդութեամբ. բայց յառաջ քան զվախճան սրբոյն՝ քերեցին նախ տանջանօք զաւուրս բազումս զմարմինն սրբոյն յոսկերացն, եւ ապա ըստ հրամանի թագաւորին հատեալ սուսերաւ զգլուխն եւ սպանին:

Ծ.

Նոյնպէս տայր հրաման եւ վասն այլ քահանայիցն սրբոց, զորս թողին կապեալս ի Նիւշապուի ի դղեկին: Տայր հրաման Վեհդենշապիոյ ամբարապետի առնուլ ընդ իւր երկուս եւս այլ օգնականս յաւազանւոյն, զԶնիկան մայպետն արքունի, եւ զՄովան անդերծապետ՝ ի ձեռանէ մովպետան մովպետի, երթալ փութով յառաջ քան զինքն, եւ հանել զսուրբ քահանայսն ի բանտէն, ուր էին կապեալք նոքա եւ նախարարքն Հայոց, եւ տանել զնոսա հեռի ի քաղաքէն յանկոխ եւ յանապատ տեղի, եւ անդ չարալլուկ տանջանօք, որպէս եւ կամեսցի, բարձցէ զնոսա ի կենացս: Բայց յոյժ պատուիրանաւ զգուշացուցանէր թագաւորն Վեհդենշապիոյ՝ ոչ տալ ումեք գիտել, ո՛չ զառնուլ եւ զգնալ զնոսա ի քաղաքէն, եւ ոչ զճանապարհն ընդ որ տանիցին, եւ ոչ զտեղի մահուանն ուր սպանանիցեն զնոսա: «Քանզի լուեալ է, ասէ, մեր ստուգութեամբ, թէ աւելի, ասէ, վասն այսր կարի խնդան ի մահ՝ որք ի մոլար աղանդն են քրիստոնէից. զի այդպէս ասեն, թէ ոսկերք այնոցիկ, որք յաղագս Աստուծոյն իւրեանց մեռանին, եւ որ ոք, ասէ, յիւրում տանն ունիցի ինչ անտի, թէ եւ փոքր խրխոր ինչ ունի՝ եւ վատ ինչ եւ խորամանկ ի նա եւ ի նորա տունս եւ ի սիրելիս ոչ մերձենայ: Այլ եւ զայս եւս, ասէ, ասեն, թէ ի բանս ատենի աջողութիւնս տան եւ իմաստս եւ քաջութիւնս գտանել եւ պահպանութիւն: Եւ մինչեւ ի մահ ջանան անձամբ եւ կարասով գոնէ ատամն մի կամ եղունկն մի գտանել յայնպիսեացն, եւ ի տունս իւրեանց տանել: Այլ եւ զայն եւս ի հաւատարիմ մարդկանէ, որք ի մոլար աղանդին նոցա են եղեալ, ապա զմեր լուսաւոր եւ զարդար օրէնս ունին, տեղեկացեալ ենք, թէ

կանայք նոցա, ուստերք եւ դստերք, եւ զգարդս ոսկւոյ եւ արծաթոյ եւ մարգարտոյ տարեալ ուրուք նոցա, թէ կարի փոքր ինչ յոսկերաց այնր մեռելոց տայր նոցա՝ զայն մեծարգոյ եւ պատուական համարին: Եւ զի՞նչ եւս այլ աւելի ասեն. եւ զհարց եւ զմարց զարդս, զոր յանուն նոցա արարեալ է մեծաւ աշխատութեամբ, ճիտակս եւ կամ զտակս ինչ մարգարտոյ կարի մեծագնոյ՝ կանայք քրիստոնէիցդ չհամարին ինչ հանել յանձանց եւ տալ եւ դնել փխրանս ինչ յոսկերաց այնպիսեացն: Այլ դուք ուշիմ լերուք, եւ յայնմ վայրի եղիցի սպանումն նոցա, ուր յայնպիսեաց կարծեաց եւ պատուոյ՝ սպանեալքն եւ որք սպասեն ոսկերացն՝ վրիպեալ լիցին»:

Եւ զայս ամենայն բանս լուեալ ի թագաւորէն ամբարապետին Վեհդենշապիոյ յԱպար աշխարհին, եւ մտեալ ի դղեկ շահաստանի Նիւշապիոյ՝ խօսէր բանս սուտս, եւ տայր աւետիս նենգութեամբ, թէ «Արքայից արքայ հրաման ետ ինձ՝ զհայ երիցունսդ որ աստ ի կապանս են՝ արծակել յաշխարհն իւրեանց, եւ վասն այլ ազատանւոյն որ ի Հայոց են՝ պայման արար, թէ ես յորժամ գամ՝ արծակեմ ի կապանաց»։ Եւ լուեալ զայս բազմութեանն որ էին ի շահաստանին՝ կարծէին զոլ արդար զխօսեցեալսն ի Վեհդենշապիոյ: Բայց սուրբ քահանայքն իբրեւ լուան՝ իսկոյն գիտացին ազդեցութեամբ սուրբ Հոգւոյն զհասեալ բարի ժամ յուսոյ նահատակութեան իւրեանց. սկսան խօսել ընդ նախարարսն Հայոց, ընդ որս կապեալն էին, եւ ասեն. «Թէպէտ եւ կամէր արդեօք Վեհդենշապուի թաքուցանել զճշմարտութեան բանն՝ ոչ կարաց. քանզի երկոքեան մեր այդ իրք այդպէս կատարելոց են, որպէս եւ լուանն իսկ ի նմանէ ամենեքեան. զի եւ դուք իբրեւ ողորմութեամբն Քրիստոսի արծակելոց էք ի կապանացդ, եւ մեք զօրութեամբ սուրբ Հոգւոյն կատարեալ զտաղտուկ զաւուրս կենցաղոյս պանդխտանոցիս՝ գնալոց ենք ի բնիկ աշխարհն մեր եւ յընտանիս, ուր դասք առաքելոցն են եւ օթեանք սրբոցն, ի բանակ տանուտեառնն եւ արարչին ամենեցուն Քրիստոսի, որ ասացն. «Ուր ենս են՝ անդ եւ պաշտօնեայն իմ եղիցի»:

ԾԱ.

Եւ սոցա դեռ եւս խօսելով զայս այսպէս՝ մի ոմն ի դահճացն, որ սիրելապէս ընդունելութիւնս ունէր ընդ կապեալ նախարարս Հայոց, լուեալ ճշգրտապէս յերանելի Խուժկէն՝ եկեալ յայտնէր նոցա զստոյգ խորհուրդն, եւ տայր գիտել զարդարն, թէ ո՞րպէս տուեալ է հրաման թագաւորին յաղագս սպանման քահանայիցն: Զոր ստուգեալ նախարարացն՝ լային դառնապէս. իբրեւ ոչ եթէ ոչ կամելով զնահատակութիւն սրբոցն, որում եւ ինքեանք իսկ փափաքէին լինել արժանի, այլ վասն մնալոյ ի նոցանէ որքք եւ անմխիթարք:

Իսկ սրբոցն եւ յառնէն իսկ ճշգրտեալ զիւրեանց հաստատապէս աւետիսն՝ զօրացեալք զուարճանային ցնծութեամբ, եւ տուեալ փառս Աստուծոյ՝ իսկոյն երեկոյին պաշտամանն պատրաստէին. քանզի եւ անագանագոյն իսկ էր այնուիհետեւ ըստ այլ աւուրց պաշտամանն ժամ: Որ քանզի եւ եկք ամբարակապետին ի շահաստանն ոչ ինչ էին վաղ, վասն որոյ կալ զգիշերն անդէն

հարկաւորեցաւ ի շահաստանին: Եւ սրբոցն կատարեալ զկանոն երեկոյին պաշտամանն՝ վայելին սուղ ինչ եւ դոյզն ռոճկովն որպէս բազմախորտիկս անուշահոտութեամբ. եւ անուշակ ընթրեացն ուրախութեանն յերկարեալ զուրախութիւն ճաշակմանն մխիթարութեան շնորհիւ, զօրութեամբ Աստուծոյ սուրբ Հոգւոյն, եւ յարուցեալ յընթրեացն, փառաւորելով եւ օրհնելով զԱստուած՝ կատարէին զաղօթսն: Հրաման տային սուրբ քահանայապետքն Աստուծոյ կապելոցն նախարարաց՝ աղօթից եւ տքնութեան պարապելոյ ըստ կարգի իւրաքանչիւր ուրուք զգիշերն զայն, ասելով ցամենեսեան այսպէս. «Ձի եթէ զոք ի ձէնջ այսօր յուղարկէիք ի Հայս, ո՞չ ապաքէն առ իւրաքանչիւր սիրելիս թուղթս ողջունացոյցս եւ պատգամս ուրախալիցս յղին խնդութեամբ. նաեւ յաղագս ճանապարհորդելոյ ի ձէնջ ուրուք խնդրէիք յԱստուծոյ՝ ողջամբ հասանել առ իւրաքանչիւր ընտանիս եւ զեղեալ ձեզ նմա զբանն կատարել: Եւ արդ՝ աւասիկ յուղարկիմք մեք ի ձէնջ առ Աստուած. խնդրեցէք ամենեքեան ի Փրկչէն Քրիստոսէ եւ ի սուրբ նորա Հոգւոյն՝ լինել աներկիւղ քաջալերութեամբ ամենեցուն մեզ արժանի երկնաթռիչ ցանկալի ուղւոյն, տանել ձեզ ողջոյն եւ գյանձնարարութիւն առ բազումողորմն Քրիստոս եւ առ սուրբ գունդն առաքելոց եւ մարգարէից եւ ամենայն սրբոց: Որոց միշտ բարեխօսութեամբ թախանձեսցի գորովալից գութ բազումողորմ արարչին Քրիստոսի՝ լինել ձեզ մխիթարիչ եւ փրկիչ. եւ արձակեսցէ զձեզ յերեւելի կապանացոյ յորում էքդ, եւ ամաչեցուցանէ զնախանձորդս ձեր եւ զթշնամիս: Տացէ՛ ձեզ տեսանել զաշխարհն Հայոց եւ զընտանիս ձեր, եւ անդ ամփոփեալ զոսկերս իւրաքանչիւր ուրուք զձեր՝ առ ոսկերս հարց ձերոց ժողովեսցէ, եւ յաներեւոյթ կապանաց սատանայի արձակեալ զոգիս ձեր՝ պահեսցէ անվնաս յօր տեառն Յիսուսի Քրիստոսի»:

Եւ լուեալ զայնպիսի հրաման ի սուրբ քահանայիցն Քրիստոսի ամենայն նախարարացն՝ ետուն պատասխանի եւ ասեն. «Ո՞ւմ արդեօք յաղթիցէ քուն յարքայութեանն, ուր ոչ գոյ տքնութիւն եւ ոչ ծանրութիւն տաղտկութեան. եւ կամ ո՞ արդեօք ախտացեալ տրտմեսցի յանանց բարութեանն, ուստի մերժեալ են ցաւք եւ տրտմութիւնք եւ հեծութիւնք: Եւ մեզ օրս այս կարապետ եւ առիթ է աւուրն այնմիկ, ուր վարդապետութիւնք սուրբ քահանայիցն Աստուծոյ քարոզեալ լսելի լինէր ի միջի մերում: Եւ տրտմութիւն ընդէ՞ր իսկ բնաւ ծնանիցի ի սիրտս ուրուք, որք արժանի եղաք ցանկ զծնողս մեր եւ զհոգեւոր վարդապետս ի կենդանութեան մերում ի մարմնի իբրեւ զիրեշտակս տեսանել, եւ ի վախճանի իբրեւ զզուարթունս: Բայց որ արտասուենքս փղծկալով՝ որպէս Փրկչին ամենեցուն Քրիստոսի զԵրուսաղէմ տեսեալ կամ զՂազար, զոր յարոյցն ի մեռելոց, թէ ընդէ՞ր իսկ անմահ եւ անախտ ստեղծուածս յԱրարչէն, գերեալ ի խաբէութենէ թշնամւոյն, դարձեալ ի հող՝ անկաւ ընդ ախտի եւ մահուամբ»:

Եւ այսպիսի բանս աւետալիցս լուեալ ի նախարարացն սուրբ քահանայիցն Աստուծոյ՝ մեծաւ ուրախութեամբ սկսան ամենեքեան տարածել զձեռս ի յերկինս, գոհանալ զԱստուծոյ եւ ասել. «Գոհանամք զքէն, Աստուած, որ ի շնորհէ քարոզութեան սուրբ առաքելոցն բազումս ծնար

առաքելալս, եւ ի շնորհէ ճգնագգեցիկ մարտիրոսացն անթիւս ծնար նահատակս. որպէս առաքելալն եւ խոստովանողն տէրն Գրիգորիոս, արարողն ուղիղ գործոց եւ ուսուցիչն յստակ եւ անհեղձ վարդապետութեան, նախանձեցուցեալ զամենեսեան ի բարի նախանձն՝ ծնաւ վարդապետս եւ անթիւ նահատակս, յոլով միանձունս, անչափ դասս կուսանաց, զամենայն անձն բնաւ տաճար բնակութեան սուրբ Երրորդութեանդ յօրինեաց: Գոհանամք զքէն, Փրկիչ, որ ի հոտէն սրբոյն Գրիգորիոսի զոչխարսն առաւել քան զհովիւս բանաւորս արարեր, եւ զաշակերտս ի ժողովրդենէն առաւել քան զվարդապետս յօրինեցէր գիտունս: Ահա եւ մեք այժմ զօրացեալք քաջալերեցաք ի բանից շնորհալից հոգեւոր ծննդոցս մեր, հարք յորդոց, վարդապետք յաշակերտաց, քահանայք ի ժողովրդոց: Եւ արդ՝ յուղարկիմք ի սոցանէ ուրախութեամբ, որոց արկեալ զմեզ յուղի՝ առ քեզ առաքեն, եւ ինքեանք մնալով ի մարմնի՝ ընդ քեզ են եւ առ քեզ, եւ քեւ զօրանան: Պահեա՛ զսոսա ամենազօր աջովդ քո, պարսպեա՛ զնոսա ամրութեամբ սուրբ Հոգւոյդ քո, մխիթարեա՛ զսոսա ուրախութեամբ բանի քո. զխաղաղութիւն քո տո՛ւր սոցա եւ աճեցո՛ ի սոսա զշնորհսն»:

Եւ այսպէս օրհնեալք զերանելի կապեալսն եւ հզօր ամենակալին յանձնեալ՝ ասեն. «Նա պահեսցէ զձեզ ողջս, եւ Հոգւովն իւրով սրբով մխիթարեսցէ զձեզ հանապազ: Եւ դուք մի՛ տրտմիք, այլ ուրախութեամբ ուրախ լերուք յայն որ ասացն, թէ «Ոչ թողից զձեզ որբս. գամ, ասէ առ ձեզ». որ եկեալ իսկ է եւ է ի միջի ձերում. որ արծակէ զձեզ ի կապանացոյ յորում էք, եւ պահեսցէ զձեզ յուսով օգնականութեան իւրոյ եւ տայ ասել ձեզ համարձակածայն պարծանօք, թէ «Վասն քո մեռանիմք զօրհանապազ. համարեցաք որպէս զոչխար ի սպանդ»»: Եւ ամենատէրն խորտակէ զսատանայ ի ներքոյ ոտից ձերոց, երեւելիս եւ պայծառս ցուցցէ զձեզ ի մէջ ազգիս ամբարշտի, եւ դարձուցէ զձեզ ի յերկիր ձեր: Պահեսցէ զտունս ձեր, սնուցէ զտղայս ձեր, ժառանգեցուցէ զաւակի ձերում զվիճակ հարց իւրեանց. նմա փառք եւ այժմ եւ յամենայն յաւիտեանս. ամէն»:

Եւ կատարեալ սրբոյն Ղեւոնդի զբանս վարդապետութեան եւ մխիթարութեանս այսորիկ՝ ըստ հրամանին սրբոյն Յովսէփայ եւ սրբոյն Սահակայ, որոց եւ նոցա օրհնեալ զերանելի նախարարսն եւ զայլ ժողովեալսն ընդ նոսա՝ յանձնեցին զամենեսեան սրբոյ Երրորդութեանն, եւ կատարեցին զաղօթս: Եւ եղեւ ամենայն անձն երանելի կապելոցն նախարարացն որպէս զանձինս այնոցիկ, որք ժողովեալ էին ի վերնատունն եւ բնակէին ընդ սուրբ առաքելսն, լցեալք սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ, քաջալերեալք եւ ապաւինեալք ի յոյսն երկնաւոր:

ԾԲ.

Եւ մինչդեռ ուրախացեալ ցնծայր ամենայն խոհարան լսողացն, որպէս բազմախորտիկս անուշահոտ ճաշակօք, հոգեշնորհ վարդապետութեամբ առաքելանման վարդապետացն՝ գային հասանէին յանկարծակի բազմութիւնք դահճացն յամբարապետէն, ջահիւք բազմօք սաստկապէս լուցելովք. քանզի ըստ անանց եւ անփոփոխ ձայնարձակութեան յաստուածային

հրամանատուութենէն թռչնոյ՝ ժամ էր այնուիետեւ հաւուն խօսելոյ. ունելով ընդ ինքեանս բազմութիւն դարբնաց գործովք արուեստաւորութեան իւրեանց, սալիւք եւ ուռամբք, կռանօք եւ խարտոցովք, խարտել եւ կտրել եւ ի բաց հանել գերկաթսն ի ձեռաց եւ յոտից եւ ի պարանոցէ սրբոցն. եւ զոր ոչն կարասցեն կտրել խարտոցօքն՝ ուռամբք ջարդեալ զբեւեռս երկաթոյն, դնելով ի վերայ սալիցն, բեկեալ հանցեն ի բաց: Քանզի ստուարք էին եւ ծանունք քան զբնութիւն ամենայն երկաթոյ, որովք զայլ մահապարտսն կապէին, զոր ի նոցա իսկ անուն տուեալ էր առնել մոգուցն, որպէս յանուն արանց վատախրատից եւ աշխարհակորուսաց եւ աստուածասպանաց, եւ մանաւանդ զշրթայս սրբոյ կաթողիկոսին Յովսէփայ. զոր եւս առաւել քան զսաստկութիւն այլոց շրթայիցն ստուարագոյնս ասէին զնորայն եւ անհեղեղս:

Եւ տեսեալ սուրբ քահանայիցն Աստուծոյ գեկեալս ի դահճացն ընդ Վեհդենշապիոյ, եւ զբազմութիւն դարբնացն գիտացեալ՝ տրտմեալք խռովէին առ հասարակ. վասն զի ցանկանային երկնահրաւիրակ կոչմանն նոյն զարդու, զոր յաղագս անուանն Աստուծոյ արժանի եղեն կրելոյ զայնչափ ժամանակս կամաւ եւ ցնծութեամբ ի մարմնի իւրեանց, թէ եւ հասեալք նովիմբ ի տեղի նահատակութեանն, ուր եղեալք արժանիք յաւիտենից փառացն, անդ ապա դնելով յետս միանգամայն զշրթայսն եւ զկապանս երկրային ծանրութեանց այսր աշխարհիս կամէին ախորժելով: Քանզի զոր օրինակ մոլեկան փառացն ցանկացողք, արք եւ կանայք, որք անյագութեամբն համակեալք ոսկովք եւ պատուական ակամբք եւ մարգարտովք, կապեն ախորժելով զիրոյին անձանց զձեռս եւ զոտս եւ զպարանոց. զորս թէ ոք ի թշնամեաց եւ կամ ի բռնաւոր իշխանաց կապէր առ վտանգի եւ նովիմբ տայր կալ եւ չհանել ի բաց՝ առատանային փղծկալով, եւ չունէին ժոյժ եւ առ վայր մի. եւ արդ ինքեանք զինքեանս կապեն, եւ չհամարին ծանր եւ ոչ զգան, այլ եւ զոր յայլսն տեսանեն յայնպիսի նիւթոյ՝ նախանձին, թէ ընդէ՞ր ոչ եւ այն եւս ի մերում զարդուս չէ. բայց իբրեւ այլոց կայ, եւ ի՞նչ երեւիմ քան զոք ասելի. եւ թէ կուտէր ոք զամենայն նիւթս աշխարհիս պատուականութեան ի վերայ այնպիսւոյն, մինչեւ հեղձամղձուկ եղեալ խեղդէր՝ շատս չասէր: Բայց եւ ոչ այնպիսիքն երեւէին պաճուռեալք անցաւոր զարդուքն, այնպէս գեղեցիկք եւ շքեղք եւ ամենայն տեսողաց պատուականք, որպէս երեւէին հայրանման որդիք նահատակին Գրիգորի ցանկալի շրթայիւքն՝ երջանիկք եւ հրեշտականմանք, զոր ունէին պարծանօք եւ խնդութեամբ ի սուրբ ձեռս իւրեանց եւ ի պարանոցի: Յորս մատուցեալ դարբինքն եւ ի բազում ժամս ջանացեալ խարտոցօք եւ այլ ազգի ազգի հնարիւք՝ եւ ոչ կարացին կտրել զստուարութիւն բեւեռացն. յետոյ ապա եղեալ ի վերայ սալիցն եւ ուռամբք ջարդեալ՝ հազիւ զերծուցեալ հանէին գերկաթսն ի մարմնոյ սրբոցն, չարաչար կոտորելով եւ վիրաւորելով զմարմինս նոցա. որք զահագին ցաւս վշտացն առ ոչինչ համարեալ. այլ եւ ձգտեալ յերկարէր գործն մինչեւ յերրորդ ժամ աւուրն, հանդերձ ընդ նոսա կապելովք նախարարօքն Հայոց աղօթիւք եւ փառաւորելով զցաւացածոյցն զՔրիստոս օրհնէին:

ԾԳ.

Յայնժամ հրաման տայր Վեհդենշապուհ եւ որք ընդ նմա օգնականքն էին՝ կոչել ի ծածուկ ի գիշերի զականաւոր արս շահաստանին, նոյնպէս եւ զերեւելիս ոմանս ի մոգուցն. եւ պատուիրէին նոցա հրամանաւ արքունի. «Դի՛ք, ասէ, զկեանս ի մտի զհւրաքանչիւր անծին ի տան, եւ յիշեցէ՛ք զերկիւղ թագաւորաց, որք նման աստուածոց իշխեն սպանանել եւ կեցուցանել, պատուել եւ անարգել. եւ մի՛ զոք յօրէս յայսմանէ մինչեւ ցքովանդակել ամենայն կարաւանին արքունի եւ ի Վրկան հասանել, զհայ այր, ուստի եւ իցէ, կամ ի մանկտոյ կապելոց նախարարացն Հայոց, որ ի շահաստանիս են, եւ կամ ի մանկանց կապելոցս երիցանցս, զորս մեք այսօր ի բաց տանիմք, եւ կամ բնաւ հայ զոք, որ յանկարծ թէ եւ այլուստ ուստեք եկեալ իցէ այսր բնակել՝ թողուլ արտաքս քան զդուռն շահաստանիս. եւ գտանիցիք առանց ամենայն թողութեան ազգաւ հարեալք եւ դառն մահու մեռանիցիք ի թագաւորէն, եւ մեր անծինք անպարտ լիցին յայնպիսի չարեաց, որ ի վերայ ձեր հասանիցեն. այլ զգուշացարո՛ւք երկիւղի եւ հոգալով հասուցանել բարի շնորհակալութիւն ի վերայ անծանց եւ մեր եւ ձեր հասարակաց»: Քանզի ըստ հրամանի թագաւորին երկնչէին, թէ մի՛ գուցէ ոք ի մանկանց նախարարացն կապելոց, գաղտ այլակերպեալ, հետազօտիցէ զայն ճանապարհ գնացից նոցա: Զոր Փրկիչն Քրիստոս ընդ նոսին իսկ առաքեալ էր զցուցակ եւ գայտնիչ աշխարհի՝ գանձուն մեծի, եւ նոքա, նման Հրէիցն, Պիղատոսի զօրուն հրամայէին պահել զգերեզմանն, զոր Բանն Աստուած հրեշտակօք բացեալ յայտնէր զինքն հաւատացելոց յանուն նորա. որ եւ ասացն եւ կատարեալ երեւեցուցանէ անսուտ զասացեալս իւր հանապազ, թէ «Որ հաւատայ յիս՝ զգործն զոր ես գործեմ՝ եւ նա գործեսցէ, եւ առաւել եւս գործեսցէ»:

Եւ կատարեալ դահճացն զգործն ըստ հրամանին Վեհդենշապիոյ խաղացուցանել այնուհետեւ ի շահաստանէն զսուրբսն փութային: Եւ տեսեալ զայն նախարարացն Հայոց, որք անդէն ի դղելի շահաստանին մնալոց էին ի կապանս՝ քաջալերեալք եւ ապաւինեալք ի յոյսն երկնաւոր, աներկիւղ համարձակութեամբ առաջի ամենայն բազմութեանն հրապարակին Պարսկաց, օտարացն եւ որք անդ էին ի շահաստանին, անկեալք յոտս սուրբ քահանայիցն Աստուծոյ՝ խնդալից եւ ուրախասիրտք հաբուրէին յերկար ողջունիւ զոտս նոցա, աղաչելով եւ ասելով, թէ «յիշեսցի՛ք զմեզ անմոռաց յուրախութեանն ձերում եւ յարքայութեանն»: Նոյնպէս եւ սուրբ քահանայքն Աստուծոյ բերկրեալք սրտիւք եւ զուարթալից երեսօք ընկալեալ զամենեսեան ի գիրկս իրեանց՝ ասէին. «Աստուած զօրութեանց օրհնեսցէ զձեզ, եւ տացէ ձեզ տելոդութիւն համբերութեան ի փառս անուանն իւրոյ, եւ զօրացուցէ զձեզ առաջի ազգացս հեթանոսականաց. եւ արծակեալ զմարմինս ձեր յերեւելի կապանացոյ յորում էքդ՝ առաջնորդեսցէ ձեզ յաշխարհն ծննդեան ձերոյ, եւ ի գիրս հարցն ձերոց հանգուցէ զոսկերս ձեր, եւ յաներեւոյթ կապանացն սատանայի արծակեալ զոգիս ձեր՝ ածցէ զձեզ ի գաւառն, ուր զմեզ յուղարկեցէք, եւ բնակեցուցէ զմեզ ձեօք հանդերձ յաւիտենից յարկսն, ուր Քրիստոս է ընդ աջմէ Աստուծոյ Հօր»:

Եւ տեսեալ անօրինացն զայնպիսի ուրախալից հրաժեշտ ի միմեանց սուրբ քահանայիցն եւ նախարարացն Հայոց՝ այպանէին ընդ միտս իւրեանց ծաղրելով. հաշուէին զնոսա լինել անգէտս հրամանի թագաւորին, եւ ասէին զաղտ ցմիմեանս. «Ձի թէ գիտէին երիցանիս զմահն, զոր պատրաստեալ է նոցա՝ ունէին արդեօք բազում սատարս լալոյ զինքեանս, այլ այդպէս ծիծաղել եւ ուրախանալ ոչ լինէին կարող»: Եւ զայն ոչ գիտէին ամբարիշտքն, եթէ նոցա այն էր ցնծութիւն եւ նոյն լուր ուրախութեան, եւ ընդ այն զուարճանային անյագ խնդութեամբ, հրաժարեալքն եւ մնացեալքն: Եւ ողջունեալք զմիմեանս սուրբ քահանայիցն եւ նախարարացն Հայոց՝ յուղարկեալք զնային, կոչեցեալք ի պսակումն: Եւ երթեալք սուրբ քահանայքն Աստուծոյ՝ կազմէին ճեպով եւ այլ մանկունք ի սպասաւորացն երանելեացն, որք եկեալ էին ընդ նոսա ինքնական յօժարութեամբ յաշխարհէն Հայոց, արբանեկել նոցա եւ սպասաւորել ի կապանսն, որք եւ վիճակի բարւոյ մասինն լինել արժանիք տենչային: Եւ մանաւանդ առաւել Խորէն երէց, որ էր ի գաւառէն Այրարատու, ի գեղջէն որում անուն էր Ռրկովի, եւ երանելին Աբրահամ երէց, որ էր ի գաւառէն Տայոց, ի գեղջէն որում անուն էր Ջենակս: Ջոր տարեալ Վեհդենշապիոյ եւ որք ընդ նմայն էին, եւ հարցեալ թէ «դուք յո՞ կազմիք». եւ լուեալ ի նոցանէ, թէ «ուր զհոգեւոր տեսարս մեր եւ զվարդապետս տանիք՝ ընդ դոսա պատրաստ ենք երթալ, ի կեանս կամ ի մահ»: Եւ սրտմտեալ Վեհդենշապիոյ՝ հրաման տայր բռնաբար ունել զնոսա եւ պահել անդէն ի շահաստանին. պատուէր տայր ըստ առաջին հրամանին զգուշանալ նոցա բազում պահպանութեամբ մինչեւ ցժամանակ մտանելոյ ամենայն զօրացն արքունի յոստանն. «Եւ ասպ, ասեն, իշխեսցէ ծառայ ոք կապելոց նախարարացն Հայոց ելանել ի շահաստանէն ի պէտս արբանեկութեանն, ո՛ր եւ առաքեսցեն տեսարքն իւրեանց»: Ջոր իբրեւ տեսեալ երանելեաց քահանայիցն Խորենայ եւ Աբրահամու զբռնաբար դահճացն արգելուլն զնոսա անդէն ի շահաստանին՝ մեծապէս խռովեալք տրտմէին, հաշուելով անարժան զանձինս այնպիսի երկնաւոր պսակի, զոր եւ առնլոց են սուրբ վարդապետք նոցա, որդիք նահատակին Գրիգորի:

ԾԴ.

Չուէր այնուիտեւ ամբարապետն Վեհդենշապուի հանդերձ քահանայիւքն ի Նիւշապիոյ, ի վեցերորդ ժամու աւուրն, ընդ ճանապարհն որ ելանէ ի Վրկանն: Եւ լուեալ զայս առն միոյ վաճառականի, որ էր ազգաւ Խուժիկ, որոյ ըստ օրինի վաճառականութեան շատ անգամ ճանապարհորդեալ էր ի Հայս, որ եւ զլեզու հայերէն խօսից քաջ տեղեկաբար գիտէր. եւ էր ինքն այր ի մանկութենէ իւրմէ կեցեալ առաքինի վարուք, եղեալ որդի քրիստոսասէր եւ հաւատացեալ ծնողաց, որ եւ զերանելի քահանայսն Աստուծոյ եւ զնախարարսն Հայոց որ ի կապանսն էին՝ յոյժ ընտանութեամբ գիտէր. առ որս եւ բազում ծախս յընչից եւ սպասաւորութիւն արարեալ էր, մինչ ի Վրկանին էին, ուշադրելով զամենայն օր եւ ակն ունելով մասին նշխարաց սրբոցն ի կատարումն նոցա լինել արժանի: Սորա լուեալ զհրաման թագաւորին՝ ճեպով եւ անյապաղ, ոչինչ զգացուցեալ

ումեք, թողոյր եւ զգրաստ իւր եւ զկարասի ի մանկունս իւր եւ յընկերս, եւ իւր առեալ ի գրաստուց իւրոց գրաստս տոկունս եւ ուժեղս, եւ նմանեալ առն կարաւանի՝ զնայր ընդ ճանապարհ որ երթայր յԱպար աշխարհն, եւ ուղեկցեալ ճանապարհորդէր ընդ ամբարակապետին ընդ Վեհդենշապհոյ, ցուցանելով նմա, զճանապարհայնն եւ յօթեւանս ուր հանգչէին՝ բազում արթնութեամբ շուտութիւնս. եւ հաճոյ եղեալ Վեհդենշապհոյ ամենայն գործ հպատակութեան խուժկին՝ սիրէր զնա յոյժ եւ խնամարկելով ողջունէր. վասն զի Աստուած էր, որ յաջողէր զիրն:

Եւ եղեալ համարձակապէս յընդունելութեան մեծի իշխանին խուժկին՝ հարցանէր առ ի սթափելոյ ամբարապետն զխուժկին յաղագս զեղջն նորա եւ ծնողացն, թէ ո՞րպիսիք էին եւ ուստի: Եւ խուժկին պատճառադրելով խօսէր ընդ նմա այլաբանութիւնս, սուտ պատճառս եւ դիպողս ըստ առաջարկելոյ իրացն գործոցն: «Որդի եղեալ եմ ես, ասէ, ծնողաց օրինաւորաց, որք ի նախնեաց իւրեանց կրակի եւ արեգական հաւատարմապէս եղեալ են ծառայք, որոց զիս ի նոսա յանձնեալ է ի մանկութենէ իմմէ, եւ նոցա պահպանութեամբն կացեալ եմ ի միջի մինչեւ ցայսօր եւ կամ, ճանաչելով յայտնապէս յանձին իմում զաստուածոցն օգնականութիւն»: Յիշելով երանելոյ խուժկին զպատճառադրութիւնսն վարդապետին հեթանոսաց Պողոսի, որ երբեմն հաւատովն փարիսեցի լինէր, եւ դարձեալ այլուր հռոմայեցի. որ ոչ էր յայսցանէ ի ժամուն եւ ոչ մի, այլ հաւատովք՝ Աւետարանին քարոզ էր եւ վարդապետ, եւ քաղաքաւ՝ ի Կիլիկեցւոց գաւառէն էր, տարսոնացի, մանաւանդ թէ սուրբ եւ հոգեղէն վերին զօրացն էր դասակից. բայց զմիտս լսողացն առ վայր մի սայթաքեցուցանէր այսր անդր, զի զճշմարտութիւն աճեցուցեալ հաստատեսցէ: Այսպէս եւ երանելի խուժկին պատրողական բանիւք զմիտսն Վեհդենշապհոյ խնդացուցանէր ի ժամուն, որպէս զի զիւր ընթացիցն տենչանս տարեալ ի գլուխ՝ կատարեսցէ ըստ կամի:

Իսկ ամբարապետն Վեհդենշապհուի որպէս թէ յաստուածոց համարէր զպատահումն նմա խուժկին, տեսանելով զայրն յամենայնի աջողակ, եւ առաւել վարկանէր հաւատարիմ եւ ըմբոն գործոց իրացն՝ յոր երթայր. վասն որոյ եւ չտայր թոյլ առն եւ ոչ ժամ մի հեռանալ յիւրմէ, այլ ի տուէ եւ ի զիշերի մօտ ունէր առ իւր բազում յարգանօք եւ սիրով. եւ հաւատայր նմա զխորհուրդ թագաւորին եւ զպէտս գործոյն՝ յոր երթայր. վասն զի ըստ յառաջագոյն ասացելոցն, Աստուած էր որ տնտեսէր զիրսն ըստ իւրոց կամացն, ի քակտումն եւ յամօթ դասու անօրինացն, եւ յօգուտ եւ ի փառս եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ: Եւ կատարէր բանն սուրբ Հոգւոյն որ ասէր, թէ «Խորհեցան, եւ ոչ ինեւ, եւ դաշինս կռեցին, եւ ոչ իմով բանիւ». եւ սաղմոսերզն ասէ. «Խորհեցան խորհուրդ՝ զոր ոչ կարացին հաստատել»:

Ապա պատճառէր երանելի խուժկին պէտս ինչ զիւր տեսանել այլուր, եւ խնդրէր աղաչելով հրաժեշտ ի Վեհդենշապհոյ. որով յամենայն օգտակար իրաց եւ կարծեաց հեռացուցեալ զմիտս ամբարակապետին՝ առաւել հաւատարմագոյն ցուցանէր նմա զինքն, զիտելով յազդեցութենէ սուրբ Հոգւոյն, եթէ ոչ տայ թոյլ Աստուած արձակել զնա նմա: Իսկ Վեհդենշապհուի եւ բնաւ իսկ ոչ առնոյր յանձն լսել բանից խուժկին, այլ ասէր ցնա գաղտ, եթէ «Դու որ օրինօք սնեալ ես եւ կեաս ի փառս

կրակաց, ո՞չ կաս առ իս յօժարութեամբ եւ տեսանես զկորուստ անօրէն կրակասպան մահապարտացն, եւ ուրախանաս»: Եւ երանելոյ Խուժկին լուեալ զայնպիսի բանս յամբարապետէն՝ մեծաւ երկրպագութեամբ շնորհ ունէր սիրոյն Վեհդենշապիոյ. այլ ի սրտի իւրում փառս տալով օրհնէր զամենագօրն եւ զյարդարիչն ամենայնի զԱստուած, որ տայրն խօսել ամբարակապետին եւ աղաչել զգուշակ նշխարացն սրբոցն՝ երթալ ընդ նոսա ի տեղի նահատակացն Աստուծոյ. այն որ լինելոց էր ցրիչ եւ խայտառակիչ թագաւորին հրամանի, եւ ցուցակ եւ բաշխիչ մեծի եւ երկնաւոր գանձու սրբոցն:

Իսկ երանելոյ Խուժկին համբարձեալ առ տէր Աստուած զաղօթս սրտի իւրոյ՝ խնդրէր ի բարձրելոյն շնորհել նմա ուշ եւ լայնութիւն սրտի, որով արժանի լիցի գրել հաւաստեալ ի տախտակս մտաց իւրոց, որպէս յարձանագրի, զամենայն հարցմունս բռնաւորացն եւ զպատասխանիսն եւ զաղօթսն, զոր իւրաքանչիւր ոք ի սրբոցն ի ժամ կատարմանն մատուցանէր Աստուծոյ. որպէս զի պատմել ճշմարտապէս կարասցէ ի կարգի առ ի յիշումն ամենայն հաւատացելոց լսողաց յազգս յաւիտենից: Եւ ընկալեալ ի յախորժալուր ի տուչէն զգիւտ մաղթանօք խնդրոյն իւրոյ՝ պատմել անդադար ցնծալից սրտիւ ամենայն ուղղափառ ժողովրդոց յամենայն տեղիս, ի զարմացումն եւ ի փառս անուանն Քրիստոսի:

ԾԵ.

Իսկ Վեհդենշապիոյ ի սկզբանն ոչ համարէր արժանի պատմել Խուժկին զսուրբ քահանայիցն, զոր ինչ գործելոց էր ընդ նոսա, այլ ասէր, թէ «ի Վրկան տանիմք եւ անտի արձակեմք»: Եւ երթային այն օր ի գետ Մի, որում անուն էր Ռեւան, հեռի ի Նիւշապիոյ որպէս հրասախօք վեցիւք եւ թէ աւելի եւս, ըստ չափոյ համարուց Պարսկացն, եւ դադարէին անդ մինչեւ ցառաւօտուն պահն: Եւ յառաւօտեան պահուն յարուցեալ փութով գաղտ, ոչինչ զգացուցեալ ումեք ի գեղջէն, այլ եւ ոչ ամենեցունց զորս ընդ ինքեանս, բայց միայն երանելի Խուժկաւն եւ անօրէն դահձօքն, որովք սպանանելոց էին զսուրբսն ըստ հրամանի թագաւորին՝ գնային ի գեղջէն լռելեայն: Եւ առեալ զսուրբսն դահձացն՝ գնացին զբովանդակ մնացեալ մասն ի գիշերոյն ընդ անկոխ անապատն, հեռի ի գեղջէն որպէս պարսիկ հրասախաւ միով եւ թէ աւելագոյն. եւ ընդ ծագել առաւօտուն հասանէին ի տեղի մի քարուտ, յառապարածոր աւազուտ, ի տեղի՝ յոր ոչ հասանէր արօտական եւ ոչ բնաւ անցանէր ընդ նա ուղեւոր, վասն ոչ գտանելոյ երբէք ի նմա ճանապարհ:

Եւ արկեալ աթոռս երեցունց իշխանացն՝ նստէին ամբարապետն Վեհդենշապուի եւ Զնիկան մայպետն արքունի եւ Մովան անդերծապետն: Իսկ երանելոյ Խուժկին համբարձեալ առ Արարիչն ամենայնի զուշն:

Եւ կացուցեալ զսուրբ նահատակսն յատենի՝ ասէ ցնոսա Վեհդենշապուի. «Բազում եւ անհամար չարիս գործեալ է ձեր, եւ բազում Արեացն կոտորածի պարտաւոր էք. զի թէ լոկ միայն

երկուց եւ կամ երից անձանց մահու պատճառ էիք՝ սակայն մեծ էր, եւ չէիք արժանի կելոյ, թող թէ այնպիսւոյ աշխարհի մեծի, որպէս Հայքն են, եւ այնչափ բազում արեանց որ անդ հեղան. եւ ամենայնի այնմ դուք եք պարտաւորք, եւ ձեր առնելով եւ խրատու գործեցաւ ամենայն գործն այն: Եւ ի վերայ այդչափ ձերոյ յանցանաց եւ մահապարտութեան՝ արքայից արքայ առ ձեզ կարի բարերարութիւն արար, զի մեզ հրաման ետ եւ ասէ. «Թէ հաւանին արեգական եւ կրակի երկիր պագանել, եւ զմեր օրէնս յանձն առնուն պաշտել՝ նոցա զմահապարտութիւնն թողում, զազատորեարսն զոր կապեալ է՝ արձակեմ ի Հայս, եւ զհւրաքանչիւր ուրուք զտանուտէրութիւն տամ եւ զգահ եւ զպատիւ»: Արդ՝ դուք յիշեցէ՛ք եւ՛ զձեր անձինսդ զմտաւ ածել եւ զայնչափ կապելոց զոգիս որք ի բանտին էին, եւ [զի] զհրամանն արքայից արքայի կամաւ եւ ախորժելով յանձն առէք. եւ որպէս եղէք պատճառք բազում արեանց՝ լերո՛ւք այժմ պատճառք բազմաց կենդանութեան: Ապա թէ ոչ առնուք յանձն, եւ տակաւին ի նմին ապշութեան յամառեալ կեայք՝ դուք մեռանիք, եւ զնոսա հրամայէ սպանանել. եւ ամենայն արիւնքն որ յառաջն հեղան եւ որ այժմ հեղոց են՝ ի ձեր յոգոց խնդրին յաստուածոց»: Եւ զայս ամենայն բանս խօսեցաւ Վեհդենշապուհ հանդերձ ընկերօքն իւրովք ընդ սուրբն:

Հրաման տային երանելւոյն Սահակայ եպիսկոպոսին՝ թարգմանել սրբոյն Յովսէփայ եւ սրբոյն Ղեւոնդի եւ այլոց ընկերակցացն. քանզի սուրբ եպիսկոպոսն միայն գիտէր պարսկերէն, եւ այլ ոք ի սրբոցն ոչ գիտէր: Որոյ անդրէն պատասխանի արարեալ սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ՝ ասէ ցԴենշապուհ եւ ցայլսն որ նստէին ընդ նմա. «Մի՛ տայք ինչ, ասէ, ասել ցոյսա բանս, որ ոչ են արժանի սոցա լսողութեան. վասն զի խօսք, որ ինձ ատելի թուին եւ արժանի ծաղու, զի՞ եւս ասեմ ցնոսա, զոր գիտեմ թէ իբրեւ լսեն՝ եւ զձեզ եւ զյղելիսն ի միասին անգոսնեն: Արարէ՛ք զինչ եւ կամիք, եւ մի՛ յերկարեալ խօսիք ընդ մեզ բանս սնոտիս եւ պատգամս ընդունայնս»:

Եւ սրտմտեալ Դենշապիոյ եւ այլոցն՝ ասեն ցսուրբն. «Դու հարկաւորութեամբ ասա՛ ցոյսա. թող գիտասցուք եւ զոսա խօսս եւ զկամս»: Եւ սրբոյ եպիսկոպոսին կարճառօտիւ զբանսն եւ զպատգամս թագաւորին ասացեալ ցսուրբ ընկերակիցսն իւր, եւ սրբոցն լուեալ՝ մեծածայն ծաղու անգոսնեցին զբանիւքն. զոր եւ իմացեալ անօրէն իշխանացն՝ առաւելապէս զայրացան: Սակայն պատասխանի տուեալ սրբոյ կաթողիկոսին Յովսէփայ՝ ասէ, թէ «Եղեւ հարցումնդ այդ ատենաւ ի դրան առաջի հազարապետին Արեաց Միհրնէրսեհի, եւ լուեալ ի մէնջ զբանս մեր եւ զկամս, զոր եւ թագաւորին գիտել ետ: Նոյն են մեր ամենեցուն կամք եւ բանք, եւ ոչ փոփոխեմք զբանս մեր, որպէս երբեմն խօլացեալք իբրեւ զանխորհուրդս՝ եւ այժմ զղջացեալ ապաշաւեմք իբրեւ զվնասակարս: Այս եւեթ խորհուրդ եւ խնդիր օր քան զօր աճէ ի սիրտս մեր, թէ ընդէ՞ր ոչ այսօր քան զերեկն եւ զեռանդն ցուցանի գործ յանձինս մեր լաւութեան եւ արարուած բարւոյ,- ի հաւատս յորում ենք՝ խորհել ի տոյն եւ կեալ սովաւ եւ ի միասին վախճանել: Այլ յաղագս երկրպագութեան արեգականդ որ ասէք, թէ հրաման ետ թագաւորն, զոր թէ յանձն առեալ հաւանիք՝ ասէ, կեայք դուք եւ ազատորեարն որ ի կապանս են,

Եւ եթէ յամառեալ չկամիք առնուլ յանձն՝ եւ դուք մեռանիք եւ գնոսա հրամայեմք սպանանել.- մեզ մի՛ լիցի ուրանալ զճշմարտութիւն եւ ծառայել սուտ անուանելոց աստուածոց, որ ոչ են աստուածք. եւ մերով ուրացութեամբ ումեք ի հաւատացեալ կապելոցն մի՛ լիցի արծակումն եւ ի յաւիտենից անլոյծ կապանսն անկանել. զոր եւ նոքա այժմ առաւել եւս քան զմեզ խնդրեն յԱստուծոյ, զմեր վասն Աստուծոյ զվախճանն, քան թէ զկեալն մեր ուրացութեամբ: Այլ թէ հնար էր ձեզ այժմ գիտել մարգարէութեամբ, թէ ո՛րպէս (վասն) պատգամիդ այդորիկ, զոր բերէք առ մեզ հրամանաւ թագաւորին, թուիք մեզ անմիտք եւ կորուսեալք, եւ դուք եւ որ զձեզն յղեաց՝ ողորմելի զանձինս ձեր եւ զթագաւորին քան զամենայն թշուառացելոց ի մարդկանէ հաշուէիք: Բայց զոր ինչ կամիք՝ արարէք վաղ, եւ կամ երբ կամիք»:

Եւ ասացեալ զայս սրբոյ կաթողիկոսին Յովսէփայ՝ սրտմտեալ զայրացաւ Վեհդենշապուհ եւ որք ընդ նմա հաւատարիմքն էին, եւ հրաման ետ սրբոյն Սահակայ ասել ցնա. «Զի թէպէտ եւ թուին մեզ ծանր թշնամանքդ, որով թշնամանեալ ասացեր զմեզ անմիտս եւ կորուսեալս, սակայն առ համարձակապէսն յանդգնութեամբն, զոր իշխեցեր յաստուածանման թագաւորն ասել բանս անարժանս՝ իբրեւ զոչինչ թուին ի մեզ կողմն թշնամանքդ մեր անձանց եւ թեթելութիւն: Բայց դու գիտեա՛, զի քեզն զկորուստ անձինդ խնդրեցեր եւ առեր, եւ կեալ քեզ այսուիտեալ անհնար է. սակայն պարտ է մեզ եւ զհւրաքանչիւր զայլոց գիտել զկամս եւ զընտրողութիւն, վասն զի օրէնք մեր այսպէս ասեն»:

ԾԶ.

Եւ հրամայեաց սրբոյն Սահակայ ասել ցնոսա, թէ «Մի՛ անսայք անմիտ բանից դորա, եւ զանձինս ձեր յայդպիսի խօլ խրատուէ ի բաց կալայք եւ մարդկաբար զկեանս ընտրեցէք քան զմահ: Եւ դա որ ինքն այժմ իշխեաց խօսել զայդպիսի բանս մահապարտութեան՝ վասն զի մեծամեղ է եւ չէ արժանի կելոյ՝ իւր իսկ վատ գործքն չտան դմա կեալ: Իսկ դուք թէպէտ եւ էք տակաւին ինչ վնասակարք, եւ զկամս թագաւորին եւեթ առնէք եւ արեգականն երկիր պագանէք՝ հրամայեաց զվնասն թողուլ ձեզ եւ զձեզ պատուով եւ ողջանդամ ի տունս ձեր արծակել»:

Հրամայէին եւս Վեհդենշապուհ եւ այլ հաւատարիմքն որ ընդ նմայն էին՝ սրբոյն Սահակայ, ասել ցերանելի այրն Աստուծոյ Ղեւոնդ, թէ «Մեր լուեալ է վասն քո, թէ օրինաց քրիստոնէից իբրեւ զքեզ ոք տեղեակ չէ, եւ ի քո խրատուէ աւելի եւս կորեաւ աշխարհն Հայոց. արդ՝ այդպիսի մեծ եւ իմաստուն մտաց պարտ է ճանաչել զարքայից արքայի զբարերարութիւնն, զի զայնչափ զվնասն թողու ձեզ եւ ձեզ ճշմարիտ աստուած ծանուցանէ: Արդ՝ որպէս եղեր խրատատու, եւ բազումք մեռան ի քո առնելոյ՝ լեր այժմ խրատատու կենաց, եւ թող կեան եւ դոքա եւ այլ բազում անթիւ անձինք. ասա՛ ցդոսա, զի պագցեն արեգականն երկիր եւ կեցցեն. եւ դու այնպիսի պատիւս գտանես ի թագաւորէն, որովք անուանի լինիս ի քում աշխարհին եւ յամենայն ազգս»:

Եւ սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ

երկայնմտութեամբ եւ ծաղրելով թարգմանէր առ վայր մի սրբոցն զամենայն բանս ամբարակապետին եւ զնորուն անօրէն գործակցացն, որպէս զի ծանուցէ անօրինացն պատասխանեօք սրբոցն՝ զհւրաքանչիւր անձին զերանելեացն զկամս եւ զփափագ եւ զանշարժ հաստատութիւն նոցա ի հաւատն:

Եւ սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի սկսեալ խօսել առանձինն ընդ սրբոյն Սահակայ՝ ասէ, թէ «Մեզ դոցա պատասխանի այնքան պարտ է առնել՝ որչափ արար պատասխանի Փրկիչն Պիղատոսի յատենին: Բայց զի ծանուցուք աներկիւղ զցանկութեանս մերոյ զխնդիրն՝ ասա՛ ցոյսա. «Դուք ասացէք աւադիկ՝ զոր ինչ լուեալ է ձեր վասն իմ, թէ օրինացն մերոց տեղեակ եմ, եւ բազմութեան ժողովրդոց եղեալ եմ ուսուցիչ. ցուցանէ ձեզ տիոց իմոց մերծաւորութիւն ի կատարումն: Եւ արդ՝ զընտրողութիւն լաւ գիտութեան իմոյ, որում դուք իսկ վկայէք, զի ուսեալ եմ յԱստուծոյ եւ ոչ ի մարդոյ, այսօր յաղագս երկիւղի մահկանացու եւ ապշեալ մարդոյ մոռացեալ փոխանակիցե՞մ եւ կորնչի՞մ - քաւ լիցի - եւ լուեալ յանդիմանիցիմ բանին, թէ «Որ ուսուցեր զբազումս՝ զանձն քո ոչ ուսուցեր»: Եւ վասն պատուի եւ փառաց զոր խոստանայքդ տալ՝ մեզ մի՛ լիցի առնուլ զպատիւ ի հողեղէն եւ ի մահկանացու մարդոյ, զոր ցեց եւ ուտիճ ապականէ եւ գող ական հատանէ եւ տանի. որ զգեցեալ եմք զփառս եւ զպատիւս յերկնաւոր եւ յանմահ աջոյն Բարձրելոյ, զոր ոչ երկինք եւ ոչ երկիր եւ կամ որ ի նոսա պատուականութիւնք են՝ արժել ոչ կարեն: Մի ինչ պակաս է ի մեր յերանելի փառաւորութենէս,- բաժակ մահուդ, որում իբրեւ զպասքեալ ծարաւիս փութամք ըմպել: Արբուցէ՛ք վաղվաղակի, եւ թող ուրախացեալք զերծանիմք յերերալից ախտարակաց կենցաղոյս. եւ մի՛ եւս այլ յերկարեալ ձգտէք զանմիտ եւ զվնասակար բանս բանդագուշեալ թագաւորին ձերոյ»:

Եւ սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի կատարեալ զհւր պատասխանիսն՝ աղաչեցին զսուրբ եպիսկոպոսն զՍահակ երանելի երէցն Մուշէ եւ երանելի երէցն Արշէն եւ երանելի սարկաւազն Քաջաջ՝ ասել ցանօրէն իշխանն եւ նոցա բանիւ, թէ «Զոր ինչ ասացին սուրբ վարդապետքն մեր եւ հոգեւոր հարքս տէր Յովսէփ եւ տէր Ղեւոնդ՝ դոյն են մեր կամք եւ խնդիրք. կատարեցէ՛ք վաղվաղակի յոր եկեալդ էք, եւ մի՛ յապաղէք. եւ խնդրեմք յԱստուծոյ պարգեւել մեզ եւ արժանի առնել զմեզ յաւիտենական պատուոյն եւ երկնից արքայութեանն»:

Եւ լուեալ զայս Վեհդենշապուհ եւ անօրէն գործակցացն եւ ի սրտմտութիւն բարկութեան գրգռեալք՝ կամեցան եւ այլ պատրողական բանս եւ խօսս ընդունայնս խօսել ընդ սուրբ նահատակսն, կարծեցեալք թերեւս կարասցեն ճեղքել զոք ի գնդէ անքակ միաբանութեանն. որում անհնար էր լինել. սկսան ստիպել եւ այլ զսուրբ եպիսկոպոսն Սահակ, զի թարգմանեցէ նոցա եւ այլ զոր ինչ կամիցին խօսել ընդ սուրբսն: Եւ սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ պատասխանի տուեալ ասէ ցՎեհդենշապուհ եւ ցայլ գործակիցս նոցա, թէ «Ես որ մինչեւ ցայժմս կամակատար ծանուցայ ձեզ եւ զասացեալն ի ձէնջ թարգմանեցի սրբոցս՝ իբրեւ ոչ եթէ ձեզ եւ կամ պակշտտեալ բանից թագաւորին ձերոյ կամեցայ արբանելել. քանզի զի՞նչ արդեօք հարկ ի վերայ կայ մարդոյ, որոյ միտք իւր առ իւր են եւ զգայ

խելաց իւրոց, գայդպիսի գծեր գբանդագուշանաց բանս՝ իւր իսկ լսել, թող թէ եւ յականջս այսպիսի իմաստուն եւ խորհրդական մարդոց լսելի առնել. բայց այսքան միայն՝ զի առաւել եւս ծանիցի ձեր յիմարութեանդ նշաւականք, եւ ի մեզ զօրացեալ հաստատեսցի ճշմարիտ եւ աստուածուսոյց քարոզութեանն մերոյ անշարժութիւնն»:

ԾԷ.

Եւ սրտմտեալ անօրէն երեցունց իշխանացն, ոչ եւս առ ի յերկարսն հանդուրժել կարացեալ սրբոցն, որպէս շնորհ առնելով թագաւորին ընդ այնչափ թշնամանելոյ զնա՝ յարուցեալ ինքնին Վեհդենշապուհ առաջի գործակցաց իւրոց՝ հարկանէր սուսերաւ զուս սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ, եւ հուպ ի գօտին մերձեցուցանէր զվէրսն. եւ սրբոյ եպիսկոպոսին ի սաստիկ հարմանէն դրդուեալ՝ ոչ զլորեալ անկանէր յերկիր, այլ ի քարի մի յեցեալ հաստատէր. եւ որպէս ի բերանոյ ամենայն սրբոցն սկսաւ ասել այսպէս. «Գոհանամք զքէն, Քրիստոս, որ բազում անգամ կենդանարար գառնդ անմահական զենմամբ մատակարարեալ անժախութեամբ բաշխեցար ի ձեռաց մերոց. իսկ արդ եւ զմեզ իսկ մարդասիրապէս արարեալ զենումն՝ ընկալ զամենեսեանս արժանաւորապէս զպատարագեալսս՝ ի հոտ անուշից»։ Եւ ասացեալ սրբոյ եպիսկոպոսին այսպէս, թէպէտ եւ յորդեալ հոսէին վտակք արեանն ի վիրէ սրբոյն՝ սակայն կայր զօրացեալ ուժով շնորհօք հզօրին, որպէս զի բնաւ չիցէ վիրաւորեալ:

Եւ ապա հրամայէին զսուրբ կաթողիկոսն զՅովսէփ զլխատել սրով. եւ մերկացուցեալ դահճացն զսուրբն՝ ասաց երիցս. «Դա՛րձ անձն իմ ի հող եւ ի հանգիստ քո, զի Տէր բարի արար քեզ»։ Եւ այսպէս ընկալաւ սրով զվախճան կատարելութեանն:

Իսկ յաղագս սրբոյն Ղեւոնդի հրաման ետուն դահճացն անօրէն իշխանքն՝ մերկացուցանել զսուրբն եւ քարշել ուժգին ընդ քարածեռ կոպճուտ տեղիս լանջակողմանցն: Եւ այնպէս քարշեցին յերկար ժամս, մինչեւ զամենայն մարմինս սրբոյն, եւ զլանջացն եւ զթիկանցն, քանցեալ քերեցին ի մորթոյն, մինչեւ ոսկերացն մերկանալ ի մորթոյն. վասն զի զերանելի այրն Աստուծոյ զՂեւոնդ առաւելագոյն ասէին ամենայն Պարսիկք խրատատու եւ պատճառ լինել ամենայն իրացն Վարդանայ եւ գործոցն՝ որ ի ժամանակին յայնմ գործեցան յաշխարհիս Հայոց: Եւ մինչդեռ կէսքն ի դահճացն քարշէին զերանելին Ղեւոնդ՝ այլքն կտրեցին սրով զգլուխ սրբոյ երիցան Մուշէի եւ զսրբոյ երիցուն Արշենայ եւ զսրբոյ սարկաւագին Քաջաջայ. որոց ի ժամ վախճանին կատարմանն ասացեալ, «Տէր Յիսուս, ընկալ զոգիս մեր»:

Եւ ապա աշխատեալ դահիճքն որ քարշէին զսուրբն Ղեւոնդ՝ ածին ի նոյն տեղիս սուղ ինչ ոգւով, ուր եւ այլ սուրբքն կատարեցան, եւ անդ հատին զգլուխ սրբոյն սուսերաւ. որ ի ժամ իւրոյ կատարմանն զուարթագին ձայնիւ ասաց. «Գոհանամ զքէն, Քրիստոս, որ բազում գթութեամբ քո օգնեալ պահեցեր զիս ի մանկութենէ իմմէ եւ հասուցեր ի ժամս յայս, արժանի արարեր մասին սրբոց

քոց. ի ձեռս քո, Փրկիչ, յանձն առնեմ զհոգի իմ»: Եւ սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ կայր եւս սակաւ ոգւով. զորոյ յետ վախճանելոյն ամենեցուն կտրեցին զգլուխն սուսերաւ. որոյ մատուցեալ նուաղ ձայնիւ աղօթս եւ ասացեալ զամէնն՝ աւանդեաց զոգին:

Եւ այսպէս ի վեշտասաներորդում ամի թագաւորութեան Յազկերտի, որ օր քսան եւ եօթն էր ամսոյն հրոտից՝ պսակեցան սուրբքն վեցեքեան. սուրբ կաթողիկոսն Յովսէփ ի Վայոց ձորոյ, սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ յՌըշտունեաց, սուրբ երէցն Արշէն ի Բագրեւանդայ, սուրբ այրն Աստուծոյ Ղեւոնդ երէց ի Վանանդայ, սուրբ երէցն Մուշէ յԱղբակոյ, սուրբ սարկաւազն Քաջաջ յՌըշտունեաց, յԱպար աշխարհի, մերձ ի գեօղն մոգուց որ անուանեալ կոչի Ռեւան: Եւ որպէս ստուգիւ եւ ջերմ խնդրով Կամսարականին Արշաւրայ հարցեալ ցերանելի Խուժիկն, եւ լուեալ ի նմանէ պատմեաց մեզ զխօսս իւրաքանչիւր եւ զվախճան սրբոցն՝ գրեցաք հաւաստեալ:

Եւ գնացեալ ի բաց ի տեղւոջէն Վեհդենշապիոյ եւ այլ իշխանացն որ ընդ նմա էին, ընտրեալ արս ինն թուով՝ թողին ի տեղւոջն կազմ զինու. ընդ որս նախ առաջին ըստ Աստուծոյ ազդեցութեանն զերանելի Խուժիկն ընտրէր Վեհդենշապուհ եւ թողոյր աղաչելով, որպէս զկարի սեպհականագոյն եւ պիտոյ իւրում հրամանին: Որոց հրաման տուեալ ասէին ցպահապանսն, թէ «Մինչեւ ցաւուրս տասն եւ կամ եւս աւելի պահեցէ՞ք զգուշութեամբ զդիակունսդ, որպէս զի գիշատեալք ի թռչնոց՝ ընկեսցի այսր անդր ոսկրոտին, ի գլուխ լերանց եւ կամ ի խորածոր տեղիս քարանձակաց, մինչեւ եկեալ անցցէ ի բաց կարաւանն արքունի. գուցէ, ասէ, եկեալ ոք ի քրիստոնէիցն, իրազգած յումեքէ եղեալ՝ գտանիցէ զոսկերս դոցա եւ առեալ սփռիցէ յամենայն քրիստոնեայս, եւ մեք գտանիմք մահապարտք առաջի թագաւորին»:

Եւ մնացեալ անդ պահապանացն ըստ հրամանին Ղենշապիոյ եւ Մովան անդերծապետի եւ Ջնիկանայ մայպետի, եւ կացեալք զայն աւուրս՝ խորհէր ի միտս իւր երանելի Խուժիկն, եթէ զինչպիսի հնարիւք ցուցանիցէ Աստուած ճանապարհ առնն, որով արժանի լիցի գողանալոյ զնշխարս սրբոցն յայլոց պահապանացն: Եւ մինչդեռ երանելի այրն յայնպիսի խոհականութեան վտանգի կայր՝ յանկարծակի ի նմին աւուր յերեկորեայ գիշերոյն լինէր շարժումն մեծ ի տեղւոջն. բոմբիւնք սաստիկք եւ ձայնք ահագինք յանդնդոց հնչէին. կուտեալք բազմութիւնք ամպոց զերկիրն ծածկէին. ձայնք որոտմանց եւ փայլատակունք զլերինս դողացուցանէին: Եւ սիւն լուսոյ ըստ օրինակի ծիածանի իջեալ յերկնից՝ շուրջ պարուրեալ զնահատակաց զմարմինս ծրափակէր: Եւ կործանեալ յերկիր պահապանքն՝ կիսամեռք լինէին, չգիտելով այր զընկեր բնաւ արդեօք թէ ո՞ւր իցէ. որք եւ զլորեալք յերկիր՝ ոչ կարէին կալ հաստատուն. քանզի դողումն մեծի շարժմանն ի վեր ոստուցեալ զնոսա ընկենոյր յերկրէ. եւ այսպէս կքեալ ոտիւք եւ կարկեալ խօսիւք՝ լինէին խորտակեալք ամենեքեան: Իսկ զերանելի Խուժիկն աջ հզօրին պահէր անհոգս. ուրախալից մտօք փառաւորէր զԱստուած, իմացեալ այնուհետեւ, թէ արդ հաստատ կատարին բազմաժամանակեայ յամենայն կամաց իւրոց խնդիրք: Եւ կատարեալ միապէս երկիւղիւ զգիշերն ողջոյն եւ գտիւն բովանդակ եւ զերկրորդ եւս գիշերն մինչեւ ի

Ժամ արեգականն ծագման՝ եւ ապա լռէին ձայնք անդնդոցն հնչմանց, եւ որոտմունք ամպոցն փարատեալ ցածնուին, եւ դադարէր երկիրն ի շարժելոյ, եւ ցայտմունք փայլատակմանցն ամփոփէին յերեւելոյ. եւ լինէր այս լոկ շուրջ զտեղեաւն իբրեւ ասպարիսօք երկուք: Իսկ պահապանքն յահագին ապշութենէ թնրութեանն սակաւիկ մի ոգի առեալ՝ աչս ածէին փախչելոյ ի տեղւոջէն. այլ ի յոյժ բեկմանէ սրտիցն երկիւղէ՝ ոչ կարէին կանգնել ի յերկրէն. լոկ հայէին եւեթ ընդ միմեանց դէմ, եւ խօսել ինչ ոչ կարէին:

Բայց զինն ժամու աւուրն երրորդի յարուցեալ երանելի Խուժիկն, որպէս թէ կամաւ կաղս ի կաղս, հայելով զկանի իւր՝ փախչէր ի տեղւոջէն, զի զնոսա զօրացուսցէ ի կանգնել եւ զկնի իւր հեռացուցանել ի վայրացն: Որոց տեսեալ զերանելի Խուժիկն, զի երթայր խեկբեկս յընթացի՝ ուշաբերեալք առ վտանգի զկնի նորա սրանային ի տեղւոյն, չիշխեցեալք բնաւ դառնալ եւ հայել ի տեղիսն առ երկիւղի. եւ պնդեալք զհետ Վեհդենշապիոյ եւ գործակցացն նորա փութային: Բայց երանելի Խուժիկն ընդ այլ ճանապարհ որոշէր ի նոցանէն: Եւ հասեալ պահապանացն առ իշխանսն յաւուրն վեցերորդի՝ պատմէին զամենայն անցս աղէտիցն, որ անցին ընդ նոսա զտիւն մի եւ զգիշերս երկուս. զորոց զգոյն երեսացն տեսեալ Ղենշապիոյ եւ ընկերացն նորա, եւ զանցս ահագին իրացն մի ըստ միոջէ լուեալ՝ զարհուրէին, եւ ապշեալք ի բազում ժամս հիանային: Խորհուրդ ի մէջ առեալ՝ ոչ ինչ կարէին իմանալ հնարս, բայց զպահապանսն եւեթ լռեցուցանել ջանային, չյայտնել ումեք ամենեւին եւ ոչ բնաւ յիշել առ ումեք զմահ քահանայիցն եւ կամ զայնպիսի նշանաց երեւմունս: Բայց ինքեանք միայն խոճոճելով առանձինն զարմացմամբ որպէս յանզգայութիւն ընկղմէին, ասելով Ղենշապուհ եւ Զնիկայ ցմիմեանս, եթէ «Ոչ են իրք քրիստոնէից թեթեւ իմն եւ դուզնաքեայ. այլ հաստատ մեծ է զօրութիւն օրինաց նոցա եւ հաւատոց. եւ մեք յանզիտութեան վնասեալ կորնչիմք եւ չզգամք»:

Իսկ երանելի Խուժիկն գիտացեալ, թէ ցածոյց Աստուած զամենայն կասկած յամենայն կողմանց, այլ եւ զպատասխանիսն իշխանացն լուաւ, զոր ինչ պահապանացն արարին, եւ թէ ոչ ոք առնէ փոյթ ոսկերացն սրբոց՝ առեալ ընդ իւր տասն եւս այլ ընկեր, զորոց կարի քաջ գիտէր զհաւատս քրիստոնէութեանն՝ առնուին ընդ ինքեանս եւ գրաստս, եւ ըստ իւրաքանչիւր անձին սրբոցն սապատս չորեքկուսիս, եւ զնացին լռելեայն ի գիշերի յիրսն: Եւ մերձեալք ի վայրն՝ վրիպէին ի տեղւոյն, ուր մարմինք սրբոցն կային, քանզի ոյժ աղջամղջին էր գիշերն. եւ աշխատեալք առ վայր մի՝ տրտմէին, անարժանս կարծեցեալ զանձինս գիւտի երկնաւոր զանծուն: Եւ մինչդեռ նոքա խռովեալք յածէին ընդ տեղիսն՝ եւ ահա յանկարծակի ի նմանութիւն լուսաւոր արծուոյ սլացեալ հասանէր յերկնից եւ իջեալ նստէր ի վերայ մարմնոյ սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի. եւ լուսաւորեալ տեղիքն առաւել եւս քան ի տուէ՝ երեւէին յայտնապէս մարմինք իւրաքանչիւրոց սրբոցն: Եւ նոցա ուրախալից սրտիւք զուարճացեալք երկիր պագանէին տեառն Աստուծոյ. եւ ձեռն ի գործ արկեալ՝ ժողովեցին զիւրաքանչիւր ոք յականէ ի մի մի սապատ, որպէս նշմարեալ երեւիւր իբրեւ գրով երանելի Խուժիկն.

յորոց բուրեալ հոտ անոյշ ի մարմնոց սրբոցն՝ լցեալ զուարթացուցանէր զամենեցուն զգայութիւն խելացն:

Եւ բարձեալ վաղվաղակի գրաստուոց՝ փոխէին յայլ տեղի յանապատին, հեռի ի տեղւոյն իբրեւ երիւք պարսիկ հրասախօք. եւ դադարեալ աւուրս եօթն, վասն քաջ ցածնլոյ իրաց երկիւղին՝ ապա մաքրեցին զոսկերս սրբոցն յանուշահոտ մարմնոցն. զոր եւ պատեալ արժանաւորապէս կտաւօք՝ թաղէին պատուով անդէն յանապատին զգուշութեամբ. եւ զոսկերսն առեալ բերէին ի շահաստանն եւ աւուրս բազումս ունէին առ ինքեանս ի ծածուկ: Ապա լռելեայն սկսանէին տալ եւ ոմանց յառաքինի քրիստոնէից որք ի կարաւանին էին. որք ընդունէին՝ հաշուելով զիւտ փրկութեան ոգւոց եւ մարմնոց: Եւ ստիպով յիւրաքանչիւր աշխարհի տային հասուցանել վաղվաղակի, յօգուտ երկնաւոր կենդանութեան ընտանեաց միանգամայն եւ գաւառին: Բայց զառաջին պտուղ աստուածաշնորհ մեծի գանձուն՝ բերեալ նախ երանելոյ Խուժկին մատուցանէր կապելոց նախարարացն Հայոց. որք իբրեւ արժանի եղեալք ընդունէին զայնպիսի փրկութեան իւրեանց զգիտն՝ անդէն եւ անդ ճանաչէին, թէ այցելութեամբ այց առնէ նոցա Աստուած, եւ երբ եւ է արձակին ի կապանացն, բարեխօսութեամբ ոսկերաց սրբոցն, ըստ բանի սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի, զոր ի խրատելն իւրում ի գիշերին աւետաւորեաց զդիպելոց նոցա ի շնորհէն Աստուծոյ, տեսանել զաշխարհի իւրեանց. որք կատարելոցն էին ասացեալք սրբոյն ի ժամու իւրում:

Սկսեալ այնուհետեւ մի ըստ միոջէ պատմել կապելոց նախարարացն Հայոց երանելի այրն Աստուծոյ Խուժկին, զոր անուանել յայսմ հետէ Խուժկի՝ ծանրանամ, եւ զանուն սքանչելւոյն ոչ որ հոգացեալ պատմեաց մեզ, այլ ամենագէտն գրեալ պահէ յօր մեծ այցելութեանն եւ պարգեւէ առատապէս զվարձս վաստակոց նորա ընդ հաճոյս անուան իւրոյ: Ասէր եւ ոչ լռէր զխնամս մեծամեծս եւ զօգնութիւն հզօրին զոր արարեալ էր նմա. եւ թէ ո՞րպէս ի Վարդգէս յայտնեալ Քրիստոսի զխորհուրդ թագաւորին ծանոյց նմա, եւ նոյն ուղեկցեալ առաջնորդեաց նմա յուսով: «Մեծարոյ, ասէր, եւ հաւատարիմ առաջի Ղենշապիոյ համբարակապետի երեւեցոյց զիս, մինչ զի աղաչելով զիս եւ բռնի տանելով անօրինին ի ձեռն հզօրին Աստուծոյ ի տեղի տենչալի նահատակութեան սրբոցն, որում կամաց հնարաւոր է ամենայն. որ եղէ արժանի տեսանել զամենայն, զոր ոչ կարժէի տեսանել, եւ լսել մի ըստ միոջէ, որում ոչ արժանի լսելոյ համարէի զանձն իմ. զհարցումն բռնաւորացն եւ զպատասխանիսն միոյ միոյ սրբոցն, զաղօթս եւ զկատարումն զիւրաքանչիւր անձին տեսի կարգաւ եւ լուայ. ահա արդ եւ մեծի մասին, ձերոյ անձանձրոյթ խնդրելով՝ զիս անարժանս արժանի արար շնորհ սուրբ Երրորդութեանն, մինչեւ երկնաւոր գանձու նշխարացն սրբոցն զտայ լինել ձեզ բերող: Փախոյց ամօթով զպահապանսն տագնապեալս, զարհուրեցոյց զանհաւատ զվերակացուացն զսիրտս, ցրուեաց զանմիտ թագաւորին զխորհուրդս եւ բարձրացոյց զանուն եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ»: Զայսպիսի բանս պարծանաց եւ խնդութեան պատմէր անձանձրոյթ երանելի վաճառականն՝ ամենայն հաւատացելոցն ի Քրիստոս. որ էր երբեմն

վաճառական երկրաւոր գանձուն՝ եւ եղեւ յանկարծ վաճառական բարի գործովք պատուական մեծի երկնաւոր գանձուն մարտիրոսական նշխարաց:

Նոյն խօսք եւ մխիթարութիւն էր յաւետ կապելոց նախարարացն Հայոց յեսս եւ ի մուտս իւրեանց, ի նստել ի տան եւ յառնել, ի տօնս եւ յամսագլուխս. զոր եւ պատմեալ անյագ ցնծութեամբ՝ զուարճացուցանէին նորոգելով զամենայն մեղկեալ միտս լսողացն եւ հաստատէին ի հաւատս արդարութեան: Եւ մանաւանդ տէրն Արշարունեաց Կամսարականն Արշաւիր, որ յամենայն ժամու ի տուէ եւ ի գիշերի՝ վարդապետութիւն սրբոցն, եւ մանաւանդ խօսք եւ հոգեւոր խրատ սրբոյն Ղեւոնդի, եւ պատասխանիք իւրաքանչիւր ուրուք ըստ հարցմանն սպանողացն, եւ աղօթք միոյ միոյ ի ժամ կատարմանն եղեալք՝ այն էր նորա հոգւոյն կերակուր եւ որոճումն քաղցր, զոր ասէր եւ ընդ գութողայս սաղմոսին միաբանեալ՝ պատմէր անձանձրոյթ հանապազ: Ջոր եւ մեր յովսէօսն լուեալ ի հրաշալի Կամսարականէն՝ գրեցաք յօժարապէս հոգալով. զոր թէպէտ ըստ տկարամտութեան մերոյ ոչ եղեաք բաւական յիշել զբովանդակն ի կարգի, այլ եւ ոչ բնաւ գտեալ անյուշք՝ յապաղեալ մոռացաք ինչ ծուլանալով:

ԾԸ.

Եւ մտեալ թագաւորին Յազկերտի ըստ կարգելոյ ժամանակին յոստանն ի Վրկան եւ միահամուռ ամենայն աւագանւոյն եւ զօրացն որ ընդ նմա էին՝ համարձակութիւն այնուհետեւ տային բնակիչք շահաստանին որք ի Նիւշապուհն էին, ըստ հրամանին Ղենշապիոյ, նախարարացն Հայոց որք ի դղեկին ի կապանսն էին՝ արձակել զմանկունս իւրեանց եւ կամ զայլ ոք որ ընդ նոսա լինէին՝ ի պէտս արբանեկութեան ուր եւ կամիցին: Ջոր իբրեւ լուան երանելի երիցունքն Խորէն եւ Աբրահամ՝ վաղվաղակի փութով ի Վրկան հասանէին, եւ անկեալք հրապարակաւ առաջի ամբարապետին Ղենշապիոյ՝ բողոք բարձեալ ասէին, եթէ «Ղու յորժամ զհոգեւոր տեսարսն մեր եւ զվարդապետս ի Նիւշապիոյ առեր գնացեր, ընդ որս եւ մեք կազմեցաք ուղեկից լինել, եւ դու բռնաբար հրամայեցեր խիստ պահպանութեամբ արգելուլ զմեզ անդէն մինչեւ ցայժմ. արդ եթէ տարեալ ուրեք յերկիր օտար եւ յանդարձ անցուցէք զնոսա՝ առնելով բարերարութիւն պատմեցէ՛ք զմեզ, երթալ եւ մեզ լինել անդարձ ընդ նոսա. այլ կեալ անդէն եւ վախճանիլ պատրաստ եմք, տեսանելով եւեթ զնոսա, ցանկամք արժանի լինել. եւ եթէ սպանէք զնոսա՝ կամեցարո՛ւք եւ ի վերայ մեր տալ զնոյն հրաման, զոր պատուական եւ մեծարգոյ համարէաք զմահն այնպիսի քան զամենայն զփառս եւ զմեծութիւնս աշխարհիս»:

Եւ Վեհղենշապուհ լուեալ զայնպիսի բանս ի նոցանէն, եւ ընդ համարձակութիւն աներկիւղածութեան արանցն զարմացեալ ինքն եւ ամենայն բազմութիւն հրապարակին՝ պատասխանի տուեալ ասաց ցերանելիսն, թէ «Ջճանապարհ վարդապետացն ձերոց ոչ ոք ցուցանէ. բայց վասն ձեր հարցանենք ցարքայից արքայ. նա իշխէ զոր ինչ հրաման տայ ի վերայ ձեր»:

մտեալ ի ներքս Ղենշապուհ՝ պատմէր թագաւորին Յազկերտի զամենայն բանս եւ զխնդիրս երանելի երիցանցն: Եւ թագաւորին հրաման տուեալ ասէ. «Թէ ի նոցա վերայ վնաս ինչ ոք յայտ չառնէ, եւ դատախագ ոք չէ գհետ՝ երկիր պագցեն արեգական եւ պատուել զկրակն յանձն առցեն, եւ ընկալեալ զպարգէս մեծամեծս ի մէնջ՝ արձակեսցին յաշխարհն իւրեանց. ապա թէ չհաւանեսցին յանձն առնուլ զմեր հրաման՝ պատուհաս կրեսցեն խեղութեամբ, եւ երթեալ յԱսորեստան մշակութիւն արասցեն ընդ արքունի մշակսն, եւ ի հարկի կայցեն մինչեւ ցվախձան իւրեանց»: Եւ եկեալ Ղենշապուհ ասաց ցերանելի երէցն Խորէն եւ ցերանելի երէցն Աբրահամ զհրաման թագաւորին: Եւ լուեալ զայս պատուական քահանայիցն՝ ետուն պատասխանի որպէս ընդ մի բերան եւ ասեն. «Մեք ոչ միայն խեղանաց եւեթ պատրաստ ենք վասն անուանն Քրիստոսի, այլ եւ քերանաց եւ մահու: Այլ վասն արեգական երկրպագութեանդ որ ասէք՝ մեք ընդ ձեր մոլորութեանդ ապշութիւն տրտմեալք խռովիմք, եւ խնդրեմք յԱստուծոյ զգալ ձեզ ի թմրութենէ անգիտութեանդ այդորիկ, թող թէ մեզ նմանել ձեզ. եւ մի՛ լիցի՝ թողեալ զարարիչն՝ արարածոց երկիր պագանել»:

Եւ լուեալ զայսպիսի պատասխանիս աներկիւղ՝ իշխանացն ի բերանոյ երանելի երիցանցն՝ կատարեցին զհրամայեալսն ի թագաւորէն: Եւ կտրեալ զերկոցունց զականջսն՝ ետուն տանել յԱսորեստան, ի գաւառն որ անուանեալ կոչի Շափուլ, կալ անդ նոցա ի հարկի եւ առնել մշակութիւն արքունի: Եւ լուեալ զայս հաւատացելոցն աշխարհին որք յԱսորեստանին էին, զերթս երանելեացն անդր՝ ընդ առաջ ելին նոցա խնդութեամբ եւ պատուեցին զնոսա որպէս զնշխարս նահատակելոցն սրբոց. որք եւ արժանի իսկ էին այնպիսի մեծարանաց. նա եւ զկարասի իւրաքանչիւր ուրուք զինչ եւ ունէր՝ բերեալ դնէին առ ոտս երանելեացն, առնուլ եւ մատակարարել ի պէտս հոգեւոր մասին ի փրկութիւն անձանց իւրեանց եւ ընտանեաց: Եւ երանելի երիցանցն ընկալեալ յընծայից հաւատացելոցն ըստ արժանի մասն ինչ՝ նոցին իսկ տային տանել յԱպար աշխարհ կապելոց նախարարացն Հայոց. որք խնդութեամբ եւ բազում յօժարութեամբ իւրաքանչիւր ոք աղաչէր զերանելիսն՝ առնել արժանի այնպիսի հոգեւոր ճանապարհի: Եր զի երանելի երէցն Աբրահամ, առեալ զտուրս հարաւային կողմանցն Ասորեստանեացն, տարեալ մատակարարէր կապելոց նահատակացն Հայոց ըստ իւրաքանչիւր պիտոյից. եւ արարեալ զայս այսպէս բազում անգամ կարգաւ՝ քրիստոնէից աշխարհին, եւ ապա իսկ ինքն երանելի երէցն Աբրահամ բազում ամս, մինչեւ յարձակումն կապելոց նախարարացն Հայոց աշխարհին, անվեհեր լինէր նոցա թոշակատար ի հաւատացելոց աշխարհին տուողաց: Եւ կեցեալ ամս երանելւոյ երիցուն Խորենայ անդէն յԱսորեստանի վախձանիւր:

Իսկ երանելի երէցն Աբրահամ, երաշխաւորութեամբ հաւատացելոց աշխարհին, որք զտունս իւրեանց եւ զարարս փոխանակ ընդ հարկի նորա գրեցին յարքունիս ցվախձան նորա, եւ կատարեցին զկարգեալսն անվեհեր յաղագս նորա, արձակեալ զերանելի այրն՝ եկն ի Հայս: Որոյ տեսն իսկ իւր առանց ամենայն երկբայութեան զկերպարանս հրեշտակի ցուցեալ ծանուցանէր

ամենայն տեսողաց զայրն: Եւ ձեռնադրեալ յաստիճան եպիսկոպոսութեան աշխարհին Բզնունեաց՝ բազում ուղղութեանց աշխարհին մարդկան լինէր ուսուցիչ, եւ վախճանէր ի նմին կարգի ի բարութեան: Որում արժանի եղիցուք եւ մեք ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն:

ԴՐՈՒԱԳ

Գ.

ԾԹ.

Արդ՝ դարձեալք անդէն յառաջին դրուագն՝ գրեսցուք ի կարգի: Իսկ յամին եօթնետասներորդի Յազկերտի արքայի իշխանն Վրաց Աշուշայ աղաչէր զաւագս դրանն արքունի, բազում եւ անհամար կարասի ծախեալ իւրաքանչիւր ումեք, եւ մանաւանդ առաւել անօրէն հազարապետին Միհրներսեհի. զոր մեծաւ ջանիւ եւ սաստիկ աշխատութեամբ հաւանեցուցեալ՝ տայր ասել ցթագաւորն Յազկերտ, զի շնորհեսցէ նմա զորդիս երանելոյ նահատակին Հնայեկայ, ի տոհմէն Մամիկոնէից, զորս առեալ էր նենգաւոր իշխանին Սիւնեաց Վասակայ ի դայեկաց՝ որպէս զորդիս մահապարտաց, եւ տարեալ էր ի դուռն, զի մեռցին. որք էին յոյժ տղայք: Եւ մարդասիրին Աստուծոյ, բարեխօսութեամբ սրբոյ արեան հարց նոցա, հաւանեցուցեալ զմիտս թագաւորին՝ պարգեւեաց Աշուշայի, որպէս կարի առն սիրելոյ եւ վաստակաւորի՝ զանհաւատալի ամենեցուն զմեծ նորա խնդիրն:

Եւ Աշուշայի տեսեալ զայն եւ ընկալեալ ի թագաւորէն զմեծն պարգեւ՝ յարուցեալ ի խորանին առաջի ամենեցուն անկեալ յերկիր հոլովէր այսր եւ անդր, եւ ապա հարկանէր զգլուխ ի գետինն. այսպէս կատարէր զերկրպագութիւնն: Եւ տեսեալ զայս թագաւորին եւ ամենեցուն որ ի խորանին էին, եւ զարմացեալք մեծապէս, թէ զինչ արար այրն, հարցանէր ցնա թագաւորն, թէ «Վրաց բղէշխ, զի՞նչ է այդ նոր իմն գործ, զոր ցուցեր դու մեզ այսօր»: Եւ պատասխանի տուեալ Աշուշայի՝ ասաց, թէ «Բարերար արքայ, դուք ինձ նոր պարգեւ շնորհեսցէք, զոր այլ իմ ընկերաց ծառայի ի ձէնջ չէր գտեալ. եւ ինձ արժանի է նոր երկրպագութեամբ երկիր պագանել ձեզ, զոր ձեր յայլ ծառայէ զայնպիսի երկրպագութիւն երբէք չէր տեսեալ»: Եւ լուեալ զայսպիսի բանս թագաւորին յԱշուշայէ եւ ամենայն բազմութեան աւագանւոյն՝ յոյժ գովեցին զայրն եւ մեծապէս զարմացան:

Կ.

Եւ կեցեալ Յազկերտի թագաւորին Պարսից զչափ ժամանակի կենաց իւրոց՝ վախճանէր ի Փառասուն: Եւ թագաւորեցին նորա երկու որդիքն, հակառակելով ընդ միմեանս. եւ դիմեալք ի վերայ միմեանց պատերազմաւ՝ յաղթահարեալ սպան կրսերն զաւագն եւ ինքն թագաւորեաց, որում անունն էր Պերոզ: Եւ ի նմին ամի թագաւորութեանն իւրոյ առաքեաց զՅըզատվշնասպ զհիր դայեկորդին, զոր կարի յոյժ սիրէր առաւելապէս, եւ հրաման ետ արձակել զնախարարսն Հայոց ի կապանաց եւ կարգել նոցա ռոճիկ ի Հրեւ. «Կայցեն, ասէ, անդէն այրուծիով եւ կատարեսցեն զգործ՝ որ ինչ եւ դիցէ նոցա

Աշտատ հայրն Յըզատվչնասպայ»: Եւ եկեալ Յըզատվչնասպն՝ ետ նոցա աւետիս ասելով, եթէ «Արքայից արքայ զմահապարտութիւնն եթող ձեզ, եւ ի կապանացոյ հրամայեաց արծակել, եւ կարգեաց ձեզ ռոճիկ ի Հրեւ, եւ կանանց ձերոց յաշխարհի իւրեանց. եւ ձեզ հրաման ետ կալ ի գործ արքունի, եւ լսել ամենայն բանի եւ կատարել՝ զոր հայր իմ Աշտատ հրամայէ ձեզ»: Եւ լուեալ նախարարացն Հայոց զայս ամենայն բանս Յըզատվչնասպայ՝ ետուն փառս Աստուծոյ, հոգողին իւրեանց եւ բարերարի. յորմէ եւ կատարելապէս եւ այլ բարւոյ, բարեխօսութեամբ նշխարաց սրբոցն, սպասէին երկայնմտութեամբ:

Եւ ի տեսանել զնախարարսն Հայոց Յըզատվչնասպայ եւ առ սակաւ սակաւ ընդելնուլ ընդ նոսա՝ շնորհեցաւ որպէս յաստուածայինն ակնարկութենէն, խնամարկեալ սիրեաց զԿամսարականն Արշաւիր ըստ սիրոյն Յովնաթանայ զԴաւիթ. յաղագս եւ այլոց նախարարացն Հայոց հոգայր բարեխօսութեամբ հանապազ: Տարեալ այնուհետեւ զնախարարսն Հայոց ի Հրեւ, եւ կարգեալ իւրաքանչիւր ումեք ռոճիկս՝ զունարէին զնոսա ի ձեռն Աշտատայ, ունել զնոսա ի գործ պատերազմի: Ջորս մեծարեալ յարգեաց Աստուած առաջի զօրագլխի գնդին՝ յաջողելով նոցա քաջութիւն երեւելապէս, այլ եւ առաջի ամենայն քաղաքացեացն Հրեւայ եւ գաւառին՝ շնորհելով աջոյ Բարձրելոյն բազում եւ ազգի ազգի բժշկութիւնս ախտաժետաց ի նշխարաց սրբոցն, զոր ունէին քահանայքն որ առ նոսա էին՝ գաղտ առ ինքեանս. վասն որոյ հռչակեալ անուանեցան ի զօրագլխէն եւ յամենայն գաւառին՝ քաջք եւ զարմանալիք: Եւ իշխանն Հրեւայ Հրեւ-շնոմշապուհ սիրէր զկապեալսն Հայոց յոյժ, եւ զքաջութիւն նոցա եւ զլաւ բարս եւ զմարթչութիւնն բազում անգամ գրով ծանուցանէր մեծամեծացն ի դուռն եւ իւրոց սիրելեացն որք ի հրապարակին էին:

ԿԱ.

Եւ վասն զի բազումք իշխէին խուզել զերանելի կապելոցն զտկարանալ ինչ մարմնով, զնոյն եւ հարցանել յանդգնէին. որոց մոռացեալ յիւրեանց ականն զգերանն, ըստ բանի Փրկչին՝ անձնահաճ սնապարծութեամբ մատուցեալ յայլոց ական զշիւղ կրկտեն: Եւ իմ լուեալ զայս՝ դողացեալ զարհուրիմ. քանզի հայեցեալ ի կամաւոր նոցա յաղագս յաւիտենից յուսոյն զանազան տանջանացն մասունս, եւ տեսեալ զմեծ նոցա զտեւողութիւն համբերութեանն,- արհամարհելով զմեծութիւն, առ ոչինչ համարելով զիշխանութիւն, հեռանալով յընչից, տալով աներկիւղ զանձինս ի մահ, եւ բազմաժամանակեայ համբերել կապանաց, տարեալ բանդից եւ թշնամանաց, յանձն առնուլ զանարգութիւն քան զփառս, տանջիլ ի քաղցոյ, հաշիլ ի ծարաւոյ, ատել զընչից յղփութիւնս, ախորժել զաղքատութեան վիճակն, անարգել զփափկութիւն, սիրեցեալ զխստամբերութիւն,- եւ զայլ բազում մասունս կարեաց զանհամարս եւ սաստիկս, զոր յիւրեանց մարմինս մարդիկն այն կրեցին ախորժելով՝ չիշխեմ բնաւ եւ ոչ յիշել զտկարացեալ մասն ինչ յայնպիսեաց անձինս. որպէս զերանելի մարգարէիցն եւ զտուրբ առաքելոցն բազում ինչ տեսանելով ուղղութիւնս՝ չենք արժանի եւ ոչ նկատել

զմի ինչ մասն մարդկային ի նոսա, որք լցեալքս եմք բիւր չարեօք, զոր անգամ եւ ոչ յիշեմք երբէք զմերն եւ կամ զմտաւ ածեալ զղջանամք: Մին միայն է արդար եւ սուրբ, որ ասացն, թէ «Ես միայն յաղթեցի աշխարհի»:

Իսկ ոմանք ի կապելոց նախարարացն յայնցանէ, որում ականատես իսկ եղաք, արդարեւ յերկրի երկնաւորք էին եւ ի մարմնի հրեշտակք երեւէին: Որոց կարգեալ անձամբ անձանց դպրոց, եւ ուսեալ զկտակարանս եկեղեցւոյ՝ հոգեւոր կրօնիւք զանապատական առաքինեաց զվարս տպաւորեալ յանձինս իւրեանց՝ անվեհեր կատարէին կարգեալ կանոնս գուրդայից եւ կարդացմունս ընթերցուածոց. զցայգ եւ զցերեկ յոլովէին ի նոյն անդադար, ի գումարտակի որպէս ի տան. երբեմն յայտնի եւ երբեմն ըստ ժամանակին ի ծածուկ զնոյն աճեցուցանել ոչ յապաղէին. վառեալք զինու՝ ընդ միտս իւրեանց պաշտէին. յարձակեալք ի վերայ թշնամեաց՝ յաղօթս կային ի սիրտս իւրեանց. եւ յամենայն կռուոյ, օգնականութեամբ հզօրին, ողջանդամք յաղթողք եւ անուանիք դառնային: Եւ որք յաղագս ծերութեան եւ կամ ծանրամտութեան, ըստ մարմնոյ բնութեան, ուսանել ոչ զօրէին՝ համայն յերկար աղօթիւք եւ անվաստակ յոտն կալով առաւել եւս կամաւոր յօժարութեամբ անքուն եւ անհանգիստք լինէին. եւ էր տեսանել զամենեսեան որդիս լուսոյ եւ մանկունս արքայութեան:

Նոյնպէս եւ կանայք, որոց նահատակեալ մարտիրոսացան արքն, եւ այլոց կանանց, որոց էին ի կապանս արքն ի Հրեւ՝ բազում պարկեշտասէր առաքինութեամբ մի զմիով ելեւելս առնէին, զօր ամենայն մեռանելով ամենայն ախտից. ըստ բանի մարգարէին կենդանի մարտիրոսք էին. առ որս յաղթի բան՝ ասել որոշողութեամբ զսաստիկ վարուցն նոցա ճգնութիւնս, որք անցուցին զբազում արամբք, եւ զբնական տկարութիւն մարմնոյ կանանց զօրացուցեալ առաւել քան զարանց՝ քաջայաղթողք եղեն: Կանայք փափուկք, դստերք նախարարացն եւ կանայք աւագաց, փոխանակ նաշիոյ կորեակ ուտէին, եւ փոխանակ պարզ զինւոյ ջուր չափով ըմպէին. փոխանակ կերպասեայ ոսկէիւռ զգեստուցն խոշոր բրդեայս զգենուին, եւ փոխանակ բազմադիմի անկողնոցն փրիսայիւք ի վերայ երկրի գետնատարածք լինէին. եւ որք յառաջագոյն յամրանային ի քուն՝ նմանեալք վերնոցն անքունք եղեն: Չօծան իւղով, չյարմարեցին սանտրով զհեր զլխոյ իւրեանց. եւ որում անհնար է յաղթել կանանց, շատխօսութեան եւ ստէպ ընդ քօղով այսր անդր հայեցողութեան զաչս յածելոյ՝ ... ի ստէպ, եւ ցածուցին զլեզուս իւրեանց յաւելորդ խօսից:

Յորոց խնդրուածս եւ ի վաստակս ի միասին արանց եւ կանանց ամենողորմն Աստուած հայեցեալ՝ յիշեաց զնահատակութիւն սրբոյն Վարդանայ եւ զամենայն միաբանելոցն ընդ նմա, եւ զբարեխօսութիւն վկայելոց քահանայիցն Աստուծոյ, շնորհեալ պարգեւեաց դառնալ կապելոցն յաշխարհս Հայոց: Որք եկեալ ի տունս իւրաքանչիւր յամի վեցերորդի թագաւորութեանն Պերոզի, եւ կեցեալք իւրաքանչիւր ոք ըստ սահմանելոյ ի Տեառնէ՝ վախճանեալք թաղեցան ի դիրս հարց իւրեանց խաղաղութեամբ ըստ Աստուծոյ հաճոյիցն, օրհնեալք ամենեքեան ի բերանոյ սուրբ կաթողիկոսին Գիւտայ:

ԿԲ.

Քանզի յետ կատարման սրբոյ կաթողիկոսին Յովսէփայ յաջորդեաց զկաթողիկոսութիւնն յաշխարհիս Հայոց տէր Մելիտէ, որ էր յազգէն Մանազկերտեցեացն. եւ զհետ նորա տէր Մովսէս, որ էր եւ նա ի նոյն ազգէ: Եւ ապա ըստ Աստուծոյ տեսչութեանն յաջորդեաց զկաթողիկոսութիւնն աշխարհիս Հայոց տէր Գիւտ, որ էր ի գաւառէն Տայոց, ի գեղջէն Արահեզայ, այր լի գիտութեամբ հայովս եւ առաւելեալ յունիւն, յորդասաց բանիւ եւ առատաբուղխ վարդապետութեամբ. զոր ոչ երբէք արգելոյր անգիտութեանն տկարութիւն, այլ զծածուկս ասացեալ Հոգւոյն՝ նոյն սուրբ Հոգւոյն շնորհ յայտ արարեալ նովաւ՝ լուսաւորապէս ուսուցանէր բովանդակ ժողովրդոց. որոյ բանք իւր նման յորդառատ անձրեւի զամենայն լսողի ծաղկեցուցեալ պտղաբերէր զոգիս:

Եւ զմնացեալ դեռեւս ի տղայութեան հասակի զորդիս նահատակելոցն ընդ սրբոյն Վարդանայ, որք ի նոյն տոհմէ Մամիկոնէիցն էին եւ կամ որք ի տոհմէ Կամսարականացն եւ կամ յայլ ազգաց, կանայք նահատակելոցն արանց եւ կապելոց ի դրանն, թէպէտ եւ ի նեղութեան էին, սակայն ուսուցեալ եւ բազում հոգողութեամբ ուսուցանել տուեալ եւ խրատեալ՝ ոչ իբրեւ զանփոյթս եւ զանպիտան կանայս, այլ իբրեւ զքաջայրս՝ զառաջիկայ զօգտաբեր շքեղաբար հրահանգս մանկանցն հոգացեալ լնուին: Եւ մանաւանդ կին նահատակին Հնայեկայ Մամիկոնէի եղբօր սրբոյն Վարդանայ, որ եղեւ կին անուանի եւ առաւելեալ ամենայն լաւ եւ մտաւոր մասամբք յամենայն կանայս ի Հայաստան աշխարհիս. որ սնոյց եւ խրատեաց զորդիսն իւր յաշխարհին Վրաց, ի տան Աշուշայի Վրաց բղեշխի, զորս բղեշխն Վրաց Աշուշայ խնդրեաց պարգեւս ի յարքայէն Պարսից Յազկերտէ, ըստ առաջագրելոցն կարգի, եւ ածեալ ետ ցմայրն իւրեանց, որում անուն էր Ձուիկ. վասն զի զքոյրն Ձուկայ ունէր ի կնութեան բղեշխն Վրաց Աշուշայ, որում անուն էր Անուշվառամ: Եւ սնուցեալ անդ մանկունքն եւ ուսեալ՝ յառաջադէմք էին յամենայնի եւ հռչակաւորք. որք մինչ դեռեւս ի տիս մանկութեան էին՝ ամենայն տեսանող մտաց երեւէին աջողակք եւ զարմանալիք. որում անուն էր առաջնոյն Վահան, եւ երկրորդին Վասակ, եւ երրորդին Արտաշէս: Բայց էր նոցա միւս եւս եղբայր կրտեր, անուն Վարդ, որ էր մնացեալ տղայ ի դայեակս իւր ի Տայս:

ԿԳ.

Ջսոսա տեսանելով, որք ի ժամանակին իւրաքանչիւր ի տունս որպէս զաղտագողի հարանօք իբրեւ զանպիտանս գտանէին, ի Պարսկաց գտանուտէրութիւնն գնեալ ուրացութեամբ ըստ անարժանութեանն, եւ ոչ տիրացեալք աստուածպաշտութեամբ իբրեւ զարժանաւորս, արք անմիտք եւ վնասակարք, անպիտանք եւ ոչ պիտանիք, վատքեւ ոչ քաջք. յորոց ոմանք ի լեռնախոյզ աւազակաց ի մէջ անցեալ ուրացութեամբ վերտէին, եւ ոմանք կատակութեամբ աստուածս դնէին, եւ զաստուածս եւ զանմիտ վաճառականսն ի միասին թշնամանէին. անմարդք ի ստոյգ մարդկանէ, եւ

անարժանք եւ անժանօթք յազգէ տոհմկաց: Եւ էր այնուիւտեւ տեսանել յաշխարհիս Հայոց զլաւութիւն հեռացեալ, զիմաստութիւն կորուսեալ, զքաջութիւն հեռացեալ եւ մեռեալ, զքրիստոնէութիւն թաքուցեալ. եւ որ երբեմն քաջանուն զօրքն Հայոց ի մէջ այլ զօրացն ամենայնի երեւէին, եւ զօրագլուխք անուանիք եւ յաղթողք՝ ապա ծաղր էին ամենեցուն եւ կատականք. մինչեւ ինքն իսկ թագաւորն Պերոզ յայտնապէս նախատելով երբեմն առաջի ամենայն ատենին ասէր, թէ «Այր անպիտան եւ գունդ յետին, որ գամ մի յիմ իշխանութիւնն է՝ Ասորոց է. բայց քան զԱսորի՝ Հայն է այր յետին եւ անպիտան»: Եւ էր լուրն այն արժանի լալոյ եւ ողբալոյ:

Եւ այնպիսի անպիտան իշխանք ժամանակին իբրեւ տեսանէին օր ըստ օրէ զաճումն յառաջադիմութեան յորդիս ազգի նահատակելոց Մամիկոնէից, զոր ոչ ի տուչութենէ մարդոյ վստահեալ ունէին յանձինս, այլ օգնութեամբ վերին խնամակալութեան, ի բարեխօսութենէ սուրբ արեան նախնեացն իւրեանց, զոր ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյս Հայոց հեղին յօժարութեամբ, կային աներկիւղապէս ի մէջ անուանեալ իշխանացն Հայոց, որպէս ի մէջ թշնամեաց: Թէպէտ եւ արհամարհեալք էին առ նախանձու, սակայն լաւագոյնք էին եւ երեւէին յամենայնի, եւ ականաւորք ի խորհրդի, մտաւորք եւ իմաստնագիւտք. ի նետաձգութեանն գեղեցկաձիգք եւ դիպեցուցողք, յորս՝ թէթեւաշարժք եւ նախասպանք, յերկոցունց ձեռաց աջողակք, եւ յամենայն կողմանս ուղղակիք եւ շնորհալիցք. զորոց ձանձրացուցանէին բազմածառայքն զանծառայիցն զդուրսն, խնդրելով հանապազ զմիս այլ եւ այլ որսոց, եւ կամ այլ պատուական եւ մեծագին գիւտից խնդրովք ըստ իւրաքանչիւր աշխարհաց: Նոքօք շքեղանային ընթրիք ամենայն տանուտերանց Հայոց. նոքօք զարդարէին յամենայն տունս օտարք եւ ընտանիք: Նմանեցուցեալ ինքեանց ի յառաջանալ փութային եւ զորդիս երանելոյ Կամսարականին Արշաւրայ տեառնն Արշարունեաց, որք եւ ազգախառն իւրեանց էին ծնունդք դստեր մարտիրոսին Վարդանայ, խրատել եւ հրահանգել ըստ իւրեանց իմաստութեան եւ արուեստի ջանային:

Եւ զայսպիսի ինչ բարոյ մասունս առնել առատ եւ հոգալ՝ առաւել եւս կամաւոր յօժարութեամբ յորդորագոյն էր աւագ որդին սրբոյն Հմայեկայ, որում անուն էր Վահան: Քանզի էր այր մտացի, առողջախորհուրդ եւ բարեսէր. յոր գործ եւ ձեռն արկանէր գործել՝ Տէր յաջողէր ի ձեռն նորա, եւ զօրանայր. նա եւ գործակալք Պարսիկք որ գային ի դրանէ, թէպէտ ոչ կամաւ, այլ ըստ Աստուծոյ սաղրելոյ սիրէին զնա եւ պատուէին: Որք եւ առաջի թագաւորին Պարսից գովէին զլաւութիւն առնն եւ անմոռաց յիշէին. մինչեւ ինքն իսկ թագաւորն Պերոզ զլխովին ծանեաւ զնա եւ առ լաւս ունէր, եւ յանդիման ամենեցուն գովէր եւ արժանի պատուոյ հաշուէր: Բայց արժանի ըստ նորա իմաստիցն եւ քաջութեանն թէպէտ եւ ածէր զմտաւ պատուել զնա, այլ յիշելով զհարցն եւ զնախնեացն նորա զիրս եւ զգործս, եւ ո՛րպէս հանապազ ընդդիմութեամբ եւ պատերազմաւ աշխատ կալեալ էր զնոսա՝ յապաղեալ կասէր, եւ լուեալ թագուցանէր զարժան պատիւ տալ նոցա. մանաւանդ իբրեւ հապստէպ լսէր զնախանձորդացն զբանսարկութիւն, որք առ վտանգի ժամանակի տանուտեարք Հայոց

անուանեալ էին, զորս կարի առաւելապէս երկեցուցանէր աճումն յառաջադիմութեան Մամիկոնէին Վահանայ. կասկածէր երկիւղիւ առ ի յառաջիկայսն՝ զանարժան գոռոզացելոցն բեկանել զսիրտս:

Իսկ լաւ ոք այր յանկարծ եւ կամ արժանաւոր թէպէտ եւ էր ի ժամանակին, որպէս լաւ այր Բաբիկն Սիւնի եւ կամ սքանչելին Առնակն Ամատունի եւ կամ այլ ոք նման նոցին, ի հոգէսպանութենէ մոլեկան թագաւորին եւ ի կատաղութենէ ամբարշտեալ ժամանակին իշխանացն, որպէս նապաստակք ի սլացմանէ գիշակեր արծուեաց, ի ծերպս վիմաց եւ կամ ի մացառուտ տեղիս մայրեաց ղօղեալք թաքչէին. կարելոր համարէին համբերութեամբ ի քրիստոնէութեան կարգի վախճանել, քան թէ փառախնդիր յածմամբ պատահել ուրացութեան եւ կորնչել: Լաւ համարէին ըստ բանի Գրոյն զնախատինս վասն Քրիստոսի, քան առ ժամանակ մի թաթաւել ընդ սնոտի փառս աշխարհիս, եւ յաւիտենից տանջանացն լինել ժառանգ. որք իբրեւ զԲաբելոնի հնոցին բոց տեսանէին բարձրացեալ զամբարշտութեանն կիզումն, եւ ոչ ոք էր որ շիջուցանէր: Ժողովեալք նստէին առ սուրբ քահանայապետին Հայոց Գիւտայ, որ ոչ երբէք լռէր յարտասուելոյ զմխրասիրացն զմոլորութիւնս, որ խնդրէր լռելեայն պաճարանս հայթայթանաց հանդերձ նոքօք. երբեմն փաչել յօտարութիւն, եւ երբեմն ի խնդիր լինել օգնականութեան եւ ապստամբել: Առաքէին գաղտ եւ պատգամաւորս միանգամ եւ երկիցս առ թագաւորն Յունաց Լեւոն. որոյ թէպէտ եւ յանձն առեալ կամէր օգնել՝ յերկարէր ժամն եւ խափանէին խորհեալքն:

ԿԴ.

Սկսանէր այնուիտեւ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ առ ի չժուժալ սրտին՝ յայտնապէս ոխութեամբ գրգռել ընդ անօրէն ուրացելոցն, եւ սիրել եւ պատուել զկողմն տառապեալ հաւատացելոցն: Եւ մանաւանդ առ վատթարս ունէր եւ արհամարհէր զՄախագն Գաղիշոյ, որ զօրագլուխն եւ քաջալերիչն էր ամենայն ամբարշտելոցն դասու: Որոյ չկարացեալ տանել արհամարհանաց սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Գիւտայ՝ զօղեալ բիւր բանս թշնամութեան՝ ամբաստան լինէր զնմանէ առ թագաւորն Պարսից Պերոզ, ասելով, եթէ «Ձմարդիկ, որ զկամաց քոց զիրաման կամին կատարել եւ զքո օրէնս խորհին յանձն առնուլ եւ սիրել՝ կոչէ առ ինքն, եւ է որ ինչ տալով, եւ է զորս քաղցր բանիւք պատրէ, եւ յիրացն ի բաց դարձուցանէ: Վասն զի բազումք եկեալ են առ իս եւ յանձն առեալ ունել զօրէնս քո. եւ նորա կոչեալ առ ինքն՝ պատրանօք ի բաց տուեալ է թողուլ զիրսն եւ արհամարհել. այլ եւ զմեզ, որ զքեզ սիրենք եւ արեգական եւ կրակի երկիր պագանենք եւ կամաց քոց ծառայենք՝ ատեայ եւ թշնամանէ: Եւ ինքն ընդ կայսեր խօսի եւ պատուական ընծայիւք հպատակէ նմա եւ մեծամեծացն որ ի դրան նորա են»: Եւ այլ բազում բանիւք ըստ օրինի թշնամոյ խօսէր ըստ կամի:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս ամբաստանութեան թագաւորին Պարսից Պերոզի ի Մախագն Գաղիշոյ՝ զայրացեալ սրտմտութեամբ հրաման տայր՝ սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց ի դուռն հասանել

Եւ անդ պատասխանի առնել բանից դատախագին: Իսկ երանելի կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ կամաւ եւ յօժարութեամբ ի դուռն երթայր եւ յանդիման լինէր աւագաց դրանն: Որոց առաջի շքեղացուցեալ գտուրբ այրն զօրութեան վերնոյն՝ տեսանէր ամենայն մարդ գերեսս նորա իբրեւ գերեսս հրեշտակի. յորմէ եւ հեթանոսք մեծաւ զգուշութեամբ խորշեալ պատկառէին ի նմանէ: Այլ քրիստոնեայքն եւ եպիսկոպոսն Տիգրանի եւ Խուժաստանի եւ Հրեւեայ, եւ ամենայն կողմանցն այնոցիկ երիցունք եւ սարկաւագունք երկուցեալ դողային ի սրբոյն որպէս ի մարգարէէ տեսառն Աստուծոյ:

Եւ լուեալ թագաւորին Պերոզի գերթալ սրբոյն Գիւտայ՝ յղէր առ նա մի ըստ միոջէ զամենայն բանս ամբաստանութեանն Մախագու, զՅըզատվշնասպն զորդի Աշտատայ ի Միհրան տանէ: Եւ սրբոյ կաթողիկոսին Գիւտայ պատասխանի արարեալ բանից թագաւորին՝ ասէր. «Ոչ են ամենայն ասացեալքդ Մախագու զինէն առ ձեզ՝ սուտ. այլ են որ արդար են, եւ են որ ոչ են ստոյգ արդար: Քանզի սիրել զքրիստոնէութիւն եւ որ ոք քրիստոնեայ է՝ զայդ ոչ այսօր ընտրեալ պահեմ յանծին իմում, այլ ի մանկութենէ իմմէ. եւ զամենայն մարդ որ վրիպեալ է ի ճշմարտութենէն՝ ատեմ. եւ կամիմ, թէ ամենայն, որ ի ճշմարտութենէն մոլորիլ կամէր եւ գնալ զճանապարհ որ ոչ է ուղիղ, եւ գոյր հնար բռնութեամբ եւ կամ աղաչելով, այլ թէ եւ կարասով կարէի հաւանեցուցանել՝ ջանայի անվեհեր մտօք եւ ոչ տայի կորնչել այնպիսոյն զանգիւտ կորուստն: Այլ որ ասենդ, թէ երթելեկք նորա ի Հոռոմս՝ ոչ ըստ դորա կարծեաց եւ խօսիցն այդպէս են իրքն, քանզի սուտ է. այլ վասն զի զդպրութիւն գիտութեանս մերոյ եւ զիմաստ բանաւոր ուսմանց յաշխարհին Հոռոմոց ուսեալ են, եւ են իմ անդ ծանօթք բազում եւ ուսումնակիցք. այլ եւ զկերպարան հանդերձիցս զոր ունիմք մեք՝ անտի գնենք, վասն զի եւ ոչ յայլ աշխարհի գտանի սա ուրեք, բայց անդ՝ հարկաւորիմք անտի գնել զայս ըստ ժամանակին պիտոյից: Այլ զհնազանդութիւն ծառայութեան՝ օրէնք իսկ մեր պատուիրեն հատուցանել տերանց, զդիպողսն եւ զարժանաւորս»:

Եւ տարեալ զայս ամենայն բանս պատգամաւորին առ թագաւորն՝ իսկոյն ծանեալ թագաւորն, թէ ստոյգ եւ մտացէբար են խօսք սրբոյն, եւ սուտ եւ առ քինաւորութեանն խօսի Մաղխագ զնմանէն, զոր ինչ եւ ասէ: Վասն զի եւ Աստուած ըստ հաճոյից սրբոյ առնն տայր լսել թագաւորին զխօսս նորա. բայց զի մի՛ թեթեւացուցեալ զկարգ օրինացն իւրոց երեւեցուցէ քրիստոնէից՝ լռեալ թողոյր զխօսս Մաղխագին եւ չհարցանէր ինչ ծանունս: Բայց յղէր առ երանելի կաթողիկոսն Գիւտ, թէ «Մինչեւ ցայժմ քո զիշխանութիւնդ առանց իմ հրամանի կալեալ է, եւ ծառայ մարդիկ են, որոց քեզ զայդպիսի մեծ գործ տուեալ է, եւ ոչ ինչ յինէն ունիս վստահութիւն: Բայց այժմ եթէ զիմ կամս առնես, եւ զիմ օրէնս ունիս եւ արեգական երկիր պագանես՝ զգործդ զայդ քեզ եւ քում ազգի եւ որում դու կամիս՝ պատըշրաւ տամ մինչեւ յաւիտեանս, եւ զքեզ պատուով այնպէս արձակեմ ի Հայս, զի Հայոյ ուրուք ի մեր դրացս պատիւ եւ շքեղութիւն այնպիսի չիցէ գտեալ, որպէս դու գտանես: Ապա թէ յամառեալ չհաւանիս կատարել զկամս իմ՝ զեպիսկոպոսութիւնդ ի բաց առնում ի քէն եւ ի գործոցդ ի բաց հանեմ, եւ դու անարգանօք եւ թեթեւութեամբ երթաս ի տուն քո եւ յաշխարհն»:

Եւ երանելի այրն Աստուծոյ կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ լցեալ զօրութեամբ սուրբ Հոգւոյն՝ ասաց ցպատգամաբերն արքունի. «Կամէի թէ այդպիսի բանից պատասխանիս ես ինձէն առնէի առաջի թագաւորին. քանզի ոչ է հնար քեզ, եւ ոչ իշխես համարձակապէս պատմել թագաւորին լիով զամենայն լուեալսն ի բերանոյ իմմէ»: Եւ պատգամաւորին պատասխանի տուեալ ասէ ցսուրբն. «Համարձակութիւն տուեալ է, ասէ, թագաւորաց՝ ասել զարդար լուրն ի մէջ երկուց կողմանց. զոր եւ լսեն պատգամաւորք, եւ չիշխեն եթէ չասեն»: Եւ սուրբ այրն Աստուծոյ ետ պատասխանի եւ ասէ. «Ասա՛ ցթագաւորն, թէ յաղագս գործոյս, զոր ասես. թէ ցայժմ քո ի ծառայից եւ ոչ յինէն կալեալ գործակալութիւն՝ թէ դու կամ թէ ոք ի ծառայիցն քոց որ ետուն, եւ առնուք յինէն՝ ուրախ եմ եւ կամիմ. վասն զի յաշխարհատանջ հոգոյ եւ կարեաց ապրեալ՝ անձին պարապեմ եւ աղօթից: Իսկ յաղագս եպիսկոպոսական ձեռնադրութեանս որ ասես, թէ ի բաց առնում ի քէն՝ զայս երկնաւոր ձեռնադրութեան պատիւ առնուլ յինէն ոչ թագաւորք եւ ոչ յիշխանաց ոք, այլ մահ, ոչ իշխէ, քանզի եւ կարէ իսկ ոչ. եւ ոչ բնաւ երկնչիմ ի մահկանացու մարդոյ՝ տալ զպատիւս զայս ինձ եւ կամ առնուլ յինէն: Բայց վասն օրինացո՞ քոց որ ինձ ունել հրամայես, յաղագս որոյ եւ պատիւս եւ պարգեւս խոստանաս տալ ինձ՝ ոչ ուրուք է յերկրաւորացս պատիւ մեծ եւ իշխանութիւն հզօր առաւել քան զքոյդ որ ունիս. բայց վասն անպիտան եւ զարշելի օրինացո՞ քոց զոր ունիսդ՝ դու ինքնին գլխովին որ թագաւորդ ես, եւ ամենեքեան որ զայդ օրէնս ունիք՝ մեռեալ համարեալ էք յաչս իմ, եւ ոչ կենդանիք. եւ զպատիւս քո եւ զփառս՝ անարգանս համարիմ եւ մանկտոյ ծաղր եւ կատականս»:

Եւ լուեալ զայսպիս բանս պատգամաւորին ի սրբոյ կաթողիկոսէն Հայոց Գիւտայ՝ ասէ ցերանելին. «Թէ արդարեւ ի վերայ դորին բանից պնդեալ կամ՝ ապա արդար ասէիր, թէ չիշխես տանել զասացեալս իմ առ թագաւորն, եւ իրաւ ասէիր. զի ոչ ուրուք երբէք այդպիսի բանս ստամբակութեամբ յղեալ է առ այր թագաւոր. բայց տե՛ս, թէ հնար է փոխել զխօսսդ, ուշիմ լեր»։ Եւ սրբոյն պատասխանի արարեալ ասէր. «Տեսանե՞ս, զի դու ընդդիմանաս պատուիրանին Աստուծոյ, եւ չերկնչիս. վասն զի դուք ասէք, թէ որ ոք զհրաման թագաւորին լուծանէ՝ զԱստուած անարգէ. եւ դու ասացեր, թէ թագաւորաց օրէնք են՝ չիշխել պատգամաւորի նուազեցուցանել բան մի ի բանից առաքողին եւ կամ առաւելուլ: Արդ՝ ե՛րթ ասա՛ զոր լուար յինէն. քանզի ինձ ոչ է հնար խորիել այլ ինչ եւ կամ ասել»:

Եւ երթեալ պատգամաւորն առաջի թագաւորին՝ ասէ ցթագաւորն. «Ոչ իշխես ես զխօսեցեալս առն յանդգնաբար երկրորդել առաջի ձեր, բայց եթէ ի ձէնջ հրաման առնում»։ Եւ հրամայեալ թագաւորին ասել համարձակապէս զամենայն լուեալսն առանց երկիւղի, եւ ի պատմել այնուիետեւ մի ըստ միոջէ զամենայն բանս առն Աստուծոյ Գիւտայ, եւ լուեալ թագաւորին զամենայն աներկիւղապէս խօսեցեալսն Գիւտայ՝ ի զայրացումն սրտմտութեան գրգռեալ, կամեցաւ տալ հրաման խստութեամբ. եւ յանկարծակի դադարեցուցեալ զինքն՝ առ վայր մի լռեաց. եւ ապա սկսաւ խօսել եւ ասէ. «Չէ հնար. եթէ ոչ՝ կատարին կամք խնդրոյ նորա, զոր նայն կամի. եւ ոչ տամ համբուրել քրիստոնէից զկապանս

նորա, եւ ոչ երկիր պագանել ոսկերաց նորա, որպէս սովորութիւնն: Լուեալ է իմ զպաշտամանց նոցա, թէ չառնեն զայն պատիւ կենդանեաց, զոր այդպիսի մեռելոյ առնեն: Բայց ասա՛ ցնա, թէ այդմ պատուոյ չտամ քեզ պատահել, զոր դու ցասուցանելով զիս՝ գտանել կամիս յինէն: Կա՛ց ուր եւ կամիս, բայց ի գործոյ կաթողիկոսութեանդ հեռի ես, եւ չէ քո»:

Եւ լուեալ զայս սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Գիւտայ՝ մասամբ միով ուրախացաւ, եւ միւսով եւս մասամբ տրտմեցաւ մինչեւ ի մահ. քանզի լուեալ, թէ ի գործոյն ի բաց եղեւ՝ ուրախացաւ, հանգչելով ի զբօսանաց աշխարհիս. եւ լուեալ, թէ ոչ կապանաց ել հրաման ի թագաւորէն վասն նորա եւ ոչ մահու, որում ցանկանայր ի բազում ժամանակաց, տենչայր լինել արժանի՝ խռովեալ տրտմէր անմխիթար վասն չպատահելոյ ցանկալի եւ մեծ խնդրոյն, որում փափագեալն էր հասանել:

Կացեալ այնուհետեւ ի դրան ըստ իւրում կամելոյ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ, բազում համարձակութեամբ պատուեալ, ոչ միայն ի քահանայիցն եւ ի քրիստոնէիցն, այլ եւ առաւել ի հեթանոսացն, որ իւրաքանչիւր ախտից գտանէին զբժշկութիւն յաղօթից սրբոյն. եւ այլք ի քրիստոնէիցն կողմանցն այնոցիկ ցանկանային ի սուրբ աջոյ առն Աստուծոյ գտանել ձեռնադրութիւն: Յորոց զոմանս ձեռնադրէր յեպիսկոպոսութիւն, եւ զայլս բազումս յաստիճան երիցութեան կարգէր: Եւ այսպէս պատուեալ յամենեցունց՝ ուրախալից շքեղութեամբ հրաժարէր զնալ յաշխարհն Հայոց. օրհնեալ զամենեսեան յանձն առնէր Աստուծոյ, յուղի անկեալ զնայր յաշխարհն Հայոց: Եւ կեցեալ առաւելապէս պատուովք քան զառաջինն ի Հայս՝ հանգչէր երկայն ծերութեամբ, եւ եղեալ ի դիրս հարց իւրոց խաղաղութեամբ ի գեօղն, որ կոչի Ողմսու գեօղ, ի գաւառին Վանանդայ: Եթող օրհնութեամբ զամենայն ժողովուրդն սուրբ եկեղեցեացս Հայոց:

ԿԵ.

Եկեալ ի դրանէ եւ Մաղխազն Գաղիշոյ, եւ ժողովեալք առ նա դասք ուրացողացն. որ թէպէտ եւ ուրախանային զառժամանակեայ թաղծալից ուրախութիւն կենցաղոյս՝ սակայն իբրեւ տեսանէին զՄամիկոնեանն Վահան այնպէս երեւելի յաճմունս բարւոյ համակեալ՝ ներկեալք խամրէին եւ ծնկեալք թարշամէին: Խնդրէին ի վերայ նորա հնարս պատճառանաց, որով զնա եւ զեղբարս նորա կորուսանել կարասցեն: Տային գիտել մեծամեծաց դրանն, այլ էր ինչ որ եւ թագաւորին, թէ ոչ է հնար սմա առանց ապստամբութեան կալ ի Հայս: Յիշեցուցանէին Արեաց եւ զնախնեացն նորա զմիոյ միոյ, թէ ո՛վ ի նոցանէ ոչ խռովեցոյց զԱրեաց աշխարհ եւ ոչ արար մեծամեծ վնասս եւ մահունս. արդ՝ երբ եւ է, ասեն, եւ սա զնոյն խռովութիւնս յարուցանելոց է ի վերայ ձեր: Որոց լուեալ զայս ամենայն բանս քսութեան ի ստէպն բանսարկուաց՝ կասկածէին ի համբաւոյն, եւ հայելով յառն յաջողակութիւն եւ յիմաստն՝ տրտմէին առ սէրն:

Տեսեալ այնուհետեւ Վահանայ զայնչափ յարուցմունս նախանձաւորացն ի վերայ նորա, թէ ոչ երբէք կասեալ լռեն ի չար նախանձալից խօսիցն՝ չկարացեալ տանել հանապազօրեայ

բանասարկութեանն, երթեալ ի դուռն՝ տկարանայր ի հաւատն. եւ եկեալ ի Հայս, սակայն եւ այնպէս խնուլ զբերանս չարախօսացն ոչ կարէր: Զի որ ոք բան ուղիղ ի հրապարակի առաջի իշխանի չգիտէր խօսել՝ զնա ատեայր. եւ որ ոք յորս կամ ի թիւրախ նետ չգիտէր ձգել՝ զնա պարտաւորէր. «Նստի, ասէին, եւ ամենեցուն ունչս առնէ»: Եւ որ ոք անմտութեամբ զգործս արքունի չմարթէր գործել՝ ի նա բերէր զպատճառն. «Նա, ասէին, յառաջէ յամենայն ի գործս, եւ չտայ ինչ ունեք գործել կամ օգտել»: Վասն զի էր նորա գործակից, որում անուն էր Վրիւ, անանուն ըստ ազգի եւ անփորձ իրի, որդի առն Ասորոյ, բայց շատխօսութեամբ եւ ընդվայրաբանութեամբ առաւելեալ նմանէր ազգի Ասորոց. որոյ չմարթացեալ գործել զգործ արքունի՝ երթեալ լինէր ամբաստան զՎահանայ առաջի թագաւորին Պերոզի, ասելով, թէ «Ինձ ի գործ ոսկէհատին չետ ինչ մօտ երթալ. եւ իւր ժողովեալ զամենայն ոսկի աշխարհին՝ խորհի երթալ առ կայսր եւ կամ յաշխարհն Հոնաց, եւ տուեալ զոսկին՝ կամի խնդրել գունդ եւ ապստամբել»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բան ամբաստանութեան զինքենէ իմաստախորհին Վահանայ, առաւել փութանակի զբազմութիւն ոսկւոյն՝ հասանէր ի դուռն: Եւ լուեալ թագաւորին Պերոզի զճեպով երթալն Վահանայ՝ զարմացեալ ասէր, թէ «Եկդ Վահանայ այդպէս երագ՝ շատ ընդդէմ է բանիցն Վրուայ, մանաւանդ թէ բերեալ եւս ինչ է»: Եւ եղեալ յանդիման թագաւորին՝ տեղեկանայր ի նմանէ թագաւորն Պերոզ, թէ արդարեւ բերեալ ինչ է. եւ լուեալ ի Վահանայ զքանիօնութիւն բազմութեան ոսկւոյն զոր բերեալ էր՝ եւ ուրախանայր յոյժ: Ապա եւ յանդիման Վահանայ տայր ասել Վրուայ զբանսն, զոր ասէր զնմանէ յառաջագոյն: Եւ լուեալ Վահանայ զամենայն ասացեալսն Վրուայ՝ ետ պատասխանի առաջի թագաւորին եւ ասէ. «Գիտեմ եւ ես զանիմաստութիւն անձին իմոյ, ըստ ցուցանելոյ զիս ձեզ Վրուայ. բայց սակայն այնքան կոյր չեմ, թէ զԱրեաց ոյժ եւ տեսանել անգամ չգիտեմ. որոյ ուժոյ զբազում ազգս ապստամբաց հարեալ է սաստիկ երկիւղիւ, եւ հնազանդեցուցեալ ընդ ձեռամբ իւրեանց ունին: Իսկ ես, որ ապստամբելս կամիմ ըստ դորա ասելոյդ՝ դոյն իսկ ինքն գիտէ, զի մի ծառայ չգտանի իմ, որ ինձ խոհկերութիւն առնէ, եւ ոչ երկուց կամ երից պատանեաց իշխեմ տիրաբար, որ ինձ երկիւղիւ սպաս ունին. զնդի իմ ոյժ այդ է: Բայց եթէ նեղ ինչ էր ինձ ի ձէնջ, եւ ուրեք յօտար երկիր գնալ եւ կորնչել կամէի, զայդչափ ոսկի այսր զի՞ բերէի, որ մինչեւ ցմահ իմ, թէեւ կարի շատ կէի՝ իմում անձինս, այլ եւ տասանց եւս ընդ իս, թոշակ շատ էր եւ բաւական. եւ զայլ ոք ոստիկան ձեր յիմ վերայ չէր կացուցեալ, որ թէ ինձ ի հարկէ տայր բերել այսր զայդչափ բազմութիւն ոսկւոյ: Բայց թէ վաստակել գիտեմ ձեզ՝ դուք կարող էք որ զիս թէ կամիք կեցուցանել, վաղվաղակի եւ առ ժամայն մեծացուցանել, որպէս եւ կամիք»:

Եւ լուեալ զայս թագաւորին Պերոզի եւ այլ աւագանւոյն զայնպիսի իմաստութեան զխօսս ի Վահանայ՝ ամենեքեան իրաւացուցին զխօսսն Վահանայ քան զխօսսն Վրուայ: Եւ ելանէր Վահան արդարացեալ յատենէն, եւ որդի Ասորոյն Վրիւ ելանէր ամաչեցեալ եւ արհամարիեալ: Եւ

հրաժարեալ Վահանայ ի դրանէ՝ մեծարանօք եւ բազում շքեղութեամբ եկեալ հասանէր յաշխարհս Հայոց:

Եւ քանզի ոչ էր խաղաղութիւն մտաց նորա զամենայն օր վասն վատ անուան ուրացութեանն, զոր նման նահատակեալ հարցն իւրոց պատճառանօք եւ ոչ ճշմարտութեամբ կրէր յինքեան, եւս առաւել ի գալն պայծառութեամբ ի դրանէ՝ տարակուսէր յանձն իւր, թէ մի՛ գուցէ պատրեալ ի փառս աշխարհիս՝ յամեալ մոռանայցէ զերկիւղ հանդերձելոյ աշխարհին, եւ վնասիցի: Եւ այսպէս ցանկ մաշելով ի միտս իւր՝ ծանուցանէր առ ջերմ սիրողաց զիւրն հոգալ, եւ հնարս հայցէր եւ անդադար խնդրէր ի Փրկչէն Քրիստոսէ՝ շնորհել նմա ժամ բարի, ասելով ընդ միտս իւր, թէ «Միշտ ընդ քեզ, տէր Աստուած, ամենայն ինչ հնարաւոր է, եւ տկարանայ քեզ եւ ոչ ինչ. դու, տէր, ապաւեն իմ լեր. շնորհեա՛ ինձ ժամանակ դարձի խոստովանութեան, եւ ուսո՛ ինձ առնել զկամս քո, զի դու ես Աստուած իմ»:

ԿԶ.

Եւ մինչդեռ Վահան յայսպիսի յուզմունս մտաց կայր տարակուսեալ՝ լինէր յանկարծակի խռովութիւն յուզմանց յաշխարհին Վրաց. Վախթանգ սպանանէր զբղեշխն զանօրէնն Վազգէն յամի քսաներորդի հինգերորդի Պերոզի արքայի: Զոր լուեալ Հայոց աշխարհիս մարդկան, յորոց բազումք այն ամ յԱղուանս էին, յապստամբ ամրականացն կռուի, որոց բովանդակին զօրագլուխ էր Զարմիր Հազարաւուխտ, եւ Հայոց աշխարհիս Ատրվշնասպ Յոզմանդեան էր մարզպան. իսկ քրիստոնեայ մարդիկն Հայոց, որ այն ամ անդ ի կռուին էին՝ հարեալք մաշէին առաւել եւս յարհամարհանաց եւ ի նախանձուէ ի յետին իշխանացն Հայոց, որք ուրացութեամբն գոռոզացեալ ամբարհաւաճէին ի ժամանակին, քան թէ ի բռնութենէ պարսիկ զօրագլխացն գործոց: Որք ի ժամանակին իբրեւ լուան զապստամբութիւնն Վրաց արքային՝ ցնծային ուրախալից սրտիւ: Վասն զի գայր առ նոսա համբաւ, թէ Վրաց արքայ ասէ, թէ «Ես միում ումեք զկռիւ չտամ տեսանել, այլ այնչափ հանեմ Հոնս, որում ոչ կարիցեն հարկանել ի դիմի զօրքն Պարսից»:

Զօրացեալք յայնպիսի համբաւոց քրիստոսասէրքն՝ եւ անձանց ակն ունէին օգտի եւ բարի այցելութիւն գտանել ի Բարձրելոյն. բայց երկնչէին, թէ մի՛ գուցէ առեալ զգունդն Հայոց զօրագլխացն Պարսից՝ ընդ նոյն ի դուռն գումարիցեն:

Այլ Քրիստոս յայնպիսի կարծեացն զերծուցեալ զնոսա՝ գային ի Հայս. եւ եկեալք ի գակառն Շիրակայ, ի դաշտն, ուր բանակէր մարզպանն Հայոց Ատրվշնասպ Յոզմանդեան, եւ առ նմին հազարապետն Հայոց Վեհվեհնամ. աստ խորհուրդ ի մէջ առեալ արանց ոմանց նախարարացն Հայոց, որք զտրտմելն եւ զտարակուսելն ի բազում ժամանակաց գիտէին զՄամիկոնէին Վահանայ յաղագս մոգութեանն անուան, եւ ասէին, թէ «Կարի պատեհ էր եւ մեզ եւ նմա ժամս այս փրկութեան. նմա՝ ապրել ի խղճէ մտացն իւրոց, եւ մեզ՝ զերծանել ի հանապազորդեայ կասկածանացն եւ յարաժամ հարանացս, որոց ծառայեմքս ի հարկէ հեղձամղձուկս նախանձու: Եւ արքայդ Վրաց

Վախթանգ այրացի է. ո՛ր գիտէ, եւ բազումողորմն Աստուած հայեսցի ի վտանգս մեր եւ օգնեսցէ մեզ, եւ հանդերձ Վրօք թերեւս կարող լինէաք առ սակաւ մի աշխատ առնել զՊարսիկս»: Եւ խորհեալ այսպէս սակաւ ոմանց ի Հայ նախարարացն՝ լսելի լինէր խորհուրդն եւ յայլս ոմանս. եւ որպէս յԱստուծոյ առաջնորդութենէ՝ միաբանէին կամաւ եւ յօժարութեամբ ամենեքեան որք լսէին զխորհեալսն:

Յայտնէին այնուհետեւ համարձակեալք ի գիշերի միում զբանս մտածութեանն իւրեանց Մամիկոնէին Վահանայ. որոյ իբրեւ լուեալ՝ ասէր ցամենեսեան. «Գիտեն ոմանք, թէպէտ եւ ոչ ամենեքեան որք էք ի խորհրդիս յայս, թէ ո՛րպէս վտանգեալ տագնապիմ յամենայն ժամու յաղագս սուտ անուանս, զոր ատելութեամբ կրեմ յանձին իմում. զի մերձեալ յերեկոյն՝ կասկածեմ ցառաւօտն, եւ հասեալ յառաւօտն՝ երկնչիմ ցերեկոյն, հայելով ի փութանակի եւ յանյայտ կենցաղոյս վախճան, որ երագահաս է եւ յանկարծակի, թէ զուցէ այսպիսի անուամբ գնալ յաշխարհէս. ապա կամէի եւ ընտրելագոյն էր ինձ, թէ բնաւ եւ ծնեալ իսկ չէր զիս մօր իմոյ յայս աշխարհս. եւ գտանել հնարս՝ զերծանել ինձ ի խղճէս որ նեղէն զիս՝ աղաչեմ զԱստուած անդադար: Բայց միաբանել խորհրդոյ զոր դուքդ խորհիք, եւ ասել ձեզ, թէ լաւ է իմաստդ եւ արարէք՝ ոչ կարեմ ասել եւ չիշխեմ. վասն զի զԱրեաց ոյժն եւ ստամբակութիւնն քաջ գիտեմ, եւ զՀռոռոնոց զթուլութիւնն եւ զխաբէութիւնն. եւ զձեր ծանուցեալ է փորձիւ իմ, թէ ո՛րպէս հարանց մերոց ուխտեցին երդմամբ, եւ ստեցին: Եւ վասն Վրաց արքայի եւ Հոնացոյ զորս ասէք՝ Վիրք առանձին թեթեւ ինչ աշխարհ են եւ այրուծիով սակաւաւորք. բայր վասն Հոնաց ո՞ր գիտաց, հաւանի՞ն գալ թէ ոչ, որք չենն ի միջի եւ չերելին: Բայց քան զամենայն՝ եւս առաւել յանձանց երկերուք, վասն զի մարդիկ սուտք էք եւ անվստահք: Բայց եթէ զիս հարցէք, եւ զբանն իմ առնէք եւ հաւանիք՝ թողէ՛ք ի բաց զբաներդ, եւ զԱստուած աղաչեցէ՛ք միայն՝ գտանել հնարս իրացդ, որում դիւրին է առնել զոր ինչ եւ կամի. այլ յընդունայն եւ յանախտան խորհուրդս ձեր զիս մի՛ աշխատ առնէք»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս նախարարացն Հայոց ի Մամիկոնենէն Վահանայ՝ ետուն պատասխանի միաբանութեամբ եւ ասեն, թէ «Ջամենայն զոր ասացերդ՝ լի ասացեր, որպէս վայել է քում իմաստութեանդ. ճշմարիտ ասացեր եւ արդար. բայց գոյս՝ մեր ոչ ի Հռոռոնս եղեալ է եւ ոչ ի Հոնս, բայց նախ յողորմութիւնն Աստուծոյ, բարեխօսութեամբ սրբոյն Գրիգորի, եւ ի մահ նախնեացն, որ նահատակութեամբ իւրեանց հաճոյ եղեն Փրկչին Քրիստոսի, եւ ապա ի մահ անձանց մերոց. քանզի լաւ համարիմք մի ժամ մեռանել, քան թէ զամենայն օր զեկեղեցւոյ եւ զքրիստոնէութեան զարհամարհանս տեսանել եւ զքակտումն»:

Եւ լուեալ զանուն մահուան Մամիկոնէին Վահանայ եւ քաջի եղբօր նորա Վասակայ՝ քաջալերեալք զօրացան, եւ լցեալք սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ յորդորեցան: Սկսաւ խօսել Մամիկոնեանն Վահան եւ ասէ. «Դուք գիտէք, զի Վարդ իմ եղբայր ի դրանն է. եւ գիտեմ, թէ լուեալ է զխորհուրդս մեր Պարսկաց՝ կապեն զնա եւ վշտացուցանեն. բայց ի մահ յօժար են քան թէ այսպէս կեալ ուրացութեամբ. եւ յայդ բան հաւանիմ ձեզ, որ ոք կարէք առնել: Եւ ամենագիտին հայեցեալ ի դարձս

իմ, եւ ծանուցեալ, թէ արդարեւ յամենայն սրտէ է իմ դարձիս կամք՝ արասցէ յիս նշան բարի եւ դարձուցէ առ իս զանձկալի եղբայրն իմ զՎարդ ողջ, եւ տացէ տեսանել զնա աչաց իմոց եւ ուրախանալ. եւ ապա կատարեսցէ ի վերայ իմ զհաճոյսն իւր, որ ինչ թուիցի յաչս նորա»:

Եւ զայս ասացեալ՝ յառնեն ամենեքեան միաբանութեամբ, քրիստոնեայքն եւ ուրացեալքն, եւ յաղօթս կացեալ խնդրեն զԱւետարանն սուրբ: Եւ մատուցեալ յառաջ սրբոյ քահանային, որում անուն էր Աթիկ, որ էր ընդ նոսա ի բանակին, այր բանիբուն բանիւ եւ խորհրդապահ սրտիւ, յերեւելի գեղջէն որ կոչի ԲՃնի, եւ բերեալ սուրբ Աւետարան՝ ողջունէին ամենեքեան, եւ եղեալ իւրաքանչիւր ուրուք զձեռս ի վերայ՝ ասէին, թէ «Որ ոք խոստովանեսցի զհաւատս զայս, զոր Փրկիչն ամենեցուն եւ տէր Յիսուս Քրիստոս վարդապետեալ գրեաց ի սմա՝ եւ Որդի մարդոյ խոստովանեալ տարցի զնա առաջի Հօր իւրոյ, ժառանգեցուցանել նմա զերկնից բարութիւնսն: Եւ որ ոք խոստորեալ ուրասցի ի հաւատոյս յայսմանէ եւ նենգեալ ստեսցէ Աւետարանիս երդման՝ եւ Որդի մարդոյ ուրացեալ հանէ զնա ի խաւարն արտաքին, ուր լալ աչացն է եւ կրճել ատամանցն»: Եւ այսպէս երդուեալք ի գիշերին եւ հաստատեալք ի հաւատն Քրիստոսի եւ հրաժարեալք ի միմեանց՝ յիւրաքանչիւր վանս զնացին հանգչել:

ԿԷ.

Մի ոմն անդէն եւ անդ ի նախարարացն հայոց, որում անուն էր Վարագ-շապուհ, ի տոհմէն Ամատունեաց, ելեալ ի խորհրդենէ միաբանութեանն, որպէս մերժեցաւ Յուդա ի գնդէն սուրբ առաքելոցն՝ զնաց ի նմին գիշերի եւ պատմեաց մարգպանին եւ այլոցն ամենեցուն զխորհուրդ միաբանութեանն, եւ զերդումն Աւետարանին, եւ զխօսս ամենայն նախարարացն Հայոց: Ջոր իբրեւ լսէր մարգպանն Ատրվշնասպն եւ այլ պարսիկ մարդիկն եւ ջոկք ուրացողացն Հայոց՝ սրտաբեկեալք զարհուրէին եւ անքունք լինէին զմնացորդ մասն գիշերոյն յերկիւղէ: Հասեալք ի ժամ առաւօտուն՝ չուէին ի տեղւոյն եւ երթեալ բանակէին մօտ ի պարիսպ բերդին, որ անուանեալ կոչի Անի. եւ առ աղէտի՝ խրատատուք խաբէութեանն եւ մարգպանն կասկածանօք կային զտիւն զայն անդէն, ծանուցանելով այլոցն ստուգիւ, թէ եւ վաղիւն անդէն լինին: Եւ ի նմին գիշերի հեծեալք յիւրաքանչիւր յերիվարս մարգպանն եւ հազարապետն եւ որք ընդ նոսա միաբանք էին՝ փախստականք լինէին: Ջոր զգացեալ նախարարացն Հայոց՝ հետամուտ լինէին զկնի փախստէիցն. եւ վասն տեղեակ առաջնորդօք փախչէին մարգպանն եւ հազարապետն, որ ընդ ուղղորդ տեղիս ճանապարհացն, այլ ընդ այլ եւ այլ տեղիս՝ զերծեալք անկանէին ի բերդն Արտաշատու. որոց ոչ կարէին հասանել նախարարքն Հայոց: Բայց զգրաստ ամենայն Պարսկացն կասեալ ըմբռնէին ի ճանապարհին, եւ զՄախագն Գադիշոյ ձերբակալ արարին, ածէին ընդ ինքեանս. եւ հասեալք ի Դուին՝ երթեալ պաշարէին զբերդն Արտաշատու: Իսկ մարգպանն եւ հազարապետն գաղտ ի գիշերի ելեալ ի բերդէն փախստեայ գնային ի կողմանս Ատրպատականի: Եւ սեպուհ մի ուրծացի, որում անուն էր

Վարազներսեհ, որդի Կողթեկայ իշխանին Ուրծայ, որ էր յերդմանն ընդ նախարարսն Հայոց, նենգեալ ուխտին սրբոյ՝ երթեալ աւերէր զշահաստանն Բռնավիժի, եւ առեալ զամենայն կարասի շահաստանին՝ դիմեալ ամրանայր ի բերդն որ անուանեալ կոչի Սագրայ բերդ, որ էր բերդ ամուր իշխանութեանն իւրեանց:

Իսկ ոմանք ի հայ նախարարացն ամբարշտելոցն խրատ տուեալ մարզպանին Հայոց Ատրվշնասայ՝ ասէին, թէ «Թագաւորն Վրաց ապստամբեալ է եւ Հոն կամի հանել, բայց հանեալ չեւ եւս է. եւ դարձեալ՝ Հայոց առ կայսր զգնդէ յղեալ է, եւ դեռ չեւ եւս երեւի ի միջի. եւ ինքեանք չեւ եւս քաջ կազմեալ են, որպէս արժան է. եւ դու թէ այժմ փութով հասանես ի վերայ նոցա՝ դիւրով եւ թեթեւով վճարես զգործ մի կարի մեծ, եւ լաւ անուն յանձն առեալ՝ պատիւս եւ շատ պարգեւս գտանենք յարքայից արքայէ եւ դու եւ մեք: Ապա թէ ծուլացեալ հեղգաս՝ երկնչիմք, մի՛ գուցէ զօրացեալ անձամբ եւ կամ ուստեք օգնականութիւն գտանելով՝ ոչ գիտենք, թէ ո՛րպէս պատահեալ իրացն աշխատիցիմք եւ զղջանայցենք»:

Եւ հաճոյ թուեցաւ բանն մարզպանին եւ ամենեցուն որ ընդ նմայն էին. եւ վաղվաղակի յԱտրպատականէ գունդ առեալ, եւ ի Կոպրեաց մարզպանէն, եւ զգունդն Կատշաց որ զայն տեղօքն էին՝ գայր հասանէր յաշխարհն Հայոց, ի գետեզերն Երասխայ. կամեցան անցանել ի գետըն որ կոչի Նախճաւան, ի սահմանակցութեանն Սիւնեաց:

ԿԸ.

Ազդ եղեւ առ տէրն Բագրատունեաց Սահակ, զոր Հայք եւ զօրավարն Հայոց Վահան ի ժամանակին յայնմ մարզպան կարգէին Հայոց. ասպետն Սահակ՝ զմարզպանութիւնն, եւ Վահան՝ զտէրութիւնն Մամիկոնէից եւ զսպարապետութիւնն Հայոց. որք նախ հաստատապէս ի վերնոյն հրամանէ եւ ապա ի Հայոց ընկալան զգործակալութիւնն. առ որս եւ եկք Պարսից գնդին լսելի եղեն: Եւ տեսեալ դեռ եւս անկազմագոյն զպատրաստութիւն զօրուն իւրեանց՝ խորհէին առ վայր մի յամուր տեղիս գաւառին Տայոց չուել: Եւ դարձեալ զամենայաղթ օգնութիւնն Աստուծոյ յիշելով՝ ասէին, թէ «Ոչ է յաղթութիւն ի բազումս եւ ի սակաւս, այլ ի վերին կշռողութեան ձեռինն, եւ մանաւանդ մեր գործս, որ ամենեւիմք ի նորա աջողութիւնն հայի: Արդ՝ պարտ է այլ ոչ ինչ խորհել բնաւ, բայց ստիպով ընդդէմ նոցա գնալ, եւ զզօրութիւն յաղթութեանն ի Փրկչէն բոլորեցունց հայցել»:

Խորհէին եւ զայս եւս Աստուծոյ մտարկութեամբ, մնալ մարզպանին Սահակայ եւ սպարապետին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէնի եւ ոմանց յայլ նախարարացն անդէն յոստանին, ի քաջալերութիւն եւ ի բարի յոյս երթելոցն յառաջ, ի զարհուրումն եւ ի բեկումն սրտից կողման անօրինացն: Եւ որք պատրաստեալք այնուհետեւ ի պատերազմն կազմեցան՝ Սիւնին Բաբգէն, զոր անուանեցին ի ժամուն իշխան տէրութեան Սիւնեաց, եւ ամենալաւ քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ, եղբայր սպարապետին Վահանայ, եւ Գարջոյլն Մաղխազ, եւ երկոքեան որդիքն երանելոյ Կամսարականին Արշաւրայ,

Ներսէս տէր Շիրակայ եւ Հրահատ նորին եղբայր, եւ երկու արք ի Գնունեաց տոհմէն, Աստուծոյ իշխանն Գնունեաց եւ եղբայր նորին Առաստոն, եւ գունդ ընդ նոսա, որ էին թուով ընդ բնաւ չորեք հարիւր այր:

Եւ մտեալ նոցա յեկեղեցին՝ երկիր պագանէին տեառն Աստուծոյ եւ արարչին ամենայնի եւ զօրացուցչի, եւ խնդրէին ի նմանէ առաքել օգնականս ընդ նոսա զճգնութիւն սուրբ նահատակին Գրիգորի եւ զամենայն սրբոց եւ զարդիս նահատակելոց քրիստոսասիրացն Հայոց, եւ զզօրութիւն սուրբ խաչին: Եւ Փրկչին Քրիստոսի գթացեալ մարդասիրապէս եւ հայեցեալ յարժանաւոր խնդրուածս նոցա՝ առաքել ընդ նոսա օգնականս զոր խնդրեցին ի նմանէ, եւ յուղարկէր խաղաղութեամբ: Երկիր պագանէին նախարարքն եւ ամենայն արք զօրուն որք ընդ նոսայն էին՝ եւ հրեշտակակրօն սրբոյ կաթողիկոսին Յոհանայ, որոյ նպարակեալ յուղարկեաց զնոսա իւր ստոյգ եւ արդար ոգւոյն օրհնութեամբ ի գործ պատերազմին:

Եւ ապա հրաժարէին յասպետէն Սահակայ մարգպանէն եւ ի զօրավարէն Հայոց Վահանայ Մամիկոնենէ եւ յայլ ընկերակցաց իւրեանց, որ անդէն յոստանին առ նոսա մնալոց էին. եւ զնացին ստիպով խնդալից յօժարութեամբ: Եղեալ ի մտի՝ ասէին, թէ «Ո՛վ գիտէ, կարենք հասանել ի հունն, ուր գունդքն Պարսից անցանել կամին. եւ դարձեալք յաներեւոյթ տեղոջ ուրեք սպասենք. եւ յորժամ գիտենք, եթէ կէս գնդին անցեալ է ընդ գետն՝ անկանիմք ի վերայ անցելոցն, եւ թերեւս վնասել ինչ կարենք. նոյնպէս եւ մնացելոցն ի նոցանէ դարձեալ դիւրով կարենք լինել զամագիտ»:

Եւ եկեալք ի գիւղն որ անուանի Վարազկերտ, լուան եթէ գունդքն Պարսից անցին ընդ գետն ամենեքեան, եւ են թուով եօթն հազար: Եւ քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ, քանզի առաջապահ էր այն օր՝ զնայր յառաջ ի գետն որ անուանի Կռուակք. թերեւս լինիցի ինչ հնար, ասէ, ջանամ առնուլ զգնդին Պարսից զհանգամանս, թէ ե՞ն ինչ եթէ ոչ: Եւ երթեալ ի Կռուակս յօթ՝ յանկարծակի յառաւօտուն ծագել հասեալ ի նոյն գետ ի մարգպանն պարսիկ Ատրվշնասպ՝ լսէր զՄամիկոնենէն Վասակայ, թէ անդ է: Եւ քաջ սեպիին Մամիկոնէից Վասակայ գիտացեալ զԱտրվշնասպայ եւ զնոցանէն որ անդ էին՝ հնարս փրկութեան քաջութեամբ խորհեցաւ, որով զգունդն իւր ապրեցուցանել կարասցէ ի ժամուն: Հրաման տայր երկուց երկուց զոյգ, եւ կամ երից եւ կամ եւս յուրկից, ընդ այլ եւ այլ անյայտ տեղիս եւ ընդ փողոցս ելանել ի շինէն, եւ զատ ի միմեանց փութալ հասանել ի գետն Վարազկերտ, ուր նախարարք եւ այրուծի Հայոց էին, եւ տայր գիտել նոցա: Եւ ինքն քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ պատրողական բանիւք բանդագուշացուցանէր պատգամաւորօք զԱտրվշնասպ ասելով, թէ «Ես պատգամ ունիմ առ քեզ զՀայոց, զորս լուեալ քո եւ որք ընդ քեզ են՝ հաստատ հաճոյ համարիք եւ օգուտ զայնպիսի լուր եւ՝ Արեաց տեառն եւ՝ Հայոց աշխարհիս»: Եւ Ատրվշնասպայ լուեալ, թէպէտ եւ գաղտ ի միտս ուրախանայր, կարծեցեալ, թէ հաստատ նուաճումն գան՝ այլ սակայն առ նա խստագոյնս յղեալ ասէր, թէ «Աշխարհ մի ապստամբ առ իս զի՞նչ պատգամ յղեն»:

Եւ քաջի սեպիին Մամիկոնէից Վասակայ գիտացեալ զիւրոյ այրուծիոյն զերծեալք անվնասք, եւ թէ չիք ինչ կասկած այնուհետեւ՝ պատասխանի արարեալ եկելոցն յԱտրվշնասպայ՝ ասաց, թէ «Մեր ցայժմ ոչ վատ ինչ գործեալ է եւ արքունի իրաց վնաս արարեալ. բայց դու ինձ հրամայեա՛ ասել զպատգամն, եւ ձեր լուեալ՝ ապա հայեցարո՛ւք յարժանն, եւ ծաներո՛ւք զոր ինչ պարտ է առնել»։ Եւ արձակեալ զպատգամաւորսն, եւ ինքն հեծեալ յերկվարն՝ ասաց ցայլ Պարսիկսն որ կային անդ, թէ «Ես ծաղր առնելով ընդ ձեզ խօսեցայ զբանսն առ պատգամաւորսն. այլ զիս ուրուք առ ձեզ պատգամ չէ յղեալ. բայց ես տեսանել զձեզ եկի, թէ ո՛րպիսի ինչ էք. այլ դուք էք մարդիկ վատք եւ անպիտան, եւ եկեալ էք ի վատի խնդիր, եւ պատահէք չարի եւ կորնչիք»։ Ասացեալ այսպէս քաջի առն՝ գնաց ինքն ի բաց անհոգութեամբ եւ յաներկիւղս։ Եւ եկեալ քաջն ի գունդն Հայոց՝ պատմեաց նոցա, թէ գունդ բազում է, բայց յոլովք ի նոսա անպիտանք են եւ քերթաքաղ իշավարեան։

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս ի քաջ Մամիկոնեան սեպուհէն միաբանութեամբ արք զօրուն Հայոց՝ խորհուրդ ի մէջ առեալ ասաց, թէ պարտ է զի ի դաշտէն ի լեռնակողմն փոխել. խորհելով միաբան զայս. «Ձի եթէ հարեալք, ասէ, ի դիմի, օգնականութեամբն Աստուծոյ զօրեմք՝ այն աջող իսկ է եւ բարի. եւ եթէ այլազգ ինչ դիպի՝ պահպանութիւն է մեր ամրութիւն լեռնակողմանն եւ օգուտ մեզ»։ Եւ եկեալ չուեալք բանակեցան ի գեօղն Մասեաց, որում անուն էր Ակոռի։

ԿԹ.

Եւ լուեալ, թէ առ վաղիւ գունդն Պարսից գայ ի վերայ նոցա ի պատերազմ՝ կանխեցին ըստ սովորութեան աւուրցն ի պաշտօն գիշերոյն. եւ կատարեալ զաղօթս առաւօտուն՝ կազմէին եւ նոքա որ անդ էին՝ ընդդէմ նոցա ի պատերազմ։ Եւ բաժանեալ զչորեք հարիւրսն ի չորս առաջս՝ միջին վայրին կարգէին զօրագլուխս ի ժամուն զիշխանն Սիւնեաց Բաբգէն եւ զքաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ, եւ ահեակ կողմանն զԳարջոյլն Մաղխազ, եւ կողմանն աջոյ զԳնունիսն երկոսին, զիշխանն Գնունեաց Ատոմ եւ զնորուն զեղբայրն զԱռաստոմ. եւ ընդ մէջ երկոցունց մասանցն զքաջն եւ զընտիրն զիշխանն Շիրակայ զՆերսեհն Կամսարական եւ զնորուն եղբայրն զՀրահատն պատրաստական յօրինէին։ Ձի ո՛ր կողմն տկարացի՝ ասեն, նոցա հասեալ փութով զօրացուցեալ օգնեսցեն, եւ յամենայն կողմանց ոյժ լինիցին. քանզի ամենեքեան վստահ էին ի յարսն՝ որպէս ի լաւս եւ յարդարս եւ յուխտապահս։

Եւ այսպէս յօրինեալ զչորեք հարիւր արսն, եւ տուեալ փառս Աստուծոյ՝ աղաղակէին միաբան ասելով. «Օգնեա՛ մեզ, Աստուած փրկիչ մեր, վասն փառաց անուան քո. մի՛ երբէք ասացեն ի հեթանոսս, թէ ո՞ւր է Աստուած նոցա»։ Եւ ելեալ կային ճակատեալք ի վերայ բարձրավանդակի լանջակողմանցն յայտնաւորին։ Ջորոց այնքան զսակաւութիւնն Հայոց տեսեալ զօրացն Պարսից՝ ոչ ինչ այլ կարծեցին, բայց եթէ կամաւ խելացնորեալ ի խնդիր մահու են եկեալք։ Եւ քաջ ի հեռաստանէ այրընտիր ի զօրացն Պարսից յարձակեալք ի վերայ զօրացն Հայոց՝ բազումք յեստէին վատաձիոցն

Պարսից, եւ քաջածիքն յառաջեալ հասանէին ի տեղի պատերազմին: Յորս եւ ի ժամուն Մաղխազն Քարջոյլ, առեալ զիրեւ զհարիւրսն, նենգեալ ուխտի Աւետարանին՝ ի գունդն Պարսից անկանէր. եւ մնային ջոկք ըստ հրամանին Աստուծոյ երեք հարիւրն Հայոց, ըստ ընտրութեան երեք հարիւրոցն ընդ Քէդէովնի: Որք դիմեալք ի վերայ զօրացն Պարսից, օգնականութեամբ Բարձրելոյն յառաջեալ զընտիր ընտիր արս պատերազմին անդէն եւ անդ ի տեղւոջն դիաթաւալ յերկիր կործանէին. եւ զայլ բազմութիւն գնդին Պարսից ձորոց եւ առապար տեղեացն ցրուեալ վատնէին: Անդ ի կողմանն քաջին Վասակայ սեպիին Մամիկոնէից եւ Սիւնւոյն Բաբգենայ անկեալ սատակէր Ատրվշնասպն մարզպանն եւ այլ արք աւագ եւ նախարարք յուրացողացն Հայոց եւ այլ բազում Պարսիկք. նոյնպէս եւ ի կողմանն Ատոմայ եւ Առաստոմայ բազումք մեռանէին ի քաջ արանց: Որ եւ զտէրն Սիւնեաց զՔդիհոն պահելով միւսում եւս չար ժամու՝ գերծեալ ապրեցուցանէր թշնամին արդարութեան մագապուր ի ձեռացն Ատոմայ եւ Առաստոմայ: Բայց նախ զյառաջեալ այր ի գնդէն Պարսից՝ Հրահատ որդի երանելոյ Կամսարականին Արշաւրայ հարեալ նիգակաւ սատակէր:

Եւ մինչդեռ նոքա այսպէս քաջալերեալք աջով հզօրին գործամխեալք էին՝ առեալ Քարջուլայն Մախազու զգունդն Կատշաց հանդերձ եւ այլ ապստամբօք Հայ որերով եւ այնու եւս գնդաւ որ ընդ իւրն էին, եւ յայլ կողմն կարթեալ ըստ աներեւոյթ ձորոցն խորութեան՝ հասեալ կայր զկնի ուխտապահ զօրացն Հայոց ի կողմանէ. կարծեցեալ անմտադիւր զնոսա յայնմ պարապութենէ կոտորելոյ զթշնամիսն Աստուծոյ, կամէր ի թիկանց կուսէ անկանել ի վերայ զօրացելոցն ի Քրիստոս, եւ տանել զյաղթութիւնն խաբէութեամբ եւ անուն մեծ ժառանգել: Իսկ ուրումն յանկարծակի զծայն խողխողման զՀայ սպանանելոյ ի Կատշացն լուեալ՝ բողոք արկանէր առ արսն Կամսարականս. որոց ցասուցեալ առնն՝ կամէին սպանանել զնա, թէ գունդ մեր է, եւ դու խաբէութեամբ զմեծ իրս կորուսանես: Եւ ապա հաստատեալ Ներսեհի ի լրտեսելն եղբօրն իւրոյ Հրահատայ, եթէ գունդն՝ թշնամեաց է՝ դիմեալ յարծակէին ի վերայ անչափ բազմութեան երկոքին եղբարքն սակաւ արամբք: Անդ հասեալ հայրանման Կամսարականն Ներսեհ՝ զզօրագլուխն Կատշաց, զայր հզօր եւ զմարտիկ, հարեալ նիգակաւ անդէն ի տեղւոջն սատակէր, եւ զայլ ամենայն գունդն արկեալ առաջի՝ բազում արանց դիակունս, առաւել քան զայլ մեռեալս պատերազմին՝ կործան յերկիր վարէին: Եւ լինէր օրն այն օր նշանաւոր ուրախութեան հաւատացելոցն ի Քրիստոս, եւ օր ամօթոյ եւ կորանաց ամենայն ուրացելոցն ի Քրիստոսէ, եւ ճշմարտապէս կատարեալ հաստատէր բան մարգարէին որ ասէ, թէ «Որոց Աստուած օգնէ՝ մի զհազարս հալածէ, եւ երկուս զքիւրս շարժէ»:

Եւ տեսեալ այնպիսի փառաւորապէս վճարումն գործոյ թշնամւոյն արդարութեան սատանայի, եւ ի կոր կործանեալ, խորհեալ, թէ կարի անհնարին ամենայն ինչ ընդդէմ իմոց կամացս գործեցան, եւ արդ՝ յայլ ինչ չեղէ ձեռնհաս եւ նկուն գտայ՝ գոնէ առ վայր մի տրտմեցուցանեն զսիրտս քաջացն, որք դեռ եւս ոչ գիտեն զանցս աղէտիցս իմոց եւ զկործանման: Եւ զտեալ իւր արս երկուս արբանեկեալս, զմին ի տոհմէն Գնթունեաց, որում անուն էր Վառգոշ, եւ զմիւսն ի տոհմէն Սահառուռունեաց, որում

անուն էր Վասակ. եւ եկեալ արքն երկոքեան ի վաղիւն ճեպով ընդ ծագել առաւօտուն՝ գոյժ աղաղակի լսելի առնէին յականջս հայրապետին սրբոյ Յոհաննու եւ երկոցունց աւագ իշխանացն Հայոց, մարգպանին Սահակայ եւ Վահանայ Մամիկոնէի: «Խառնեցան, ասեն, սաստկապէս կողմանքն երկոքեան ի պատերազմ,- որոց բնաւ եւ տեսեալ չէր զգործ պատերազմին,- եւ զօրացաւ կողմն Պարսից, եւ ի պարտութիւն մատնեցաւ զունդն Հայոց, ի փախուստ դարձան. եւ անկեալ զօրաւորքն ի սուր թշնամեացն՝ մեռաւ քաջն Մամիկոնեան Վասակ եւ լաւ Սիւնին Բարզէն եւ երկոքեան արքն անուանիք, տէրն Շիրակայ Ներսէհ, սիրելի եղբարքն իւրով հանդերձ Հրահատաւ: Եւ արքն Գնունիք Ատոմ եւ Առաստոմ եւ այլ ամենայն զօրքն Հայոց ի լանջակողմանս Ակոռայ տապաստ անկեալ դիակնացան. եւ մեք միայն մնացաք ի գուժկացն Յոբայ, եւ եկեալք պատմել ձեզ»:

Եւ չեւ եւս սփռեալ տարածանէր համբաւս այս ի Դուին, զի մի՛ շատագոյն ուրախասցի աղմկելով զքաղաքն չար դէն՝ գայր հասանէր վաղվաղակի հրեշտակ աւետաւոր ի տոհմէն Գնունեաց, որուն անուն էր Առաստոմ. ձայն բարձեալ զոչելով ասէր. «Յաղթեա՛ց զօրութիւն սուրբ խաչին, եւ միշտ յաղթէ»: Տայր զրոյց եւ զսքանչելիսն Աստուծոյ, զոր արար սրբոցն բարեխօսութեամբ առ իւր սիրելիսն, եւ զչարաչար բեկումն եւ զամօթն, զոր գտեալ ժառանգեցին փաղանգ ուրացողացն: Եւ լուեալ զայս ձայն աւետեաց հայրապետին Հայոց Յոհաննու եւ աւագ իշխանացն, մարգպանին Սահակայ եւ սպարապետին Հայոց Վահանայ, եւ ամենայն նախարարացն Հայոց եւ ռամկացն՝ դիմեալք միաբանութեամբ ի տունն Աստուծոյ, որոյ հզօր է զօրութիւն իւր՝ գոհանային, երկիր պագանէին միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ եւ անընդդիմակայ հրամանի կամաց իւրոց: Եւ երանելի կաթողիկոսն Հայոց Յոհան տայր սաղմոսել ի սաղմոսէն քսաներորդէ իններորդէ. «Լուաւ ինձ տէր եւ ողորմեցաւ, եւ տէր եղեւ ինձ օգնական: Դարձոյց զսուգ իմ յուրախութիւն. զերծ յինէն զքուրծ, եւ ինձ զգեցոյց զուրախութիւն: Որպէս սաղմոս ասացեն քեզ փառք իմ, եւ այլ մի՛ եւս զղջացայց, տէր Աստուած իմ, յաւիտեան խոստովան եղէց քեզ»: Եւ կատարեալ զպաշտօնն՝ զատիկ ուրախութեան առնէին. նախ հոգալով զաղքատացն յագումն նկատէին, եւ ապա ինքեանք ուրախանային ցնծալից ուրախութեամբ:

Եկեալ հասանէին եւ զօրքն ի պատերազմէն, պատմելով զնորոգ Աստուծոյ զօրութեանն յաղթութիւն, շնորհեալ նոցա զմեծ յաղթութեանն անուն, եւ զթշնամեացն տալ զխորտակման եւ զամօթոյ զվիճակն. եւ փառաւորելով զՔրիստոս՝ համբուրէին զմիմեանս ողջունիւ ուրախութեան, եւ անհոգ խաղաղութեան ի հանգիստ ձմերանւոյն մտանէին. հոգային առ զարունն զպատրաստութիւն պատերազմին:

Ը.

Եւ դեսպան ստիպով առ թագաւորն Վրաց Վախթանգ առնէին, տալ նոցա Հոն ըստ բանի խոստմանցն իւրոց: Եւ նա ժամավաճառ բանիւք երկայնէր զասացեալսն իւր. եւ ապա ուստեք

ժողովը Հոնս երեք հարիւր եւ առաքել ի Հայս. եւ չեւ եւս անցեալ ամիս մի ի ձմերանւոյն՝ փոյթ պատճառադրութեամբ անդրէն առ ինքն կոչէր: Եւ մնայր աշխարհիս Հայոց զօրութիւն օգնութեան՝ Քրիստոս, յոր ապաւինեալն էին եւ յուսային. այլ ի մարդկանէ ոչ ոք էր որ օգնէր նոցա:

Առաքել զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան յերեւելի եւ յականաւոր ազգն Արծրունեաց, եւ յազգս գաւառին Անձեւացեաց եւ Մոկաց, եւ առ ազատորեարն Ռըշտունեաց. տայր գիտել, եթէ ո՛րպէս յառաջնումն օգնեաց Աստուած յուսացելոց իւրոց, եւ ասէր, թէ «Ջճշմարիտ եւ զարդար օրինացս մերոց զհաւատ եւ զքարոզութիւն իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ քաջ գիտէք, եւ ոչ էք կարօտ յումեքէ ուսանել, այլ եւ զտոչորումն իբրեւ զինոց մոլորութեան մոգուցն տեսէք, թէ ո՛րպէս վառեալ այրեաց զամենեցուն ոգիս բաց ի սակաւուց: Արդ՝ աւաղիկ եհաս ժամ արդար մշակին Քրիստոսի, որոյ առեալ զհեծանոցն սրբել զկալ իւր, եւ զցորեանն մաքրեալ՝ յերկնից շտեմարանս ժողովէ, եւ զյարդն անշէջ յաւիտենից հրոյն մատնէ յայրումն: Եւ արդ՝ որ ոք կամի լինել ցորենահատ՝ ընծայեսցէ զինքն Աստուծոյ, եւ կեցցէ. եւ որ ոք յետս ընկրկեալ յարդեսցի՝ յաւիտենից եւ անանց գեհենին եղեալ լուցկիք այրեսցի եւ մի՛ շիջցի: Եւ ես ոչ զոք բռնաբարելով քարշեմ յօգուտ իւրաքանչիւր անծին, այլ յորդորելով յիշեցուցանեմ ամենեցուն զփրկութիւն եւ զկորուստ, որ դիպի յայցելութեան աւուրն: Քանզի որ ոք խոստովանի զճշմարտութիւնն՝ փրկի եւ գեհենէն, եւ որ ոք սայթաքեալ մոլորի յուղորդ ճանապարհէն՝ զանգիւտ կորուստն կորնչի: Արդ՝ որ ոք հոգացեալ խնդրէ զգիւտ անծին եւ տենչի անմահ կենացն լինել ժառանգորդ՝ եկա՛յք խնդրել զվրէժ եկեղեցւոյ թշնամանաց, որով թշնամանեցաւ ի բազում ժամանակաց եւ ամաց յարհամարհող ուրացողացն: Եւ որ ոք խորհիք զմարմնոյ երկիւղ եւ ծառայել ցանկայք մոլորութեանն բարբանջմանցն՝ բնակեցէ՛ք ի խաւարի, չեղեալք արժանիք հայել յարդարութեան արեգակն Քրիստոս. այլ ինձ հոգողապէս բողոքոյս հատուցէ վարձս արդար վարձահատոյցն Քրիստոս»:

Եւ լուեալ զայս պատգամ չորեցունց գաւառաց նախարարացն, կէսքն փափաքեալք աջոյ կողմանն՝ զրոհ տուեալ ընթանային ի հօտ ոչխարացն ժամանել. եւ այլք ընդ դասակս այժեաց ծախակողմեան հաղորդեալք՝ գնային անդարձութեամբ ի խաւարն արտաքին: Ոմն յԱնձաւացեաց նախարարացն սեպուհ, որում անուն էր Յոհան, եւ միւս եւս Երուանդունի, Ներսեհ անուն, միաբանեալ ի խնդիր բարի ցանկութեան, ընդ որս եւ հաւանեալ եւ այլ արք ճշմարտութեան նուիրիչք՝ գնային խառնել ի գունդն զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի: Եւ մինչդեռ ժողովեալ գնային ի ճանապարհի, մերձեալք ի քաղաքագետոն որ կոչի Առեստ, ի ժամանակի քառասնորդացն պահոց, ի մեծի շաբաթու զատկին, յանկարծակի յանզգաստից եկեալ հասանէին ի վերայ նոցա իշխանն Անձեւացեաց Սեուկ անուն եւ իշխանն Մոկաց Յոհան անուն, բազում այրուծիով, ընդ առաւօտուն ծագել: Եւ սոցա զգացեալ՝ կէսքն զինեալք եւ կէսքն թէպէտ անպատրաստք էին, այլ օգնութեամբն Բարձրելոյն քաջալերեալք՝ հարկանէին ի դիմի աներկիւղապէս. եւ նախ Ներսեհ Երուանդունի յարձակէր ի վերայ իշխանին Մոկաց Յոհանայ, եւ հարեալ նիզակաւ, օգնելով նմա եւ Անձեւացւոց

սեպիին Յոհանայ՝ յերկիր կործանէին: Որոյ ասացեալ էր երբեմն հպարտաբար պարծելով զԱնձեւացի սեպիէն Յոհանայ, թէ «Նմա, որպէս կովու, բայց թէ անուր եւեթ պիտի արկանել. այլ նա ունայիտոյ է յայլ իրս, յօգուտ կամ ի վնաս»: Եւ լուեալ պատասխանի յազգակցէն Յոհանայ, յիշխանէն Անձեւացեաց Սեւկոյ, թէ «Չանուրն ե՛ս բերեմ, բայց արկջիր դո՛ւ ի պարանոցն»: Որ յաղագս ամբարտաւանութեան բանիցն, հարեալ կովուն եղջերբն չարաչար՝ ընկեաց յերկիր յերկվարէն եւ կոխեաց: Եւ զայն տեսեալ զօրացն բազմութեանն՝ ի փախուստ դառնային. զորոց զհետ եղեալ՝ զոմանս սպանանէին եւ զմնացեալսն փախստականս արարեալ ցրուէին աստ եւ անդր: Եւ անդէն յայտնապէս ճանաչեալ եւ փառաւորեալ զԱստուծոյ զօրութիւնն, որ անկազմ սակաւութն զայնչափ բազմութիւն զօրացն ցրուեաց, վեր ի վայր պատմեալ հնչէր լուր անկարծելի գործոյս այսորիկ յամենայն աշխարհիս Հայոց ահ հզօրին Աստուծոյ:

Եկեալ այնուհետեւ սեպուին Անձեւացւոցն Յոհան եւ Ներսէհ Երուանդունի եւ արքն որ ընդ նոսա, յորոց ձեռն արար Աստուած զնշանսն եւ զզօրութիւնսն, եւ տեսեալ զնոսա սրբոյ կաթողիկոսին Յովհաննո՛ւ՝ տօն ուրախութեան եւ պատարագս ընդունելիս մատուցանէին տեառն Աստուծոյ, որ շնորհեացն զյաղթութիւնն եւ բարձրացոյց զպարծանս եկեղեցւոյ միոյ սրբոյ, եւ ողջունեալ զնոսա ուրախանային ի Քրիստոս:

ՀԱ.

Եւ անցուցեալ զաւուրս դառնաշունչ ձմերայնւոյ ցրտոյն՝ հասանէին զարնանային ժամանակի օդոյն բարեխառնութեան. լսէին, թէ զօր բազում խաղացեալ զայ ի Պարսից. եկեալ հասեալ են ի սահմանս Հերայ եւ Ջարաւանդ գաւառի բազում զօրագլուխք, որք էին այսոքիկ. Սուրէն պալիաւ, եւ Ատրնէրսեհ, փուշտիպանան սաղար, եւ Վին-ի-Խոռեան, եւ Ատրվշնասպն-ի-Տապեան, եւ Գդիհոն Սիւնեաց տէր. եւ ի սոսա թէպէտ եւ ըստ գահոյ էր ոք ի վեր՝ այլ հրամանատու եւ աւագ զօրուն՝ փուշտիպանան սաղար էր:

Փութացաւ եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան, առեալ ընդ իւր եւ զսուրբ հայրապետն Հայոց զտէր Յոհան, յուսալով յաղօթս առնն, թէ ամենայն ինչ ըստ նորա կամելոյ կատարի յԱստուծոյ. եւ գունարեալ զզօրսն Հայոց՝ ճեպէր հարկանել նոցա ի դիմի անդէն զայն տեղեօք. «Թերեւս ոչ, ասէր, լիցի անցանել բազմութեանն Պարսից ի միջոց կողմն աշխարհիս Հայոց»: Եւ առեալ ընդ իւր զնախարարսն եւ զազատս եւ զայլ ամենայն ռամիկն, որք կամաւոր խնդութեամբ երթային ի գործ պատերազմին, եւ չուեալք ի Դունայ զօրքն Հայոց՝ ըստ աւուրս օթեւանացն երթեալ հասանէին ի գաւառն յԱրտագ, եւ մօտեալք ի գունդն Պարսից՝ բանակէին ի գիւղ մի, որում անուն էր Ներսէհապատ:

Եւ սուրբ կաթողիկոսն Յոհան հրաման տայր ամենայն զնդին Հայոց՝ ջերմեռանդն խնդրով պարապել աղօթից զգիշերն ողջոյն եւ խնդրել ի մարդասէր Փրկչէն՝ բարձր առնել զանուն իւր մեծ ի

մէջ բազմութեան ժողովելոցն հեթանոսաց, տալ բաժին պարծանաց ծառայից իւրոց, եւ զմասն ամօթոյ՝ ուրացողացն դասու: Եւ այնպէս զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի, սքանչելի ասպետուն Սահակաւ մարգպանաւ եւ ամենայն զօրօքն Հայոց, յորդոր սրտիւ խնդրելով յԱստուծոյ օգնութիւն՝ կատարէին զսահմանեալ ժամս գիշերոյն. եւ հասեալք ի լոյս առաւօտուն՝ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Յոհան օրհնէր զամենեսեան, քաջալերեցուցանելով ասէր. «Յուսացեալքն յԱստուած ոչ երբէք ամաչեցին. եւ ընտիր անօթ սուրբ Հոգւոյն Պօղոս գոչէ համարձակածայն բարբառով եւ ասէ. «Յոյս երբէք ոչ ամաչեցուցանէ, յորոց սիրտս սէրն Աստուծոյ սփռեալ է»: Զօրացարո՛ւք ի տէր եւ ի զօրութիւն բազկի նորա, եւ կարող լինիք զամենայն նետս մուխս չարին շիջուցանել, զերեւելիս եւ զաներելոյթս: Եւ մի՛ ոք ի բազմութիւն զօրու անօրինացն հայեցեալ զարհուրիցի ինչ. վասն զի լինելով ընդ ձեզ Աստուած՝ բազմագոյնս զձեզ ցուցանէ նոցա, եւ շարժեալ իբրեւ զխռիւ ի սաստիկ հողմոյ, ցրուեալ ընդ երեսս դաշտացդ եւ բլրոց՝ վեր ի վայր կորուսանէ: Արդ՝ օրհնեսցէ զձեզ աջ հզօրին եւ զօրացուցէ զձեզ, առաջնորդեսցէ եւ յաղթող արասցէ. նմա փառք եւ Որդւոյ իւրում եւ սուրբ Հոգւոյն յամենայն յաւիտեանս. ամէն»:

Եւ ասացեալ ամենեցուն զամէնն՝ պատրաստեցան ի պատերազմն. եւ զինեալ գունդքն Հայոց ընդդէմ թշնամեացն՝ լինէր եւ երանելին Յոհան յաղօթս: Սկսանէր այնուհետեւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան յօրհնել ըստ պատշաճի զհւրաքանչիւր կողմն ճակատուն: Զմիջոց կողմնն բազում այրուծիովն տայր ի ձեռն լաւի առն Սահակայ մարգպանին ասպետի. եւ ի կողման աջոյ թելին կարգէր զԲաշղ Վահեւունի զԲաբգէնն Սիւնի եւ զԱտոմն Գնունի եւ զՓապակն Պալունի, իւրաքանչիւր այրուծիով եւ այլ եւս յաւելուածով. եւ յահեկէ կողմանէ հանդերձ ուխտասէր Կամսարականօքն եւ իւր սիրելի եղբարբքն, Վահանաւ, Ներսեհիւ եւ Հրահատաւ. եւ ընդ աջմէ իւրաքանչիւր այրուծիով զնդացն՝ կազմէր զինքն: Պատրաստէր եւ զայլ արս աւագս ընտիրս այրուծիով հանդերձ եւ Վրենաւ Վանանդացւով. առ որս եւ առաքէր զՊապ Արտակունեաց, զայր ոստանիկ, զորդի Բաբոցի, ասել ցհւրաքանչիւր կողմանց աւագս, թէ «Զնշանս հզօրագոյն արանց, զոր յառաջագոյն տեղեակ ենք զարանց Պարսկաց եւ զԿատշաց եւ զգնդին Սիւնեաց՝ տեսանեն զի դէպ ի մեզ դիմեալ գան. արդ՝ դուք մեղմով երթայք, եւ ուշադրեալ հայեցարո՛ւք ի մեզ. թող մեզ նախ լինի յարձակել. եւ եթէ շնորհիւն Քրիստոսի մեք զմեր կողմնն շարժեալ փախուցանենք՝ ապա այլ կողմանքն մեր եւ ձեր առաջի ոչ կարեն կալ»:

Եւ Պապայ տարեալ զպատգամն սպարապետին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի առ իւրաքանչիւր աւագս կողմանցն, թէպէտ եւ կամէին ըստ հրամանի զօրավարին առնել, այլ ստիպով հասեալ գունդն Պարսից յիւրաքանչիւր թել կողմանցն՝ ոչ տային պարապել, այլ դրդեալ զկողմն աջոյ, ուր Բաշղն Վահեւունի էր՝ փախուցանէին: Եւ տէր Սահակ ասպետ յարձակեալ նիզակաւ ի վերայ փուշտիպանաց սաղարի՝ վրիպեցին ի միմեանց զնիզակսն երկոքեան, եւ մօտեալ առ միմեանս երիվարացն՝ բուռն հարեալ զմիմեանց հերաց եւ կռուէին: Եւ տեսեալ զօրավարին Հայոց

Վահանայ Մամիկոնենի, թէ աղմկեցան զօրքն Հայոց եւ տկարացան առաջի թշնամեաց, ծայն արարեալ առ Վրէն Վանանդացի՝ «Յառաջեա՛, ասէ, ի վերայ թշնամեացն եւ ձեռն ի գործ արա պատերազմել»։ Եւ նորա գարհուրեալ՝ ասաց, եթէ «Ոչ եմ կարող. յիս ինչ ապաստան յայսմ ժամու դու մի՛ լինիր»։ Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի զօրացեալ սրտիւ, եւ նշանաւ խաչին կնքեալ զինքն՝ հանդերձ Կամսարականօքն երկոքունքք յարծակէին ի վերայ հասելոց սոցա թշնամեացն. եւ ոչ ինչ բնաւ տուեալ կալ առաջի, այլ շարժեալ սաստկապէս զկողմն իւրեանց՝ ի փախուստ դարձուցանէին. եւ առեալ զթեւն զայն՝ արկանէին զմիւս եւս թելովն զմիջոցի կողմանն. եւ արկեալ առաջի զկողմանցն երկոցունց զգունդսն՝ անթիւ բազմութիւն արանց քաջաց ի փոքր լանջակողմանն դիաթաւալ յերկիր կործանէին եւ սաստիկ արեանց հանէին ճապաղիս։ Բայց միայն Վինն Խոռեան երկուք եւս այլ զօրաւոր նիզակակցօք զօրու դարձեալ ընդդէմ խիզախէր. ուր անդէն առ նմին քաջ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան սատակէր հզօրեղապէս. եւ զԱտրվշնասպն Տապեան տէրն Շիրակայ Ներսեհն Կամսարական, եւ այլքն ամենեքեան իւրաքանչիւր զբազում արս քաջս ընկեցեալ յերկիր կործանէին։ Եւ հայեցեալ յայն՝ գունդն Բարշղի եւ այլ փախստէիցն Հայոց, եւ տեսեալ, թէ բեկաւ ոյժ զօրու գնդին Պարսից, եւ երթան փախստական առաջի գնդին զօրավարին Հայոց Վահանայ՝ ոգի առեալ զօրանային. եւ դարձեալք անդրէն եւ զկնի հալածչացն եղեալք՝ զբազումս սպանանէին, եւ զբազումս արկեալ առաջի՝ հալածականս առնէին։ Եւ լինէր առաւելագոյն թիւ կոտորելոցն ի գնդէն Պարսից, քան թէ զերծելոցն փախստէիցն. վասն զի շատ եւս լինէր համար մեռելոցն ի տեղիս տեղիս վիրաւորացն, քան թէ կոտորելոցն ի գնդէն Պարսից անդէն ի տեղուօն պատերազմի։

Եւ դարձեալ գունդն Հայոց բարի անուամբ եւ բազում փառօք, լաւ աւարաւ եւ սաստիկ ընչիւք առ պատուական կաթողիկոսն Հայոց Յոհան ի բանակն, փառաւորելով եւ օրհնելով զտուիչն այնպիսի յաղթութեան զՔրիստոս. որոյ ընդ առաջ ելեալ յաղթող գնդին՝ ցնծալից սրտիւ օրհնէր զնոսա օրհնութեամբ բազմաւ, եւ զուարճացեալ ոգով զօրութեան սուրբն, եւ ասէր ցամենեսեան. «Ուրախ եմ յոյժ, եւ բանիւ վճարել զխնդութիւնս սրտի ոչ կարեն։ Բայց եւս առաւել զուարճացեալ բերկրիմ, տեսանելով զԱստուած հաշտ ընդ ձեզ. քանզի յաղթութիւնս խնդացուցանէ զիս, այլ եւս առաւել բերկրիմ՝ զՔրիստոս տեսանելով գործակից ձեզ, որ ետ ձեզ՝ յաղթել, եւ ամաչեցոյց զհակառակորդս արդարութեան։ Եւ Աստուած որ զօրացոյցն զձեզ այժմ՝ նա զօրացուցէ զձեզ հանապազ, եւ եղեալ ընդ ձեզ՝ մի՛ թողցէ զձեզ մինչեւ ի սպառ»։

ՀԲ.

Եւ մինչդեռ զօրացեալք ցնծալից սրտիւք դարձեալք գային ի գործոյ պատերազմին, զոր վճարեալ եհան ի գլուխ ազդեցութիւն վերնոյն ըստ կամաց հայրապետին սրբոյն Յոհաննու եւ ամենայն զօրացն Հայոց՝ երկրորդ ուրախութիւն մեծ եւ լուր անկարծակի աւետեաց տարածեալ

քարոզեր ընդ ամենայն բանակն Հայոց: Եւ եկն Վարդ ողջ, գերծեալ ի կապանացն զօրութեամբն Աստուծոյ, եղբայր զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի. եւ լցեալ այսպիսի աւետաւոր համբաւով ընդհանուր աշխարհս Հայոց՝ գրոհ տուեալ փութայր ամենայն ոք ի մեծ այցելութիւնն, զոր արար Աստուած աշխարհիս Հայոց. յորոց բազումք առ խնդին, իբրեւ տեսանէին զանհաւատալի տեսիլն՝ յերկուացեալք կերպարան եւ ոչ ճշմարտութիւն զիրսն կարծէին: Բայց յիշելով զԱստուծոյ զօրութեանն զանընդդիմակայ սքանչելիս՝ փառս միայն եւ երկրպագութիւն մատուցանէին ամենահնարին, որոյ կամելութեան եւ հրամանի ամենայն դժուարինք եւ անհնարինքն դիրինք են եւ հնարաւորք. յիշելով զցողադարձութիւն հնոցին ի Բաբելոնի, եւ զսառնաշէն պարիսպն եգիպտական Կարմիր ծովուն, զդառնալն ընդ կրունկն Յորդանանու, եւ զանկմունսն Երիքովի պարսպացն՝ աղաղակաւ: Այս ամենայն յիշմունք հաւատացեալ խորհրդոց դրուատիս միայն գովութեան ընդունելի աղօթիք մատուցանել յօժարեցուցանէին ամենահզօրին. որ առաւելագոյնս քան առ սուրբ առաքեալն Պետրոս արար զզօրութիւնսն. վասն զի զնա անձամբ միայն հանեալ հրեշտակին՝ արծակեաց գերծանել, յաճումն քարոզութեան կենաց. իսկ զայրն Մամիկոնեան զՎարդ ոչ միայն լոկ անձամբ, այլ եւ ծառայիք, դրամք եւ կազմածով, յամուր տեղեաց շահաստանին, ի բարձրաբերձ պարսպացն եւ յասպարափակ բազմութենէ պահապանացն, ընկալեալ իբրեւ զարծուի ի թեւս իւր եւ ընդ բազում անցուցեալ օթեւանս՝ ածեալ հասուցանէր խաղաղութեամբ ի յերկիրս Հայոց:

Յայնժամ ծանուցեալ յիշէին ուխտակիցք, արք աստուածասէրք, գերդումն Մամիկոնէին Վահանայ,- զընդունելութիւն Աստուծոյ դարձին նորա եւ վկայութեան եւ հաւատոց,- զոր ասաց յաւուր միաբանութեան առաջի սրբոյ Աւետարանին. «Թէ արդարեւ, ասէ, ծանուցեալ Աստուծոյ զբազմաժամանակեայ զթախանձ եւ զփղծկումն սրտի իմոյ, զոր հառաչէի յոգւոց հանելով ի մոլորութեանն, եւ ընկալաւ զպտուղ շրթանց խոստովանութեան իմոյ, եւ հաճոյ եղեւ ամենագիտին խորհուրդս իմ եւ ուխտ՝ ապա ըստ իւրում զօրեղ տէրութեանն արարեալ յիս նշան բարի՝ տացէ ինձ մերձ ընդ մերձ տեսանել ինձ զեղբայրն իմ զՎարդ եւ ուրախանալ»: Եւ էր այնուիտեւ լսել յամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց աշխարհիս, ի վկայարանս սրբոց, ի տօնս եւ ի ժողովմունս միաբանութեան, ի բերանոյ քահանայից եւ միաբան ամենայն ժողովրդոց, յարանց եւ ի կանանց առ հասարակ, թէ «Ձի՞նչ բարի, կամ զի՞նչ վայելուչ, այլ բնակել եղբարց ի միասին»: Եւ առ սաստկապէս բեկումն թշնամեացն եւ բարձրանալ սրբոյ եկեղեցոյ՝ ասէին սաղմոսելով. «Նոքա խափանեցան եւ անկան, մեք յարեաք եւ ուղիղք եղաք». եւ «ամենայն եղջիրք մեղաւորաց փշրեցան, եւ բարձր եղեւ եղջիր արդարոյն»: Եւ շնորհակալութեամբ գովութիւն ի մէջ առեալ ասէին. «Այլ մեք ժողովուրդք եւ խաշն արօտի քո, խոստովան եղիցուք առ քեզ յաւիտեան. ազգէ յազգ պատմեսցուք զօրհնութիւնս քո»:

Իսկ յետ աւուրց ինչ բազմաց անցելոց, տեսեալ իմաստախնդիր մարդոց եւ հանճարեղ անձանց զպսակումն քաջ սեպիին Մամիկոնէից զսրբոյն Վասակայ, զեղբօր զօրավարին Հայոց Վահանայ՝ անդէն եւ անդ ծանեան, թէ վասն զի մերձ ուրեմն էր կատարումն սրբոյն. որ եւ խնդրեաց յԱստուծոյ սուրբն Վասակ՝ տեսանել ի մարմնի զեկս անձկալի եղբօրն իւրոյ Վարդայ, եւ ապա զօր ըղձի խնդրոյ իւրոյ ըմբռնել ցնծալով: Եւ ամենահզօրն Աստուած եղեւ փութով կատարիչ խնդրոյ սրբոյն իւրոյ, ոչ ինչ յերկարեալ յապաղեաց զկամս առնն, այլ վաղվաղակի եւ ճեպով ընկալեալ զխնդիրն, եւ ածեալ զեղբայրն զՎարդ եւ ցուցեալ նմա եւ ամենեցուն՝ եթող ողջամբ առ մնացեալ կենդանի ծառայսն իւր, եւ զսուրբ վկայն իւր զՎասակ փոխեալ առ ինքն՝ պսակեալ բնակեցոյց յարքայութեան խորանսն, ընդ հրեշտակս յերկինս:

Գային հասանէին այնուիւտեւ ի Ծաղկէտուն. եւ կամեցեալք առ վայր մի հանգչել ի ջերմկին որ կոչի Վարշակի՝ գայր հասանէր դեսպան ի թագաւորէն Վրաց Վախթանգայ, թէ «Գունդ սաստիկ եհաս յերկիրս Վրաց, եւ իմ տեսեալ, թէ ոչ եմ կարող կալ առաջի՝ խոյս տուեալ ի լերինս Հայոց, մօտ ի սահմանակցութեանն Վրաց՝ մնամ ձեզ»: Եւ նամանկ ունէր տուեալ ի լերինս Հայոց, մօտ ի սահմանակցութեանն Վրաց՝ մնամ ձեզ»: Եւ նամակ ունէր գրեալ ի Վախթանգայ խաբէութեամբ, թէ «Հոն գնդի հրաման ետու գալ, եւ չեւ եւս հասին. բայց մինչ դուք գայք՝ հասանեն, եւ այնուիւտեւ դուք եւ մեք եւ Հոնք զնոսա կորուսանենք: Բայց թուի ինձ, թէ յորժամ Հոն հասանէ, մեզ բնաւ եւ աշխատել ինչ ոչ հասանէ. նոքա իսկ վճարեն զգործն. զի անչափ բազմութեան հրաման ետու գալ»:

Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի եւ ամենայն աւագ տանուտերացն եւ սեպիացն Հայոց, վասն զի երդումն էր Աւետարանաւ եւ խաչիւ ընդ թագաւորին Վրաց Վախթանգայ՝ յարուցեալ վաղվաղակի եւ անյապաղ ամենայն զօրքն Հայոց առ արքայն Վրաց հասանէին, եւ բանակեալք առ վայր մի ի գաւառին Կանգարաց դադարէին: Ուր պատրողական բանիւք խաբէութեան թարթափեցուցանէր թագաւորն Վրաց Վախթանգ զմիտս զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի եւ զայլ աւագ տանուտերացն Հայոց. մերթ ասելով, թէ «Միհրանայ զձեր եկդ լուեալ՝ խոյս ետ ի սահմանաց Վրաց, եւ յԱղուանս փախեաւ առ երկիւղի. եւ դարձեալ՝ թէ «Ձերկուս աւուրս՝ եւ գունդք Հոնաց հասանեն». եւ անցեալ երկու աւուրք ժամադիր խաբէութեանն՝ ապա յերրորդ եւ ի չորրորդ օր ձգէր զպատճառադրութիւնն, եւ յետ այնորիկ յայլ ի վեց եւ յեթն օր: Դարձեալ լրտեսս տայր արձակել արս ի գնդէն Վրաց եւ Հայոց. որք իջեալ ի տեղիս ինչ դաշտացն՝ տայր երեւեցուցանել լոյսս կրակաց բազմաց եւ կոճեղս ծառոց զինեալս այրանմանս, ըստ խաբէութեան Մակեդոնացոյ Աղէկսանդրի: Դարձեալ ասէր. «Ոչ գայ գունդն Հոնաց առ մեզ ի լերինսս, այլ ասեն, թէ աստ ի դաշտիս ա՛ծ ցո՛յց մեզ զՀայս, եւ ամենայն բանից քոց հաւատամք, զոր քո խօսեալ է ընդ մեզ եւ երդուեալ. եւ այնուիւտեւ զոր ինչ եւ հրամայես առնուլ մեզ՝ զամենայն կատարենք. ապա թէ ոչ՝ չհաւատամք, թէ Հայք ընդ քեզ միաբան են. բայց թէ արդարեւ զայս տեսանենք՝ այնուիւտեւ զՊարսիկս ի մեզ թողէք, եւ ձեզ փոյթ մի՛

լիցի: Արդ՝ թէ դուք ի դաշտն չիջանէք, եւ Հոն գոնդքն, վասն ինձ չհաւատալոյ, ի վեր ի յաշխարհէն չջարժին ուրեք, եւ Միհրան դառնայ եւ զՎիրս աւերէ՝ ինձ ձեր եկք զի՞նչ օգուտ է»:

Եւ Հայոց գունդն, վասն զի ուխտադիր էր ընդ թագաւորին Վրաց՝ զոր ինչ գամ մի ասէր ստոյգ կամ սուտ՝ ջանային վասն Աւետարանին երկիւղի զամենայն կատարել: Զի թէպէտ եւ սօթ էր ժամանակն, հարկաւորեցան իջանել ի դաշտն Ճարմանայնու: Եւ յիշխանացն Հայոց ոմանք ոչ յաջող համարէին գէշս գնդին Հայոց ի Վիրս. զոր թէպէտ եւ բազում անգամ ասացին՝ չհաւատացեալ բանի ասողացն՝ լռեցին:

Եւ իջեալ գունդն Հայոց ի Վիրս եւ բանակեալք յառաջագրեալ տեղիսն, եւ չեւ եւս անցեալ աւուրք երեք կամ չորք՝ գայր հասանէր Միհրան եւ բանակէր դէմ յանդիման բանակին Հայոց, մօտ ի բանակն յայնկոյս գետոյն, զոր Կուր գետն անուանեն. եւ բանակն Հայոց չուեալ յայլ տեղի հեռագոյն ի բանակէն Պարսից, եւ առնէին զհրեանց օթեւանին տեղին: Եւ բազմաց ի գնդէն Հայոց ի գիշերին յայնմիկ, մոռացեալ զերկիւղ ուխտին Աստուծոյ, եւ զահաւոր երդումն Աւետարանին առ ոտն հարեալ՝ պատգամագնացութեամբ գաղտ խօսեցան ընդ իւրաքանչիւր ոք սիրելիս զօրացն Պարսից, թէ «Մեք ի բռնութենէ զօրավարիս Հայոց Վահանայ եւ ոչ սրտի կամաւ անկեալ ենք յիրս յայս, արք թուով. բայց միտք մեր եւ խորհուրդք առ ձեզ են. եւ գիտենք, եթէ ի ձերմէ ծառայութենէ չենք ելանելոց, այլ վատ անձանց մերոց որսացեալ աճեցուցաք ցայժմ զվնասս ի մեզ: Բայց արդ՝ եթէ չիշիցէք զայս բանս մեր երբէք, եւ առնիցէք մեզ թողութիւն՝ դուք իշխեցէք: Այլ մեք վաղիւն, յորժամ ի կռուոյն տեղին գամք՝ զմեր անձինս եւ զբազումս եւ այլս ընդ մեզ փախուցանենք ի գնդէս»: Եւ ընկալեալ երդմամբ ուխտի Պարսկացն՝ հաստատեցին զբանսն:

Եւ հասեալ ի վաղիւն ի տեղի պատերազմին՝ խօսէր եւ յայն ժամու արքայն Վրաց ընդ զօրավարին Հայոց Վահանայ եւ ընդ այլ աւագ տանուտեարս եւ ընդ սեպուիս Հայոց եւ ասէ. «Լաւ եղեւ մեզ կռուելս այսօր ընդ զօրս Պարսից. քանզի մեք իսկ բաւական ենք սոցա, եւ չկարեն կալ առաջի. բայց թէ այսօր եւս հեղգացեալ էր մեր՝ զայլոց էին Հոնք եւ զանուն յաղթութեանն եւ զօգուտ աւարիս նոքա տանելոց էին»: Եւ մինչեւ ցայն ժամ եւս յերկարեալ խաբէր պատիր բանիւք:

ՀԴ.

Ապա սրտմտեալ ընդ սուտ եւ անպիտան խօսս արքային Վրաց զօրավարն Հայոր Վահան Մամիկոնեան, ծանուցեալ եւ զթուլութիւն գնդին Հայոց, զոր տեսանէր լքեալս եւ մեղկեալս եւ ոչ ինչ բնաւ նմանս այլոց ժամանակաց փութոյն եւ յօժարութեան, սակայն զգունդն զօրացն կազմէր Մամիկոնեանն Վահան ըստ օրինի ճակատուն պատրաստութեան. եւ տուեալ զկողմն աջոյ ի ձեռս Բարշղի Վահեւունուոյ եւ Սատոնի Գաբեղինի, եւ զողմնն ահեակ տայր Վախթանգայ արքային Վրաց, եւ զմիջոյ կողմնն կազմէր զինքն երեքումբք արամբքն որդուովք երանելոյն Արշաւրայ, եւ երանելեալ

տերամբն Գնունեաց. եւ գերանելին ասպետն Սահակ եւ գՍիւնին Բաբգէն ընդ մէջ իւր եւ Բարշիլ կացուցանէր:

Եւ մինչ չեւ դիմեալք ի կռիւն, այլ կային ճակատեալք երկոքեան կողմանքն դէմ ընդդէմ միմեանց, Պարսից եւ Հայոց, եւ որ զնահատակութեան պսակն ընդունելոց էին յաւուրն՝ եցոյց վերին զօրութիւնն հայեցող աչօք մտացն. եւ յառաջ քան զկատարումն՝ յայտնապէս անծածուկ զահագնափոխութիւն երեսացն ի մահկանացու բնական տեսչութենէս ի լուսափայլութիւն վերին զօրութեանցն կերպարանի, եւ մանաւանդ զքաջութիւնն առնն զՎասակայ Մամիկոնէի, զեղբօր զօրավարին Հայոց Վահանայ. որոյ փառաւորեալ երեսքն լուսով փառացն Աստուծոյ, մինչեւ բազումք յընկերակցացն որք նիզակակիցք սրբոյն էին՝ հայել յերեսսն փայլակնացայտ, ըստ փառաւորելոյ երեսացն մեծի մարգարէին Մովսէսի, ոչ հանդարտէին: Ջոր եւ իւր իսկ եղբօրն մեծի զօրավարին Հայոց Վահանայ տեսեալ եւ մեծապէս զարհուրեալ՝ անդէն եւ անդ գիտաց, թէ սա յինէն եւ ի զազրալի կենցաղոյս այսօր առաւ եւ փոխեցաւ յայն բանակ զուարթոցն, որոյ բանակի զօրացն տեսիլ եւ կերպարան այս է:

Եւ յարձակեալք ի վերայ միմեանց Հայք եւ Պարսիկք, թէպէտ եւ զօրավարն Հայոց Վահան երիւք Կամսարական եղբարքք հարեալ ի դիմի իւրոյ թշնամւոյն կողմանն, դիր եւ տար արարեալ դարձուցանէին ի փախուստ, մինչեւ տարեալ անցուցանէին զբազումս ի զօրացն Պարսից յայնկոյս Կուրն գետոյն, եւ զբազումս ի զօրացն Պարսից յերեւելի արանց զօրուն կոտորէին քաջաբար: Անդ քաջի սեպիին Մամիկոնէից Վասակայ հարեալ նիզակաւ ուժեղապէս զայր ոմն հզօր ի գնդէն Պարսից յերկիր կործանէր. որ եւ բեկանէր նիզակն իւր յանկարծակի. եւ քաջին Մամիկոնենի Վասակայ ելեալ ի խնդիր այլում նիզակի եւ գտեալ՝ դառնայր անդդէն փութանակի ուրախալից: Եւ պատահեալ նմա Կամսարականին Ներսեհի տեառն Շիրակայ, որոյ եւ նորա բեկեալ նիզակն՝ ի խնդիր էր այլում նիզակի. եւ քաջի Մամիկոնենին Վասակայ ծայն ի վերայ եղեալ ասէր. «Փութա՛, Ներսեհ, գտանել նիզակ, եւ դարձի՛ր ե՛կ արագ. քանզի ոչ երբէք կարենք գտանել ժամ սքանչելի այսպիսի վաճառու, ուր մահ զանմահութիւն եւ առժամանակեայս գլաւիտենականն եւ ապականացուս զանապականելի կեանսն. վաղվաղեա՛, քանզի չենք կալոց անմահք. գուցէ վրիպեալ յանուանի եւ ի փառաւորեալ կատարմանէս՝ անանուն եւ անպիտան մահուամբ ելանիցենք ի կենցաղոյս»: Եւ զայս լուր ի սրբոյ առնէն Վասակայ Մամիկոնենէ՝ հաւաստի երդմամբ պատմէր մեզ բազում անգամ ինքն տէրն Շիրակայ Ներսեհ Կամսարականն:

Եւ մինչդեռ զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան այսպէս մրցէր հանդերձ երանելի եղբարքն վասակաւ. եւ երկոքումքք որդւովքն Կամսարականին Արշաւրայ՝ յանկարծակի փախուցեալք առ հասարակ սրանային գունդքն ամենայն Հայոց եւ Վրաց. որոց բազումք ի նենգաւորացն աղաղակէին առ միմեանս անհանգիստ, թէ «Փախեան Հայք, անձնապուրք լերուք»: Եւ վասն զի ոչ ըստ փութոյ եւ յորդոր խնդրոյ շնորհէր ի ժամուն վիճակ մարտիրոսութեան ի վերին

գուգակչռող աջոյ ամենագիտին, ըստ ծածուկ եւ անքնին իւրոյ կանխատեսութեանն՝ քաջի զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի եւ այլոց ընդ նմա ուխտապահ ընկերացն, որ ախորժելով տենչէին բաժակի մարտիրոսութեանն, եւ չգտան արժանիք, դարձուցեալ այնուհետեւ գերասականս երիվարացն՝ գնային եւ նոքա զիտ փախստէիցն Հայոց: Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի եկեալ պատահէր Բաբգենայ Սիւնոյ, անկելոյ ի զօրացն Պարսից կարէվէր. զոր հեծուցեալ ի վերայ իւրոյ նժուգի եւ հանեալ ի պատերազմէն ապրեցուցանէր: Բայց որք ընտրութեանն ցանկացողք եղեն եւ արժանիք ընդ սրբոյ ասպետի Սահակայ եւ ընդ սրբոյ քաջին Վասակայ Մամիկոնէնի, եւ կատարեցան յաւուրն՝ եւ անուանքն են այսոքիկ...:

Իսկ զօրքն ամենայն Հայոց, ընդ որս եւ անպիտան զօրքն Վրաց, հանդերձ թագաւորան իւրեանց Վախթանգաւ, վատնեալք ցրուէին. զորոց զկնի հետամուտ եղեալ գունդքն Պարսից՝ զբազումս կոտորէին, եւ բազումք յայլ եւ այլ տեղիս գերծեալ ապրէին:

Բայց զՀրահատն Կամսարական, սաստկապէս վազս առեալ երիվարին իւրոյ՝ ընկենոյր, եւ հասեալ Պարսկացն, մինչդեռ էր հետիոտս՝ կալեալ ածէին առ Միհրան. զոր տեսեալ Միհրանայ՝ մեծապէս ուրախացաւ: Պատուհասէր զնա բանիւք խստութեան, եւ կապեալ տայր պահել զգուշութեամբ. եւ ուր երթայր յաշխարհիս Հայոց՝ ընդ իւր շրջեցուցանէր: Ընդ որս կալան եւ սեպուհ մի Սիւնի, որում անուն էր Յազդ, եւ զայլս ոմանս ի Վրաց աշխարհէն:

ՀԵ.

Իսկ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան երթայր առ վայր մի յամրագոյն տեղիսն Տայոց, ուր եւ սինլքորք փախստէիցն Հայոց առ նա ժողովէին եւ այլք յաւագ նախարարացն Հայոց. այլ Կամսարականքն երկոքեան ընդ նմա իսկ էին միշտ, եւ անքակ ի նմանէ եւ միաբան: Ջորոց զիտ եկեալ Միհրան զնդաւ իւրով եւ ջանայր կամ սպանանել պատերազմաւ, եւ կամ ունել հնարիւք, եւ կամ հաւանեցուցանել եւ նուաճել:

Եւ էր բանակ սաստկութեան զօրուն Արեաց ի գեօղն որ անուանի Ղու, ի սահմանակցութեան Պարսից եւ Հռոմոց. եւ զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան մերձ ի նա իբրեւ երկուք հրասախօք, ի գեօղ մի որ կոչի Մկնառինձ, արամբք որպէս թէ հարիւրովք եւ թերեւս սակաւուք եւ կամ յոլովիւք: Եւ Միհրան այնչափ հազարօքն առ նա բանակեալ էր մօտ, եւ տեղին ուր զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան էր՝ յիշխանութեանն Պարսից թագաւորին էր: Եւ այնչափ սաստկապէս զեղեալ էր Աստուծոյ զմեծ շնորհ զօրութեան իւրոյ ի վերայ քաջի առն Վահանայ Մամիկոնէի, զի ի մէջ այնչափ բազմութեան զնդի եւ ի զօրաւոր քաջորերոյ՝ դողացեալ սարսեալ կայր Միհրան զնդաւն, փակեալ ընդ երկիւղագին ահիւ վերնոյն, եւ չիշխէր դիմել ի վերայ եւ սպանանել զորս կամէր, եւ հալածել եւ կորուսանել զմնացեալ փախստեայսն. այլ բանիւ ողոքանաց պատգամաւորէր ընդ նմա հանապազօր ի խաղաղութիւն, ասելով, թէ «Մի՛ կորնչիր, եւ յարքայից արքայի ի ծառայութենէ մի՛

ելաներ, եւ գաշխարհս Հայոց մի՛ տար ի վատնումն. ի հնագանդութիւն եկ թագաւորին, եւ ես միջնորդ լինիմ. քանզի վասն իւրոյ բարերարութեան սիրէ զիս, եւ բանից իմոց լսէ. եւ ես աղաչեմ զթագաւորն, եւ հաշտեցուցանեմ ընդ քեզ, եւ ինչ որ արժան է տալ քեզ՝ ջանամ զի տայ»:

Եւ սպարապետին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի պատասխանի արարեալ ասէր ցՄիհրան, եթէ «Արեաց տէր որ լինի՝ արդար աչօք պիտի նայել յամենայն մարդ իբրեւ զթագաւոր, եւ արդարապէս տեսանել եւ արդարապէս լսել, ըստ արժանի թագաւորի: Բայց այր թագաւոր, որ ուղիղ աչօք չհայի ի ծառայս եւ ուղիղ լսողութեամբ չլսէ ուրուք զբանս, այլ համակ ըստ իշխանութեան վարի, եւ ոչ ըստ արժանի իրաւանց քննութեան, այլ առաւել եւս որ կարի դժնդակագոյն է եւ աշխարհի կորստեան պատճառ, եւ հանապազ զայն առնէ, եւ կամի տեսանել այլոյ աչօք եւ լսել այլոյ ականջօք՝ ծանր է ծառայութիւնն այն եւ դառն, եւ վտանգ՝ որում ոչ ոք կարէ կալ առաջի: Վասն զի տէր, որ յիւր ի ծառայից զլաւ եւ զվատթար չզիտէ ընտրել, եւ ըստ արժանի իւրաքանչիւր ումեք մատակարարել զպիտոյսն ոչ կամի՝ այնպիսին լաւ ծառայի տէր դժուարաւ կարէ լինել: Արդ՝ Հայոց աշխարհս ո՛րպիսի մեծ եւ պիտոյի աշխարհ է. եւ արդ ցոյց ինձ այր մի յայսպիսի աշխարհի, որ թէ առաւելաւ թագաւորութեամբ արժանաւորապէս հասեալ է ի տանուտէրութիւն. այլ որեար աւագակ եւ անպիտան, հացկատակք եւ վատտոհմիկք, որ գան զայնպիսի մեծ թագաւորութիւն խաբեն, եւ ընդ կրակի փառս գնեն եւ տէրութիւն. եւ ի ձէնջ ըստ կողմն ելեալ սակաւ մի՝ միզեն ի կրակն, եւ յանթեղ զաղբ իւրեանց արկանեն, եւ զվաճառականն եւ զվաճառն ի միասին թշնամանեն: Եւ այլ լաւութիւն եւ քաջութիւն եւ միտք եւ գիտութիւն, որով աշխարհ շինի եւ միջի լինի՝ այն չխնդրի եւ արհամարհեալ է. այլ անպիտան եւ վատտոհմակ մարդկան պատրողութիւնն ի մէջ անցեալ յարգի, եւ դուք առ ճանաչողս ունիք զծեզ: Լուեալ է քո, որ Միհրանդ ես, եւ ամենայն Պարսից՝ զբանս զայս յԱրեաց տեսառնէն ի Պերոզէ առաջի ամենեցունց յատենի, թէ «Այր վատ եւ գունդ անպիտան Ասորի է. բայց քան զԱսորի այր՝ Հայ մարդ շատ վատթար է եւ անպիտան»: Եւ ո՞չ արդեօք լաւ էր մահ քան զայն լուր յայնպիսի թագաւորէ: Եւ արդ՝ իմ երկուս կռիւս արարեալ է ընդ Արի մարդկան, եւ երրորդն այս է որ ընդ քեզ արարաք. եւ ընդ որս զերկուս կռիւսն արարաք՝ ընդ այնպիսի երեւելի եւ քաջ մարդկան կռուեցաք, զոր ինքն Արեաց տէրն եւ ամենայն Արիք ճանաչէին, թէ ո՛րպիսի որեար էին: Եւ օտար մարդոյ մեզ չէր օգնեալ, Հոնի կամ Հոռոմի եւ կամ այլ ազգի ուստեք մարդոյ. բայց միայն այս Հայոց, զոր դուք գիտէք, սոցա վճարեալ է զայնպիսի մեծ գործ, զոր դուք ամենայն Արիք լուայք եւ տեսէք. եւ ոչ բազում այրուծիոյ, այլ հարիւր արամբ եւ կամ եւս նուագիւ զհագար եւ զերկուս հագարս այր փախուցեալ է սոքօք: Եւ յայսմ կռուի մի՛ զայս զմտաւ ածեալ պարծիք, թէ աւելի ինչ քաջութեամբ յաղթեցէք մեզ. այլ ի մեր երկպառակութենէ եւ ի նենգելոյ եղեւ մեզ վնաս: Ջի թէ էր այս հայ գունդ, յորոյ վերայ ահ եւ երկիւղ էր, որպէս Արեաց տեսառն յիւր ծառայի վերայ, եւ յիմում ձեռին այնպէս էին, որպէս ընդ իմ նախնեացն ձեռամբ, եւ համարձակապէս իշխէի զվատացեալսն ի կռուի տամբ եւ կենօք հարցանել եւ զլխով պատիժ առնել, եւ քաջացելոցն կարէի բարի առնել եւ պատիւ տալ՝

ցուցանէի Արեաց տեառն եւ ձեզ ամենեցուն, թէ ո՞ր կարի գունդ յԱրիս անուանի էր եւ լաւ. բայց եթէ լաւագոյնք եւս եւ քաջք չերեւէին՝ այլ ի խոնարի սակաւ մի եւ նուազ չտայի երեւել: Բայց արդ՝ զոր ձեր ի վատ տոհմէ եւ յանպիտան ի մարդկանէ աշխարհիս Հայոց իշխան կարգեալ էք՝ դոքա ըստ իւրեանց յետնութեան կորուսին յաշխարհէս Հայոց զքաջութիւն եւ զանուն բարի եւ զլաւութիւն: Ջի գնդի, որոյ զօրագլուխն վատ է՝ գնդին լաւ լինել չէ հնար, եւ աշխարհի, որոյ իշխանքն յետին են՝ աշխարհին այնմ անհնար է յառաջադէմ եւ անուանի լինել:

«Իսկ յաղագս իմ դուք ամենեքեան գիտէք, զի ի հարցն իմոց եւ տղայ մնացի. ոչ զվաստակս նոցա որ առ Արեաց աշխարհն լեալ է՝ գիտեմ, եւ ոչ յանցման նոցա հաղորդ ինչ էի: Բայց մինչ եւ յանձինս զգացի, եւ ձեզ Արեաց տեառնն արբանեկութեան արժանի եղէ՝ ի մտի եդի առաջի Աստուծոյ եւ մարդկան՝ արդար մտօք տեառն եւ ձեզ ծառայութիւն առնել եւ արդար վաստակս վաստակել: Եւ որչափ եւս զլաւն հոգայի եւ ի լաւ վաստակսն յաւելուի՝ եւ վատ անարժան իշխանքդ Հայոց զինչպէտ բանսարկութիւնս առնէին, եւ դուք անքնին մտօք լսէիք եւ ընդ իս չհայէիք ուղիղ. ածի գմտաւ, թէ զի՞նչ արդեօք այլ հնար գոյր, որով եւ կարող լինէի զԱրեաց տեառն եւ զաւագացն զմիտսն ուղղել ընդ իս. եթէ գտանէի ինչ ոչ պարգեւս՝ գոնեա լոկ աչօք ուղիղ հայէին ընդ իս, եւ շատ էր ինձ: Եւ իբր ի վաստակսն, զոր վաստակէի ըստ իմուն գիտելոյ, թերութիւն ինչ ոչ տեսանէի, եւ առաւելս ինչ յաւելուլ եւ վաստակել չգտանէի հնարս, եւ զթշնամեացն բերանս ի բանսարկութենէ խնուլ ոչ կարէի, եւ տեառն եւ ձեր ականջք ի բաց էին ի լսել զստութիւն եւ չխորհել վասն իմ ուղղակի, եւ իբրեւ ոչ ինչ գտի պատճառանս ծանր տրտմութեանն որ կրէր յանձին իմուն ի սպառ, եւ փախչել յաշխարհէս չկարէի՝ խորհուրդ չար ի մտի արկի, եւ անձամբ զանձն սպանի. եւ երանի՛ եթէ լոկ զմարմինս էր սպանեալ. այլ եւս զհոգիս եւ զմարմինս ի միասին կորուսի: Քանզի ուրացայ զճշմարտութիւնն զոր գիտէի, թէ ստոյգ Աստուած է արարիչ եւ տէր ամենայնի, եւ երկիր պագի ստութեան եւ մոլորութեան. զոր այսօր առաջի ձեր եւ առաջի ամենայն աշխարհիս խոստովանիմ, թէ ստութիւն է եւ աղտեղի խաբէութիւն: Եւ յետ կործանմանն յորում կործանեցայ՝ մաշէի յերկիւղէ զամենայն օր, թէ գուցէ մեռանիցիմ սովին մեղօք եւ կորնչիցիմ զյաւիտենական կորուստն. կալեալ ի բռին զոգի իմ ի բաց մերժեցի զերկիւղ թագաւորաց, ընկեցեալ յանձնէ կոխեցի զուրացութեանն խիղճ եւ լուսաւորեցայ: Այսուհետեւ ուրախ եմ եւ պատրաստ հալածանաց, աղքատութեան, վշտի եւ մահուան. զի որում եւ դիպիմ քրիստոնէութեամբ՝ ուրախ եմ եւ անահ:

«Բայց դու զոր խօսիսդ՝ եւ արդարեւ կարես առնել, եւ հաւանի թագաւորն նուաճել զմեզ՝ եւ նախ քան զամենայն՝ զքրիստոնէութիւն շնորհէ աշխարհիս Հայոց, եւ զաղտեղի վաճառդ հատանէ յաշխարհէս մերմէ, զոր անպիտան եւ վատ մարդիկ գնեն ի ձէնջ խաբէութեամբ, եւ ընկալեալ ծաղր առնեն եւ զձեզ եւ զմոխիրն. եւ զմարդ ճանաչէք զլաւն եւ զանպիտան, եւ գործ խնդրէք յիւրաքանչիւր ումեքէ, եւ ոչ կատակաբանութիւն. եւ ի գործ հայիք՝ տալ ըստ վաստակոց զհատուցումն, եւ ոչ ի լկտէբանութեան խաբէութիւն. եւ կարէք գրել եւ կնքել, թէ ի մերմէ բռնութենէ եղեւ ձեր յանցումնդ, եւ

ոչ ի ձեր ստահակելոյ եւ յանդգնութենէ, եւ թողութ. եւ զտոհմիկն առ տոհմիկս ունիք եւ զվատտոհմակսն առ անտոհմակս. եւ թէ այդպէս նուաճէք զմեզ՝ մեր բնիկ տեարք էք եւ հարցն մերոց եւ նախնեաց, եւ մեք ծառայութիւն առնեմք եւ հպատակ լինիմք: Ապա եթէ նոյնպէս գլխտինսն առ լաւսն ունիք եւ զլաւսն յետս տանիք, եւ աղտեղի մեղաց վաճառէք զիշխանութիւն աշխարհիս, եւ ոչ ըստ իրաւանց հայել յարժանաւորսն եւ ի պիտանիսն տայք՝ մեք որ ապստամբեցաքն՝ ոչ եթէ գիտէաք, եթէ մեք Արեաց առաջի ինչ կարեմք կալ, զի եւ զմեր տառապանացս ոյժ գիտեմք եւ զԱրեաց այնպիսի մեծ եւ անհամար գնդի եւ ուժոյ զսաստկութիւն. բայց միայն զմեռանելն եղաք առաջի, եւ նմին պատրաստ եմք. եւ առաւել եւս ուրախ եմք, զի զանուանի եւ զլաւ մահ մեռանիմք քրիստոնէութեամբ, քան թէ ուրացութեամբ գնել զանցաւոր փառս, եւ զյաւիտենից կորուստն ժառանգել»:

Ը.

Եւ մինչդեռ Միհրան եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան զայսպիսի բանս ընդ միմեանս խօսէին՝ յանկարծակի դեսպան հասանէր ի դրանէ եւ ստիպով զՄիհրան ի դուռն կոչէին: Եւ նորա չուեալ ամենայն բազմութեամբն գնայր ճեպով ի դուռն, առեալ ընդ իւր զկապեալն Հրահատ եւ զերանելին Յազդ եւ զայլ կապեալսն: Զորոց զհետ երթայր տրտմութեամբ եւ բազում փութով սիրելի եղբայր նորուն, տէրն Շիրակայ Ներսեհ, արամբք ընտրելովք, որոց տեսեալ զանհնարին անսպառ ողբումն Ներսեհի, սիրով խանդաղատեալ, զբարիս նոցա յիշելով՝ երթային ընդ նմա: Որոյ յօրէ ունելոյ զՀրահատն Պարսկացն՝ ոչ էր եղբօր նորա Ներսեհի տեսն Շիրակայ դադարեալ ի լալոյ, եւ ոչ էր հանգուցեալ ի վերայ անկողնոյ, եւ ոչ ճաշակեալ հաց առանց արտասուաց. այլ եւ զոր ճաշակէրն՝ առ չարի դառնացեալ լինէր բերան նորա: Եւ երթայր զհետ գնդին Պարսկաց, ածելով զմտաւ, թէ ո՞ գիտէ, լրտեսեալ ուրեք ի զատագոյն թելի գնդին՝ անկեալ ի վերայ կարասցէ գնա զերծուցանել. եւ կամ թէ ոչ՝ գոնեայ ես դիպեալ մահու՝ հանգեայց յանմխիթար տրտմութենէս: Եւ երթեալ բազում անգամ օթս զհետ, եւ ոչ ինչ կարացեալ գտանել հնարս, եւ մերծեալք որպէս թէ օթեւանաւ միով ի սուրբ տեղի տան նահատակին Գրիգորի ի գետն որ անուանեալ կոչի Բագաւան, եւ տեսեալ Կամսարականին Ներսեհի զտեղին նահատակին Գրիգորի, եւ յիշելով զտրտմակցութիւն սրբոց ընդ վշտացեալս, եւ զհամարձակութիւն սրբոյ առն Գրիգորի առ Աստուած՝ ձայն սաստիկ բարբառոյ հանդերձ արտասուօք արծակեալ առ այրն Աստուծոյ՝ աղաղակեաց ասելով. «Տէ՛ր Գրիգոր, որ զսաստիկ մէզ ամբարշտութեանն մեղաց մերոց մերժեալ փարատեցէր յաշխարհէս Հայոց, փարատեա՛ եւ զիմ սաստիկ մէզս տրտմութեանս ի սրտէս, եւ շնորհեա՛ ինձ զանձկալի զեղբայրն իմ տեսանել առողջ առ իս. քանզի հնարաւոր է Աստուծոյ ամենայն, եւ զքո խնդիր քաջ ախորժելով կամի լսել եւ կատարէ»: Եւ այսպէս մեծաձայն բարբառով եւ ողբալով աղաղակեաց Կամսարականն Ներսեհ առ այրն Աստուծոյ Գրիգորիոս. ոչ թէ բերանով բարբառէր, այլ սրտին

աղաղակեր: Եւ նորա լուեալ վաղվաղակի ասաց ցՔրիստոս. եւ Փրկչին Աստուծոյ անդ եւ անդ հանեալ զկապեալն Հրահատ ի շրջափակ զգուշութենէ պահապանացն, արծակէր խաղաղութեամբ առ սիրելի եղբայրն իւր եւ յաշխարհ:

Յայնժամ տեսեալ զաներկիւղապէս եւ զքաջաբար ելս Կամսարականին Հրահատայ՝ զօրագլխին Արեաց Միհրանայ եւ այլ աւագանւոյն որ ընդ նմա էին՝ հրաման տային ածել զերանելի սեպուհն Սիւնեաց զՅագո ի նմին աւուր զառաջեալ իւրեանց: Եւ սկսան սաստիւ խօսել ընդ նմա եւ պատուհասել. «Ոչ է, ասեն, հնար կեալ մարդոյ, որ բազում վնասս եւ չարիս առ իւր իսկ նմանի մարդիկ գործեալ իցէ, թող թէ առ տէրն Արեաց, որ աստուածանման է եւ իշխանութիւն ունի ի վերայ ամենայն մարդոյ սպանանել եւ կեցուցանել: Արդ՝ զվնասակարն Հրահատ եւ զարժանին բազում մահուց, զոր ըստ նորա չար գործոցն պաշարեալ մեծ փառացն արքայից արքայի՝ ետ ի ձեռս մեր, զոր եւ մեք թէպէտ եւ խնայել կամեցաք եւ ապրեցուցանել, սակայն իւր մահապարտութեան գործոցն որսացեալ զայրն՝ չետուն լինել նմա արժանի թողութեան, այլ վաղ եւ կամ անագան կորուսանեն զնա. քանզի ի մեծ եւ ի հզօր իշխանէ ոք փախուցեալ՝ հազիւ կարէ զանձն թաքուցանել, թող թէ փախուցեալն յաստուածոցն ո՞ր կարէ թաքչել եւ ապրել: Արդ՝ եւ դու ընկեր նորին չար գործովք մահապարտութեամբ՝ ոչ իւիք կարես գտանել հնարս փրկութեան անձինդ եւ ապրել, բայց թէ ապաւինեալ ի կրակ՝ պագանիցես երկիր արեգական, եւ նոցա բարեխօսութեամբ գտանիցես թողութիւն ի թագաւորէն, եւ կեցցես: Եւ մեք խնայելով ի քեզ՝ տամք զայսպիսի խրատ քեզ. վասն զի կամիմք զկեանս քո եւ ոչ մեռանել»: Ի սոյն միտս յօժարեցուցեալ գրգռէր բազում անգամ պատգամաւորօք եւ թղթովք, էր երբէք եւ յորժամ ինքն առ աւագն Պարսից լինէր ի բանակի, անօրէն իշխանն Սիւնի Գդիհոն, ի վերայ երանելի Սիւնւոյն սեպիին Յագոյայ, իբրեւ զչարկամ եւ զնախանձոտ եղբարց, եւ ոչ զի ուրացեալ ապրեսցի, այլ զի ուրացութեամբ մեռցի վատանուն:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս երանելւոյն Յագոյայ ի Միհրանայ եւ յայլ ամենայն աւագանւոյն Պարսից, ծանուցեալ զկամս եւ զխորհուրդս զանօրէն զեղբարց նոյն իւրոյ Գդիհոնի՝ պատասխանի տուեալ ասաց, թէ «Զժամանակաւոր զմարմնոյ կեանսս թէ վաճառէր ոք, եւ հասանէր ինձ գնել եւ կեալ, յաղագս ցաւոց մարմնոյ եւ սիրոյ կենցաղոյս՝ տայի արդեօք զամենայն ինչ ըստ աղքատութեան իմոյ զիւտի եւ զնէի. բայց զյաւիտենից պատուհասն եւ զանշէջ գեհենին սպառնալիսն գնել ընդ կարասւոյ՝ յոյժ անմտութիւն է. մանաւանդ զի անյայտ է երեւումն վաճառուն. քանզի ոչ ոք զիտէ զկեալն իւր, զհեռին եւ զմօտեալն ի դուրս. գուցէ գնեալ խնդայցէ, եւ ի վաղիւն վախճանեալ յուղարկիցի ի խաւարն արտաքին: Այլ զայսպիսի աղտեղի եւ կորստական վաճառ, թէ ուրացեալ էր իմ, ընդէ՞ր այժմ գնէի զդա վասն կելոյ, այլ վաղ իսկ առնուի հանդերձ փառօք եւ մեծամեծ պատուովք. այլ զայս ընտրեցի յորում եմս, եւ զսոյն համարեալ լաւ եւ պատուական՝ ասէ, ուրախ եմ եւ խնդամ վախճանել քրիստոնէութեամբ, քան թէ զհազար հազարս ամաց կեալ ուրացութեամբ, եւ յաւիտենից անվախճան պատուհասին լինել ժառանգաւոր»:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս անօրէն դատաւորացն ի սրբոյն Յագոյայ՝ սրով կտրել զգլուխ երանելւոյն հրամայեցին, մերձ ի տեղի սուրբ մատրանն առաքելանման նահատակին սրբոյն Գրիգորի, ի գեօղն որ կոչի Բագաւան, ի նահանգին Բագրեւանդայ, ի լանջակողման լերինն որ անուանի Նպատ. մօտ ի սուրբ տեղի մատրանն որպէս երկու քարընկեցօք: Եւ կատարեալ սրբոյ Սիւնի սեպիին Յագոյայ զընթացս նահատակութեան իւրոյ յամսեանն հոռի, որ օր վեշտասան էր ամսոյն, եւ ամփոփեալ նշխարք նորա եդան անդէն ի սուրբ մատրանն Գրիգորի:

ՀԷ.

Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան չուեալ զայր հասանէր յԱյրարատ գաւառ, եւ կատարեալ զուխտ պատարագաց ի Վաղարշապատ քաղաքին, հանդերձ ընդ իւր ուխտապահ նախարարօքն եւ այլ զօրօքն Հայոց, ի տանն Աստուծոյ եւ ի վկայարանս նահատակեալ կուսանացն, զուխտս պատարագաց եւ զսովորական նուէրս ընծայիցն Աստուծոյ. եւ նախ հոգացեալ զաղքատաց դարմանս՝ ապա մեծաւ ցնծութեամբ ուրախանային եւ ինքեանք, փառաւորելով զԱստուած: Եւ չուեալք անտի երթեալք հանգչէին ի բնական ոստանին Հայոց ի Դունի, մինչ զաւուրս ցրտաշունչ ծմերայնւոյն սառնամանեացն անցուցանէին:

Եւ մինչդեռ կամէին հանգչել առ սակաւ մի եւ ոգի առնուլ յաշխատութենէն՝ զային յանկարծակի ի կողմանց Վրաց արք դիւագգեցիկք եւ խելաշուրջք, խօսելով բանս սուտս եւ տեսիլս խաբէութեան, զոր ոչ էր տեսեալ, ի կործանումն եւ յերկպառակութիւն զօրաց նորին՝ առ զօրավարին Հայոց Վահանայ յոստանին. եւ ասէին ցամենեսեան, թէ «Ողջ են եւ կենդանի սքանչելի ասպետն Սահակ եւ քաջ սեպուհն Մամիկոնեան Վասակ. եւ զմեզ յղեցին առ ձեզ, թէ «Ի փախչելն ձեր ի կռուոյն Վրաց՝ մնացաք մեք ի կռուատեղն, խոցեալք կարէվէրք. եւ ըստ Աստուծոյ ազդեցութեանն, ի սաստկութենէ եւ ի կարեւոր վիրացն, զոր ունէաք ի մարմնի մերում՝ մերթ ի սող եւ մերթ անձնքարշութեամբ հասաք առ միմեանս, եւ հոլովեալք անկաք ի խիստ թաւուտ թուփս դժնկաց. եւ կացեալ ի վերայ մեր ըստ Աստուծոյ ցուցակութեանն առն միոյ քահանայի հոգեւորի ի Տեղացն անապատէ, եւ ի նմին ժամու բարձեալ ի մէնջ զմի մի ըստ անձին՝ տարաւ հեռի ի տեղեացն որպէս պարսկաւ միով հրասախաչափաւ. չեւ եւս գիտելով, թէ ո՛րք իցեմք եւ կամ յորմէ՛ գաւառէ, այլ ըստ առաքինութեան իւրոյ՝ իբրեւ զարս յաղագս Աստուծոյ վիրաւորեալս՝ ապրեցուցանել զմեզ կամեցեալ, եւ կամ դիպեալս վախճանի՝ ամփոփել զոսկերս մեր յօգուտ հոգւոյ իւրոյ տենչացեալ. եւ ապա որպէս յանկասկած տեղի հեռացուցեալ զմեզ ի տեղուոջն առն՝ եւ լինէր անհոգացեալ: Երթեալ այնուիհետեւ ի վանկունսն իւր՝ բերէր մեզ կերակուր ինչ դուզնաքայ եւ ջուր, ածեալ ընդ իւր եւ մանուկ մի միւս եւս այլ, եւ մատուցեալ մեզ աղաչէր ճաշակել. եւ մեր ընկալեալ ըստ կարի զկերակուրն ի ձեռանէ սրբոյն ջամբելով՝ զօրացաք սակաւ մի: Եւ նորա գիտացեալ, թէ սակաւ մի բերեալ ոգի բացաք զաչս՝ սկսաւ նա այնուիհետեւ հարցանել զմեզ, թէ ուստի՞ էք եւ կամ յորմէ՞ գաւառէ. քանզի ձեւդ ձեր եւ կերպարան

ազատս կարծեցուցանէ՝ զծեզ: Եւ մեր գառաքինութիւն զառնն տեսեալ՝ զստոյգ իսկ ինչ պատմեալ ասացաք նմա զմէնջ յանուանէ. եւ նորա լուեալ՝ ետ փառս Աստուծոյ. եւ թողեալ առ մեզ զմանուկն, գնայր ի մէնջ ի վանկունսն իւր: Եւ ի միւսում եւս գիշերին ածեալ գրաստ, միւս եւս այլ մանկամբ՝ հանէին զմեզ ի գրաստն, եւ օժանդակելով մեզ երեքեան տանէին յանապատն, ուր ինքեանք բնակեալ էին. եւ թագուցեալ զմեզ անդ առ իւր աւուրս բազումս՝ բժշկեալ ողջացաք զօրութեամբն Աստուծոյ: Եւ որպէս սովորութիւն է հակառակորդ դիւին՝ շնչեալ յականջս ոմանց աստուածատեաց մարդոց՝ որսալ զմեզ սկսեալ են անձանձրոյթ եւ կամին սպանանել, եւ անձանց փառս գտանել ի Պարսկաց եւ պատիւս: Եւ սուրբ վանականս ընդ բազում անապատ տեղիս եւ ընդ բազում խորածորս քարանձաւաց շրջեցուցանէ զմեզ ի ծածուկ. բայց ածել այդր առ ձեզ երկնչի. գուցէ, ասէ, քննեալ ուրուք զհետս՝ գտանիցէ զմեզ եւ սպանանիցէ: Բայց արդ՝ փութացարո՛ւք արձակել այտի գունդ սաստիկ եւ զօրագլուխ հաւատարիմ, եւ տանել զմեզ առ ձեզ, որպէս զի հասեալք առ ձեզ՝ լիցուք ի միասին վրէժխնդիրք հաւատոցն ճշմարտութեան»:

Եւ լուեալ զայսպիսի սատանայական խօսս արանց անմտաց՝ իսկոյն հաւատացեալ ասէին, թէ «Արդ փութալ եւեթ պիտի. զի յորժամ նոքա ողջամբ ի Հայս գան, եւ Պարսիկք զայն լսեն, թէ արդարեւ նոքա ողջ են՝ խորտակին ամենայն զօրութիւնք նոցա, եւ լքանին: Այլ մանաւանդ յորժամ յականջս կանանց եւս եհաս բան արանցն իւրեանց, եւ լուան թէ ողջ են,- քանզի եւ զխօսս անգամ ի գիշերի զառն եւ զկնոջ խօսէին նշանաւ դիւազգեցիկ արքն եւ հաւատալի առնէին,- չառնէին այնուհետեւ դուլ կանայքն ի տուէ եւ ի գիշերի, ըստ սայթաք եւ անհաստատ բնութեան կանանց, այլ գրգռէին զսիրելիս իւրեանց եւ զազգականս, զդայեակս նոցա եւ զժառայս՝ փութալ ճեպել հասանել վաղվաղակի եւ ածել զնոսա:

Եւ զայս ամենայն բանս դիւազգեցիկ արանցն եկելոց ի Վրաց, եւ զկամս եւ զհաւանութիւն բազում արանցն ի Հայ մարդկանէ, եւս առաւել զանդիութիւն կանանց եւ զճեպս եւ զանժուժկալութիւն, որ նման բոցոյ տոչորէին ի խորհուրդս նոցա, եւ ոչ ոք զօրէր ցածուցանել, լուեալ ամենիմաստի եւ զգայուն մտաց Մամիկոնեանն Վահանայ զօրավարին Հայոց՝ ասէր. «Այդ բանք եւ խորհուրդք՝ արանց վատախորհրդաց են եւ որք չարաչար են իմաստիւք: Քանզի զիտացեալ զեկս պարսիկ գումարտակի գարնանի յերկիրս Հայոց՝ խորհեալ իմացան զայլ, թէ քայքայել կարենք եւ պառակտել զժողովումն զօրաց Հայոց որ յոստանին էին, եւ այսր եւ անդր ցրուել. ապա թէ կարի սակաւ գունդ կայ ի Պարսից՝ թէպէտ եւ ձերբակալ արարեալ կորուսանեն զնոսա: Այլ թէ ընդդէմ ոմանց բանքս իմ ոչ թուին՝ ես աշխարհակորուստ արանցն ողջ ոչ տայի գնալ յաշխարհէս Հայոց: Վասն զի զերանելի զեղբօրն իմոյ զնահատակութիւն յաւուր կատարման իւրոյ, եւ յառաջ քան զպսակելն նորա տեսի զպսակն. եւ նախ քան զվախճանն՝ ցուցաւ ինձ գոյնն եւ կերպարան բանակի այնր եւ զօրու, յոր բանակ նախադնելոց եւ վերանալոց էր. քանզի վաղագոյն քան զյարձակելն մեր եւ հասանելն առ միմեանս՝ լուսաւորեցան երեսք նորա լուսով, զորոյ զնմանութիւն լուսոյն ոչ կարեն ասել. եւ զարմացեալ ընդ նորա տեսիլն՝

կամեցայ միւսանգամ հայել ընդ նա, եւ յեւս առաւել ճառագայթարձակ լուսոյ երեսացն զարհուրեալ՝ ոչ եւս կարացի հայել: Որ թուի թէ եւ այլոց երեւեցաւ նոյն տեսիլ սքանչելութեան գունոյ նորա ի ժամուն. եւ ես անդէն եւ անդ գիտացի, թէ նա առաւ յինէն եւ յայլ զօրս խառնեցաւ, որոյ զօրաց այն կերպարան է եւ լուսաւորութիւն: Եւ ես ասեմ, թէ զնա մի՛ խնդրէք եւ վասն ասպետի մի՛ աշխատիք: Ապա թէ որպէս զորդիս մարգարէիցն կամիք թարթափել յընդունայնս, որք զԵղիայն խնդրէին ապշեալք, որոց բողոքէր Եղիշայ՝ չաշխատել, եւ չլսէին՝ դառնայք ամօթով նոյնպէս եւ դուք, որպէս եւ նոքա դարձան ամօթալից եւ ունայնք: Բայց զի մի՛ երեւեցայց ումէք բարենախանձ՝ առաջի ձեր են արք զօրուդ Հայոց եւ նախարարքդ. եւ որ ոք կամի երթալ՝ չարգելում. բայց յիշեսցիք եւ գիտասցիք, թէ ո՛րքան կորուստ յանօգուտ երթիցդ յայդոցիկ հասանէ աշխարհիս Հայոց»:

Յայնժամ հաւանեցուցեալ անխորհուրդ եւ թեթեամիտ մարդոց, եւ մանաւանդ կանանց նահատակելոցն եւ նոցունց ընտանեաց եւ դայեկաց, զսեպուհն Մամիկոնէից զՄուշեղ՝ բազում այրընտիր գնդաւ արձակէին ընդ արսն շաղաւաշուրթս եւ խաբեբայս յիրս անօգուտս եւ ի ճանապարհս զոր ոչ գիտէին: Որոց տարեալ զնոսա ի սահմանս Վրաց՝ յածեցուցանէին զկնի սատանայի, որոյ եւ ինքեանք արբանեկեալք իսկ էին. եւ բազում պատրողական կարկատելով պատճառս՝ ասէին ցնոսա. «Փախուցեալք ի սպանողացն՝ ի թաքստոց էին, փոփոխելով յայլ եւ այլ խորածորս քարանձաւաց եւ ի ծառախիտ կատարս բարձր լերանց»: Եւ այսպէս ի բազում աուրս խելացնորեցուցեալ յածեցուցանէին զսեպուհն Մամիկոնէից զՄուշեղ եւ զգունդն որ ընդ նմա, մինչեւ ցվախճանել ցրտաշունչ հողմոց ձմերանւոյն սառնամանեաց:

ՀԸ.

Եւ եկեալ ժամանակ ծաղկոցաց գարնանւոյն օդոյն շնչմանց, աւետաւոր ջերմութեանց մերկոցն չքաւորաց՝ եկեալ հասանէր յանկարծակի յերկիրս Հայոց Զառմիիր Հազարաւուխտ, սաստիկ եւ բազում այրընտիր զօրօք. դիմեալ անցանէր ստիպով ընդ կամուրջ գետոյն Երասխայ, եւ ի գիւղաքաղաքին որ կոչի Արտաշատ՝ բանակէր այն օր: Քանզի զգացուցեալ էր նմա քաջ տեղեկութեամբ ուխտանենգացն յաշխարհէս Հայոց՝ զերթն կիսոյ գնդին Հայոց ի Վիրս, եւ թէ սպարապետն Հայոց Վահան Մամիկոնեան լոկ թուով նախարարօք եւ սակաւ այրուծիով ի յոստանիդ. «Յորոց վերայ հասեալ քո այսչափ ընտիր բազմութեամբ, թէպէտ եւ եղեալ նոցա զանձինս ի մահ, չկարիցես առնել ձերբակալս այդչափ բազմութեամբ այրուծիոյ՝ այլ երեքկնակի եւ չորեքկնակի պատեալ պաշարեալ զնոսա՝ հանես ընդ սուր զամենեսեան. եւ կատարեալ տանիս ի գլուխ զիրս զործոյս աշխատութեան, եւ դու պատուեալ փառաւորիս ի թագաւորէն, եւ մէք հանգչիմք յերերագին աշխատութենէս յայսմանէ»: Եւ լուեալ զայսպիսի բանս Հազարաւուխտոյ եւ այլ աւագացն որ ընդ նմայն էին՝ առաւել եւս ուրախանային, եւ ճեպով ի վաղիւն դիմէր ի վերայ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի եւ զօրացն որ ընդ նմայն էին ի ժամուն: Եւ հասեալք մօտ ի քաղաքն Դուին՝

յօրինէր Հազարաւուխտ զճակատն ըստ օրինի գործոյ պատերազմին, եւ կարգեալ գրագմն ի միջոցէ մայրւոյն, որում Խոսրովակերտն ասեն՝ անցուցանէր ի վերայ դաստակերտին, մինչեւ ի լեռնակողմնն գոր Ջրվէժն կոչեն:

Եւ տեսեալ սպարապետին Հայոց Վահանայ զայսչափ բազմութիւն զօրացն Պարսից, եւ այլ նախարարացն Հայոց որ ընդ նմա էին, եւ այլ ռամիկ այրուծիոյն Հայոց, թէպէտ եւ զանընդհմակայ չափաւորութիւն իւրեանց գիտէին, տեսանելով ծովացեալ գնդաւն Պարսից զամենայն դաշտն առհասարակ՝ այլ սակայն եւ ոչ կարի զարհուրեալք փախչել փութային. այլ ըստ բաւականի զօրուն իւրեանց բաժանեալ ի մի մի եւ յերկուս նախարարս՝ յարձակէին ի վերայ: Եւ առեալ քաջասրտաբար մասն ի գնդէն Պարսից՝ բազում արս ընտիրս դիաթաւալ յերկիր կործանէին, եւ իւրեանց դարձուցեալ զերասանակս երիվարացն՝ գնացին ի բաց քաջաբար: Վասն զի եւ քաջաբար փախուստ առն հզօրի՝ սաստիկ ահ երկիրի գուշակէ առ միւսանգամ գործ թշնամեացն գնդի. որ եղեալ առ յապա երեւեցաւ բազմաց, եւ ճաշակեալ առին զհամ եւ զարմացան. մանաւանդ առաւել էր քան զայլսն. զոր եւ գիտաց քաջագոյն սնապարծ իշխանն Սիւնեաց Գդիհոն:

Բայց անդէն ի տեղւոջն որք ընտրեցին կամաւոր յօժարութեամբ զմահ անձանց եւ նահատակեցան՝ երկուք արք ի նախարարացն Հայոց կռուեալք լաւաբար, եւ զքաջութիւն գործոյ ցուցեալ՝ երանելին Որդի ի տոհմէն Դիմաքսենից, եւ երանելին Քաջաջ ի տոհմէն Սահառունեաց, եղեալ զանձինս ի վերայ ուխտին սրբոյ՝ պսակեցան: Անդ չարաչար խոցոտին եւ փախչին զօրքն Պարսից: Եւ զսուրբ հայրապետն Հայոց տէր Յոհան ընկեցեալ ի ձիոյն՝ թողին կիսամահ: Վասն զի այնպէս ճեպով հասուցին սադրիչքն անօրէնութեանն զՀազարաւուխտ ի վերայ Հայոց, զի եւ ոչ աւուրբ միով յառաջ ժամանեցին խոյս տալ ի քաղաքէն եւ անձին հոգալ, եւ ոչ ինքն կաթողիկոսն Յոհան: Այլ ամենագօր գթութիւն Փրկչին Քրիստոսի ողորմեալ խնայեաց յուխտասէր հօտն իւր, եւ ածեալ ողջ զհայրն սուրբ՝ եցոյց խաղաղութեամբ ժողովրդեան իւրում եւ ուրախացոյց:

Եւ ի նմին աւուր, յետ վճարելոյ գործոյ պատերազմին, զայր հասանէր սեպուհն Մամիկոնէից Մուշեղ հանդերձ այրուծիովն որ էին ընդ նմա. եւ իբրեւ ոչ ինչ ժամանեալ յանբաւկ գործոյ պատերազմին պիտոյից՝ դարձեալ ընդ այլ փախստէիցն գնային ի բաց:

ՀԹ.

Եւ այպէս ցրուեալ այսր եւ անդր զօրքն Հայոց իւրաքանչիւր սփռէին: Եւ գնայր զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան ինքն եւ նախարարքն Հայոց որք ընդ նմա էին, հանդերձ իւրաքանչիւր ուրուք դայեկօք եւ սիրելի ծառայիւք, ուշ եղեալ երթալ դադարել առ վայր մի յամուր տեղիս սահմանացն Խաղտեաց, ոգի առնուլ եւ հանգչել առ վայր մի, եւ մնալ յուսով եւ սպասել փրկութեան Տեառն: Զորոց զկնի հետամտեալ ճեպով անհանգիստն Հազարաւուխտ՝ երթայր դիմեալ ամենայն զօրօքն հանդերձ. եւ զբազում տեղիս ամրոցացն Հայոց ընդ երթալն առեալ հարկանէր, քակէր

աւերէր եւ անցանէր. եւ զբազունս կոտորեալ՝ հանէր արեանց ճապաղիս. խնդրէր հնարս, փքալով մեծամեծս, կամ առնել ձերբակալս զքաջ Մամիկոնեանն Վահան եւ կամ սպանանել պատերազմաւ, եւ ապա հանգչել:

Եւ երթեալ յՈքաղն՝ բանակէր մօտ ի գետն, որում անուն էր միումն Գիւղիկ եւ միւսումն Վարդաշէն. եւ բանակեալ անդ զօրն զայն՝ լսէր ի վաղիւն, թէ Մամիկոնեանն Վահան մօտ է ի նա ի Վարայրվարոյն ի Հոռոմ տան, ի գաւառին որ կոչի Շաղագոմ: Եւ կարծեցեալ անդ լինել զիմաստախորհուրդ Մամիկոնեանն յանհոգս, որպէս ի Հոռոմ տուն անկեալ՝ պնդեալ յանկասկածս զցայգ ի տեղին՝ տեղեակ առաջնորդօք հասանէր ընդ առաւօտուն ծագել: Եւ գտեալ անդ բազմութիւն այլ մարդկան, ընդ որս դիպեցան եւ կանայք երկուց Կամսարականացն, տեառնն Շիրակայ Ներսեհի եւ Հրահատայ, յորոց վերայ անկեալ յանգգաստս զօրացն Պարսից՝ զբազունս ի ռամիկ մարդկանէն Հայոց սպանանէին. եւ զկանայս երկուց Կամսարականացն եղբարց, զՆերսեհի եւ զՀրահատայ, ըմբռնեալ տանէին ի բանակն Պարսից:

Բայց զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի եւ այլ ումեք ի նախարարացն որք ընդ նմայն էին, ոչ պատահեալ՝ դառնայր ոչ եւս քաջ դիւրասրտութեամբ, յաղագս ոչ կատարելոյ խնդրոյն՝ որում հասանելն ցանկայր, եւ վրիպեցաւ: Ստուգեալ վասն կանանցն Կամսարականաց, թէ արդարեւ նոցա կանայքն են՝ զուարճացեալ ուրախանայր ընդ միտս իւր. խորհելով այսպէս, թէ արդ նոքօք հաստատ կարեմ որսալ եւ ըմբռնեն զՎահան. քանզի նոքա են նորա սիրտ եւ հաւաստապէս միանձնապէս միութիւն. եւ թէ քակտեալ նոքա ի նմանէ լինին գամ մի, եւ նա միայն մնայ առանց այն արանց՝ կամ նուաճեալ հնազանդի մեզ, որպէս եւ կամիմք, եւ կամ փախուցեալ յօտար երկիր՝ կորնչի միայն առանձինն: Բայց զկանայս նոցա, երկուց Կամսարականացն, հրամայէր ըստ օրինացն քրիստոնէիցն, որպէս լուեալ էր հաստատապէս, պահել սրբութեամբ եւ ամենայն զգուշութեամբ: Եւ ինքն չուեալ յՈքաղայ՝ իջանէր ի գաւառն Բասեան եւ բանակէր մօտ ի գետն որ անուանի Դու, ի դաշտին աղբերականց, զոր Արծաթաղբերսն կոչեն: Եւ կացեալ անդ օր մի՝ դեսպան ի դրանէ հասանէր առ նա հրովարտակաւ. յորում գրեալ էր թագաւորին Պերոզի՝ տալ զիտել նոցա զիւր ամենայն Արեաց ուժով ի վերայ Հեփթաղին զդիմեցումն. եւ նմա հրամայէր երթալ ի Վիրս, եւ զթագաւորն Վրաց զՎախթանգ կամ ունել եւ կամ սպանանել եւ կամ ի բաց փախուցանել յաշխարհէն, եւ զՇապուհն ի Միհրան տոհմէն անդէն յաշխարհին Հայոց թողուլ զնդաւ մարզպան:

2.

Եւ Հագարաւուխտոյ ընկալեալ զհրովարտակն, եւ լուեալ զհրաման թագաւորին՝ թողոյր աստէն զՇապուհն պարսիկ այրուծիով, այրընտիր գնդաւ, զտէրն Սիւնեաց զԳդիհոն առ նմա ամենայն գաւառին Սիւնեաց գնդաւ, եւ ինքն փութով գնայր ի Վիրս: Եւ երթեալ անդ՝ ժողովէր առ ինքն զուխտանենգաց դասս, որոց նենգեալ թագաւորին Վախթանգայ եւ երդման Աւետարանին

ստեալ՝ առ Հազարաւուխտ գային. ժողովէին առ նա եւ այնք եւս որք ընդ արքայից արքայի միաբանութեամբ էին: Եւ նա ունեմն թագաւորութիւն խոստանայր, եւ ունեմն գահ եւ պատիւ եւ պարգեւ բազում, եւ այլոց բազմաց զպէտս իւրաքանչիւր, եւ միաբանեցուցեալ զշատս յաշխարհէն Վրաց՝ գունդ կազմէր: Եւ զայն տեսեալ թագաւորին Վախթանգայ, թէ իւրոցն ստեալ՝ թողին զնա եւ զնացին առ Հազարաւուխտ, եւ Հայք դեռ եւս ինքեանք անձեռնհաս են եւ վտանգեալք խոյս տուեալ յաշխարհէն Վրաց՝ ի կողմանս Եգեր աշխարհին հասանէր առ վայր մի:

Իսկ Շապիոյ տարեալ զկանայս Կամսարականացն յամուր բերդն Բասենոյ, զոր Բողբերդն կոչեն՝ անդ թողոյր. եւ յանձն արարեալ Յըզատ-Վշնասպայ բերդակալի զկանայս Կամսարականաց՝ պատուիրէր նմա բազում զգուշութեամբ պահել ըստ օրինացն քրիստոնէից զնոսա, սրբութեամբ: Քանզի կանայքն իսկ Կամսարականացն զնոյն ասէին բազում անգամ համարձակապէս բողոքով. «Թէ զարսն մեր արդարեւ կամիք նուաճել՝ զայդ եւ եթ տուք լսել նոցա, թէ մեք խաղաղութեամբ ենք, ապա զոր ինչ հրամայէք նոցա՝ լսեն եւ կատարեն: Քանզի ամենայն Հայոց գիտելով ասենք զայս, եւ վկայեն որ աստ առ ձեզ հայ մարդիկ են, զի քան զմեզ զայլ կին նոքա ոչ գիտեն. ապա թէ այլ ինչ լսեն վասն մեր՝ ի նախատանաց իսկ եւ յամօթոց, թող ի մեղաց եւ ի գարշութենէ՝ ըստ մերոց օրինացն, առաւել դնեն զանձինս ի մահ, կորնչին»: Քանզի եւ ինքն իսկ Շապուհ ոչ միայն ի լրոյ եւեթ գիտէր զնոցա պնդութիւն յաղագս քրիստոնէութեան, այլ ինքն իսկ որպէս իսկ ձեռնասուն որդւոյ՝ տեղեակ էր նոցա ամենայն իրաց, եւ քրիստոնէութեան պնդութեան, եւ յայլս ամենայն հրահանգս եւ ի միտս: Որ վասն առաւել սուրբ պահելոյ զկանայսն՝ բազում անգամ յանձն առնէր բերդակալին, եւ զնոյն համբաւ եւ պատուէր ստէպ տայր լսել Կամսարականացն. առ որս յէր հանապագ, թէ «Մի՛ կորնչիք, եւ արքայից արքայի ի ծառայութենէ մի՛ ելանէք. այլ եկայք նուաճեցարուք, եւ զկանայս ձեր առ ձեզ առէք, եւ իմով միջնորդութեամբ զվնասդ թողուլ տամ արքայից արքայի. զոր ինչ արժանն է՝ շնորհել տամ ձեզ, եւ զքրիստոնէութիւնդ զոր սիրէքդ, որպէս ցայժմ կալեալ էք հաստատութեամբ՝ եւս առաւել յայսմ հետէ կալարուք, եւ մի՛ երկնչիք. եւ ես վասն զի սիրեմ զձեզ իբրեւ զորդիս՝ զաւակաբար խրատ տամ ձեզ, որով կեալ կարէք եւ ի միջի լինել: Ապա թէ խորհել կամիք, եւ կարէք ինչ լաւ սպաս ցուցանել արքայից արքայի, եւ հնարէք զՎահան սպանանել՝ գտանիցէք ի թագաւորէն պարգեւս եւ պատիւս, զոր ոչ է գտեալ ձեր ուրուքի նախնեաց ի թագաւորաց. յորում վայելեալ ուրախանայք խաղաղութեամբ, դուք եւ ձեր որդիքն մինչեւ յաւիտեան»:

Եւ լուեալ զայսպիսի պատգամս երկոցունց Կամսարականացն ի Զօրագլխէն Պարսից Շապիոյ, թէպէտ այլ եւ այլ պատասխանիս առնէին բանիցն, խաբելով զՇապուհ ի բազում աւուրս, ապա զլուխ հաստատապէս պատգամին Շապիոյ, երկոքեան անշարժ հաստատեալք ի հաւատս, տէրն Շիրակայ Ներսէս եւ Հրահատ, զայս յղէին, թէ «Մեր գործ եւ աշխատութիւն չէ վասն երկրաւոր ինչ վայելից, եւ ոչ վասն կնոջ եւ որդւոյ, որ ձեզ ծանր թուի եւ կարելոր. բայց խորհուրդ է հաւատոյս մերոյ մեծ եւ պատուական: Մեզ, առ ահաւոր այնպիսի խորհրդոյն սիրով՝ ամենայն ինչ կենցաղոյս վայելչութիւնք

փոքր թուին եւ ոչինչ, աշխարհ եւ կին եւ ստացուածք եւ մեծութիւն: Ձի եթէ ոչ հաւաստեալ տեսանէաք, եթէ երկինք եւ երկիր եւ ամենայն որ ի նոսա է, չէ համեմատ այնմ պատուականութեան, որում մեք ցանկամք՝ չէաք այնքան անզգայք, թէ ոչ կարէաք խաբել զձեզ, որպէս եւ այլ հացկատակեանդ որ առ ձեզ են, եւ առնուլ կապիճ մի մոխիր եւ տալ ցաղախին մի մեր, որպէս նա զայն կամէր՝ պղծել. եւ մեք սնոտի փառօք ի ձէնջ առ վայր մի վայելէաք եւ պայծառք երեւէաք, եւ ապա զյաւիտենից կորուստն կորնչէաք չարաչար: Այլ վասն կանանցդ մերոց տամք ձեզ նշան ինչ, եւ ձեր փորձեալ քաջ քննեցէք. զի եթէ արդարեւ մեք յաղագս հաւատոյն, զոր սիրեմք եւ ունիմք հաստատապէս, եւ վասն այնր տենչալի յուսոյն եւ փառացն կրեմք զայս վիշտս, եւ հաճոյ է գործս մեր ճշմարտին Աստուծոյ եւ ընդունելի՝ զմեզ փրկէ ի նեղութենէս, եւ զկանայսդ մեր պահէ ամենայն սրբութեամբ եւ տայ ցմեզ. ապա թէ ոչ այդպէս լինի՝ մերում թերահաւատութեան մեղադրեսցուք, եւ մի՛ ինչ ձերում բռնութեանդ եւ սաստից»:

Եւ զայս բանս այսպէս յղեալ երկոցուն Կամսարական եղբարցն առ Հազարաուխտ՝ ինքեանք եւս առաւել քան զառաջինն, անձամբ եւ զայլս յորդորելով, փոյթք եւ պատրաստք էին արբանեկութեան զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի՝ զամենայն գործ, զոր եւ հրամայէր նոցա:

ՁԱ.

Եւ զհետ գնացիցն Հազարաուխտոյ ի Վիրս՝ մնայր Շապուհ յՈրբաղս, եւ ջանայր կատարել զհրամանն Հազարաուխտոյ, եւ որսայր զՄամիկոնեանն Վահան՝ գտանել զնա ի զեղծի եւ սպանանել. եւ ոչ ինչ լինէր ձեռնհաս. քանզի ամրութիւն վերնոյն շուրջ զնովաւ պարսպեալ պահէր զնա: Բայց Մամիկոնեանն Վահան զամենայն օր ոչ տայր դուլ առնուլ զօրօք իւրովք Պարսկաց ի ղակշին. այլ զցայգ ամենայն նետածիգ լինելով ի ներքս՝ էր զոր ինքեանց Հայոց խոցոտեալ նետիւ սպանանէին, եւ էր զոր ինքեանք Պարսիկքն զինքեանս ի վերայ միմեանց կուտակելով հեղձամաղձուկս առնէին: Եւ երթեալ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեանն հանդերձ արամբքն որ ընդ նմա էին՝ բանակէր ի գիւղ մի մերձ, որ էր ընդ իշխանութեամբն Մամիկոնէից, որում անուն էր Ծաղիկ. կամեցեալ անցանել ի կողմն սահմանակցութեանն Հաշտենից, յաղագս գտանելոյ ի նոցանէ օգնութիւն:

Ազդ եղեւ Շապիոյ զօրավարին Պարսից, եթէ ահաւասիկ Մամիկոնեանն Վահան բանակեալ է ի գիւղ մի, եւ արք են ընդ նմա թուով յոյժ սակաւք: Եւ կանխեալ վաղագոյն ընդ առաւօտն զօրագլուխն Պարսից Շապուհ, ամենայն բազմութեամբն որ ընդ նմա՝ յանկարծակի ի վերայ ելանէր գնդին Հայոց: Եւ գունդն Հայոց իբրեւ հանապազագոյշս, վասն ցանգ անծոյլս յօրինելոյ զնոսա զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի, լինելով պատրաստք՝ զնային ի տեղւոյն անվնասք. սակայն գունդք զօրացն Պարսից ոչ ինչ փոյթ առնէին այլոցն, զկնի զօրավարին Հայոց Վահանայ անցանէին. քանզի ասէին.

«Թէ նմա միայն գտանեմք հնարս՝ ամենայն իրք մեր վճարեալ են եւ յանգ»: Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան երթայր ընդ կողմն արեւելից ծովուն Կարնոյ, եւ գունդք զօրաւորացն Պարսից զկնի նորա երթային անհասութեամբ: Եւ Մուշեղ ի տոհմէն Մամիկոնէից եւ Ներսեհ Կամսարական տէրն Շիրակայ, ընդ կողմանն հիւսիսոյ ծովուն, վրիպեալք առ փոյթ ժամուն ի զօրավարէն Հայոց Վահանայ Մամիկոնենէ, սակաւ արամբք երթային խռովեալք. եւ մերձեալք ի գիւղ մի Կարնոյ, որուն անուն էր Արծաթի, եւ հասեալք ի հեղեղատ մի որ մերձ էր ի գիւղ մի, եւ կամեցեալք յեզեր հեղեղատին առ վայր մի հանգչել, ուր եւ հնծողքն արտորայոցն շուրջ զտեղօքն գործէին: Եւ իբրեւ գիտացին Պարսիկքն, թէ ոչ եղեն նոցա հասու՝ կամեցան մշակացն տեղեացն վնասել, թէ «Ընդէ՞ր բնաւ ծառայից արքայից արքայի տայք շրջել յաշխարհի ձերում»:

Եւ տեսեալ խուրսայ, որ էր ի գաւառէն Արշամունեաց, ի գեղջէն Շիրմաց, դայեակորդի տեսանն Շիրակայ Կամսարականին, զոմն ի Պարսից զօրացն, զի կամէր սպանանել զայր մի կարնացի ի մշակացն. եւ մշակն շուրջ գալով զբարդիւ միով՝ խուսափէր ի սպանողէն. եւ տեսեալ զայն խուրսայ դայեակորդոյն Կամսարականին Ներսեհի, զայրացեալ ընդ սեպիին Մամիկոնէից Մուշեղի եւ ընդ Կամսարականին Ներսեհի՝ ասէ աներկիւղապէս. «Ո՞չ ապաքէն մահ այլ աշխարհաց առնն, թէ մեռանի ի Պարսկէն՝ ի մէնջ պահանջէ վրէժխնդիրն Աստուած»: Եւ յարձակեալ նիզակաւ խուրսն ի վերայ Պարսկին՝ անդէն ի տեղւոջն սատակէր, եւ զերծուցեալ ապրեցուցանէր զկարնացին ի սպանողէն: Եւ գրգռեալք ընդ բանսն խուրսայ սեպուին Մամիկոնէից Մուշեղ եւ Կամսարականն տէրն Շիրակայ Ներսեհ, եւ ընդ գործն հայեցեալ ընդ խուրսայ, զոր գործեաց քաջաբար, տեսեալ եւ զհետամուտսն զկնի նոցա, թէ չեն կարի բազումք՝ յարձակեցան ի վերայ Պարսկացն սակաւ արամբք որ ընդ նոսա էին, եւ զօրացեալ օգնականութեամբն Աստուծոյ՝ բազում արեանց ճապաղիս ի տեղւոջն հանէին, եւ զայլսն փախստականս արարեալ՝ դարձուցանէին ընդ կրունկն ամօթով: Եւ եղեւ թիւ մեռելոց ի տեղւոջն եօթանասուն եւ երկուց արանց: Եւ լուեալ զայսպիսի յաջողութեան գործ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի՝ ետ փառս Աստուծոյ, որ եւ առանց նորա կորացուցեալ խորտակէր Աստուած զգօրութիւն թշնամւոյն: Եւ ինքն գնայր ի սահմանս Հաշտենից, ըստ յառաջադրեալ խորհրդոյն իւրոյ, եւ հասեալ բանակէր ի գաւառին Արշամունեաց, ի գիւղն որ կոչի Երէզ. կամեցեալ հանգչել աւուրս երկուս:

ՁԲ.

Եւ զօրավարն Սիւնեաց Գդիհովն փութացուցանէր ստիպով զզօրագլուխն Պարսից գնդին զՇապուին ասելով, թէ «Առնն Վահանայ Մամիկոնէից փորձ քաջութեանն եւ դու առեր եւ ամենայն աշխարհն Արեաց. եւ ես իրաց եւ գործոց առնն իմանալ ինչ ես ոչ կարեմ. զի թերեւս գունդն ամենայն ի Դունի առ նմա միաբանեալ էր՝ նա մեզ անդէն զիւր քաջութեանն գործ ցուցանէր. բայց արքայից արքայի թագն եւ Արեաց փառքն մեզ այնպէս յաջողեցին, զի նորա իրք այնպէս դիպեցան, որպէս

տեսաքն, եւ մեզ բարի վճարումն եղել: Եւ արդ՝ տեսէք, այդչափ սակաւ արամբք զի՞նչ գործ գործէ այրն, եւ օր քան զօր նուագեցուցեալ զգունդս մեր եւ վատնէ: Արդ՝ թէ ուստեք եւս այլուստ կարէ գտանել օգնական՝ տեսջիք, զի նա ամօթով զմեզ դարձուցէ եւ սակաւաւորս. այլ եւ դառնալոյ իսկ մեզ անդէն անվստահ եմ շատ: Բայց փութա՛ եւ մի՛ տար ամն հանգիստ ամնուլ. գուցէ թէ մեք ծուլանամք, եւ նա ամնիցէ զմեզ աշխատ, եւ ամաչիցենք: Եւ եթէ յիս միայն թողուք զնա՝ ցուցանեմ ձեզ յաւուրս հինգ իմով իսկ գնդաւս, թէ ո՛րպիսի մատնեալ վատի կորուսանեմ զնա եւ որք ընդ նմայն են»:

Եւ վասն զի ոչ էին գործք ամնն Գրիհոնի մաքուր հոգւոյ արժանի, այլ այսն պիղծ որ էր ի նմա՝ գուշակէր նմին զանձնէ իւրմէ, թէ յետ հինգ աւուր չար մահուամբ սատակելոց ես ի յարանցն, որք են ընդ Մամիկոնենին Վահանայ. քանզի թափուր գտեալ ամենեւիմբ դիւին յԱստուծոյ խնամոցն զայրն՝ այնուիտեւ նման Սաւուղայ ո՛ւր կամէր սպանանէր զնա: Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս զօրագլխին Պարսից Շապոյ՝ ոչ տայր դուլ անձինն եւ ոչ զօրացն որ ընդ նմայն էին, այլ փութով զհետ ամնն երթայր սրտմտեալ, եւ հասեալ ի տեղիս բանակէր. կարծէր ի տեղիսն ուրեք անյայտս գետառուին թաքչել:

Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի եւ իւր եւս զօրուն որ ընդ նմա, գոնեայ զայն գիշեր հանգստիւ յագեալ քնով, եւ հաւանեցուցեալ զարսն ի գեղջ Երիզայ. քանզի ամենայն անձն երկիւղիւ եւ կամաւ լսէր հրամանի նորա, իբրեւ թագաւորի, որ կարգեալ իցէ յԱստուծոյ ի վերայ երկրի. եւ ինքն Աստուած ընդ նմա էր յամենայն ի գործ՝ ուր եւ ուղղէր զկամս իւր: Եւ առեալ ընդ իւր զարս զօրուն իւրոյ եւ զշինականսն զԵրիզացիսն՝ զայր հասանէր ի վերայ դակշին ի գիշերի. եւ սպարափակ արարեալ Երիզացօքն զտեղի կռուոյն իւրեանց, եւ ինքեանք ըստ նմանութեան տեղատարափ շառաչման՝ նետաձիգ սաստկութեամբ զգունդս Պարսկացն ահաբեկէին: Եւ խառնեալ ընդ միմեանս զամբոխն զօրացն որ ի դակշին էին՝ այլ եւս առաւել ինքեանք զինքեանս Պարսիկք առաթուր հարեալ կոտորէին. եւ լինէր ձայն լալոյ եւ ձայն գուժի ի բանակէ անօրինացն: Բայց ի Հայոց գնդէն Գաբաղ միայն, սեպուհն Գաբեղեան, կամաւորութեամբ կռուեալ եւ մեծ արութիւն ցուցեալ՝ խոցեցաւ. յորոյ վիրաց եւ կատարելութեան պսակի յետ սակաւ ինչ աւուրց արժանի եղել ընդունել յԱստուծոյ:

29.

Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան դարձեալ ի կոտորածէ թշնամեացն՝ երթեալ հանգչէր զմնացեալ մասն ի գիշերոյն յՈղին գեղջն, զոր Շտեայ անուանեն, ի գոմս տեղեացն, մինչեւ յառաւօտուն ծագել. եւ ի ծագել լուսոյն՝ երթեալ բանակէր ի գիւղն Շտէոյ: Եւ մինչ կամեցեալ հանգչել առ վայր մի զօրացն Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի ի ծանրութենէ գիշերոյն աշխատութեանց՝ զաչս ի վեր առեալ տեսանէին, եւ ահա հասեալ կայր ի վերայ նոցա զօրագլուխն Պարսից Շապուհ.

զայրագնեալ սրտիւ մռմռայր իբրեւ զգագան: Վասն զի առաւել քան զամենայն աւուրց՝ այն զիշերոյն վնասք չարութեան առաւել թուէր նմա եւ կարելոր. որ եղևն իսկ արդարեւ այնպէս, այլ ոչ ինչ նման առաջիկայ մեծ բեկմանն, զոր առժամայն էր տեսանելոց եւ ի սպառ բեկանելոց: Եւ տեսեալ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի գյանկարծահաս դիմեցնունս զօրագլխին Պարսկաց Շապիոյ ամենայն բազմութեամբ զօրուն ի վերայ նոցա, թէպէտ եւ անպատրաստ տեսանէր զիւր գունդն ի ժամուն եւ կամ ի նուագս, ըստ սաստկութեան թշնամեաց զօրուն՝ սակայն զանգիտէր եւ բնաւ իսկ ոչ. այլ հրաման տուեալ՝ փութանակի կազմէր որքան իսկ էին. ի ձայն բարձր գոչէր առիծաբար, ասելով, թէ «Մարդոյ հաւատացելոյ միում յերկուց վրիպել անհնար է, եւ դիպմունք երկոքեան մեծարգոյ են եւ պատուական. այլ սակայն մինն յերկոսեան առաւել եւս մեծ ի վեր է եւ բաղձալի քան զմիւսն. եւ ոչ անյօժարք եւ անխորհուրդ դիպմունք, որում եւ պատահեմք յերկոցունց. եւ որ ցանկացայք կեալ ժուժկալութեամբ եւ մեռանել յուսով, այլ կեալն եւ մեռանելն մասն է պարծանաց. եւ մեռանել ի վերայ ուխտի սրբոյ՝ վիճակ է մարտիրոսութեան: Արդ՝ յաղթութեան մասամբն բազում անգամ պայծառացոյց զմեզ Աստուած, եւ գոհ եմք. իսկ որ առաւել մեծն է եւ քան զամենայն ի վեր՝ զայն եւս պարգեւեալ շնորհեսցէ մեզ հզօրն եւ պսակեսցէ: Բայց եւ այժմ մի՛ զանգիտեալ ոք զարհուրեսցի թերահաւատութեամբ. վասն զի սուրբ Հոգին որ ասաց, թէ «Ջորս տէր Աստուած հարկանէ եւ ի ձեռս իւրոց սիրելեացն ցուցանէ՝ մին զհազարս հալածէ, եւ երկուս զբիւրս շարժէ», արդ՝ եւ մեք Աստուծոյ, եւ Աստուած հայի ի մեզ օգնել: Եմք մեք թուով սակաւ, բազում հարիւր առաւել, թէ եւս յովովք եւ կամ նուագք. եւ եթէ խոստմունս ասացելոցն կատարել ի մեզ կամի հզօրն՝ ապա նոցա յերեք հարիւր հազարս զօրուցն շատ մարդկան բազմութիւնք պիտին. քանզի ոչ գոյ ի նոսա, ըստ կշռելոյ ական, աւելի քան զչորս հազար արանց: Բայց մեք Աստուծով պարծեսցուք զօրհանապագ, եւ անուան նորա խոստովան եղիցուք յաւիտեան»:

Եւ ասացեալ զայս ամենայն բանս զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէնի, բաժանեալ որքան իսկ էին արք զօրուն ընդ նմա՝ տայ իւրաքանչիւր զօրագլխացն, զորոց կարծէր եթէ ի դէպ է եւ պատշաճս: Եւ մինչ դեռ եւս նա կազմէր յարձակմանն, եւ զօրքն Պարսից ճակատեալք կարգմամբ զային սաստկապէս ի պատերազմ՝ հայեցեալ տեսանէ, զի գունդն ամենայն Հայոց, դարձուցեալ զերեսս յուխտէն երդմանն Աւետարանին եւ ի խրատուէ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի՝ երթային փախստեայք ամենեքեան: Եւ մնաց ինքն եւ յուխտապահացն Մուշեղ ի տոհմէն Մամիկոնէից եւ երեքեան Կամսարականքն, որդիք երանելոյ Արշաւրայ, ինքեանց երկուք կամ երեք դայեկօք, եւ այլ թուով արք, որք ի յազատաց եւ որ իւր իսկ ի Մամիկոնէից տանէն, ընդ բնաւ որպէս թէ քառասնիւք կամ նուագիւք եւս: Որոց եւս տեսեալ զփախուստն ամենայն գնդին Հայոց առհասարակ եւ զարհուրեալք՝ ասէր ոմն ցգօրավարն Հայոց ցՎահան Մամիկոնեան, թէ «Յուշ, տէր, յուշ». այսինքն թէ հնար ինչ է ի ժամուս տեղի տալ եւ անձին զգուշանալ: Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի տեսառնագրեալ զինքն՝ բարձր ձայնիւ ասէր, թէ «Յիս արդ ոք յուշ մի՛ ասէք. զի

ինձ յուսալ ի մարդ եւ կամ պարծել մարդով՝ քա՛ն լիցի, բայց միայն ի խաչն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Եւ քաջաբար ի մէջ ամենայն զօրացն Պարսից յարձակէր հանդերձ լաւ ուխտապահ արամբքն սակաւութիւն, որ մնային առ նմա: Եւ ապշեալ ընդ ահաւոր աներկիւղ ուժին զօրավարին Հայոց Վահանայ եւ ընդ այլ սակաւ այնքան արանցն որ ընդ նմա, զօրագլխին Պարսից Շապիոյ՝ ճեպով ցիշխանն Սիւնեաց առ Գդիհոն յղէր, ասէ. «Ձեռն տուր յիս կողմն, վասն զի իրս անպատումն իմն եւ նորոգս ցուցաւ. զի թէ արդարեւ զօրութիւն իմն աներելոյթ այլ է, որ օգնէ նոցա եւ մեզ չերելի՝ զայն ես ոչ գիտեմ. բայց եթէ անմտութեամբ ցանկան անձնամառք լինել՝ ապա ի մէջ արարեալ զամենեսեան գնոսա այսօր ձերբակալս առնեմք»: Եւ իշխանն Սիւնեաց Գդիհոնն խնդալից եղեալ ընդ կոչն Շապիոյ՝ նշկահելով փութանակի ի տեղին արշաւէր: Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան, հանդերձ ընդ իւր միասիրտ սակաւ արամբք, օգնութեամբ աջոյ հզօրին յարձակեալ՝ հերձանէր զբովանդակ գունդն Պարսից, որպէս յորդահոսանք բազմութիւնք ջրոց, որ հեղեղատեն զերկիր եւ անցանեն: Եւ ինքն հզօրաբար քաջ ուխտակցօքն նման առիծու ընդ մէջ ամենեցուն յայնկոյս ելանէր. եւ սպանեալ իւր եւ արանցն որ ընդ նմա բազում արս հզօրս պատերազմողս ի զօրացն Պարսից՝ հարեալ խոցէին նիզակաւ ընդ անութ կարէվէր եւ զհպարտ իշխանն Սիւնեաց զԳդիհոն, եւ զահաւորալուր ամրութիւնն զինուն, յոր պանծացեալ յուսայր անօրէնն՝ ցելեալ վեր ի վայր թափ ընդ լեարդն զնիզակատէզն հասուցանէին: Որոյ դառնակոռոջ չարալլուկ հեծմամբ յաւուրս սակաւս վճարեալ զոգին՝ սատակէր անխոստովան. որ պարծէրն ամբարտաւանութեամբ եւ ասէր, թէ «Ես ընդ Վահանայ եւ ընդ այլ Հայերդ ոչ եթէ նետիւ կռուիմ, այլ գղզըկով պուղեալ զբոլորս ցնդեմ, օ՛ն եւ անդր ցիր եւ ցան արկից ձորոցդ եւ դաշտացդ»: Եւ եղեւ բան հպարտութեան նորա բեկումն նմին. զոր մատնեալ Աստուծոյ ի ձեռս արանց զօրուն Վահանայ Մամիկոնէի մի անգամ եւ երկիցս զիշխանն Սիւնեաց զԳդիհոն, եւ դարձեալ երկայնամտեալ ի նա Աստուծոյ իբրեւ զմարդասէր՝ ներէր խնայելով, զի թերեւս զղջացեալ գտցէ ժամ դարձի եւ ապաշխարութեան, եւ կեցցէ: Եւ իբրեւ ոչ զգաստացաւ, այլ բնաւ ամենեւիմբ արհամարհեաց զճշմարտութիւն եւ եղեալ անպատասխանի յաստուածային հարցմանն՝ ընկալաւ զսատակումն ամօթոյ իւրոյ զաստիս եւ զհանդերձելոցն: Եւ զօրքն Պարսից զկնի փախստէիցն Հայոց անցեալ երթային, յորոց եւ արս բազումս սպանին ի թուլացեալ մեղկացելոցն:

Բայց զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի հանդերձ իւրովք գործակցօքն զգործ քաջութեանն վճարեալ Աստուծոյ զօրութեամբն՝ երթայր այնուհետեւ յանհոգս, որպէս թեւակից զօրուն Պարսից. եւ գունդք ամենայն զօրացն Շապիոյ եւ հայել ի նոսա լոկ ոչ իշխէին: Քանզի այնպէս արկեալ էր Աստուծոյ զահ եւ զերկիւղ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի ի վերայ զօրացն Պարսից, զի կարծէին, թէ ի հայեցուածէ լոկ առն Մամիկոնենի եւ յարանցն որ ընդ նմայն էին՝ չգերձանիցին առանց վտանգի: Բայց ուխտապահ զօրացելոց արանցն, որք ընդ զօրավարին Հայոց Վահանայ

յարձակեալք նահատակեցան ի ժամուն՝ երանելին Քոնթ Առաւենեան, եւ երանելին Ներս Յովսէպեան, եւ երանելին Ատգէն սեպուին Վանանդացի, եւ երանելին Ղերպարգոս որ էր ազգաւ յոյն:

ՁԴ.

Իսկ Սիւնեաց զօրուն թափեալ զփորոտի իշխանին իւրեանց յերկիր, վասն կարի զազրապէս հոտելոյն, եւ պատեալ եղեգամբ՝ առեալ գնացին ազգականք իւր եւ ծառայք յաշխարհն Սիւնեաց: Եւ զայն տեսեալ Սիւնեաց այրուծիոյն բովանդակի, քամակակոտոր խորտակմամբ ցրուեալք եւ քայքայեալք՝ ընդ այլ եւ այլ ճանապարհս գնացին յիւրաքանչիւր տեղիս:

Եւ Շապուհ պարսիկ գնդին զօրագլուխն իբրեւ տեսանէր զքակտումն Սիւնի գնդին եւ զահաւոր զօրութիւն հակառակորդին Վահանայ Մամիկոնենի՝ զմտաւ ածեալ յիշէր զանընդդիմակայ զօրութիւնն, սրտմեռեալ զարհուրէր, եւ թէ զի՞նչ առնիցէ՝ չիմանայր. զի ասէր. «Թէ ի կենդանութեանն այնպիսւոյ առն, որպէս Գրիհոն էր, եւ այրընտիր գնդաւ յաղթեալ գտաւ նա եւ որ ընդ նմայն էին, յաւելուածով եւ այսոցիկ եւս որ աստ են առ իս, եւ համարեալ առ ոչինչ Վահանայ, երեսուն միայն արամբք ի վերայ երից եւ չորից հազարաց յարձակեալ՝ խորտակեաց զամենեցունց զսիրտս, եւ պատառեալ վեր եւ ի վայր զայնչափ զօրաց բազմութիւն՝ զայնպիսի մեծամեծ գործեաց վնասս. իսկ այժմ ո՞րպիսի վստահութեամբ կարասցուք զայնպիսի քաջորերոյ ունել զդէմ սակաւացեալքս: Այլ եւ զայս զմտաւ ածեալ երկնչիմ, մի՛ գուցէ ըստ բազմահնար իւրոյ իմաստութեանն, առաքեալ ի մերձակայ սահմանակից տեղեացս առ հայ մարդիկդ գաւառին Անձտայ եւ կամ Ծովաց եւ Հաշտենից, եւ առեալ ի նոցանէ՝ օգնականս, որպէս յիւրոց ազգականաց՝ չկարիցենք եւ զապրումն անձանց, որ մնացեալքս ենք՝ գտանել այնուհետեւ: Այլ եկայք փութասցո՛ւք երթալ յոստանին Հայոց ի տեղիս, եւ ճեպաւ դեսպանօք զգացուցո՛ւք արքայից արքայի: Վասն զի եւ նորա, թէ աստուածոց օգնութեամբն վճարեալ է զիւր գործն՝ ժամ է յոստանն դառնալոյ: Եւ այնուհետեւ թէ բուռն գնդաւ, եւ կամ իւր իսկ գլխով՝ նա իշխէ որպէս եւ գտանէ առնել զլուխ Հայոց գործոյս: Այլ ես զեռանդի գործոյն տեսչութիւնն իբրեւ զմտաւ ածեալ յիշեմ՝ ոչ զօրեմ բնաւ խորիել ինչ եւ կամ իմանալ. զի թէպէտ եւ ոչ ինչ աւագ եմ ժամանակաւ, սակայն եւ ոչ երբէք յԱրեաց լուայ ի զօրագլխաց, եւ կամ ես այժմու ժամանակաւս եւ կամ յանցեալ դարս նախ ի պատերազմողաց, եթէ տասն արամբ ոք ի վերայ երից հազարաց այրընտիր արանց յարձակեալ եւ զայնպիսի գործեալ գործ՝ գնաց ինքն զերծեալ անվնաս»:

ՁԵ.

Եւ զայս ամենայն զմտաւ ածեալ այսպէս Շապիոյ՝ չուէր վաղիւն ի գաւառն Բասենոյ, եւ եկեալ ի գիւղն, զոր Ալուարն կոչեն: Եւ մինչդեռ տարակուսեալ տանջէին խորհուրդք զնա յերկիւղէ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի՝ եկեալ հասանէր յանկարծակի դեսպան ի Պարսից,

ունելով գոյժ չարաչար եւ նամականի բազում անողջոյն, զոր գրէր առ Շապուհ ի Պարսից աւագորերոյ, եւ յայլ իւրաքանչիւր ազգականաց եւ սիրելեաց, որք յանթիւ սաստիկ կոտորածէ Հեփթաղին գերծեալք էին: Եւ ընկալեալ Շապիոյ զնամականին, եւ հասեալ ի վերայ ծանր եւ կարելոր չարեաց, եւ զայնպիսի ահաւոր զբեկումն զաշխարհին Արեաց ծանուցեալ ի գրելոցն՝ ի մեծ տրտմութիւն ապշութեան ընկղմեալ զարհուրէր: Եւ կացեալ ժամանակս ինչ անխօսս, իբրեւ թալկացեալ՝ ոչ ինչ բան կարէր հարցանել զայրն թղթաբեր, եւ ոչ անձին զգալ: Եւ զգացեալ յետ բազում ժամուց, որպէս յապշութենէ եւ ի թմրութեանց, եւ կոչեցեալ զայրն՝ առանձինն հարցանէր, թէ ո՞րպէս եւ կամ զհա՞րդ սպառսպուռ եհաս այնպիսի վախճան եւ կործանումն Արեաց աշխարհին. եւ կամ ո՞ կարացեալ զերծանել եբեր զհամբաւ կոտորածին զայնչափ անթիւ բազմութեան զօրացն բովանդակի, եւ կամ թէ զհա՞րդ արդեօք մեռաւ աստուածանման տէրն Պերոզ, եւ կամ ո՞րպիսի մահու:

Եւ դեսպանին պատասխանի արարեալ ասէր, թէ «Քո հարցանելդ պատշաճ եւ ի դէպ է, որպէս ամենայն մարդ, որ կամի լսել ի պատգամաւորացն զիրս պիտոյիցն եւ զտեղեկութիւնն. բայց ինձ կարի ծանր է խօսել զվատ բանս, եւ տալ զրոյց զայնպիսի չար աղէտից ի գերծելոց փախստէիցն. եւ մանաւանդ որում ոք այնչափ վնասուց եւ բեկման չէ պատճառ՝ բայց ինքն աստուածանման տէրն Արեաց Պերոզ. եւ իբրեւ ոչինչ առն ծառայի զաստուածոց ասել վատ ինչ՝ մահ է եւ կորուստ: Բայց վասն զի ի ժամուս յաստուածոցն ցասմանէ վատ պատահումն եղեւ տեսնն Արեաց եւ բնաւի աշխարհին, եւ պատճառ ոչ ոք եղեւ այլ, բայց ինքն տէրն իւրում անձինն եւ Արեաց՝ ասել զտեսեալսն եւ զլուեալսն հարկ է, եւ չվճարի առանց ասելոյ: Նախ մինչդեռ այդքէն իսկ էր ի Վրկանի Պերոզ, եւ զօրածողով արարեալ յամենայն կողմանց, կամէր խաղալ ի վերայ Հեփթաղին, խորհեալ առանձին միայն, եւ ոչ զոք հարցանէր ի մարդկանէ զարժանն եւ զանարժանն. բայց զայս եւեթ գիտէր ամենայն գնդին մարդ, եթէ ընդ Հեփթաղին կամի կռուել: Լքեալ եւ սրտաբեկեալ ամենայն մարդ՝ տեսանել լոկ սիրով չկարէր զայրն Հեփթաղ եւ կամ զանունն լոկ լսել, թող թէ կռուով ընդդէմ Հեփթաղի երթալ եւ կամ յայտնի ելանել, յիշելով զահ եւ զպաշարումն, զոր անցին ընդ տէրն Արեաց եւ ընդ Պարսիկս: Եւ յայտնի աղաղակէր ամենայն բերան. «Եթէ մահապարտ եմք, եւ արքայից արքայ զմեզ սպանանել կամի՝ ինքն իսկ աստէն սուր ի վերայ եղեալ հրամայեսցէ սպանանել, քան եթէ սրով Հեփթաղին տայ կորուսանել զԱրիս, որ գործ մինչեւ ցլաւիտեանս զանձն եւ զԱրեաց աշխարհ վատանուն առնէ»: Զսոյն բանս եւ ամենայն աւագանի դրանն խօսէին առ միմեանս հանապազ, եւ մանաւանդ սպարապետն Արեաց առաւել Վահրամ. զոր եւ համարձակապէս յականջս Պերոզի բազում անգամ հասուցեալ՝ եւ հրապարակաւ բողոքէր. եւ նա ոչ լսէր ումեք, եւ ոչ զգայր եւ ոչ յիշէր բնաւ զառաջին թշնամանս խայտառականաց իւրոց, զոր եգիտ անձամբ եւ ամենայն Արեօք ի Հեփթաղէն: Դիմեալ ի վերայ այնչափ բազմութեամբ Արեօք եւ անարեօք՝ գնաց. որք իբրեւ զմահապարտ ի մահ, եւ ոչ իբրեւ զպատերազմողս ի կռուել երթային: Տային զրոյց ապրեալքն անտի եւ զայս եւս, թէ յորժամ մօտն

հասաք անդր՝ առաքեաց առ Պերոզ Հեփթաղն, թէ «Քո ընդ իս ուխտ է երդմամբ, գրով եւ կնքով, թէ չկռուիմ ընդ քեզ. եւ սահմանս կարգեցաք, զորովք չիշխեսցուք թշնամութեամբ անցանել առ միմեանս. արդ՝ յիշեա՛ զուխտն եւ զնեղութեան պաշարումնն, յորմանէ ողորմեալ իմ արծակեսցի զքեզ, եւ ոչ սպանի, եւ ի բաց դարձիր խաղաղութեամբ, եւ մի՛ մեռանիր. ապա թէ ոչ լսես բանից իմոց՝ զիտա՛, զի կորուսանեմ զքեզ եւ զամենայն զանապիտան բազմութիւնդ, յոր դու յուսացեալ ես: Քանզի ես եւ արդարութիւն ուխտապահութեան ի միասին կռուիմք, եւ դու եւ ուխտազանցութեանն ստութիւն ի միասին էք. եւ արդ՝ դու ինձ զիա՞րդ կարես յաղթել»: Եւ լուեալ Արեաց զբանսն Հեփթաղին՝ ասէին ցՊերոզ, թէ «Նա արդար է, եւ մեք սուտ կռուիմք»: Եւ Պերոզի սաստկապէս զայրացեալ Արեաց աւագանւոյն՝ պատասխանի արար հպարտութեամբ Հեփթաղին եւ ասէ, թէ «Զայս բազմութիւն զնդին, զոր դուք տեսանէք՝ կիսովս ընդ ձեզ կռուիմ եւ կորուսանեմ, եւ կիսովս զհող տեղեացդ, ուր դու լինիս՝ կրել տամ, ո՛ր ի ծովն եւ որ ի փոսն, զոր հատին՝ լնում»: Եւ առ անզգայութեան սրտին ոչ իմանայր, թէ դիակամբ ծառայից իւրոց լնլոց է զփոսն, զոր փորեաց ի կորուստ անձին իւրոյ եւ ամենայն Արեաց աշխարհին: Եւ հասեալք առ միմեանս եւ հարեալք ի դիմի՝ կորեաւ ինքն ամենայն որդւովք իւրովք եւ աշխարհաւ: Եւ զերծեալք ի կործանմանէն արք սակաւ, եւ հասեալք ի Վրկան՝ պատմեցին ամենեցուն զամենայն անցս չարեացս այսոցիկ, եւ զամենայն արս աւագս եւ զայլ մարդիկն որ ի Վրկանին էին՝ փախուցին յԱտրեստան: Դեսպան արարին ի Վիրս առ Հազարաուխտ, եւ զիս այսր առ ձեզ արծակեցին, փութալ ժողովել զձեզ առ միմեանս, եւ գտանել զինարս, որով լինիցին ի միջի եւ՝ ձեր անձինք եւ Արեաց աշխարհն»:

22.

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս Շապիոյ ի դեսպանէն՝ պատասխանի տուեալ ասաց, թէ «Իմ եւ զգունդս զոր այժմ դու ընդ իս տեսանես, թէպէտ եւ այդ լուր չարեաց չէր հասեալ, խնդրէաք պատճառս զերծանելոյ ի գործոյս յորում եմքս: Վասն զի այնպէս զարհուրեցուցեալ ապշեցոյց եւ վատնեղեալ աշխատեաց զմեզ ապստամբն Վահան, որոյ իւր իրք եւ արարածք՝ չեն որպէս զայսր ժամանակի մարդկան, զոր մեր տեսեալ եւ զիտեմք, այլ իբրեւ զառաջին քաջացն, զոր ի վէպսն պատմեն եւ լսեմք: Քանզի թո՛ղ զայլ ժամանակաց զնորա եւ զարանցն որ ընդ նմա են յիշել զգործս եւ զաներկիւղութիւն, զոր իմ եւ կամ այլ աւագորերոյ որ տեսեալ է, այլ յառաջ քան զաւուրս տասն՝ թուով երեսուն արամբ ոչ միայն ի վերայ այսր բազմութեան, որ այժմ աստ են եւ տեսանես, յարծակեալ կռուեցաւ, այլ աւելի եւս զնդաւ իշխանն Սիւնեաց Գդիհովն իւր գաւառին այրընտիր ծիով աստ էր. եւ Վահան դէմ յանդիման այն երեսուն արամբ յարծակեալ ի վերայ, եւ նման արծուոյ, յորում ժամու ի կաքաւուց երամ սլանայցէ, իցէ զոր սպանանիցէ եւ զայլ զամենեսեան ընդ ծերպս եւ ընդ սորս վիմաց տեղեաց ցրուիցէ՝ ըստ նմին օրինակի այսր անդր զայնչափ բազմութիւն զօրացն արկեալ վեր ի վայր ցրուեցին. սպանին եւ զսկայանման զայրն զԳդիհոնն, եւ այլ բազումս կոտորեալ ի զնդէն՝ զնային

ինքեանք անվնասք, չերկուցեալք բնաւ յումեքէ: Եւ արդ՝ ո՞չ անճանաչող եւ արհամարհոտ հպարտութեան Պերոզի հանեալ զայնպիսի որեար եւ զայսպիսի մեծ եւ զօգտակար զաշխարհ յԱրեաց ի ծառայութենէ. զոր թէ այժմ զայնպիսի զայր, որպէս եւ յառաջագոյն զՎահանն գիտէի եւ այժմ քաջագոյն եւս գիտացի, եւ զնորուն զընկերսն որ առ նմա են, եւ մանաւանդ զերիս եղբարսն որ ի Կամսարականն տոհմէն են, եւ հնարէի նուաճել եւ մեր առնել՝ որպէս մեծ մասն մխիթարութեան համարէի հասելոյ ծանր բեկմանն ի վերայ Արեաց աշխարհին»:

Եւ խօսեցեալ զայս Միհրանեանն Շապիոյ եւ դեսպանին ընդ միմեանս՝ հրաման տային զօրուն, եւ ըստ կարի օր ըստ օրէ չուոցն ճեպեալք՝ հասանէին յաշխարհն Պարսից: Բայց զկանայս Կամսարականացն թողեալ Շապիոյ անդէն ի Բողբերդի՝ յանձն առնէր բերդակալին, ստէպ պատուիրելով՝ բազում զգուշութեամբ պահել եւ առաւելապէս սրբութեամբ, ըստ օրինի քրիստոնէից կարգի: Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի լուեալ զայս ամենայն բանս եւ զհամբաւս՝ յԱստուծոյ այցելութիւն ընկենոյր եւ՝ զիրս համբաւոյն եւ զիր զաշխարհիս Հայոց զպէտս եւ զհոգողութիւն, որ գիտէն զիրաքանչիւր ուրուք զպատշաճ եւ զօգուտ, եւ մատակարարէ ողորմութեամբ իւրով ըստ ողջախոհութեան խնդրողացն: Եւ եկեալ հասանէր այնուիտեւ ի Վաղարշապատ քաղաք հանդերձ ողջախորհուրդ եւ աննենգ ուխտապահ նախարարօքն Հայոց. կատարէր զսովորական ուխտ եւ զպատարագս ի սուրբ եկեղեցւոջն կաթողիկէի, զոր հիմնարկեալ նորոգեաց մեծապայծառ շքեղութեամբ զինացեալ զործ նախնեացն իւրոց, քաջ զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան: Եւ ի տեղիս վկայարանացն նախ հատուցանելով զաղքատացն զպէտս՝ եւ ապա ինքեանք ուրախացեալք զուարճանային խնդութեամբ: Եւ անտի չուեալ՝ յոստանն ի Դուին մտանէին, եւ դադարեալ անդ աւուրս՝ սպասէին եւ ակն ունէին հրամանի առաջնորդութեանն Քրիստոսի:

ՁԷ.

Եւ լուեալ Հազարաւուխտոյ յաշխարհին Վրաց զսպանումն Պերոզի եւ զանթիւ կոտորած բազմութեանն Պարսից՝ զարհուրեալ տարակուսէր յանձն իւր, գնալ վաղվաղակի երթալ հասանել յերկիրն Պարսից: Եւ հասեալ ի դուռն՝ ժողովէին առ նմա մնացորդք Արեաց աւագանւոյն, ուրումն որդի եւ այլոյ եղբայր, ըստ գիւտից ապրելոց ի ժամուն: Խորհուրդ ի մէջ առեալ, թէ զո՞ արժանի թագաւորութեան նմանեցուցանել կարացեն. եւ խորհեալ զայս ի բազում աւուրս՝ հաստատէին միաբանութեամբ զիրսն ի վերայ Վաղարշու, որ էր եղբայր թագաւորին Պերոզի, որպէս ի վերայ առն բարերարի եւ հեզոյ: Եւ ժողովեալք ամենեքեան առ Վաղարշ՝ սկսանէր խօսել Հազարաւուխտ եւ յայտնել նմա զխորհեալսն ամենեցուն, յիշեցուցանելով նմա զանձնահաճութիւն եւ կամակորութիւն զթագաւորին Պերոզի: «Որ բռնութեամբ միայն, ասէր, ըստ կամի, եւ թէ բնաւ համարելով ինչ զոք եւ կամ խորհելով ընդ ումեք՝ առնէր՝ զոր ինչ եւ կամէր առնէր, եւ բռնաւոր կամաւորութեամբ գործէր

զինչ եւ կամէր: Որոց ելք անհարց զոք նորա իմաստիցն՝ ոչ միայն նորա անձինն, այլ ընդհանուր աշխարհիս Արեաց բերին զկործանումն եւ զբեկումն: Եւ արդ՝ կամաւ յօժարեալ ամենեքեան մեք ընտրեցաք զքեզ, որպէս զայր քաղցր եւ աշխարհաշէն, կանգնել քեւ եւ հաստատել զգահ թագաւորութեան աշխարհիս Արեաց, ունել քեւ շէն զմասն մնացեալ Արեաց աշխարհիս, եւ զայլ եւս աշխարհս, որ ընդ թագաւորութեամբս այսուիկ հնազանդեալ են. քաղցրաբանութեամբ եւ սիրով ածել ի հաւան զազգս, որ ընդդէմ եւ ապստամբ. ճանաչել զհորաքանչիւր ոք յԱրեաց եւ յանարեաց ըստ իւրում արժանաւորութեան. գիտել ընտրել զպիտանին եւ զանպիտանն. խորհել ընդ իմաստունս, սիրել զընկերասէրս, ատել եւ կորուսանել զնախանձոտս եւ զբանսարկուս. հայել յամենեսեան, ճանաչել զբարեգործս, հատուցանել վաստակաւորաց զարժանի հատուցումնն վաստակոց իւրեանց»: Զայս ամենայն եւ զսոցին նման խրատս խօսեցեալ ընդ նմա եւ եղեալ վկայութիւնս՝ բազմացուցանէին զնա ի գահու թագաւորութեանն Պարսից:

ԶԸ.

Խորհուրդ ի մէջ առեալ այնուհետեւ Հազարաւուխտոյ միաբանութեամբ աւագանւոյն յերկրորդումն աւուր թագաւորութեանն Վաղարշու՝ խօսէր առաջի թագաւորին Վաղարշու եւ ասէր. «Պերոզ արքայից արքայ ձեր եղբայր, որպէս եւ դուք իսկ գիտէք, զի բուռն եւ անձնական եւ անհաւան, եւ բազումք յարհամարհոտ նորա կամակորութենէն փախուցեալք են յԱրեաց թագաւորութենէ, որք շատ եւ ոչ սակաւ մասամբ վնասեցին Արեաց աշխարհին: Եւ նախ առաջին, որպէս մեծ աշխարհս Հայոց, որ եւ այսօր ի ձեր ծառայութենէ ի բաց կացեալ են. եւ այրն որ զաշխարհն ի բաց ունի ի ձէնջ՝ ի չճանաչելոյ զայր եւ զպիտանութիւն նորա, Պերոզ կորուսեալ եհան յԱրեաց ծառայութենէ զայր լաւ եւ զայնպիսի աշխարհ. եւ թէ ո՞րքան ինչ յայնմ առնէ վնասք եւ հարումն Արեաց աշխարհիս եղեւ՝ գիտեն ամենեքեան. բայց թուի թէ եւ ձեր լուեալ է զամենայն եւ տեղեակ էք: Բայց աւելի Շապուհ-Միհրան, զոր դուք կարգեցէք՝ առ զնորա քաջութեան փորձ եւ զխրատու. եւ թէ հարցանէք եւ լսել կամիք՝ դոյն ինքն ասէ ձեզ»:

Եւ թագաւորին Վաղարշու հարցեալ զՄիհրան-Շապուհ զգործոյն Հայոց, թէ «Զի՞նչ կարացեր գործել գործ յաշխարհին Հայոց, եւ Վահանայ զի՞նչ միտք են եւ ոյժ, եւ ո՞րպէս կարաց այսքան ամս զդէմ ունել Արեացս»: [Աստուծոյ զօրութեամբն]: Եւ Միհրանայ պատասխանի տուեալ ասաց, թէ «Արանց քաջ, զկռին զոր Հազարաւուխտ մեօք հանդերձ ընդ Վահանայ արար, եւ թէ Վահանայ իւր զօրքն բովանդակ անդ եղեալ էին՝ թուի թէ տանէր զյաղթութիւնն. այլ թէպէտ եւ յաղթեաք մե՛ք՝ զայս գիտեմ, զի անթիւ բազմութեան ի մէնջ կոտորած առնէին: Այլ ձեր թագ այնպէս արարին, զի գնդին Հայոց կէս, այրընտիր որեարն այլուր դիպեցան ի գործ: Սակայն սակաւ արամբք ո՞րպիսի ինչ վնաս արար՝ գիտէ ինքն Հազարաւուխտ եւ այլ պարսիկ որեար որ անդ էին աւագք: Իսկ յորժամ Հազարաւուխտ ի Վիրս գնաց եւ զիս անդէն զօրագլուխ եթող գնդին, եւ յայնմ հետէ զի՞նչ Վահան

զմեզ աշխատ կալաւ կարի սակաւ արամբք,- զոր երբեմն թէ հարիւրօք ասեմ՝ չստեմ, եւ վկայեն ինձ գնդիս մերոյ աւագորեար որ անդ էին եւ այժմ աստ են,- կարի ծանր է ասել եւ անհաւատալի բանք, թէ այնքան սակաւութիւն դէմ յանդիման կռուել աներկիւղութեամբ, եւ զօր ամենայն ի ղակշի վերայ գալ եւ մեծամեծ վնաս առնել: Բայց զմիոյ աւուր գործն եւ իսկ յիշեմ որ անդ էի. սակայն նոր համարիմ եւ ի վեր քան զմարդկան իրս, թող թէ որ լսէ՝ զիա՞րդ կարէ հաւատալ: Քանզի թուով երեսուն արամբք ի վերայ երից հազարաց առն յաներկիւղս յարծակեալ, եւ զայնպիսի գործ վճարեալ, զոր ամենայն որ անդէն էին տեսողքն այսօր յիշեն. թուի թէ երկիւղ գործոյն չելանէ ի մտաց: Զի եւ ոչ ինչ այլ իմիք նման չէին այն նորոգ իրք, բայց եթէ յորժամ ժիր մշակք քաջ սուր մանգաղաւ եւ գերանդեալ զխոտ հարկանիցեն, եւ բազում որայս մօտ ի մօտ առ ի միմեանս կուտեալ թողուցուն, եւ ինքեանք ուրախալից ցնծութեամբ անհոգ յիւրաքանչիւր տունս գնայցեն. ստոյգ ըստ այնմ օրինակի յարծակեալք ի վերայ Միհրանայ այնքան արամբք՝ հերձին վեր ի վայր զբովանդակ գունդն, եւ շատ լաւ որեար կոտորեցին: Եւ զահաւոր այրն զԳդիհոն զՍիւնեաց տէրն սպանին. զոր յիմ միտս այսպէս ասէի, թէ լոկ Գդիհոն միայն ինքն տասն արամբք յիւր գնդէն պատահէր այնչափ առն՝ այն միայն առնէր. եւ զայնպիսի այր եւ զայլ ականաւոր եւ քաջ արս ի պարսիկ մարդկանէ հանին ընդ սուր. եւ ինքեանք ոչ ինչ խոյս տուեալ ի բաց վարեցին զձիանս իւրեանց, այլ մօտ ի մեզ թեւակից երթային յանհոգս ի բազում ժամս: Եւ ի մեր գնդէն ոչ ուրուք իշխեցեալ հայել ի նոսա. վասն զի աստուածք, եւ ո՛չ մարդիկ կարծեցեալ ամենեցուն թուէին մեզ: Վասն որոյ թէպէտ եւ առաջի ձեր յանդգնութիւն թուին բանքս իմ՝ սակայն յաղագս կարծեաց ժամուս համարծակիմ ասել, զի զաշխարհին Հայոց զմեծութիւն եւ զօգուտն զայն դուք իսկ քաջ գիտէք. բայց այրն Վահան եւ այլ որեարն որ ընդ նմա են, եւ այսօր խաղաղութեամբ ի ձեր ծառայութեան էին՝ մեծ մասն բարւոյ եւ մխիթարութեան կարեւոր հասելոյ տրտմութեանս մերոյ համարէի զիրսն զայն: Զի յորժամ Հայք այնպիսի որերով մեր էին՝ Վիրք եւ Աղուանք չիշխէին բնաւ թիրել զանձինս եւ այլազգագոյնս ինչ խորհել»:

Եւ լուեալ զայսպիսի կարգեալ բանս թագաւորին Վաղարշու ի Միհրանայ եւ Հազարաւուխտոյ, եւ այլ ամենայն Արեաց աւագանւոյն՝ միաբան ամենեքեան զասացեալսն ի Միհրանայ գովէին, թէ արդարեւ որպէս են իսկ՝ նոյնպէս ասացեր լաւաբար իմաստութեամբ զարդարն: Եւ վաղվաղակի եւ փութով զՆիխոր զՎշնասպդատ, զայր հեզ եւ զմտացի եւ աշխարհաշէն, բազում այրընտիր արամբք ի Հայս արծակէին: Պատուիրէր նմա ինքն իսկ թագաւորն, այլ եւս առաւել հոգաբարձութեամբ Հազարաւուխտ եւ այլ դրանն աւագանին, թէ «Ե՛րթ ի Հայս, եւ որ ինչ օրինակաւ եւ է՝ ամենայն քաղցրութեամբ եւ սիրով ըստ կամացն Վահանայ եւ նորուն ընկերակցացն՝ նուաճեալ զորեարն եւ յԱրեաց ի ծառայութիւն ա՛ծ: Բայց զգոյշ լեր նախ ժողովել առ քեզ զայրուծին Ատրպատականի որ մօտ ի Հայս իցեն, եւ զայրուծին Հեր եւ Զարաւանդ գաւառի. մի՛ գուցէ յղեալ քո առ Վահան, եւ նա պատճառանօք քաղցր խօսելով ընդ քեզ՝ խաբիցէ զքեզ եւ վնաս ինչ առնիցէ: Վասն զի այրն ինքն քաջ է եւ բազմամիտ է. քանզի եւ ցայժմ ոչ այնքան զայնպիսի գործեան վճարեաց նա եւ որք ընդ նմա

էին՝ լոկ քաջութեամբ. այլ դու քաջ պատրաստեսցիր: Բայց թուի թէ արդ Վահան չխորհի զայդպիսի ինչ. զի զայդ գործ, զոր համարձակեցաւ Վահան գործել եւ որք ընդ նմայն էին՝ յանձանաչողութենէ Պերոզի զմարդկութիւնն, ըստ հպարտ եւ անձնական բարուցն իւրոց, եւ չկարացեալ Վահանայ եւ մարդկանն որ միաբանեցան ընդ նմա, տանել արհամարհանաց, դնելով զանձինս ի մահ՝ դիմեցին առնել զայսպիսի իրս առ հարկի»: Եւ խօսեալ զայս ամենայն բանս տեառն Արեաց Վաղարշու եւ ամենայն աւագանւոյն ընդ Վշնասպդատայ Նիխորոյ, եւ հրաժարեալ զնա արձակեցին ի Հայս:

ՁԹ.

Եւ եկեալ Նիխոր յաշխարհն Հայոց՝ ոչ իշխեաց միջամխել ի Հայոց տեղիսս, այլ դադարեալ ի գաւառին որ կոչէր Հեր, ի գեղն որում անուն էր Նուարսակ, առաքեաց նա պատգամաւորս առ Մամիկոնեանն Վահան զՇապուհ խորհրդեան դպիր եւ զՄիհր-Վշնասպ ճուարշացի, որովք տայր զիտել նմա զիրս գալոյն իւրոյ ի Հայս, եւ թէ «Հրովարտակ ունիմ առ ձեզ ի թագաւորէն Վաղարշու՝ նուաճել զձեզ խաղաղութեամբ, եւ զամենայն աւագորերոյ որ յԱրիս են՝ պատգամ ունիմ առ ձեզ. արդ՝ արի՞ք եկայք եւ լուարուք. եւ որպէս է ձեզ հաճոյ եւ խորհիք՝ ընտրեցէ՛ք որ բարին է»:

Եւ տեսեալ Վահանայ Մամիկոնէի զպատգամաւորսն Նիխորոյ, եւ լուեալ զայս ամենայն բանս պատգամին ի նոցանէն՝ ժողովէր առ ինքն զամենայն հաւատարիմ ուխտապահացն գունդ, զնախարարս եւ զագատս եւ զամենայն այրեւծիոյ. եւ հրամայէր Մամիկոնեանն Վահան եկելոցն ի Նիխորոյ՝ ասել առաջի ամենեցուն զբանս թագաւորին Վաղարշու եւ զբանս ամենայն Արեաց աւագանւոյն: Եւ տուեալ լսել Մամիկոնեանին Վահանայ ամենայն Հայորերոյն միահամուռ զպատգամն Նիխորոյ՝ ասէր ցպատգամաւորսն Պարսից՝ առ վաղիւն առնել նոցա պատասխանի:

Եւ ժողովեալ ի վաղիւն ամենայն Հայորերոյն առ Մամիկոնեանն Վահան, եւ խորհեալ նախ ընդ միմեանս զվաղնջուց զպէտս եւ զխնդիր իրացն, եկեալ եւ պատգամաւորացն Նիխորոյ յատեանն՝ սկսաւ խօսել Մամիկոնեանն եւ առնել պատասխանի բանիցն Նիխորոյ. «Եւ մեր ապստամբութեան իրացն, եւ յայսպիսի կարեւոր եւ մահաբեր գործ տալ զանձինս՝ բազում են բանք եւ կարեւոր. եւ չէ հնար գրով վճարել եւ կամ պատգամաւ, բայց եթէ յանդիման խօսել ընդ նմա՝ որ Արեաց տէրն է, եւ ընդ ձեզ՝ որ դրանն աւագանի էք: Բայց երիս բանս ասեմ ձեզ, որ թէ այս երից բանիցս պատասխանի առնէ ինձ, որպէս ես կամիմ եւ ամենեքեան սոքա որ աստէն իսկ են, եւ կարէ զայս երիս խնդիրս տալ մեզ գրով եւ կնքով թագաւորին՝ զամենայն զոր ինչ ասէք, զպատեհն եւ զարժանն՝ առնեմք, եւ բանի ձերոյ լսեմք՝ որպէս եւ նախնիքն մեր լուան: Քանզի ոչ իմ բանքս, զոր խօսիմս ես ընդ ձեզ այժմս, այլ նոցա ամենեցուն, աւագի եւ կրտսերոյ, որ այժմ ձեր առաջի են. եւ ոչ եթէ այսօր ինչ խորհեալ եւ կամ իմացեալ է մեր զբանս զայս, այլ յաւուր, յորում տուաք զանձինս ի մահ՝ նախ զայս երիս ընտրութիւնս խորհեալ եղաք այր ամենայն առաջի: Եթէ յանձն առցեն Պարսիկք թողացուցանել մեզ զայս երիս իրս՝ ծառայեսցուք նոցա որպէս զբնիկ եւ զհաւատարիմ ծառայս. եւ եթէ ոչ հաւանին յանձն առնուլ, եւ

խստանան՝ ելցուք ըստ աշխարհի եւ կորիցուք եւ խնդութեամբ մեռցուք, այլ Պարսկի ամն երկիր ոչ պագցուք:

«Եւ է մին յերիցն՝ նախ եւ առաջին խնդիրս այս կարելոր եւ պիտանի. եթէ զհայրենի եւ զբնիկ օրէնս մեր ի մեզ թողուք, եւ զՀայ այր զոք մի՝ մոգ ոչ ամնէք, եւ ումեք յաղագս մոգութեան գահ եւ պատիւ չտայք, եւ զկրակարանն յաշխարհէս Հայոց ի բաց տանիք, եւ զեկեղեցւոյ թշնամանս յաղտեղի եւ յանպիտան մարդկանէ, որ ցայժմ լինէր, յայսմ հետէ մեզ չտայք տեսանել. եւ քրիստոնեայ մարդկան եւ քահանայից զկարգ եւ զպաշտօնն քրիստոնէութեան համարձակութեամբ եւ աներկիւղ տայք պաշտել՝ ուր եւ կամին. ապա բարի է, եւ առաջին խնդիրն մեր այդ է:

«Եւ երկրորդ խնդիրն այս է, թէ զմարդ ոչ իշխանաբար ճանաչէք, այլ իրաւաբար գիտել զլաւն եւ զվատթարն, ընտրել զպիտանին եւ զանպիտանն, իմանալ զտոհմիկն եւ զանտոհմիկն, ունել առ լաւն եւ պատուականս՝ զքաջն եւ զօգտակարն, արհամարիել եւ առ ոչինչ համարել զվատն եւ զանպիտանն. սիրել զվաստակաւորսն եւ ատել զանվաստակն, ունել ի մօտ զիմաստունս եւ խորհուրդս ամնել, եւ զանմիտն ոչ մօտեցուցանել, այլ եւ ի հրապարակէ եւս հալածել: Եւ յորժամ այս ամենայն այսպէս լինի՝ ամենայն իրք Արեաց աշխարհիս աջող լինի եւ անսխալ. ապա եթէ զընդդէմն սիրէք, որպէս եւ ցայժմ, եւ ոչ զդէպսն՝ եւ զործքն այդպէս ընդդէմ լինին, որպէս եւ եղենդ իսկ, եւ տեսէք:

«Եւ երրորդ խնդիր մեր այս է. որ տէրն է Արեաց եւ աշխարհի թագաւոր՝ կամիմք, զի ինքն տեսցէ իւրովք աչօք, եւ ինքն լուիցէ իւրովք ականջօք, եւ ինքն գիտասցէ եւ ինքն խօսեսցի իւրով բերանով. եւ մի՛ այլոյ աչօք տեսցէ եւ այլոյ ականջօք լուիցէ եւ այլովք հանապազ գիտասցէ զմարդ լաւ եւ զանլաւ, եւ այլոյ բերանով խօսեսցի զպէտսն: Յաղագս որոյ չլինի ուղիղ հայեցուածն, եւ ոչ արդար լսողութիւնն. այլ յոլով սուտ խօսքն ճանաչին եւ հրամանքն ընդունայնք, եւ բնաւ այլ ընդ այլոց լինի իմաստն ամենայն: Եւ յորժամ այս ամենայն այսպէս լինի՝ կործանեալ ամենայն վաստակք՝ ծառայիւքն կորնչին, եւ ոչ կարէ կալ աշխարհի եւ ի նմա բնակեալք անշարժ եւ հաստատուն: Բայց թագաւոր, որ իւրովք առողջ աչօքն հայի եւ աննախանձ լսողութեամբ լսէ եւ արդար բանիւ խօսի ընդ իւր ծառայս՝ կենդանացեալ ծառայքն՝ չյագին վաստակով, այլ յաւելեալ ի վաստակն՝ օր քան զօր աճեցուցանել ջանան զբարին: Այսպէս աշխարհ շինի, եւ տէրն շքեղացեալ պայծառանայ հանապազ:

«Արդ՝ եթէ զայդ այդպէս կարէք խոստանալ, զխոստացեալսն գրով եւ կնքով հաստատեալ տայք ցմեզ՝ ապա կոչեա՛, եւ զամք կամաւ եւ լսեմք բանից ձերոց, եւ հրամանի թագաւորին հաւանիմք զոր ինչ ասէ: Ապա եթէ զայս երիս խնդիրս ոչ կարէք տալ մեզ, եւ գիտէք թէ չէ հնար՝ որպէս եղեալ մեզ մահ առաջի՝ պատրաստ եմք մեռանել, այլ ծառայութիւն ամնել Արեաց տեառն չկարենք: Եւ այլ բանք, որ ինչ են, թէ ինձ լինի գալ՝ ինձէն իսկ խօսիմ ընդ նմա, ապա թէ ոչ լինի դէպ գալ՝ մնասցէ բանն եւ իրքն»:

Ղ. /CENTER>

Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Մամիկոնենին Վահանայ ընդ Շապիոյ խորհրդեան դպրի եւ ընդ Միիր-Վշնասպայ Ճուարշացոյ՝ յուղարկեաց զնոսա. առաքեաց եւ Մամիկոնեանն Վահան ընդ պատգամաւորսն Նիխորոյ եւ յիւր ուխտակցացն զՅաշկուր Արծրունի եւ զՍահակ Կամսարականն, զԵրանելոյ զԱրշաւրայ զորդի, եւ զՎասաւուրտ Կարքային, եւ զԱռաւան Աղբերկացի եւ զՊաճոկ ի Մարդպետական գնդէն: Եւ հրաժարեալ զամենեսեան զնոսա Մամիկոնենին Վահանայ՝ արձակէր խաղաղութեամբ առ Նիխոր:

Եւ երթեալ նոցա առ Նիխոր ի գաւառն ի Հեր, եւ տեսեալ Նիխորոյ զՀայերն, որ չոքան առ նա ի Մամիկոնենէն Վահանայ՝ ամենայօժար սրտիւ խնդութեամբ ուրախացաւ: Եւ հրաման տուեալ ընթրեացն՝ ընկալաւ զնոսա բազում գոհութեամբ եւ յոյժ սիրով, յիշելով հանապազ ըստ ամենայն բաժակի զքաջ Մամիկոնեանն Վահան. եւ կատարեալ զուրախալից ընթրիսն՝ գնային յիւրաքանչիւր վանս: Եւ ընդ առաւօտն ժողովեցան ամենայն ատեանն Պարսկաց առաջի Նիխորոյ, եւ աստուածուրաց մարդիկն որ անդ էին. եկեալ եւ պատգամաւորքն որ ի Նիխորոյ առ Մամիկոնեանն Վահան երթեալ էին, Շապուհ եւ Միիր-Վշնասպն, եւ հայ նախարարքն եւ այլ արքն ի Մամիկոնենէն Վահանայ որ ընդ նոսա էին: Եւ տուեալ զպատգամն Մամիկոնեանն Վահանայ՝ Շապիոյ եւ Միիր-Վշնասպայ առաջի ամենայն ատենին յայտնապէս: Եւ լուեալ Նիխորոյ զամենայն զբանսն եւ զխօսս Մամիկոնենին Վահանայ, եւ խնդալից եղեալ՝ ասաց առաջի ամենեցուն, թէ «Ամենայն բանքդ այդ եւ պատգամդ զոր յղեալ է Վահանայ՝ արդարեւ աստուածոց արժանի. քանզի որպէս անմեղ են մարդիկն այն, զորս բռնի տարաւ Պերոզն եւ Հեփթաղին կոտորեալ ետ, եւ զամենայն զարիւնն զայն աստուածքն ի Պերոզի զլխոյն խնդրելոց են՝ նոյնպէս անվնաս է Վահանն յամենայն իւր իրքս, զոր խորհեցաւ եւ գործեաց. զի ի բռնութենէ չարութեանն Պերոզի գործեաց, եւ ոչ իւրով կամաւ: Եւ ես մինչեւ ցայսօր չէի մխիթարեալ ի մեծ բեկմանէն որ եհաս Արեաց աշխարհին. բայց այդ լուր ուրախացուցեալ մխիթարեաց զիս այսօր: Բայց տացեն աստուածքն եւ զօրն տեսանել, որ Վահան յիմ ձեռն նուաճեալ՝ Արեաց ի ծառայութիւն հնազանդի»:

Եւ խօսեցեալ զայս այսպէս Նիխորոյ առաջի ամենայն ատենին, եւ լուեալ զայս ուխտապահ նախարարացն Հայոց եւ այլ արանց, որ եկեալ էին ի Վահանայ Մամիկոնենէն՝ տային փառս Աստուծոյ, յորոյ ձեռս են սիրտք իշխանաց, եւ որպէս ինքն կամի՝ տայ բարբառել նոցա: Կոչէր այնուհետեւ վաղվաղակի Նիխոր զնոյն պատգամաւորս, զՇապուհ խորհրդեան դպիր եւ զՄիիր-Վշնասպ Ճուարշացի, եւ գրէր նամակ առ Մամիկոնեանն Վահան օրինակ զայս.

«Լուայ, ասէ, զամենայն զխօսեցեալսն քո ի պատգամաւորացն, զոր ես առաքեցի առ քեզ. եւ գրեցի բովանդակ զնոյն բանս քո ի նամակիդ, ծանուցանել քեզ, թէ արդարեւ խօսեցան ընդ իս զամենայն, եւ լուայ: Արդ՝ արի՛ ե՛կ առ իս վստահութեամբ, եւ զամենայն խնդիրս քո, զոր ի ձեռն դոցա յղեցեր առ իս, եւ այլ ինչ զոր դու ասես՝ ուխտեալ է Արեաց տեսանն եւ ամենայն Արեաց աւագանւոյ՝

տալ լիով եւ կատարել. եւ զքեզ եւ որ ընդ քեզ են, որպէս քո կամք են՝ Արեաց տէրն շքեղ առնէ եւ արծակէ ի Հայս»:

Եւ գնախարարսն որ եկեալ էին ի Մամիկոնեանն Վահանայ՝ սիրով ընկալեալ Նիխորայ եւ պատուեալ՝ արծակէր ընդ պատգամաւորս իւր առ Մամիկոնեանն Վահան. մեծաւ պատուիրելով յանձնէր նոցա՝ վաղվաղակի եւ անյապաղ ածել զՄամիկոնեանն Վահան. եւ հրաժարեալ գնոսա Նիխորոյ՝ արծակէր սիրով: Եւ տեսեալ զայն աստուածուրաց խաբեբայիցն, որք ի միաբանութեան Պարսկացն էին, թէ ո՛րպէս յապստամբացն եկեալ Հայք ի Նիխորոյ պատուեալք եւ մեծարեցան ի Պարսկացն, եւ ինքեանք արհամարհեալք են իբրեւ զանպիտանս՝ դարձեալք լի ամօթով յերկիր կործանէին: Եւ տեսեալ զայն ուխտապահ նախարարացն Հայոց եւ այլոցն որ ընդ նոսա էին՝ ակն արկեալ ցուցանէին միմեանց զկորանս նոցա: Իսկ մի ոմն ի յուխտապահացն ասէ ցնոսա. «Ձի եթէ լոկ ի բանիցն խօսելոյ ընդ մեզ սիրով Նիխորոյ զծեօք այդպէս ամպ մթագին եւ շափառուկ անկաւ, եւ չերեւիք ի գետնոյդ, իսկ յորժամ շնորհեսցէ Քրիստոս, եւ տեսանիցէք փառաւորեալ զՄամիկոնեանն Վահան եւ զայլ ուխտապահսն որ ընդ նմա են փառօքն, զոր տալոց է Քրիստոս՝ խորտակիցիք իսկ արդեօք եւ հեղձանիցիք. այլ ի մեծի աւուր յանշէջ գեհենին զի՞նչ արդեօք գործիցէք հէքքդ եւ թշուառականքդ»:

Եւ զայս ասացեալ առն՝ գնային ընդ պատգամաւորսն Նիխորոյ առ Մամիկոնեանն Վահան: Եւ հասեալ պատգամաւորացն Նիխորոյ առ Մամիկոնեանն Վահան եւ մատուցեալ զնամակն Նիխորոյ, եւ յայնմանէ գիտաց ի գրելոցն, թէ լուեալ տեղեկացաւ Նիխոր ի պատգամաւորացն զամենայն յղեալսն իւր առ նա, եւ ոչ էր բան յամենայն խօսիցն Մամիկոնեանին Վահանայ՝ զոր թէ չէր թուեալ Նիխորոյ: Ի պատգամաւորացն տեղեկացեալ ծանեաւ եւ զայն, թէ ո՛րպէս խնդութեամբ եւ սիրով ընկալեալ գնախարարսն մեծարեաց Նիխոր. պատմեցին եւ զչարաչար կորանս ուրացողացն ջոկոյ, եւ թէ ո՛րպէս կարի եւ փութով զերթս քո խնդրէ փափաքելով. զոր եւ պատգամաւորացն Նիխորոյ ստիպով հաւանեցուցանէին զնա երթալ:

ՂԱ.

Եւ չուեալ այնուհետեւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնեանի ամենայն ուխտապահ նախարարօք հանդերձ եւ այլ բազում եւ կազմ գնդաւ. որոց լուեալ զուխտիւք զխնդիրն ի Նիխորոյ Մամիկոնեանն Վահանայ՝ կամաւ եւ ցնծալից սրտիւ երթային առ նմա: Եւ եկեալ Մամիկոնեանն Վահան ի գաւառն որ կոչի Արտագ, ի գեօղն որ անուանեն Եղինդ՝ դարդարէր անդ ինքն եւ ամենայն գունդքն որ էին ընդ նմա. եւ առաքէր առ Նիխոր եւ զիւր եկն տայր գիտել նմա: Եւ ասէր ցՆիխոր Մամիկոնեանն Վահան. «Արդ՝ եթէ թուի քեզ գալ իմ եւ տեսանել զքեզ՝ տո՛ւր ածել առ իս արս աւագս Արիս եւ յականաւոր տոհմաց, որ եկեալ կացցեն աստ առ իմ որեար, մինչեւ եկեալ ես տեսից զքեզ, եւ խօսեցեալ իմ եւ քո ընդ միմեանս՝ լուիցուք ի միմեանց՝ զոր ինչ ի դէպն թուի մեզ առնել»:

լուեալ գեկն եւ զկամս խնդրոյն Մամիկոնենին Վահանայ՝ վաղվաղակի տայր տանել ցԿամսարականն տէրն Շիրակայ Ներսէին զԲագէ զԱտրպայական շահապ եւ զՎեհ-Վեհնամ զՀայոց հագարապետ, եւ զՆերսշապուհ զՄիհրանայ զեղբայր, եւ հինգ եւս այր այլ աւագ Պարսիկս: Եւ Մամիկոնենին Վահանայ տեսեալ զաւագորեարն զոր առաքեալ էր Նիխորոյ՝ ընդունէր զնոսա խնդութեամբ. եւ ի միասին ուրախացեալք այն օր՝ ի վաղիւն թողոյր զութեսեան զնոսա առ իւր հաւատարիմ արս. որոց հրաման տայր՝ պատուել զնոսա արժանաւորապէս եւ զգուշանալ. եւ ինքն չուեալ զնդաւ եւ կազմութեամբ զնայր առ Նիխոր: Մերծեալք ի գիւղն ուր Նիխոր էր՝ հրամայէր զօրուն որ ընդ նմա էին՝ վառել ըստ օրինի պատրաստութեան պատերազմի. որք ընդ լսել ի Մամիկոնենին Վահանայ զհրամանն՝ պատրաստեալք յամենայնի կազմ ցուցանէին նմա զանծինս: Տայր հրամանն Մամիկոնեանն Վահան հնչեցուցանել զփողսն պատերազմականս. եւ ի սաստկութենէ փողոցն ծայնից հնչեալ երկիրն թնդէր. յորմանէ զարհուրեալք արք զօրուն Նիխորոյ՝ կարծեցին, թէ խաբէութեամբ ի վնասել զնոսա եկն Մամիկոնեանն Վահան, եւ ոչ սիրով ի նուաճումն խաղաղութեան:

Եւ Նիխոր առաքեալ ընդ առաջ նորա արս աւագս՝ տայր ասել ցՄամիկոնեանն Վահան, եթէ «Ոչ ըստ կարգի Արեաց առնես դու զայդ, այլ նորոգ իրօք այլ իմն ձեւանաս. յորում յայսմ հետէ քեզ կարի զԱրեաց զկարգն պարտ է ունել եւ հաւանել. քանզի ի չուի՝ փողով յԱրեաց բանակ սպարապետն միայն Արեաց իշխէ մտանել, եւ այլ ոք զայդ համարձակութիւն ի Պարսիկս ոչ ոք իշխէ առնել»: Եւ Մամիկոնենին Վահանայ պատասխանի տուեալ Նիխորոյ՝ ասէր. «Նախ արա՛ զիս Արեաց տեսռն ծառայ, ապա եւ առանց ի քէն իսկ ուսանելոյ՝ թուի թէ եւ ես իսկ գիտեմ զԱրեաց աշխարհի զկարգ եւ զարժանն. մի՛ թուեսցի քեզ հաշուել զիս կարի մոռացկոտ. քանզի եւ ոչ բազում ինչ ամօք զնացեալ եմ ի ձէնջ»:

Եւ զայս բանս այսպէս ի ձեռն պատգամաւորի խօսեցեալ Մամիկոնենին Վահանայ ընդ Նիխորոյ՝ ապա ինքն իսկ եկեալ տեսանէր զնա յատենի ժամու. վասն զի ընդ ծագել արեւուն եկն Մամիկոնեանն առ Նիխոր: Եւ Նիխորոյ տեսեալ զՄամիկոնեանն Վահան եւ զայլ նախարարսն զուխտակիցսն ընդ նմա՝ ցնծալից ուրախութեամբ բազում ժամս ընկալեալ ի գիրկս իւր՝ ողջունէր զնա. տայր եւ զողջոյն զԱրեաց տեսռնն Վաղարշու եւ զամենայն աւագանւոյն. մի ըստ միոջէ յանուանէ ողջունէր եւ զեկեալ նախարարսն Մամիկոնենին Վահանայ՝ յոյժ սիրով, նոյնպէս զամենայն արս զնդին, զաւագս եւ զկրսերս: Եւ լուեալ Մամիկոնենին Վահանայ զողջոյն Արեաց տեսռնն եւ զողջոյն ամենեցունց զբանն աւագանւոյն՝ շնորհակալութեամբ գոհանայր երկրպագելով եւ խնդալից ուրախութեամբ ընդունէր: Եւ հրաման տուեալ Նիխորոյ՝ զամենայն արս զօրուն Վահանայ Մամիկոնենի ի ներքս թողուլ, նոյնպէս եւ աւագ Պարսիկ որերոյ ի ներքս կալ յատենին հրամայէր: Եւ կատարեալ զամենայն ասացեալք Նիխորոյ, եւ լցեալ ամենայն ատեանն արամբք որ ընդ

Մամիկոնենին Վահանայ էին, եւ այլ Պարսիկ որերով՝ սկսանէր խօսել Նիխոր ընդ Մամիկոնենին Վահանայ եւ ասէր.

«Թէպէտ եւ աշխարհակցութեան բնութեամբ չես կեցեալ ընդ իս, այլ ըստ բազում անգամ տեսանելոյ զքեզ ի դրան եւ լսելոյ յաշխարհի մարդկանէ, ի Հայոյ եւ ի Պարսկէ, ոչ յանճանաչող եւ յանպիտան մարդկանէ, այլ ի լաւ եւ ի հայեցող եւ յիմաստուն որերոյ, զոր այժմ յայտնապէս փորձի ի միտ առեալ գիտացաք ամենեքեան. զի գործ պատերազմի որպէս քաջութեամբ՝ նոյնպէս եւս առաւել խոհականութեամբ եւ իմաստիւք վճարի. որպէս եւ դու զերկոսեանն զայդ ի քում անձին լիով ետուր տեսանել ամենայն Արեաց աշխարհի եւ ճանաչել: Քանզի զքաջութիւն ցուցեր սակաւ արամբք. քանզի ցանկ կաս կռուելով սակաւուք ընդ բազումս, եւ մեծամեծ զայդպիսի վնասանի առնելով եւ աշխատ ունելով: Եւ զիմաստութիւն յայտ արարեր՝ գիտելով զժամ կռուոյն եւ զտեղի տալոյ, եւ անվնաս զգունդն ի միջի ունելոյ, եւ միւսում եւս ժամու գործոյ պատրաստ լինել եւ չերկնչել: Ջի եթէ ոչ երկու այդ իրք ի քեզ լի եղեալ էին՝ զհա՞րդ հնար լինէր քեզ այդչափ կարի սակաւ եւ թուով արամբք կալ ընդդէմ այնչափ անթիւ բազմութեան պատերազմող որերոյ, եւ երբեմն մեծապէս յաղթել, եւ երբեմն զարհուրեցուցանել եւ աշխատել: Յաղագս որոյ զմտաւ ածեալ իմ զքո այդպիսի արարուած եւ զմտաւորութիւն՝ կարի քաջ ճանաչեմ զամենայն պատասխանիս, զոր առնելոց ես դու մեզ ամենայն բանի, զոր լսես ի մէնջ: Վասն զի թէ զապստամբութենէդ քումմէ հարցանեմք, թէ զհա՞րդ իշխեցեր խորհել, թող թէ եւ առնել՝ պատասխանի տուեալ ասես, թէ չճանաչողութիւնն Պերոզի եւ ի յետսահարութիւն բռնադատեաց զիս մեռանել. որ զծառայութիւնն եւ զվաստակ որպէս զաստուած խնդրէր, եւ զվաստակոյն զհատուցումն առնել՝ եւ ոչ իբրեւ զմի յանմիտ մարդկանէ խորհէր հատուցանել: Ջի քաջի առն քան զբազում ժամս հարանօք կեցեալ՝ շատ լաւ է մի օր ծանուցանել զլաւութիւն անձին եւ մեռանել: Եւ ոչ ոք յԱրեաց կարէ քեզ մեղադիր լինել՝ խորհել քեզ այդպէս խորհուրդ եւ առնել, ո՛չ որ այժմ Արեաց տէրն է, եւ ոչ աւագանի դրանն, որ գամ մի ի միջի են, եւ դու գիտես: Վասն զի Պերոզ արքայից արքայ իբրեւ իւրում անձինն եւ որդւոց չմարթաց հոգ տանել՝ բարի ծառայի առ նա լաւ ինչ զհա՞րդ կարէր խորհել եւ առնել: Ջի զայդ գործ, զոր դու գործեցեր՝ բայց զի չկարէր ոք եւ զի չիշխէր գործել յայնժամ. այլ ամենայն ծառայ այր, տեսանելով զնորա ստամբակութեանն զանչափութիւն՝ զամենայն օր առնել խորհէր, եւ չկարացեալ մեռանել՝ կասէր»:

«Բայց քո եւ արանց որ ընդ քեզ եղեն միաբան, առ ոչինչ համարեալ զմահ անձին՝ դիմեցին յիրսդ քաջաբար. եւ որ մեռան ի ձէնջ՝ ի Պերոզի յամբարտաւանութենէն խնդրեն աստուածք զարիւնն զայն, եւ որք ապրելդ կարացայք եւ ի միջի լինել՝ անպարտ էք եւ անվնաս էք: Վասն զի որ այժմ Արեաց տէրն է եւ ամենայն աւագանին՝ զայդ եւեթ խօսին հանապազ, եւ անմխիթար ողբան եւ տրտմին, յիշելով զՊերոզի զանհաւան եւ զանբարիաւաճ զբարսն, զոր ոչ ունէր նման մարդոյ, այլ նման չար եւ վայրենի գազանի: Որ կորոյս զինքն եւ զամենայն Արեաց աշխարհի զոյժ եւ զզօրութիւն, եւ զթագաւորութիւն մի մեծ եւ զազատ ի ծառայութիւն ետ Հեփթաղին. յորմէ ի դառն ծառայութենէ,

մինչ կենդանի է Արեաց աշխարհն՝ գերծանել ոչ կարէ: Բայց դու թէ հաւանեալ նուաճիս, եւ բնիկ քո նախնեացն տեսառն ծառայութիւն առնես, եւ որ ինչ վատթարն եղեւ ի մէնջ եւ ի ձէնջ՝ մոռանաս եւ ի բաց թողուս, զայս առնես իմով միջնորդութեամբ՝ դու աստէն ի Հայս կաս, մինչեւ թագաւորն կնքէ եւ տայ բերել առ քեզ. եւ եկեալ բարեաւ առ տէրն Արեաց, զամենայն որ ինչ բարի եւ արժան է, եւ՝ քում անծինդ եւ որում դու կամիս՝ տայ սիրով եւ կամաւ եւ կատարէ»:

ՂԲ.

Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Նիխորոյ յատենին ընդ Մամիկոնենին Վահանայ եւ ընդ ուխտակից նախարարսն Հայոց որ ընդ նմա էին, եւ լուեալ Մամիկոնենին Վահանայ՝ տայր պատասխանի բանիցն Նիխորոյ եւ ասէր. «Աստուծոյ հաշտութիւն յորժամ է ընդ աշխարհի՝ յառաջահայեաց եւ իմացող մտաց դիւրին է անաշխատ ճանաչել: Յորժամ զիշխանս բարեսէրս տայ եւ լաւածանօթս եւ աշխարհաշէնս՝ անդէն եւ անդ արժան է նուազամտին գիտել զբարերարութեանն Աստուծոյ այցելութիւն, զոր սփռելոց է յաշխարհ եւ նորոգելոց, որպէս եւ այժմս ինձ երեւի եւ ամենեցուն: Զի զտէրն Արեաց իմ չեւ եւս է տեսեալ. բայց կամիմ տեսանել, եթէ տայ ինձ Աստուած միջնորդութեամբ քո, տեսանել այնպէս՝ որպէս եւ ամենայն քրիստոնեայ անձն կամի եւ ախորժայ: Սակայն զքեզ տեսանելով, զոր նոր խաղաղարար եւ առիթ բարւոյ այնպիսւոյ աշխարհի միոյ առաքեալ է, որպիսի Հայքն, եւ մեզ որ աշխարհին մարդիկ ենք՝ կարի հայեցող ակամբ տեսանել, եւ ամենեցուն զխնաման եւ զբարիսն, զոր տալոց է աշխարհին եւ մարդկան որ յաշխարհին են. քանզի տեսանենք զքեզ կամաւոր բարւոյ եւ սիրիչ, անծին համարելով զբարի գիւտն եւ զաշխարհին: Իսկ վասն Պերոզի արքայից արքայի բարուցն եւ անձնահաճութեանն զոր ասացեր, անընտրող մտօք ունելով զծառայս, չընտրել զլաւն ի վատթարէն, զքաջն ի վատէն, զիմաստունն յանմտէն, զվաստակաւորն յանվաստակէն՝ շատ իսկ եւ բաւական լիցի քո տեսառն բանն եւ լիով ասացածն: Եւ ես գոհանամ զԱստուծոյ, զի զիս անաշխատ պահեցէք յառնելոյ զըստ հարցման քո զպատասխանիսն: Բայց իմ թէպէտ էր այդ ամենայն տրտունջ զՊերոզէ, ո՛րպէս հանապազ խաբէին զնա եւ զամենայն Արիս արք անպիտանք, ատեցեալք յամենայն սրբասէր մարդկանէ, փախստականք յաշխարհէն ըստ աղտեղի գործոց իւրեանց, լեառնախոյսք, աւազակապետք, արիւնապարտք, հացկատակք, բանորսողք, խաբէբայք, շաղակրատք, անյարուչք, վատատոհմակք, ճանաչելով զանծինս թէ ոչինչ են, եւ կալ իւիք չկարեն, կասեալք յիրէ, լքեալք յորսոյ՝ զային անկանէին ի մոխիրն. եւ ձեր տուեալ զխնդիրն՝ խնդալով յուղարկէիք, պարգեւելով գահ եւ պատիւ եւ զայլոց զտունս եւ զկեանս եւ զմեծութիւնս. եւ նոցա սակաւ մի խոյս եղեալ ի ձէնջ, լռեցից զայլ մեծամեծ թշնամանսն, որով թշնամանէին զկրակն յիւրաքանչիւր ի տունս՝ այլ դատս եւ նախատինս աւելորդ աղտոյ իւրեանց զկրակն առնէին: Եւ վասն զի զայս գիտէ ամենայն ոք, եւ յայտնի է, զի ամենայն արուեստաւոր, որ զիւր արուեստն ինքն գիտէ եւ օգտեալ է յարուեստէն՝ զնոյն եւ որդւոց իւրոց կամի

ուսուցանել, զի կեցցեն. եւ այնպիսի խաբեբայ մարդկան ծանուցեալ, թէ ոչ իմաստիւ եւ քաջութեամբ կեցեալ եւ մեծացեալ, այլ սուտ վաճառականութեանն մոխրով՝ զնոյն փութային եւ որդւոցն իւրեանց ուսուցանել: Վասն որոյ բարձեալ էր յաշխարհէն Հայոց եւ կորուսեալ վաստակք, միտք, քաջութիւն, տոհմակութիւն եւ արդարութիւն. եւ ի մէջ անցեալ փերեւերտին դէմքն այդր ամենայնի. եւ ձեր Արեաց տեսանելով զայն ամենայն, եւ չծանուցեալ, թէ մե՛ր զայն հրահանգ եղեալ նոցա, եւ թէ չեն ուսեալ ինչ եւ չգիտեն՝ չեն մեղադրելի, այլ եւ յատենի եւս այպանելով՝ ամենայն վատաց եւ ի կռուոյ յետնելոյ զՀայս ածէիք օրինակ, նախ Ասորոց, ապա լքելոց, ապա լուծելոց, ապա անդամալուծաց: Եւ բայց թէ ապա եւ որ նոցա իսկ նման մարդ էր, որ ձեր խարող հացկատակաց ջոկն էր՝ եւ ոչ կորացեալ մտանէր ընդ գետին. վասն նոցա եւ խնդութիւն եւս թուէր այնպիսի լուրն: Այլ որ մարդ էր, եւ ամօք կայր ի սրտի, եւ զայնպիսի բանս յԱրեաց տեսառնէն լսէր՝ ոչ միայն միանգամ եւ երկիցս եւեթ ի դէպ էր մեռանել, այլ թէ եւ տասն անգամ կեայր, եւ հանապազ զնոյն լսէր՝ տասն անգամ արժանի էր մեռանել:

«Վասն որոյ եւ մեք իբրեւ զխորհուրդս զայս ի միտ արկեալ իշխեցաք խորհել, եւ զայդպիսի ծաղանաց բանս, որ ի վերայ աշխարհիս եղեալ էր Արեաց տեսառնն եւ կայր ի նմին հաստատեալ. եւ թէպէտ ածաք զմտաւ երթալ ըստ աշխարհի ելանել եւ կորնչել, ճանաչելով զԱրեաց ոյժ եւ զբազմութիւն,- քանզի չէաք այնքան յիմարք եւ խելացնորք, թէ մեք Արեաց առաջի, թուով տառապեալ մարդիկ, այնչափ անթիւ բազմութեան զօրաց, ոչ կարենք կալ ընդդէմ եւ կորնչիմք, քաջ տեղեկութեամբ գիտէաք.- բայց ապա զայս ածաք զմտաւ, թէ գաղտ բնաւ յանգաւստուց զարհուրեալ զնամք՝ առաւել եւս ստուգապէս հաստատեալ ժառանգենք զանուն վատութեանն որ կայր ի վերայ մեր, թէ մարդիկ, որ այնպէս յետին եւ անպիտան էին՝ յիրաւի կորեան, եւ անհետ եղեալ չերեւին ուրեք. արդ նոցա լինել ի միջի, ասէիք, եւ չլինել՝ զնոյն վճարէ: Ապա ընտրեցաք՝ նախ ծանուցանել զանձինս, եւ ապա կամ մեռանել եւ կամ կորնչել: Եւ եթէ էաք կացեալ միաբանք, եւ չէաք պառակտեալք եւ քայքայեալք՝ ծանուցանէաք եկելոցն ի վերայ մեր, թէ արդարեւ որպէս զԱրի՞ այր ենք, եւ կամ թէ որպէս զԱսորի: Բայց զայս նշան մի տամ ձեզ, եւ փորձեցէք. զի զորեարն զայն, որ գամ մի Պերոզի յիրում թագաւորութեանն մոզութեամբ տէր է արարեալ, եւ այժմ գահ ունին եւ պատիւ, եւ յիրաքանչիւր գաւառի իշխան են, եւ ձիոյ տէր են եւ զինու եւ զնդի՝ հրաման տուք, զի ժողովեցին միաբան ամենայն իւրեանց այրուծիով. եւ մեք այս սոյն արք թուով, զոր դուք գիտէք, որոց ոչ գոյ ո՛չ տուն եւ ոչ ծառայ, ո՛չ գունդ եւ ոչ տանուտէրութիւն. եւ դուք որ Արիք էք՝ զձեր օգնութիւն վայր մի ի բաց կալայք, եւ զաշխարհս Հայոց ի մեզ եւ ի նոսա թողէք. եւ որ ոք կարասցէ ի միւսմէն հանել՝ նմա տաջիք, եւ ձեզ ծառայութիւն արասցէ:

«Եւ արդ՝ զի մի բազմաբանութեամբ զերագալուր ձեր միտս ծանծրացուցից, այլ լռել զօգուտն բազմաց եւ չասել անհնար է. քանզի յաղագս մեծի աշխարհի են բանքս իմ՝ գիւտի եւ կամ կորստեան, եւ հարկ է լիով ասել: Զի մեք, որ զանձինս ի մահ եղաք եւ յԱրեաց տեսառնէն ի բաց կացաք՝ զայդ երիս ինչ ի ձեռն պատգամաւորացն գրեցի առ քեզ, եւ դու նոյնպէս գրով երկրորդեալ ի թագաւորէն. մեզ

այդ խնդիրք միայն պիտին, եւ շնորհեցէ՛ք մեզ գրով եւ կնքով ի թագաւորէն: Ջայլ ինչ պարգեւ, զշքեղութիւն, որ ոք վաստակել մարթասցէ, եւ տեսանիցէ՛ք՝ հայեսջի՛ք եւ ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան հատուցի՛ք. եւ մեր բնիկ տեարք էք, եւ մեք ձեր բնիկ ծառայք ենք. ընկալա՛յք զմեզ սիրով, եւ ծառայեցուցէ՛ք խնայելով. եւ գյանցումն, զոր ի բռնութենէ յանցանել ետուք՝ թողութիւն արարեալ շնորհեցէ՛ք մեզ»:

ՂԳ.

Եւ Նիխորոյ լուեալ զայսպիսի կարգումն բանիցն ի Մամիկոնենէն Վահանայ՝ մեծապէս խնդալից սրտիւ ուրախացեալ ասաց առաջի ատենին, թէ «Ջտրտմութիւն մեծ բեկման Արեաց աշխարհին որ եհաս, եւ զթանձրամած խաւարն որ եհաս եւ մածեալ նստէր ի վերայ սրտիս իմոյ՝ համարձակապէս եւ արդար խօսք Վահանայ եւ նուաճմանս աւետիք փարատեալ զամենայն՝ մխիթարեալ ուրախացուցին զիս»: Հրամայէր արձակել զատեանն: «Եւ որ ինչ, ասէ, պէտք են ինձ եւ Վահանայ այլ եւս բանից՝ խօսիմք օր ըստ օրէ, եւ աւուրս քանի մի ուրախանամք առ միմեանս»: Եւ այն օր հրամայէր Նիխոր Վահանայ՝ առ նմա ուրախանալ ամենայն նախարարօքն ուխտակցօքն եւ բովանդակ գնդաւն որ ընդ նմա էին. բայց զուխտանենզսն ի Հայոց եւ զուրացողսն հանին արտաքոյ ընթրեացն ամօթալիցս: Եւ ուրախացեալք այն օր ըստ օրինի մեծապէս ընթրեաց, եւ հրաժարեալք ի Նիխորոյ՝ գնացին հանգչել ի վանս իւրաքանչիւր:

Եւ ի վաղիւն ժողովեալ ամենայն բազմութիւն մարդկան ի հրապարակն՝ հրաման տայր Նիխոր, մինչդեռ ինքն առանձինն էր, զՄամիկոնեանն Վահան տանել ի ներքս ի սենեակ: Եւ խօսեցեալ ըստ ժամուն ընդ նմա միայն ընդ միայն զբազում ժամս զպէտս կարելոր իրաց աշխարհի, ըստ իշխանաց հոգողութեան՝ զային երկոքեան ի միասին ի տուն ատենին: Հրաման տայր Նիխոր ամենայն եկելոցն ընդ Մամիկոնենին Վահանայ, նախարարաց եւ ռամկաց, մտանել յատեանն առ նոսա, եւ արանց Պարսիկ աւագաց զալ առ նոսա յատեանն: Բայց զարսն, որ զինքեանս հաւատարիմս Պարսկացն կացուցանէին, հրաման առեալ նուիրակացն՝ եւ ոչ ի դուրսն մօտել տային, ասելով, թէ «Գործոյ ինչ դուք չէք իմաստուն բանից, եւ լսել իսկ չգիտէք. արդ՝ զտեղի ատենին յարժանաւոր առնէ ընդէ՞ր խափանէք. զի թող նստի անդ մարդ այն՝ որ զխօսս աւագացն եւ զբանս իմաստնոցն լսել գիտէ եւ օգտել»:

Եւ էր այնուհետեւ տեսանել յայտնի Աստուծոյ արդարաքնին հատուցումն, սիրելի ուխտակատարացն իւրոց տալ զպարծանս եւ զհամարձակութիւն, եւ խաբեբայ ուրացողացն դասու զգեցուցանել զամօթ եւ զանարգանս. եւ զայր ի յատկութիւն բան Գրոյն ճշմարտապէս, թէ «Աստուած լոյս է»: Վասն որոյ ըստ նմին լուսաւորեալ ծագէին եւ երեսք աստուածասէր պաշտօնէիցն իւրոց ըստ նմանութեան լուսոյն, զոր ընտրեցին ինքեանք եւ լուսաւորեցան: Իսկ ի վերայ երեսաց մոխրապաշտացն նոյն կերպարան մոխրոյն իջեալ՝ նստէր ի վերայ ամբարշտացն, որով մերկացեալ

դիմօք՝ պատրողական հացկատակացն երեւեցան կերպարանք, ցուցակ ստոյգ լի ամօթալից ծաղանօք: Եւ էին գոյնք ամենեցուն արդարեւ, ըստ ասացածի եկեղեցական հռետորին, ծիրեալք, ծնկեալք, երիթացեալք, պատկերի նմանեալք. զորս արդարեւ յայտ յանդիման առաջի երբեմն գերչացն խայտառակեալ նշաւակեաց խաչելութիւնն Քրիստոսի: Եւ կատարեալ առ նոսա ելանէր ի գլուխ բան սաղմոսերգին. «Ոչ այսպէս են ամբարիշտք եւ ոչ այնպէս», որպէս էին թշուառացեալք եւ ողորմելի մարդիկն այն, որոց ատրուշանն շնորհ չունէր, եւ յեկեղեցւոյ սրբոյ անձամբ մերժեալ արտաքս ընկեցան: Ժողովեալ նստէին առ միմեանս ապշեալք, քամակաբեկք, զարթուցեալք որպէս յերագոյ ցնորից գիշերոյ: Եւ ընդ Աստուծոյ զօրութեան գործ զարհուրեալ ապշէին՝ փութանակի եւ յանկարծ առնել զնոսա այնպէս դժմիտս եւ ծաղաղէմս առաջի սիրելեացն իւրեանց. ցանկային բազում գնոց առնուլ, թէ գոյր հնար, զապստամբութեանն անուն, եւ ոչ ոք տայր նոցա: Վասն զի որ ոք յայնպիսի անծանօթիցն կամէր երբէք մտանել յատեանն՝ ի բազմութեան ասէր ցնուիրակսն, թէ «Յապստամբացն գնդէն են», եւ վաղվաղակի թողուին ի ներքս. այլ ոչ ոք տայր մօտել ի դուրս ատենին, եւ ոչ լսել զխօսս իշխանացն որ զինչ խօսէին: Յայնժամ յայտնի տեսանէր յստակ ակն խորհրդոյ ճշմարտասիրացն զպայծառաբար յաջողութեան ճախրումն զսրբոյն Գրիգորի, ամենայն ճգնագգեցիկ ընկերովքն իւրովք, ի վերայ յերկարահամբեր ուխտապահացն բանակին, որ զամենայն երեսս Պարսիկ մարդկանն եւ զայլսն՝ ահիւ եւ խնդութեամբ հայեցուցանէր ի Մամիկոնեանն Վահան. որում տայր Քրիստոս իմաստ շնորհալից պատրաստաբան, աջողակ ի գիւտ խոհականութեան, ծայնարծակութիւն պատուեալ խօսիւք. եւ կատարեալ ելանէր ի գլուխ բան Փրկչին Քրիստոսի, գրեալն յԱւետարանն. «Ոչ եթէ դուք իցէք որ խօսիցիք, ասէ, այլ Հոգին Հօր ձերոյ, որ խօսիցի ի ձեզ»:

Եւ երկրորդեալ յատենին զնոյն բանս Մամիկոնեանն Վահանայ՝ սկսանէր միսսանգամ խօսել ընդ Նիխորոյ եւ ասէր. «Յաղագս իւրաքանչիւր ուրուք խնդրոյ եւ օգտի, որ այժմ աստ են առաջի ձեր նախարարք եւ ազատք եւ այլք յոստանիկ մարդկանէ եւ յայրուծիոյ որերոյ՝ ճանաչող էք եւ կարող, եւ գիտէք հատուցանել զարժանն. բայց ես եւ որ ընդ իս ուխտապահ նախարարքն են, զոր ինչ խնդրեցաք ի քէն պատգամաւորօք եւ գրելովքն, զոր եւ երէկ եւ այսօր դէմ յանդիման խօսեցայ ընդ քեզ, եւ դու հրամանաւ Արեաց տեառնն եւ հրամանաւ ամենայն աւագանւոյ դրանն գրով եւ կնքով խոստացար տալ մեզ, առանց որոյ անհնար է կեալ մեզ եւ ծառայութիւն առնել ձեզ.- հաւատոյ քրիստոնէութեան հաստատութիւն, մոգութեան եւ ատրուշանաց յաշխարհէս Հայոց բարձումն, զեկեղեցւոյ ըստ մեր կամաց զպայծառութիւն եւ զպաշտօն,- այդ որ կարելոր է մեզ եւ հարկաւորապէս պիտոյի՝ կնքով թագաւորին հաստատեալ մեզ. եւ այլ զոր ինչ գրեալ է ի նամակին՝ գիտես զամենայն, եւ ոչ ինչ է պիտոյ բազմաբանել առաջի քո: Բայց յաղագս գահու եւ պատուոյ եւ շքեղութեան, հայելով յիւրաքանչիւր ուրուք վաստակս՝ տաջի՛ք անհոգութեամբ եւ մի՛ զրկիցէք»:

Եւ զայս ամենայն խօսեցեալ Մամիկոնենին Վահանայ՝ սիրով լսէր զամենայն Նիխոր, եւ ախորժելով յանձն առնոյր: Խնդրէր Նիխոր ի Վահանայ զբնիկ Հայոց զայրուծին. «Կազմեա՛, ասէ, փութով եւ արծակեա՛ ի դուռն. քանզի Ջարեհ որդի Պերոզի, ընդդիմացեալ Արեաց արարուածի՝ գունդ դեռ կազմէր ի կորուստ անձին իւրոյ եւ հաւանելոցն ընդ իւր. եւ դու փութա՛ արծակել զՀայ այրեւծի, որ նախ քան զքո երթալն ի դուռն՝ եւ սպաս մի քո մեծ ծանուցանի արարուածքդ առաջի թագաւորին եւ ամենայն Արեաց: Վասն զի եւ ինձ հրաման ետ թագաւորն՝ վաղվաղակի մտանել ի դուռն. վասն զի աստուածք զայս իրս յաջող եւ բարերարութեամբ վճարեցին, զի եւս առաւել վաղագոյն երթամ անդր, ի դէպ է եւ պատշաճ»: Եւ ուրախացեալ Նիխորոյ եւ Մամիկոնեանն Վահանայ առ միմեանս ոչ բազում ինչ աւուրս՝ կազմէր ստիպով գործոյն պիտոյից: Հրաժարեալք ի միմեանց՝ չուէին խաղաղութեամբ, Նիխոր առ թագաւորն ի դուռն, եւ զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան ի Դուին:

Եւ հասեալք յեզր գետոյն սաստկապէս ըստ ժամանակի իւրոյ պղտորութեանն, եւ զկամուրջն Արտաշատու գտին աւերեալ. եւ էր ինչ որ ի տեղեացն բնակչացն, եւ էր ինչ որ ի սաստկութենէն ջուրցն դիմեցմանց. եւ տարակուսեալ զօրքն՝ խնդրէին տեղիս անցի, եւ ոչ գտանէին. եւ փորձելով ոմանց զբազում տեղիս՝ ընկղմեալք ի ջուրսն, եւ հագիւ գտեալ անդրէն ելս ապրէին: Իսկ քաջ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան մերձեալ ի տեղի մի յեզր գետոյն, եւ տեառնագրեալ զինքն նշանաւ խաչին սրբոյ կենսատուի՝ իջանէր ի գետն, եւ որպէս ընդ յոյժ տեղի ծանծաղ՝ անցանէր խաղաղութեամբ ընդ ջուրսն, որ եւ տեղին ամենայն գնդին լինէր ճանապարհ անցից անհոգութեամբ: Եւ լինէր այս նշան մեծ յայտնի, որ եւ առ ոյժ կացածի արանց լինէր անցանել դիւրաւ ըստ կամի եւ ամենայն այրեւծիոյն. ի ճշմարիտ հիմնացեալ հաւատոյն քաջ զօրավարին Հայոց Վահանայ՝ լինէր նշան որպէս Իսրայէլեան ժողովրդոցն՝ յանցանելն իւրեանց ընդ Յորդանան: Եւ ապա մտեալ յոստանն ի Դուին, եւ զշնորհակալութեան զպատարագն մատուցեալ Աստուծոյ արժանաւորապէս, եւ նախ զաղքատացն ողորմածութեամբ ըստ սովորութեան կատարեալ զտուրս՝ ուրախանային եւ ինքեանք ըստ Աստուծոյ հաճոյիցն խնդալից սրտիւ:

Եւ կազմեալ Մամիկոնենին Վահանայ զայրեւծին Հայոց՝ արծակէր ի դուռն, կարգեալ զգունդն ի ձեռն Վրենայ Վանանդացոյ. ընդ որս կազմեալ արծակէր եւ զիւր եղբօրորդի մի, զորդին նահատակին Վասակայ զԳրիգոր: Որոց հասեալ ի դուռն ժամանք՝ երթային պատրաստութեան գործոյ պատերազմին, եւ հարեալք ի դիմի միմեանց գունդքն երկոքեան, եւ մատնեալ ի պարտութիւն գունդն Ջարեհի՝ փախստական լինէին, եւ բազում վիրաւորք անկեալ յերկիր կործանէին: Անդ քաջացեալ հայրանման սեպուհն Մամիկոնէից Գրիգոր, ցուցեալ մեծ քաջութիւն՝ յայտնի լինէր զօրավարին եւ զօրացն ամենեցուն, եւ հռչակեալ նորա լաւութեան անուն՝ հասանէր մինչ ի թագաւորն Վաղարշ: Լաւացեալ եւ սեպուհն Վանանդացի Վրէն, գործ երեւեցուցեալ քաջանայր: Իսկ

Ձարեհն փախուցեալ ի լեառնակողմն տեղիս ամրանայր. զոր ձերբակալ արարին եւ ածին ի հրապարակն արքունի, եւ անդ նման անասնոյ փողոտէին յանխնայ:

ՂԵ.

Եւ յետ սակաւ աւուրց ստիպով ժողովեալ Մամիկոնենին Վահանայ զայրեւծին Հայոց, եւ ինքն եւ ամենայն ուխտակից նախարարքն ընդ նմա՝ չուեալ գնայր առ թագաւորն Վաղարշ. եւ գնացեալք ըստ պատեհի աւուրց օթեւանաց ճանապարհին՝ երթեալ հասանէր ի դուռն: Եւ լուեալ թագաւորին եւ ամենայն Արեաց աւագանւոյն գերթսն Վահանայ ի դուռն, վաղվաղակի եւ ճեպով ժամ արարեալ՝ յանդիման լինէր թագաւորին եւ ամենայն Արեաց աւագանւոյն: Եւ ածեալ զմտաւ զճանապարհորդութեանն աշխատութիւն թագաւորին Վաղարշու զՄամիկոնենին Վահանայ՝ միայն ստէպ սիրով հարցեալ զողջոյն ուրախանայր, այլ ոչ ինչ աւելի քան զայն հարցանէր զնա այն օր: Եւ ի վաղիւն ժողովեալ ամենայն աւագանի դրանն արքունի եւ այլ ամենայն բազմութիւն Արեացն՝ եւ լինէր խորան մեծ, լցեալ սաստիկ որերով:

Սկսանէր խօսել թագաւորն Վաղարշ ընդ Մամիկոնենին Վահանայ. «Լուաք, ասէ, լիով զամենայն խօսեցեալսն ընդ Նիխորոյ, զոր ինչ պատգամաւորօք էիր ասացեալ, եւ զոր ինչ նամակաւ, եւ զոր ինչ դէմ յանդիման քո եւ նորա խօսեցեալ էր ընդ միմեանս՝ պատմեաց մեզ. եւ ոչ էր քո ստեալ ի բանիցն զոր խօսեցեալ էր՝ եւ ոչ բան մի: Վասն զի Պերոզի իմ եղբօրն անձնահաճութիւն կամացն եւ անհաւանութիւն խորհրդոյն եւ անլսողութիւն ումեք եւ ամբարտաւանութիւն եթէ զքեզ միայն էր կորուսեալ յԱրեաց՝ թեթեւ ինչ էր վնասն. ծառայ մի կորնչէիր, որում թերեւս փոխանակ գտանէր. բայց նա իւրով հպարտութեամբն այնչափ անթիւ բազմութիւն լաւ որերոյ կորոյս, որոց այսօր փոխանակ չիք. յետոյ ապա եւ զինքն կորոյս եւ զորդիս իւր եւ զկանայս: Արդ՝ եթէ դու եղեալ ես պատճառ քո կորստեանդ եւ այնչափ բազմութեանն որ կորեան ընդ քո ձեռն՝ դու այսօր հարցման արժանի էիր, եւ պատուհասի եւ չարաչար մահու. բայր իբրեւ այլ է պատճառ ամենայն գործոյդ այդմ եւ կորստեան, զոր դու գործեցեր՝ զքեզ ընդ այլոց բռնութեան եւ վնասու պատուհասել կարի ծանր է, եւ օրէնք մեր չիրամայեն: Քանզի այդ գործ, զոր դուդ կարացեր գործել՝ առ Պերոզի արհամարհոտ եւ կամակոր բարուցն՝ բազումք խորհէին յԱրիս գործել, բայց չեղեն ձեռնհաս. զի չկարացին զանծինս ի մահ տալ այդպէս աներկիւղ՝ որպէս դուքդ ետուք, քաղցր համարելով զկենցաղոյս տեսիլ. բայց դուք բնաւ առ ոչինչ համարելով զայս աշխարհ՝ քաջաբար մեռան որք մեռանն, եւ եւս առաւել քաջաբար կեցայք, որ ապրեցայքդ եւ ի միջի էք: Այլ երանի՜ թէ եւ այլ որերոյն, զորս ի զուրն տարաւ կորոյս Պերոզ՝ կարացեալ էր առնել զայդպիսի քաջասրտութիւն, զոր դուքդ արարէք, եւ թերեւս այսօր կենդանի էին իբրեւ զձեզդ եւ ի միջի եւ առ մեզ»:

Եւ պատասխանի տուեալ Մամիկոնենին Վահանայ թագաւորին Վաղարշու, առաջի ամենայն բազմութեանն՝ ասէ. «Խօսել առաջի Աստուծոյ եւ առաջի ձեր թագաւորաց երկայն բանիւք՝ չէ արժան:

Քանզի եւ գամենայն գխօսս մեր եւ զխնդիր եւ զհամարձակութիւն գործոյն, դնել գանձինս ի մահ, ցուցի ձեզ եւ ամենայն դրանն աւագանւոյ ի ձեռն Նիխորոյ գրով եւ կնքով. զնոյն բազում անգամ ասել՝ յերկարումն է խօսից եւ ձանձրութիւն: Վասն զի զկամս եւ զանհաւան բնութիւն, զոր ասացէք դուք զեղբօրէն ձերմէ զՊերոզէ՝ շատ էր եւ ամն թագաւորի անպատշաճ: Բայց ի յայլ ոք արդեօք, յոր լինէր ի նմանէ բռնութիւն՝ տամբ էր արդեօք եւ կամ կենօք եւ կամ պատուհասիւ ինչ այլով. իսկ զմեզ՝ հոգովք հարկանէիք. որում կարեաց եւ վտանգի ո՛չ մեր նախնիքն եւ ոչ մեք առաջի չկարացաք կալ: Եւ հանապազ բողոքեալք եւ բողոքեմք, եթէ սուտ թուին մեզ օրէնքդ ձեր, եւ մարդոց անմտաց բարբանջմունք են. եւ մի՛ բռնադատէք զմեզ թշնամանել՝ զոր կամաւ եւ խորհրդով պատուել ոչ կարեմք եւ ոչ սիրել, զի ծաղր թուին մեզ եւ չհաւատամք. եւ իշխանաբար եւ ըստ բռնութեան չլսեալ բողոքոյն մերոյ՝ եւ կամէիք կորուսանել զմեզ, եւ կորուսաք: Քանզի օրէնք մեր զսրբութիւն խնդրեն, եւ գամենայն աղտեղութիւն, որով հոգիք մարդոյ կորնչին՝ չառնուն յանձն եւ չկամին. եւ տերանց հրամայեն ծառայել եւ հնազանդ լինել, որպէս Աստուծոյ: Եւ արդ ա՛ղէ ցուցէք այր մի որ ի Պերոզէ արքայից արքայէ, որ զձեր օրէնս կատարեալ է եւ պատուեալ են, թէ վասն պիտոյութեան եւ կամ ի կռուի վաստակ եւ գործ ցուցանելոյ գտեալ է: Վասն զի ձեր Արեաց զօրագլուխք բազում եղեալ ի տեղիս տեղիս, ասասցեն զմիոյ ուրուք ի դոցանէ զերեւելի գործ ինչ, զոր նոցա արարեալ է եւ ձեր զօրագլխաց տեսեալ, եւ վասն այնպիսի վաստակոյ նոցա՝ ձեր հատուցումն արարեալ է: Իսկ զաղտեղի գործս նոցա եւ զմահապարտութիւն յայտնապէս գիտեն գաւառակիցք նոցա եւ այլ մարդիկ աշխարհին Հայոց, թէ ո՛րպիսի մարդիկ են, լի ամենայն աղտեղութեամբք, սուտք, անպիտանք, աղտեղագործք, գաղտաշուրջք, գողք, լեառնախոյսք, գերեզմանակրկիտք, խաբէբայք. եւ ընդ որս կրսեր շինականք մարդիկ աշխարհին Հայոց հաց գարշէին ուտել ընդ նոսա, եւ կամ բնաւ ի մօտ իսկ երթալ առ նոսա, զի մի՛ պղծիցին գուցէ ըստ հրամանի օրինաց մերոց՝ գային ի ձէնջ խաբէութեամբ զձեր օրէնսդ ունէին, եւ ըստ կամի աղտեղեալ զկրակն՝ զձեզ առ անմիտս ունէին:

«Յաղագս որոյ համարձակապէս ձայնիւ բարբառով առաջի ձեր ասեմ այսօր. ի բա՛ց բարձէք զխաբէութեան զվաճառդ զայդ յաշխարհէն Հայոց, զոր չունիմք առ արդարս, եւ չպատուէ ոք իբրեւ Աստուած: Այլ յետինն զառաջինն, վատքն զլաւն, եւ անպիտանն զպիտանին, եւ որդի ստամբակ զհայր, եւ ծառայ չարագործ զտէր իւր, յորժամ ի յետս տանել (կամի) կամ կորուսանել՝ զձեր սուտ օրէնսդ ի ձեռն առեալ՝ գամենայն չարիս զոր եւ կամի գործել՝ դովաւ վճարէ: Բայց ա՛ղէ, դուք ի մէնջ որպէս ի ծառայից զձեր տերանց զպատիւն խնդրեցէ՛ք, զգործ եւ զվաստակ եւ զհպատակութիւն, զօգուտ, զարդարմտութիւն, եւ աստուածաբար անզրկող մտօք զիրաքանչիւր մարդոյ ըստ իւրաքանչիւր վաստակոյ զարժանն հատուցէ՛ք: Մեր ամենեցուն այդ բանք են եւ այդ խնդիր. եթէ շնորհեալ հաստատէք զխնդիրդ զայդ մեզ, եւ ի ծառայութենէ ձերմէ զմեզ ի բաց չկամիք հանել՝ որպէս օրէնքն են թագաւորաց՝ գրով եւ կնքով զայդ մեզ հաստատուն արարէք, եւ ի մէնջ որպէս ի

ծառայ որերոյ գործ խնդրեցէք եւ հպատակութիւն. եւ ձեր մտացի եւ ամենահայեաց ակամբ հայեցարո՛ւք յայր եւ ի գործ նորուն եւ հատուցէ՛ք զարժանն»:

Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Մամիկոնենին Վահանայ առաջի թագաւորին Վաղարշու եւ առաջի ամենայն աւագանւոյ դրանն՝ եւ բարձր ծայնիւ գովեցին ամենեքեան եւ առ լաւս կալան, զարմացեալ ամենեքեան ընդ իմաստութիւնն Մամիկոնենին եւ ընդ շնորհ աջողութեանն բանիցն որ ելանէին ի բերանոյ նորա: Քանզի ոչ միայն հաւատացելոցն, այլ եւ անհաւատիցն երեւէր բղխումն պարգեւեալ յԱստուծոյ բանիցն առն Մամիկոնենի, որ ախորժակ քաղցրութեամբ լսելի լինէր յականջս ամենեցուն:

Որում պատասխանի տուեալ թագաւորին Վաղարշու՝ ասէր ցՄամիկոնեանն Վահան եւ ցամենայն հայ նախարարսն ուխտակիցս Մամիկոնենին. «Եւ զամենայն գոր ինչ խորհեալ է ձեր եւ իմացեալ, եւ խօսեցաւ առաջի մեր ձեր Վահանն՝ տուեալ եղիցի ձեզ մեր գրով եւ կնքով զամենայն խնդիրդ ձեր այսօր մինչեւ ցյաւիտեանս: Եւ զգործս ապստամբութեանդ, զոր ի բռնութենէն Պերոզի, եւ ոչ ի ձեր կամաց գործեցէ՛ք թողեալ լիցի ձեզ այսօր, եւ մի՛ ոք իշխեսցէ ի թագաւորաց որ զայս գահ ունին, եւ կամ Արի այր՝ յիշել զայդ կամ առանձինն յիրեանց խօսս եւ կամ առաջի առն Հայոց յայսմ հետէ մինչեւ յաւիտեան: Բայց դուք հպատակութիւն, զոր արժան է ծառայից առ տեսարս առնել՝ հատուցէ՛ք առ մեզ լիով եւ կատարեցէ՛ք»: Եւ զայս ասացեալ արձակեցին զատեանն:

ԴԶ.

Իսկ ի վաղիւն խորհեալ աւագանւոյ դրանն թագաւորին Վաղարշու, զոր գիտէին թէ եւ նա ինքն կարի սիրով ախորժէ եւ կամի լսել եւ առնել, տալ Մամիկոնենին Վահանայ զտէրութիւն Մամիկոնենից եւ զսպարապետութիւնն Հայոց՝. եւ թագաւորն կամաւ եւ սիրով յանձն առեալ՝ ժանուցանէին Մամիկոնենին Վահանայ զկանս թագաւորին Վաղարշու, միաբանութեամբ դրանն աւագանւոյ: Եւ Մամիկոնենին Վահանայ պատասխանի արարեալ ասէր. «Ընդդիմանալ կամացն ձերոց եւ հրամանին՝ չունիմ իշխանութիւն, եւ յիս կողմն կամք ձեր եւ արարուած կարի մեծ է եւ առաւել: Բայց կամէի այսպէս, թէ սակաւ մի գործ ցուցանէի եւ սպաս, որով ձեզ ըստ արժանի հաճոյ եղեալ՝ հայէիք ի վերայ, եւ ապա որ ինչ թուէր ձեզ եւ կամէիք առնել՝ առնէիք. բայց առ այս նուագ՝ կամէի թէ ներէիք ինձ»:

Եւ թագաւորին եւ ամենայն Արեաց աւագանւոյն լռեցուցեալ զբանս Մամիկոնենին Վահանայ՝ բազմեցուցանէին զնա ի գահու տէրութեանն Մամիկոնէից, տուեալ ցնա, ըստ օրինի նախնեաց իւրոց, եւ զսպարապետութիւն Հայոց աշխարհին: Շնորհէին եւ այլոց ուխտապահ նախարարացն Հայոց, որք ի միաբանութեանն էին ընդ տեսան Մամիկոնենից եւ սպարապետին Հայոց Վահանայ, իւրաքանչիւր ումեք ի ժամուն՝ որ ինչ պէտք էին պատշաճ ըստ անձին արժանաւորութեան: Եւ

ընկալեալ զամենեսին թագաւորին Վաղարշու եւ ամենայն աւագանւոյն լի սիրով եւ կամաւոր պատուով ի հրաժեշտի կացուցանէին երթալ խաղաղութեամբ յաշխարհն Հայոց:

Եւ եկեալ տէրն Մամիկոնենից եւ սպարապետն Հայոց Վահան հրաժարել ի թագաւորէն Արեաց Վաղարշու եւ յամենայն դրանն աւագանւոյն՝ հարցանէր թագաւորն Վաղարշ զնա եւ ասէր. «Վահան սպարապետ Հայոց, զո՞հ ես զմէնջ, քա՞ջ կալաք, թէ պիտի եւ այլ եւս ինչ. ասա՛»: Եւ զօրավարին Հայոց տեսաւ Մամիկոնենից Վահանայ պատասխանի տուեալ՝ ասէր ցթագաւորն Վաղարշ. «Ձոր ինչ ձեր բարերարութիւնդ առ մեզ արար՝ բայց Աստուածն, որ ամենեցուն արարիչն է եւ զամենայն մարդոյ կամի զբարի եւ զօգուտ, նմա միայն հնար եւ վայելուչ էր առնել զայդ առ մարդ, զոր եւ դուք առ մեզ անարժան ծառայիցս արարէք. այլ մարդոյ մահկանացուի անհնար էր: Քանզի զվնասն թողէք, գահ եւ պատիւ տուեալ մեծարեցէք, մեռելութեան յարուցիչ եղայք, զգլորեալ եւ զկորուսեալ աշխարհ մի գտեալ կանգնեցէք: Բայց որովհետեւ հարցէք եւ համարձակեցուցէք զարդարն ասել՝ որպէս եղէք աստուածաբար կենդանացուցիչ մեռելութեանս իմոյ, եւ յարուցեալ ի միջի արարէք՝ կամէի, թէ զբովանդակ անձնս յարուցեալ էր, եւ ոչ զկէսս. վասն զի զկէսս մեռեալ տեսանեմ դեռ»: Եւ թագաւորին Վաղարշու հարցեալ ասէր. «Աղէ, յայտնապէս ծանո՛ մեզ զպէտս բանիդ, զի գիտասցուք»: Եւ սպարապետին Հայոց տեսաւ Վահանայ Մամիկոնէից ասացեալ. «Ձի թէ էր եւ հնար էր շնորհել ձեզ զտանուտէրութիւնն Կամսարականին՝ ապա բովանդակապէս շնորհեալ ի ձէնջ՝ տեսանէի զմեռելութիւն ամենայն անդամոցս կենդանացեալ:

Եւ թագաւորին Վաղարշու պատասխանի արարեալ սպարապետին Հայոց տեսաւ Մամիկոնենից Վահանայ՝ ասէր. «Յաղագս ոչ կարի տրտմեցուցանելոյ զքեզ ի ժամուս, եւ դարձեալ՝ վասն զի նախ եւ առաջին զայդ պարգեւ խնդրեցեր ի մէնջ՝ եղիցի վասն քո տուեալ զտէրութիւն Կամսարականին: Իսկ յաղագս տէրութեանն Արծրունւոյն թո՛ղ վայր մի, զի գիտասցեն մարդիկն [թէ] որ ի տոհմէն են, սպաս ինչ արժանաւորապէս ցուցանել առ մեզ եւ վաստակս ինչ յօգուտ Արեաց աշխարհիս վաստակել. հայեցուք ապա եւ մեք յարժանն: Բայց դու այժմու ի մէնջ պարգեւիդ գոհ լեր, եւ ջանա՛ ամենայն ուժով տիրասէր լինել յայսմ հետէ եւ արդարամիտ եւ աշխարհաշէն. եւ երթ բարեաւ ի քո ընտանիս եւ յաշխարհն. եւ հասելոյ երբէք ի մէնջ հրամանի կազմ կաց եւ պատրաստ»:

ՂԷ.

Եւ հրաժարեալ թագաւորին Վաղարշու զսպարապետն Հայոց զտէրն Մամիկոնէից զՎահան եւ զամենայն նախարարս Հայոց՝ արձակէր խաղաղութեամբ: Եւ եկեալ զօրավարն Հայոց տէրն Մամիկոնենից Վահան յաշխարհս Հայոց, ամենայն ուխտապահ նախարարօքն Հայոց. որում ընդ առաջ ելանէր սուրբ այրն Աստուծոյ կաթողիկոսն Հայոց Յոհան, պատուական նշանաւ խաչին եւ սուրբ նշխարօք ձգնազգեաց նահատակին Գրիգորի, որովք եւ յուղարկեացն իսկ ի դուռն զամենեսեան: Եւ պատահեալ սրբոյն Յոհանու կաթողիկոսին զօրավարին Հայոց տեսաւ

Մամիկոնենից Վահանայ եւ այլ նախարարացն Հայոց որ ընդ նմա եւ ամենայն զօրուն բազմութեանն՝ ողջունէր զնոսա օրհնութեան համբուրիւ, եւ ասէր ուրախալից սրտիւ. «Յնժասցէ անձն իմ ի Տէր, զի զձգնեալ որդւոց եկեղեցւոյ իւրոյ ջնջեաց զքիրտն, որ վասն անուանն Քրիստոսի քրտնեցան. հանգոյց զաշխատութիւնն, մաքրեաց զաղտ զինուցն, լուաց զոգիսն հաւատարմացոյ ուխտապահութեան ջրովն, եւ զգեցոյց ամենեցուն հանդերձ փրկութեան եւ պատմուճան ուրախութեան. եւ որպէս փեսայից եղ պսակս, եւ որպէս հարսն արքայութեան իւրոյ զարդարեաց զձեզ զարդու: Շնորհեսցէ՛ բարեխօսութեամբ սրբոց իւրոց՝ զարդարեալ զձեզ եւ այնու զարդու, որով զարդարին առաքեալն եւ մարգարէքն յաւուրն Քրիստոսի. զորոյ զարդու պայծառութեան տեսչութիւն, զոր ակն ոչ ետես, եւ ունկն ոչ լուաւ, եւ ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ, զոր պատրաստեաց Աստուած սիրելեաց իւրոց»:

Եւ ասացեալ զայս ամենայն սրբոյ կաթողիկոսին, եւ օրհնեալ զամենեսեան՝ նախ զային ի քաղաքն Վաղարշապատ որ այժմ անուանի Նոր քաղաք: Եւ ըստ սովորութեան իւրում սպարապետն Հայոց Վահան, ուխտակից նախարարօքն Հայոց որ ընդ նմա էին՝ կային անդ աւուրս, եւ կատարէին զուխտս եւ զնուէրս ի սուրբ եկեղեցւոջն Կաթողիկէի, եւ ասպա յիւրաքանչիւր տեղիս նահատակելոց կուսանաց, եւ հոգացեալ նախ զպէտս դարմանոյ աղքատացն՝ լցեալք կատարէին: Գային միաբան ամենայն նախարարքն Հայոց եւ այլ բազմութիւն՝ զամենայն օր մեծապէս ցնծութեամբ, սաղմոսիւք եւ ճառիւք հոգեւոր վարդապետաց եկեղեցւոյ սրբոյ. ուրախ լինէին զուարճացեալք առ զօրավարին Հայոց տեառնն Մամիկոնէից Վահանայ եւ առ միմեանս: Եւ կացեալ անդ աւուրս՝ ասպա չուեալ զօրավարին Հայոց տեառն Մամիկոնէից Վահանայ՝ զայր մտանէր ամենայն Հայոց բազմութեամբն ի բուն ոստանն Հայոց ի Դուին, օրհնելով եւ փառաւորելով զսուրբ Երրորդութեանն զօրութիւնն:

ԴԸ.

Յայնժամ գայ յերկիրս Հայոց մարգպան, որում անուն էր Անդեկան, այր խելացի, մտադիր, իմաստահայեաց, որ գիտէր ճանաչողութեամբ որոշել զիմաստունն յանմտէն եւ զլաւն ի վատթարէն: Որոյ տեսեալ օր ըստ օրէ զօրավարին Հայոց զտեառնն Մամիկոնենից Վահանայ զիմաստից զառաջատեսութիւն, զարդարախոհութիւն, զաշխարհահոգութիւն, զքաջութիւն սրտի, զդիպողութիւն պատշաճ յամենայն իրս, ի բնաւի գյառաջադիմութիւն, տեսանէր եւ զայն, թէ յո՛ր գործ եւ յօժարեցուցանէր զինքն, թէպէտ եւ կարի ի դժուարինսն՝ Տէր յաջողէր ի ձեռս նորա, եւ ամենայն դիւրաւ վճարի եւ անաշխատութեամբ: Եւ ընդ այսչափ աստուածատուր իմաստուն աջողութիւնս, որ բնակեալ էին ի զօրավարին Հայոց տեառնն Մամիկոնենից Վահանայ, զամենայն օր ըստ օրէ տեսանելով Անդեկանն եւ զմտաւ ածելով՝ զարմանայր ի միտս իւր ի ծածուկ եւ ըստ բարեսէր մտաց իւրոց ուրախանայր:

Սիրէր զնոյն Անդեկանն, եւ ի դուռն ամենայն աւագանւոյն դրանն ստէպ եւ իւրոց սիրելեաց զիմաստալից միտսն առնն ծանուցանէր, տայր գիտել եւ թագաւորին Վաղարշու լիով զամենայն:

Ճանապարհորդեալ յաշխարհէս Հայոց եւ ինքն Անդեկանն ի դուռնն՝ զամենայն աջողութիւնս զօրավարին Հայոց զտեառնն Մամիկոննէից Վահանայ (Խօսէր) ընդ թագաւորին Վաղարշու, առաջի ամենայն դրանն աւագանւոյն, յոյժ զարմանալով, թէ «Եւ յամենայն այդպիսի լաւ իմաստունս, զոր իմ առ ձեզ բազում անգամ գրեալ էր եւ այժմ ինձէն ասացի, առաւելապէս եւ օր քան զօր լինէր տեսանել անեցեալ, եւ ոչ փոքր ինչ երբէք նուագեալ ի նմանէ զսոյն յառաջադիմութիւն: Յաղագս որոյ համարձակիմ առաջի ձեր ասել յայտնապէս, թէ աւելի՛ ձեզ եւ անդէպ՝ այլ մարգպան կացուցանել: Քանզի այլ մարգպան որ երթայ յաշխարհն Հայոց՝ նախ եւ առաջին զայն խրատ չունի՝ զոր այրն այն ունի. զի յո՞ւմ անձին այնչափ շնորհ եւ աջողակ խորհրդականութիւն բնակեալ, բայց ի ձէնջ, որ աստուածանմանքդ էք եւ քան զմարդկային բնութիւնս ի վեր. այլ ոք ի մարդկանէ, համարձակապէս ասեմ, թէ սակաւ ոք է որ համեմատ է նմա:

«Եւ դարձեալ՝ օտար մարգպանն որ երթայ յաշխարհն Հայոց՝ աշխարհն մեծ է, յամս երկուս եւ երիս հազիւ կարէ ճանաչել նախ զիրս աշխարհին, զդիրն եւ զդժուարն, ապա զմարդիկ աշխարհին, զլաւսն եւ զվատթարսն, զապիրատսն եւ զպիտանիսն, եւ վարելով ըստ անգիտութեան խառն ի խուռն՝ ոգւոց շատ ծանր լինի: Իսկ նա, զի բնիկ ի յաշխարհէն է՝ զամենեսեան ի յականէ ճանաչէ, եւ զլաւսն առ լաւս ունի եւ զանպիտանս առ յետինս: Առաւել եւս որ լինի յիրացն, զոր ես ասեմ ձեզ. մարգպանն պարսիկ որ երթայ յաշխարհն՝ կնաւ երթայ եւ որդւովք, դրամք եւ սիրելովք, ծառայիւք եւ աղախնեօք. եւ այնք ամենեքեան թէ զԱրեաց տեառն զռոճիկ ուտեն՝ չէ սակաւ ծախսն, եւ թէ զաշխարհին ուտեն՝ շատ վտանգ հասանէ աշխարհին մարդկան: Իսկ նա թէ լինի՝ զիր տանն համբար ուտէ, եւ այն ամենայն յարքունի գանձ համարի, եւ արքունի իրաց օգուտ լինի: Ես յառն Վահանայ ի լաւութիւն հայելով եւ յաջողակութիւն, ի բազում ժամուց խորհելով ի միտս իմ եւ լաւ համարելով աշխարհին իրաց եւ արքունի՝ համարձակեցայ ասել: Խորհել զարժանն եւ առնել՝ դուք գիտէք, եղբարք»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս յԱնդեկանայ թագաւորն Վաղարշ եւ ամենայն դրանն աւագանւոյն՝ հաճեալ ընդ բանսն ամենայն Անդեկանայ՝ զարմացան ամենեքեան որք լուանն, եւ մեծաւ գովութեամբ առ լաւսն կալան զԱնդեկան, որպէս զայր տիրասէր եւ աշխարհաշէն:

ԴԹ.

Վաղվաղակի հրամայէր թագաւորն Վաղարշ, միաբանութեամբ ամենայն աւագանւոյ դրանն եւ Արեաց՝ հրովարտակ առնել ի Հայս, եւ զտէրն մամիկոննէից եւ զզօրավարն Հայոց Վահան՝ մարգպան ի վերայ աշխարհին Հայոց կարգել: Եւ բերեալ զհրովարտակ մարգպանութեանն՝ տային զզօրավարն Հայոց ցտէրն Մամիկոննէից Վահան, եւ աջով հզօրին Աստուծոյ մարգպան զնա ի վերայ աշխարհին Հայոց կարգեալ հաստատէին:

Իսկ տէրն Մամիկոնենից Վահան, զօրավարն Հայոց եւ մարզպան, ընկալեալ զհրովարտական մարզպանութեանն ի ձեռաց դեսպանին, թէպէտ եւ զխանտաճութիւն Հայ մարդկան ճանաչելով ծանրանայր ընդ իրն՝ այլ սակայն եւ ոչ ընդդիմանալ հրամանի թագաւորին իշխէր եւ անհնազանդ լինել: Առեալ զհրովարտական՝ խնդրէր վաղվաղակի անդրուվար՝ երթալ ի տունն Աստուծոյ: Եւ լուեալ զայս մարդկանն որ ի քաղաքին էին, գրոհ տուեալ առ հասարակ ամենայն մարդոյ, նախարարաց եւ ազատաց, ոստանկաց եւ ռամկաց, արանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց, այլ եւ հարսունք անգամ յառազաստաց, մոռացեալ առ վայր մի առ խնդին զամօթ հարսնութեան՝ դիմեալ ընթանային յեկեղեցին: Եւ ոչ բաւեալ ընդունել զամենեսեան տանն Աստուծոյ՝ լնուին արտաքոյ սրահք եկեղեցւոյն եւ փողոցք եւ ամենայն տեղիք հրապարակացն շուրջանակի: Եւ էր այն օր անյագ խնդութիւն եւ անսպառ ուրախութիւն աստուածասէր բարեսիրացն եւ ողջախորհուրդ մտաց լաւահայեցաց, եւ սուգ թախանձալից եւ տրտմութիւն անմխիթար՝ խօթամտացն եւ խարդախաց:

Եւ սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Յովհաննու տեսեալ զանկարծելի աւետաւորութիւնն, շնորհեալ յԱստուծոյ ի ժամանակս երանելւոյն, բերկրեալ ցնձալից սրտի՝ տայր սաղմոսել ի ժամուն. «Յեկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, եւ զՏէր յաղբերացն Իսրայէլի». եւ կարդացմունս հրամայէր՝ զտեղի ելիցն Իսրայէլի ի ծառայութենէն Փարաւովնի, եւ ի Թագաւորութենէն՝ զընթերցուածն՝ ուր թագաւորեցոյց Ղաւիթ զորդին իւր զՍողոմոն: Եւ եկեալ ինքն ի տեղի լսողութեանն աստիճանին, եւ տուեալ զխաղաղութեան ողջոյնն՝ ասէ.

Ճ.

«Բազում կերպարանօք եւ ազգի ազգի ցուցակութեամբք Փրկիչն մեր եւ տէր Յիսուս Քրիստոս զիւրոյ գալստեանն եւ մարդանալոյն ի սուրբ եւ յաստուածածին կուսէն ծրագրեալ՝ յայտաբերէր մեզ զօրինակն ի սկզբանէ.- մորենեան՝ զերանելի կոյսն, եգիպտական նշանագործութեամբքն՝ զանազատութիւն հրէական օրինացն, զենմամբ գառինն՝ զազատաբերութիւնն Իսրայէլի, որոյ ճշմարիտ գառինն զենմամբ փրկելոց էին ամենայն արարածք. ծովուն ճանապարհորդութեամբն՝ զաւազանին զնորածնութիւն. հեղձմունս Եգիպտացւոցն՝ զհնոյ մարդոյն մեռելութիւն. ի Յորդանան ճանապարհորդելոյ ժողովրդեանն պատահումն, ըստ գրելոյ ի կարգին, երկոտասան բղխեցելոցն աղբերցն, եւ եօթանասուն արմաւենեաց ծառոցն, [«Ընտրեաց, ասէ, Փրկիչն այլ եւս եօթանասունս, զորս եւ առաքեաց ի բժշկութիւն հիւանդաց»]. որոց թէպէտ եւ պտղոցն ճաշակմունք զհամս քաղցրութեան ունէին յինքեանս, այլ անդէն տնկագործեալ ի տեղւոջն՝ ցուցան աղբերս: Իսկ ելք երկոտասան աղբերացն յորդաբուղխ ականց ի բացարձակ տեղիս ծաւալեալ՝ զբազումս ծաւալեալ անդաստանս ցուցանեն ծաղկալիցս եւ պտղալիցս եւ պտղաբերս. որք զերանելի երկոտասանից առաքելոցն ունէին զկերպարանս. զորոց եւ այսօր սաղմոսերզն յայտնեաց զճշմարտութիւն, ըստ ասելոյն. «Յեկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, եւ զՏէր յաղբերացն Իսրայէլի»: Այս յորդաբուղխ

աղբերաց շնորհ, նման Եդեմեան դրախտին աղբեր, զորմանէ ասէ, «Ելանէր յերկրէ եւ ոռոգանէր զամենայն երեսս երկրի», ծծեալ սուրբ առաքելոցն ի կուսածին աղբերէ Բանին՝ լցեալ յուռթեցին զամենայն երեսս երկրի: Ի սոցա քարոզութեան ծովուս՝ մեղք մեռանին, արարածք կենդանանան. Փարաւոն ընկղմի, Իսրայէլ ապրի. ծառայութիւնն սպառի, ազատութիւնն հաստատի. գառն բաշխի, ազինք անմահանան. ճաշակողք գառինն երկնաճանապարհորդք լինին, անճաշակողք ծովասոյզք կորնչին. հեթանոսք իսրայէլանան, սատանայ փարաւոնակերպ ի Յորդանանու յորձանսն սուզեալ կիզու:

«Ո՛ր եւ անպատումն սքանչելեաց գործ: Երեք անարատ մանկունքն՝ զբոց հնոցին ցողացուցին, եւ վտակք երկոտասան աղբերցս քարոզութեան՝ զջուրսն մկրտութեան աւազանին հրացուցին: Այլ մի եւ նոյն բարեձեւ Բաբելոնի հնոցն եւ բաբելացի անօրինացն բոցանայր. եւ աստ զոմանց աւազանին ջուրք լուացեալ զաղտ զոգւոց մկրտելոցն՝ լուսազարդեալ նորոգեն, եւ զարդարութեան թշնամին հանդերձ գործովք հին մարդոյն՝ յայրիչ հուր անանցական փոխեալ կիզուն:

«Եկեղեցւոյ սիրիչք, առաքելոցն որդիք, Քրիստոսի արեան գինք. մի՛ ծառայեցուցանէք զոգիս ձեր երկիւղի մարդկան. «տո՛ւք զկայսերն կայսեր, եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ». «յեկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, եւ զՏէր յաղբերացն Իսրայէլի»: Ահա սիրեցէք զեկեղեցի, եւ սիրեցայք յեկեղեցւոյ. զթագաւորս քաղցրացոյց եկեղեցի. զգազանս ընդելացոյց, զգայլս գառինս արար. զձեզ պայծառացոյց, զթշնամիս ճշմարտութեան ամաչեցոյց:

«Այլ ես այսօր առ ցնծալ սրտիս եւ ուրախանալ մտացս, համբարծեալ զձեռս ի յերկինս՝ ընդ ծերոյն Դաւթայ աղաղակեմ առ Աստուած՝ զոր ինչ դրուատեաց գոհութեամբ նա յաղագս որդւոյն իւրոյ Սողոմոնի մատուցանէր Աստուծոյ բարձրելոյ. «Օրհնեալ է տէր Աստուած Իսրայէլի, որ ետ ինձ ի զաւակէ իմմէ նստել յաթոռ իմ, եւ աչք իմ տեսանեն»: Ձայնակցելով ընդ մարգարէին՝ ասեմ զնոյն եւ ես. «Օրհնեալ տէր Աստուած Իսրայէլի, որ ետ ինձ տեսանել զորդիս եկեղեցւոյս որ ինձ հաւատացաւ՝ պատուով շքեղութեամբ պայծառացեալ ի Քրիստոս: Հրեայքն պապանձեսցին, ուրացողք ամաչեսցեն: Փախեաւ Ադոնիա, որ առանց Աստուծոյ կարծէր թագաւորել. օգնականացն զգեցեալ զամօթ՝ սալարեալք ընդ սեղանովն թագչին: [«Թագաւորեցին, ասէ, եւ ոչ ինեւ, դաշինս կռեցին՝ եւ ոչ իմով կամաւ»]: Ո՞ւր են առանց Աստուծոյ գոռոզացեալքն. ո՞ւր են առանց Աստուծոյ իշխանացեալքն. ո՞ւր են արիւնահեղքն. ո՞ւր են պոռնկասէրքն. [«Տո՛ւր ինձ, ասէ, զԱբիսակ Սոմնացի», «եւ զԱստուած ոչ խնդրեցին, եւ զՏէր զօրութեանց ոչ ճանաչէին»]. ո՞ւր են եկեղեցւոյ թշնամանիչքն, առտոնհարուք օրինացն, սրբութեանն պղծիչք, շինիչք մոխրատանցն, մոռացողք ճշմարտութեանն, հայիոյողք արդարութեան.- փախեա՛ն, կորացա՛ն, ամաչեցի՛ն:

«Ո՞ տայր զգլուխս իմ ի ջուր, եւ զաչս՝ յաղբերս արտասուաց», եւ նստեալ լայի զհիգացելոցն կորուստ: Ահա տեսէք, ահա մեռանի իգատենչն. այլ մի՛ տայք մեռանել: Սատակի առաջի սեղանոյն արիւնահեղն. այլ օգնել փութացարուք: Գլխատի Սիմէի, այլ ձեռն տուք գթալով. «չէ՛ աստ», ասացէք

Սողոմոնի. Եւ ոչ ի քարեղէն սալս գրեալ անթողութիւնք օրինացն: Քրիստոս է աստ, [«Ծախս հարէք, ամենայն հեթանոսք»], որ ասէ, թէ «Եկայք առ իս, ամենայն աշխատեալք եւ ոյք ունիք բեռինս ծանունս, եւ ես հանգուցանեմ զձեզ», եւ դարձեալ՝ թէ «Ոչ եկի կոչել զարդարս, այլ զմեղաւորս յապաշխարութիւն»:

«Այլ եւ ձեզ պատուիրեաց, հզօրագունիցդ եւ կարողացդ, թէ «Դուք որ կարող էք՝ զտկարութիւն տկարացն բարձէ՛ք»։ Կոչեցեալք դուք ի Քրիստոսէ եւ բազմեալք, պատրաստեալք ուտել զհացն երկնաւոր՝ կոչեցէ՛ք եւ ընդ ձեզ զկաղսն եւ զկոյրսն եւ զհիւանդս. եւ մի՛ տայք թոյլ նոցա ընդ Ադոնեայ եւ ընդ Յովաբայ՝ զեղջերաց սեղանոյն բուռն հարկանել, [որ է անդամ մարմին, անբեղուն ըստ բուսոյ եւ անհամ ըստ ճաշակոյ, յուներէն]: Դիել կաթն յօժարեցուցէք զտգէտսն ի սննդականութիւն, եւ յուրախարար բաժակէն ըմպել ուսուցէք, յանուշարար ուրախութիւն ոգւոցն փրկութեանն. յայնմ կաթնէ եւ ի գինւոյ, զոր յառաջաձայնեալ իմաստնաբանն Սողոմոն շնորհօք սուրբ Հոգւոյն յԵրգս երգոցն ասաց. «Քանզի գեղեցկացան ստինք քո, քոյր իմ հարսն, քանզի գեղեցկացան ստինք քո ի գինւոյ»: Բայց ի թմբրական գինւոյն հրաժարեցուցէ՛ք զտխեղծսն եւ զհիւանդացեալսն ոգւով զընկերսն, զոր ի հրէական ժողովրդոցն արբեալ անառակութեամբ՝ Արարած գիրք մեծ մարգարէին յանդիմանեալ յիշատակէ այժմ եւ մինչ ի վախճանն. «Նստաւ, ասէ, ժողովուրդն յուտել եւ յըմպել, եւ յարեան ի խաղալ»: Եւ մի՛ դարձեալ ի գինւոյն յանմանէ, զոր Ղովտ եւ Նոյ արբին: Եւ մի՛ ընդ Սիմէի ելանել տայք արտաքս քան զԵրուսաղէմ, եւ մանաւանդ յածել ի խնդիրս որդւոց Հազարու: Ջիսահակայ տուք սերել զգաւակ, եւ ի նորա խնդրել ի գաւակէ զմարդացեալն Աստուած: Քանզի զհարձորդէգիրն ի քարեղէն գրեալ սալսն՝ համակ խստութիւն քարոզէ քարասրտացն եւ չարաց. զոր եւ Պօղոս ըստ այլաբանութեանն առակախօսեալ ասաց. «Քանզի Հազար, ասէ, լեառն Սինեա է յԱրաբիա, հաւասար է այսմ Երուսաղէմի, եւ ծառայէ որդւովքն իւրովք հանդերձ. այլ վերին Երուսաղէմ ազատ է»։ Եւ թողութեան Քրիստոսի վարդապետութիւնն «գրեալ յընդունողացն եւ միացեալ ոչ ի քարեղէն սալսն, այլ ի տախտակս սրտի մարմնեղէնս»:

«Բազում են եկեղեցւոյ սրբոյ բժիշկք. եկայք այսր ամենայն աշխատեալք եւ ոյք ունիք, ըստ յառաջագոյն ասացելոցն, բեռինս ծանունս, եւ աստ ի բաց ընկեցեալ հանգերո՛ւք: Իսկ դուք որ այժմդ ի ներքո՞ էք, լերո՛ւք կոչնականք եւ հրաւիրակք արտաքոյ անցաւորացն. ելէ՛ք ի հրապարակս եւ ի փողոցս. ժողովեալ զամենայն ախտացեալս ոգւովք եւ զբեկեալս մեղօք՝ ածէ՛ք այսր, եւ բժշկին ամենեքեան, բերելով ընդ ինքեան զխոստովանութիւն եւ զարտասուս [պահանջէ]: Եւ ըստ իւրաքանչիւր ախտից՝ բժիշկքն յայտնի են եւ պատրաստ: Ջմաքսաւորն առ Մատթէոս աւետարանիչ ածէք եւ Ջաքէոս. զպոռնիկս առ կինն պոռնիկ, որ այսօր դուստր է Քրիստոսի. զաւազակս՝ առ աւազակն դրախտաբաց. զուրացողս՝ առ արքայութեան դռնապանն եւ փակակալ Պետրոս: Եւ զին աւելի ինչ ոք քան զաղօթս եւ զարտասուս ոչ պահանջէ. բայց միայն ի գոյաւորացն հայցի ողորմածութիւնն առ դատաստանան:

«Եւ արդ՝ ո՞վ ոք քան զայնպիսին կայցէ հէք եւ թշուառական, որ վասն խուն արտասուաց՝ յերկնից արքայութենէն վրիպեալ գտանիցին. եւ կամ քան զմիւսն եւս հրաշալի եւ երջանիկ, որ ընդ սակաւ օր ըստ օրէ արտասուաց՝ գլաւիտենից բարութիւնսն ժառանգիցէ: Քանզի եթէ զկին սիրելի եւ կամ զորդի եւ կամ զայլ ոք ի կարեւոր բարեկամաց տեսանէիր մեռեալ, ո՞չ ապաքէն լայիր չարաչար, եւ լռել երբէք եւ ոգի առնուլ ոչ կամէիր: Եւ արդ՝ զքոյին իսկ զհոգիդ տեսանես հանապազ մեռեալ առաջիդ. եւ անշէջ հրոյն երկիղ եւ գեհենին սպառնալեացն յիշումն միշտ զխորհուրդսդ խոցոտէ, եւ դու յորսայս անկեալ հեղգաս. զհա՞րդ հանդարտել իսկ եւ կամ առ վայր մի կարիցես լռել եւ ոգի առնուլ:

«Հաւատացէ՛ք, զի ես ընդ բանսս իսկ զարհուրեալ դողամ: Վասն որոյ զձեզ աղաչեմ, զջոկս հաստատնոցդ դեռ եւս եւ անգայթիցդ. մի՛ նմանեցուցանէք զաղօթս ձեր փարիսեցւոյն, թէպէտ եւ բիւր բարեաց զանձինս գտանիցէք եղեալ պատճառ, այլ ասացէք, եթէ «Ծառայք անպիտանք ենք». եւ մի՛ առանց իւղ բառնալոյ ընդ անմիտ կուսանսն ճանապարհորդիցէք ի հարսանիսն. գուցէ փակիցի դուռնն, եւ մնայցէք ամօթալից արտաքոյ: Եւ մանաւանդ դուք, որ զամենայն ցերեկութեանն աշխատութիւն, զտօթոյ, զքրտան, զվաստակոյ եւ զտելողութեան յաստուածային այգեգործութեան տնկելոյ յոգւոջ ուրուք՝ յամենայնէ վրիպիցիք, եւ զբնաւն կորուսանիցէք:

Արդ՝ եղիցի ձեզ ընդ այդպիսի զարդո՛ւ եւ զերկնից փափաքելի զգենուլ զզարդն, եւ ընդ այսպիսի ուրախարար պսակի, որ թուով աւուրս պայծառացուցանէ զստացողս իւր՝ զլուսատեսիկ եւ զերկնաւոր պսակն, զանապականն եւ զմշտնջենաւոր ընդունել յաջոյ Փրկչէն մերոյ եւ Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի, լսել զփառաւորեալ եւ զերանելի բարբառն, թէ «Եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ, ժառանգեցէ՛ք զպատրաստեալ ձեզ արքայութիւնն ի սկզբանէ աշխարհի»:

«Որում լիցի մեզ արժանի լինել եւ ամենեցուն, շնորհօք եւ մարդասիրութեամբ Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում Հօր միանգամայն եւ Հոգւոյն սրբոյ վայելէ փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ. այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

ԹՈՒՂԹ ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ ՄԵՂԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՍՏԱՆՕՍ ԱԲԵՂԱՅԻՑ

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ ԹՂԹՈՅՍ ԱՌԱՔԵԱԼ ՅԱՄԻԹ ՔԱՂԱՔԷ

Լուսաւորէ միշտ շնորհի աստուածային զսիրողս արդարութեան եւ մանաւանդ զայնոսիկ, որ աստուածային բանին պարապեցին քննութեան. քանզի ուսան ի Քրիստոսէ որ ասէ. «Քննեցէ՛ք զգիրս»: Զի շահ մեծ անձանց համարելով զերկնաւոր բանն, միշտ կիրթ ունելով զնոյնն, զի թեւաւորեսցեն զոգիս իւրեանց եւ զլսողացն՝ այնպիսի մասանց առաքինութեան. քանզի պատճառ զօրութեան եւ իմաստութեան ընկալան, ուսեալ ի մարգարէէն. «Որ հանէ զպատուականն յանարգէ՛ բերան իմ եղիցի»: Քանզի բան ճշմարիտ, արդար եւ օրինաւոր ի խրատաբանութիւն ժողովրդոց՝ ծաղկեալ պտղաբերէ զոգիս լսողացն երկնաւոր լուսովն: Սոքա զօրէն վաճառականաց ընդ ծով եւ

ընդ ցամաք աշխատասիրեալք՝ վասն յոլով առնելոյ զխորհուրդս մտացն անապական երկնաւոր գանձուն, տալ որոց խնդրէ ի նոցանէ զբանն աստուածային ի գիտս փրկութեան անձին:

Յորոց մի յայսպիսեացս երանելին Ղազար, նախանձաւոր եւ աշխատասէր այսպիսի երկնաւոր արուեստի, անդստին ի մանկական տիոցն սկիզբն արարեալ բանական գիտութեան՝ Յունաց յաշխարհն ճանապարհորդէր, եւ անդ քաջաց եւ առաքինի մարդոց պարապեալ՝ լիով զմարգարիտն, զբանն աստուածային, ընկալեալ յինքեան՝ եկեալ հասանէր յիւր աշխարհն:

Եւ քանզի սովորեաց մարդկայինս բնութիւն, զի իմաստունքն եւ մեծամեծքն գնեն ի վաճառականաց զմարգարիտն եւ զպատուականս հանդերձիցն, զի երեւելիք եւ պայծառք երեւեսցին ամենայն մարդկան յերեւելիսս՝ սոյնպէս եւ զսորա զգիտութիւն բանի լուեալ իմաստուն եւ գիտուն մարդոց ընթերցուածոց պատուիրանացն Աստուծոյ՝ գովեսցին, եւ խնդացին նովաւ յամենայն ժամ եկեղեցիք եւ վկայարանք սրբոց եւ տեղիք վարդապետարանք. ծաղկեալք լինէին հոգիք լսողացն ի շնորհացն որ ելանէին ի բերանոյ նորա. եւ ի մէջ հայրապետացն եւ եպիսկոպոսացն իբրեւ զարուսեակ պայծառացեալ երեւէր բանական գիտութեամբն:

Կամեցեալ մեծի իմաստութեանն Վահանայ մարգպանին, զօրավարին Հայոց տեառն Մամիկոնէից, զնա իւր առաւել մերձաւոր եւ սիրելի առնել՝ շնորհէր նմա զհոյակապ եւ զականաւոր տեղին ի Նոր քաղաքի, որում անուն էր սուրբ Կաթողիկէ եկեղեցի, վանօքն. եւ նորա ընկալեալ զբանն մարգպանին՝ խնամածէր զտեղին:

Պատահեաց նմա կրել տրտմութիւն ի վայրապար մարդկանց, զի ի հրոյ վնասեալ փայտակերտն եկեղեցւոյն: Վասն որոյ ածեալ զմտաւ եւ յիշելով զբանն Պօղոսի, զի յամենայն ժամ աստուածասէրքն առանց խղճի մտաց կեցցեն, որպէս աղօթս առնէր ասելով. «Խնդրեմք յԱստուծոյ, զի մի՛ չար ինչ պատահեսցէ ձեզ». յայսմանէ կամ եղեւ նմա զնալ ի կողմանս Յունաց. հասանէր յԱմիթ քաղաք, եւ անդ առ ժամանակ մի զտեղի առնոյր: Տեսանելով զայս չարանախանձ մարդկան՝ յաւելուին բանս սուտս զտեղւոյն եւ զուսմանէն եւս զնորա, զի զբարձր անունն խոնարհեցուցանել կարասցեն:

Լուեալ զայս ամենայն Ղազարո՛ւ՝ իբրեւ զքաջ պատերազմող զինեալ զինքն, զի բանիւ զօրութեան զիւր ոգւոյն եւ զքաջալերութեան եւ զպատկեր կերպարանաց ի ձեռն գրոյ թղթոյս այսորիկ ծանուցէ նոցա, զվաստակ բանի իւրոյ որ առ նոսա յառաջագոյն լուսափայլեալ, զի կարճեսցին բերանք չարախօսացն զնմանէ. զի այսպէս, ասէ, ի ձեռն անիմաստ եւ վայրապար մարդոց եհաս հալածունն լաւաց եւ պիտանի մարդկան աշխարհիս Հայոց: Եւ մանաւանդ զի վստահ եղեալ յամենիմաստ մարգպանն, եթէ գիտէ ճարտարութեան բանի լինել չլսող եւ գիտել զիրաւունս, զի անմեղադրելի զինքն արասցէ ի ձեռն գրոյս:

Եւ առեալ ի ձեռն զգէն գիտութեան, զի յաղթող երեւեսցի. եւ առաքէ զգրեալս ի ձեռն բարեսէր մեծի եւ պատուական նախարարին Մամիկոնենին Համագասպայ, որ եւ պատճառ իսկ եղեւ նմա

այսրէն դարձին. զի յաղբերէն զհտութեան նորա արբցեն միւսանգամ մարդիկ եւ պտղաբերք լիցին Աստուծոյ զարդարութիւն:

Վասն որոյ եւ զԵրրորդ Պատմութիւնս Հայոց երանելի իմ Ղազար պատմագրեաց: Ընդ նմին գրեցաք եւ զԹուղթս, զի ընթերցասէրքն զՊատմութիւնս կարդալով, ընդ նմին եւ զԹուղթս ընթերցեալ՝ զփորձ առցեն նորա լաւութեան բանին:

Փրկիչն մեր եւ Տէր Յիսուս Քրիստոս քաջ զգուշացուցանելով պատուիրէր առաքելոցն, թէ «Յորժամ զամենայն արդարութիւնս կատարիցէք՝ ասասջի՛ք, եթէ ծառայք անպիտանք ենք»: Իսկ ընդէ՞ր եւ հոգեւոր մշակն Աստուծոյ սուրբն Պօղոս, զկծեալ իմն երբեմն վասն արանց խանդացելոց ընդ մեծ շնորհն որ էր ի նմա, եւ բանս անհանձարս խօսելոյ ընդ նորադարձ աշակերտեալսն, ի կործանումն լսողացն,- զորս անուանադրեալ սուտ մշակս կոչէ,- եւ չկարացեալ տանել գայթակղութեանն՝ արտաքոյ Քրիստոսի կանոնին վարեցաւ, եւ անձամբ զանձին լաւութիւնս եւ զճգունս մեծամեծ պարծանօք գրեալ մի ըստ միոջէ կարգեաց. եւ ոչ իմն ըստգտեալ խոսեցաւ, այլ կաց մնաց ի նմին առաքելութեան պայծառապէս: Եւ եթէ ընդէ՛ր այս այսպէս լինէր՝ ծանիցէ քննողն, թէ կարասցէ, ապա թէ ոչ՝ լռեսցէ:

Արդ՝ դու, տէր, այր քաղցր ես եւ խոնարհամիտ եւ արդարահայեաց եւ կշռաքնին, եւ հաւատոց Աստուծոյ առաւել ընտանի, որպէս եւ ամենայն նախնիքն քո: Եւ ես անպիտանս եւ ամենեցուն կղկղանք, թէպէտ եւ երեւիցիմ առաջի տեառն, առն եղեալ որդի, իբրեւ զանզգամ, որպէս մեծ առաքեալն Պօղոս՝ այլ քո տեառն, քրիստոսանմանութեամբ տարեալ, ներելով անզգամութեանս իմում՝ ընկալ զիս իբրեւ զանզգամ:

Զկեալ զիմ ի տղայութեանն՝ զայն տէրդ իսկ ինքնին քաջ գիտէ: Տարեալ զիս ըստ վարդապետաց իմոց հրամանի ի Հռոմս՝ ժամանակեցի անդ ամս. եւ եկեալ անտի կեցի առ Կամսարականոյ յամենայն ամբոխսն, մինչեւ յամս նուաճման ձերոյ: Եւ զհետ այնորիկ, որպէս թէ ձանձրացեալ յաշխատութենէ շփոթիցն՝ կամեցայ պարապել աղօթից եւ հանգչել: Եւ երթեալ ի Սիւնիս՝ կեցի անդ ամս երկուս, զձմեռն ի քարայրի, առ առն միում հռչակելոյ ի բնակչաց գաւառին յամենայն կրօնաւորութիւնս, որում անուն էր Մովսէս, եւ տեղին անձուկ. եւ զամառն, յաղագս սօթոյ տեղւոյն, քահանայապետ աշխարհին տէր Մուշէ տանէր զիս առ ինքն՝ ո՛ր եւ լինէր ի հովու:

Արդ՝ զառաջին կելոյն իմոյ զվարս տէր Ներսեհ եւ Հրահատ Կամսարական գիտեն. զՍիւնեացն՝ յառաջագրեալ եպիսկոպոսն աշխարհին: Եւ դու յայց ելեալ խնդրել զիս, եւ գտեալ յաշխարհին յայնմ ածեր ի տուն, ոչ իբրեւ զաղքատ զոք ի կազմածէն եւ ի մանկտւոյն, եւ ոչ իբրեւ օտար զոք ի քէն եւ կամ զծառայ ուրուք. քանզի պարեգօտաւորք ազատեալ են ի Քրիստոս: Իսկ որ զատոյցն զիս պարեգօտիւք ի ծառայութենէ աշխարհիս եւ ազատութեան եղեւ մեզ առիթ, տէր Աղան՝ քո տեառն քեռի էր: Ըստ այդմ մասին ի Հայս քեզ տեառն անկ էի:

Դարձեալ՝ երանելի մայրն քո յորժամ առ բղէշխն ած զձեզ, յորում դրան եւ զմեզ ուսուցանէին, սակայն թէպէտ եւ ըստ տիոց աւագագոյնք քան զձեզ էաք, այլ սննդակիցք էաք ձեզ եւ խաղակիցք, կրելով ի խաղու գարկանելիս ձեր զկնի ձեր. սնուցանէ մայրն ձեր օրհնեալ եւ Անուշ-Վռամ ըստ իւրեանց հոգեսիրութեանն եւ զմեզ ընդ ձեզ՝ որպէս եւ զձեզ: Այլ ըստ այնմ ամենայնի քեզ տեսառն անկ էի: Իսկ ըստ առաւելեալ շնորհիս, զոր ետ ինձ Քրիստոս,- եթէ արժանաւորի կամ անարժանի՝ զայն տուիչն քաջ գիտաց,- ապա արդարեւ քեզ իսկ եւ արժանի:

Վասն զի ի դարուս յայսմ զքո զքաջութիւնդ զօրացուցեալ պայծառացոյց վերին խնամակալութիւնն քան զամենեցունց, որք էին եւ կամ որ այժմ են ի Հայս, եւ զիմ շնորհս՝ քան զբազումս պարեգօտաւորաց,- ահա անզգամեցայ եւ ճառեմ. ներեա՛, աղաչեմ, փոքր մի անզգամութեանս իմոյ,- ապա ստոյգ առաւել քեզ իսկ էի արժանի:

Եւ եմ ես այն Ղազար, ըստ առ ի քէն տեսնէ եւ այլոց բազմաց ասացի, որում ոչ ոք գոյ փոխանակ: Իսկ այժմ, առ նախանձու աղետի, բազումք նկրտէին լինել իմ փոխանակ. բայց եթէ իցեն:

Քանզի ի սկզբանէ արարածոց բազում օձիրս գործեաց նախանձ յաշխարհի: Անդէն եւ անդ ի սկզբանն զնախաստեղծն ընկճեալ նախանձու բանսարկուին՝ դարձոյց զնա ի հող. եւ վկայէ Գիր ի Կաթողիկէսն, եթէ «Նախանձու բանսարկուին եմուտ մահ յաշխարհ»: Երկուցն միայնոյ դեռ եւս յԱդամայ ծնելոց յաշխարհ, Կայենի եւ Հաբելի, որպէս ի փոքրիկ եւ ի նեղ՝ յանբաւ բնակութիւն տիեզերաց հայեցուցեալ զԿայէն նախանձարկու դիւին՝ եղբայրասպանութեամբ զաւակաց: Ի ձեռն նախանձու գրգռեալ Եսաւ ի վերայ Յակովբայ՝ մահ խորիէր: Ի ձեռն նախանձու զանմեղն Յովսէփ մոլեգնութեամբ եղբարքն ի ստրկութիւն վաճառեցին: Եւ ի ձեռն նախանձու զերկուս հոգեշնորհ անձինս, զԱհարօն եւ զՄարիամ, յանարժան խորհուրդ յանդգնեցուցեալ՝ բորոտեցուցանէր զմարգարէ կինն: Ի ձեռն նախանձու զախոյեանաբեկ եւ զժողովրդակեցոյց զայրն զՂաւիթ՝ անհանգիստ որսայր Սաւուղ ի կորուսանել:

Եւ արդ՝ զի՞նչ ես ասեմ զարարածոցս առ միմեանս, ուր եւ զամենեցուն զարարիչն եւ զՏէր Յիսուս Քրիստոս առ նախանձու ժողովուրդք Հրէիցն եւ քահանայապետք նախ ժամանակօք ծաղեալ այպանէին, կոչելով զնա երբեմն կախարդ, յասելն, թէ «Բէեղզեբուղաւ իշխանաւն դիւաց հանէ դա զդեւս». եւ դարձեալ՝ զինեմով անուանէին եւ զեխասէր, ասելով ցաշակերտսն, թէ «Ընդէ՞ր վարդապետն ձեր խառն ընդ մեղաւորս եւ ընդ մաքսաւորս ուտէ եւ ըմպէ»: Այլ եւ չպահեցողութեամբ եւ անժամակերութեամբ եպերէին. ասեն. «Ընդէ՞ր աշակերտքն Յովհաննու եւ փարիսեցիքն պահեն, եւ քո աշակերտքդ խառն ուտեն»: Կոչեցին զնա եւ դիւահար. «Ո՞չ, ասեն, ստոյգ ասեմք, թէ Սամարացի ես դու, եւ դեւ գոյ ի քեզ»: Եւ ժողովեալ սուտ վկայս՝ առ մոլեգնութեան քինուն զինչպէտս տային խօսել, եւ քրքուէին խրախացեալք առաջի դատողացն. ուր ծանուցեալ Պիղատոսի, ըստ վկայութեան աւետարանչին, թէ «առ նախանձու մատնեցին զնա», լուացեալ զձեռս՝ ասէ. «Անպարտ եմ ես յարենէ առնդ, զի ոչ ինչ գտի ի դմա վնաս արժանի մահու. դուք առէ՛ք, ասէ, եւ ըստ ձերոց

օրինաց դատեցարո՛ւք»: Եւ ընկեցեալ զնա յօրէնսն եւ ի ժողովուրդս, որք էին երկոքեանն մահապարտք, եւ՛ ժողովուրդք Հրէիցն եւ՛ օրէնքն: Որոց չհանդուրժեալ դիւանոլ նախանձուն՝ վիճակեցին մահու, եւ ոչ ուղղոց, այլ անիծից, իբրեւ զչարագործ եւ մարդասպան, այսինքն՝ խաչի, զարարիչն եւ զնորոգիչ, զկենսատուն եւ զմահասպան, զերախտաւորն առ ամենեսեան, զքաղցրն եւ զբազումողորմն:

Եւ զայս ամենայն կարիս կրեալ յանձն իւր յաղագս մեր՝ զսոյն եւ իւրոց աշակերտացն ստէպ զգուշացուցանէր, թէ եւ ձեզ դիպելոց է այս ամենայն. յորում մի՛ իբրեւ զանկազմս եւ զանպատրաստ գտեալք հասելոց ի վերայ ձեր վշտացն՝ զանգիտիցէք: «Եթէ զիս սիրեցին՝ ապա եւ զձեզ սիրեսցեն. եթէ զիս ընկալան՝ ապա եւ զձեզ ընդունին. ապա թէ զիս հալածեցին՝ եւ զձեզ հալածեն. եթէ զիս ատեցին՝ եւ զձեզ ատեն. եւ եթէ զիս որ տանուտէր էի, Բէեղզեբուղ կարդացին՝ ո՞րչափ եւս առաւել զձեզ եւ զընտանիս իմ»:

Դորին նմանեօք ըստ ժամանակի որսացեալ առ նախանձու՝ կուտէին եւ ի վերայ իմ բազում բանասարկութիւնս, ասելով, եթէ «Ղազար ասէ, թէ պոռնկութիւն մեղք չեն. զսոյն եւ մարգպանին սաղոթ»: Եւ եթէ ընդէ՛ր այդ այդպէս՝ դու, տէր, քաջ գիտես քան զսուտ կարծողսն: Եւ ընդունէին զեղիս եւ անսուրբ անձինք քաղցր ախորժելով զլուր այդպիսի բանից, ի սատարութիւն բունելոց յինքեանս չար գործոցն:

Արդ՝ ո՞ր ոք յանօրինաց, թող թէ ի քրիստոնէից, ի միտս իւր խորհել զայսպիսի ինչ բան, թող թէ եւ առ այլում զայսպիսի շշնջել բանս. ո՞ր անմիտ, ո՞ր տգէտ, ո՞ր Հրեայ, ո՞ր այլազանդ: Եւ Ղազա՞ր զայդ քարոզէր. ո՞ւմ, եւ կամ ո՞ւր, եւ կամ ե՞րբ.- որ տգէ՛տն է գրոց, որ անհրահա՛նգն է յուսմունս, որ մովսիսական օրինացն օտա՛ր է եւ քրիստոսատուր շնորհին անտեղեա՛կ: Եւ չիցե՞ն արդեօք արեղեանս Հայոց արժանի ողբոց արտասուաց եւ բազում սգոյ - համբաւել զանպիտանս խօսել առ նախանձու զանարժանս:

Քանզի ո՞ արդեօք զերկայնամիտն եւ զանցասումն Աստուած դրդուեալ՝ յայնպիսի ահաւոր շարժեաց ի բարկութիւն,- ածել ջրհեղեղն ի վերայ ամենայն երեսաց երկրի, մինչեւ զամենայն ծածկել զլերինս. ո՞չ ապաքէն բորբոքեալքն ի պոռնկութիւն: «Տեսեալ, ասէ, որդւոցն Աստուծոյ զդստերս մարդկան՝ խառնակեցան ընդ նոսա»: Յաղագս որո՞յ իրիք համարեցաւ այնպէս մեծ արդարութիւն Ահարոնեան Փենեհեզի ազգէ յազգ մինչեւ յաւիտեան՝ եթէ ոչ յաղագս հարկանելոյ գեղարդեամբն եւ ցցելոյ ընդ գետինն զԶամբրի՝ հանդերձ Մադիանացի բոզին, եւ ցածուցանելոյ զբարկութիւնն Աստուծոյ: Յորո՞ւմ պատուհասի քսան եւ չորք հազարք արանց ի միում աւուր անկան ի ժողովրդենէն Տեառն: Ամոն ո՞չ ապաքէն վասն անհանճար խօսիցն բազմաժամանակեայ քինակալութեամբ սպանաւ յեղբօրէն:

Կամիցի՞ն զսոցուն անդստին ի Մովսիսագիր պատմութենէն եւ յայլոց մարգարէից լսել զհակառակսն. հայեցին ընդ առաջին ճանապարհ հարցն ապաշխարութեան:- Այրն Աստուծոյ

Ենովք, ընդ ամուսնացեալսն օրինաւորութեամբ եւ գտեալ հաճոյ Աստուծոյ՝ յանմահական փոխեցաւ վիճակն: Նոյ բազմաժամանակեայ պահելով զկուսութիւն մինչեւ ի հինգ հարիւր ամ, եւ զկնի այսորիկ յաղագս որդեծնութեան ամուսնացեալ սրբութեամբ՝ երկրորդ աշխարհիս սերելոյ գտաւ պատճառս: Ըստ սմին եւ մեծն ի մարգարէս Մովսէս. սոյնպէս եւ պաշտօնեայ նորին, պարկեշտասէր կուսութեամբ պատուեալն Յեսու: Իսկ զարմանալի զառնէն զԵղիայէ ո՞րք բաւական իցէ ասել բանիւ զգովութիւն, որ ի մարմնի զանմարմնոցն բերելով զքաղաքավարութիւն՝ հրեղէն կառօք ի հոգեղէնսն վերացաւ ի կեանս: Իսկ եթէ ի Քրիստոսատուր շնորհէն զսոցունց բաղձայցեն զնմանս՝ զխստագոյնս գտցեն եւ զգարհուրելիս. որ զբնաւ գործելոցն մեկուսի ընկեցեալ զմեղանչականութիւնս, եւ զլոկ ի պատճառս տենչից՝ հայեցմունսն ընդ կատարեալ շնութեանն՝ լծեաց Փրկիչն ասելով, թէ «Որ հայի ի կին մարդ ի պատճառս ցանկութեան՝ անդէն շնացաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում»:

Այլ եւ զհեթանոսաց եւս զվարդապետին յաւելեալ ի սոյնս զքարոզութիւն՝ լուեալ լռեսցեն լիրբքն եւ անամօքքն, որ այլոց բանիւ զհրեանց կամացն խօսին զախորժս, եւ չսոսկան արամբն, որով Քրիստոս խօսէր ընդ աշխարհի, որ զմնացորդս չարչարանաց Փրկչին յիւրում ի ճգնափորձալից ի մարմնի կրէր, Տարսոնացի սերովբէն Պօղոս: Սա զոր ինչ յաղագս պոռնկացելոցն չժառանգելոյ զարքայութիւն գրեաց յամենայն յիւր ի Թուղթսն՝ յոյժ բազում են, եւ գրել զբնաւսն մի ըստ միոջէ շատ աշխատութիւն համարիմ եւ աւելորդս. քանզի ընդ գիտնոյ օրինաց են խօսքս: Այլ սակաւ բանիւք զոր յերկրորդումն Թղթին գրէ ի Կորնթացւոցն՝ ճանաչի եւ այլն ամենայն, թէ «Ընդէ՞ր իսկ բնաւ եւ անուանի ի միջի ձերում պոռնկութիւն»։ Եւ առ Եփեսացիսն՝ թէ «Պոռնկութիւն եւ ամենայն պղծութիւն եւ կամ ազահութիւն մի՛ անուանեսցի ի միջի ձերում»։ Եւ անդէն առ նմին՝ թէ «Զայս գիտասցի՛ք, զի ամենայն պոռնիկ կամ պիղծ կամ ազահ, որ է կռապարիշտ, ոչ ունի ժառանգութիւն յարքայութեանն Քրիստոսի»։

Արդ՝ անդէ ասասցեն հէգք եւ թշուառականք. ընդէ՞ր առ նախանձ արկանիցեն զանձինս ընդ անապաշխար մեղօք, զորոց եւ Յովհաննէս յիշէ ասելով, թէ «Են մեղք՝ որ մահու չափ են»։ զոր եւ յաւետարանչացն կարդան ցանգ եւ զանց առնեն իբրեւ զարհամարհոտս, թէ «Որ հայոյեսցէ զՀոգին սուրբ՝ մի՛ թողցի նմա, մի՛ յայսմ աշխարհի եւ մի՛ ի հանդերձելումն»։ Այլ գործէ որք մեղս ըստ թուլութեան մարմնոյ, որպէս եւ եսս, որ մեղաւորս եմ քան զամենայն կենդանիս. այլ ասել զմեղսն չգոյ մեղս՝ ո՞րպիսի արհամարհոտ եւ ամբարիշտ հոգի կարիցէ ածել զմտաւ: Իսկ որ ճանաչէ զյանցանսն եւ զարհուրեալ սրտիւ կարող լինիցի փութալ ի զղջումն՝ վաղվաղակի պատահի թողութեան. իսկ որ կամիցի ապաքինել ըստ ձեւոյ անմիտ կուսանացն՝ չդիպի ողորմութեան:

Այլ ասեն. «Աղանդաւոր է»։ Եւ զայս ստէպ ծանուցանել ամենեցունց ճեպէին. զորս հաւատացուցեալ ի տկարամտաց՝ թեր ի վարդապետութիւն շնորհին որ էր ի յիս՝ հայեցուցանէին: Որ եւ զանուն անգամ աղանդոյն, որով բամբասէին յանդգնեալքն՝ կարի յոյժ համարիմ աղտեղի՝

նշանակել գրով: Այլ նկատումն հայհոյանացն զնոցունց իսկ զյառաջադրելոցն բերէ զնմանս,- թեթևս եւ չնչինս համարել զպոռնկացելոցն զգործս:

Բայց իմ ըստ կարի պարապեալ յունական ուսմանցն, եւ ըստ զօրելոյ տկարամտութեանս իմոյ կարդացեալ զգիրս արանց սրբոց, որք վառեալք սուրբ Հոգւոյն զինու՝ զսուրս հոգեփողոտս աղանդաւոր ուսմանցն դարձուցանէին անդրէն ի սիրտս նոցունց, եւ զաղեղունս նոցա փշրեցին, եւ զփրկագործ վարդապետութիւնն՝ իւրեանց գրով մեզ աւանդեցին, հոգացեալ իբրեւ զարդարելու ոգեսէր հարս՝ զամենայն տգէտ խորհուրդ մարդոց զօգուտն. զորոց յերկար ոք եւ ջերմ սիրով ընթերցեալ զգրեալս՝ անվնաս եւ դիւրագերծ կարէ լինել հրարձակ նետից չար ձգողացն. զսրբոցն ասեմ զԱթանասէ Աղեքսանդրացւոյ, եւ զԵրկուց միանուն արանցն՝ զԿիւրղէ Աղեքսանդրացւոյ եւ զԿիւրղէ Երուսաղեմացւոյ, եւ զԲարսղէ Կեսարացւոյ, եւ զԳրիգորէ Նազազացւոյ, որ եւ յաղագս առաւելեալ ի նմա շնորհի ուղղափառ գիտութեան Աստուածաբան յորջորջեցաւ. եւ զմերոյին առաքելանման նահատակին Գրիգորի, զվարդապետէն Հայոց, եւ զնոցունց նմանեացն, որք զնոյն շաւիղ առողջմտութեանն հետեւեալ վարդապետեցին.... Յաղագս որոյ եւ զայլսն ամենայն եւ զորս առ նոսա արանցն՝ ծառայք նորա ունին զամենայն գրեալսն, զԱրիստի Աղեքսանդրացւոյ եւ զԱպողինարոսի Լաւողիկեցւոյ, եւ զՆեստորի զԱնտիոքացւոյ, եւ զԵւտիքեայ Կոստանդինուպօլսեցւոյ, եւ զԿուսմբրիկայ ստրկի, որ եւ յետոյ Մանի զինքն անուանափոխեաց, ուստի եւ Մանիքեցիք կոչեցան աշակերտեալքն նմա. եւ զայլոցն բազմաց զնոյնանման կորստեան ճանապարհին ուղեկցաց, զորս սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելանման եկեղեցւոյ նզովեալ եւ արտաքս ընկեցեալ՝ յամենայնէ ի բաց եւ մեկուսացեալք ի յԱստուծոյ ուղղափառ ուխտէն, մինչեւ ցայսօր վարին ներկեալք իւրաքանչիւր ախտիւ, անծածուկքն միմեանց, եւ յայտնի են ամենայն ուղղափառ ժողովրդոց:

Եւ արդ՝ թէպէտ եւ գթեալ սոքա անբժշկութեամբ կաղան ի հաւատն՝ այլ սակայն բանիւ, եւ ոչ գործով. զի ըստ մարմնոյ պարկեշտութեան յամենայն ճգնութիւնս մի զմիով ելեւելս առնեն, եւ մանաւանդ ի կերակուրս եւ յըմպելիս եւ ի գիշութեան ժուժկալութիւնս. եւ զայս տեղեակ գիտեն յամեալքն ի Յոյնս:

Իսկ Հայոց աշխարհի աղանդ զոր ասեն՝ անանուն է ըստ վարդապետի եւ անգիր ըստ բանի: Ի հաւատոյ եւ յուսմանէ տգէտք երեւին, եւ ի գործս ծոյլք եւ անժոյժք. յորոց, ըստ անգիտութեանն որ է ի նոսա, եւ անկարգ ըստ վարուց՝ այդպիսի իսկ արդարեւ աղանդոց վայել էր բուսանել, ըստ յօդուածոյ առասպելաբանութեանն, թէ «Ըստ խոզի հարսնացելոյ՝ կոյաջուր բաղանիք»: Մի՛ արդարեւ պատմեսցի այս ի Գէթ, ըստ բանի ողբոյն, եւ մի՛ լուիցի ի դրունս Ասկաղովմի». իսկ որ ընթերնուն՝ ի միտ առցէ:

Բայց ես թէ եւ գիտէի զոք յայնպիսեացն՝ ընդ լրոյ դատել զոք եւ կամ պարտաւորել ամենեւիմբ ոչ կամէի. վասն որոյ կարծէին չարաթոյնքն, թէ եւ ես նմանիցիմ նոցա: Քանզի ուսեալ էի ի Փրկչէն, որ

ոչ հրամայէ ամենեցունց՝ յոխորտ խլել գորոմն ի ցորենոյն մինչեւ ի ժամանակ հնծոցն, եւ առաքել զհրեշտակս իւր ի ժամանակի հնծոցն. զորս կամ հրեշտակս իսկ ասէ, եւ կամ ճշմարիտ վարդապետս. որպէս սովոր են զվարդապետս հրեշտակս անուանել աստուածեղէն Գիրք, որպէս եւ զիշխանս՝ աստուածս ասացին մարգարէքն: Իսկ ես, ոչ հրեշտակս՝ եւ վարդապետ եւ ոչ երբէք իսկ չեմ եղեալ բանիս այս, ըստ երբէք ի հարցողաց ուրուք կամաց գործոյ իշխանութեան, եւ ոչ երբէք: Քանզի յաղագս ատելոյ զիս, թերեւս արդեօք եւ ըստ անարժանութեան, սուրբքդ եւ անարատք եւ յամենայն մեղաց ազատ ուսուցիչքդ Հայոց, թո՛ղ ի մեծամեծսն ձգտեցուցանել զիս, յեպիսկոպոսութիւն եւ կամ ի նոցին յառաջին զգաստութիւն, եւ կամ յեկեղեցոյ դատաւորութիւնս՝ այլ եւ քորեպիսկոպոս ոք չարար, զոր Պարսիկք եւ արք անարժանք գործեն եւ այսօր:

Ինձ անձամբ զանձն յանդգնեցուցանել ի վարդապետութիւն, որպէս եւ զբազումս տեսանէի յանպիտանաց՝ այնպէս յազահին առնէն սարսէի, ի Յակովբոսէ, որ բողոքէն ցանկ, թէ «Մի՛ բազում վարդապետս լինիք, եղբարք. զիտասջիք զի մեծ դատաստան ընդունիք». եւ ոչ դարձեալ իբրեւ զլցեալսն պիղծ եւ վատթար գործովք, որոց չհայեցեալ յիւրեանց գերանն՝ յայլոց մատուցեալ յակնն՝ զննեն հանել շիւղ: Եւ այսպիսի կեղծեօք հնարեն կարծեցուցանել աշխարհի զանձինս արդարս. եւ այն ոչ երբէք ծածկի, այլ եւս առաւելեալ յաւելուածովք կուտեն անձանց բարկութիւն յաւուրն բարկութեան. եւ չլսեն զՊօղոսի բողոքն, եթէ «Ձանձինս դատէաք»: Եւ այլք ազահութեան ախտի վարակեալք՝ արկանեն ընդ պարտեօք զարդարս եւ զոչ արդարս, եւ կարացեալ եւեթ ըմբռնել զմամոնայն, յաղագս որոյ խուենն՝ այնուհետեւ զամենեսեան արդարս անուանեն եւ անմեղս, եւ զմարգարէին Ամբակումայ ստունկանեն զաղաղակ, մանաւանդ թէ նովաւ զսուրբ Հոգւոյն, թէ «Վա՛յ որ պահէ զազահութիւն չար ի տան իւրում»:

Դարձեալ ասէին, թէ «Գամ մի պիղծ ոք է եւ չարագործ՝ Ղազարայ վանք անդ են, եւ սիրէ զնոսա»: Եւ զայնպիսի բանից զասացողաց զգործս եւ ահա լրեմ, զի ոչ ինչ է ինձ հարկ ասել. բայց օր ահագին եւ անաչառ Քրիստոսի ատենին չլրէ, այլ անշէջ բոցոյն մատնէ: Եւ անուանէին բարեկամս ինձ եղբարսդ սրբոյ զգին գրուանին զքո տեսառն եղբօրորդուով: Եւ ունին երեքեան արքդ զամենայն սննդեան եւ խրատու մասն եւ զիրահանգ հոգեպէս եւ մարմնապէս, եւ զծանօթութիւնս ուղղափառ հաւատոյ՝ յօրհնելոյ ի մօրէն քումմէ եւ ի քէն ի տեսառնէ: Եւ են արք ոչ թերակատարք ինչ հասակաւ եւ կամ տխտեղծք, այլ յամենայն մտաւորութիւնս եւ յիրս արիութեան լիք եւ կատարեալք: Ընդ նոսին եւ զԱբեղենից տէր, որ եւ նա ի քո տեսառն սիրոյն եւ յամենընկալ բարերարութենէդ ունի զամենայն յարգանաց իւրոց եւ լինելոյ ի միջի զպատճառ, եւ առ ի Տեսառնէ. եւ են ի Քրիստոսի շնորհէն ամենեքեան ողջ եւ միջի: Հարցցին ըստ մարմնոյ զհայրութեան իմոյ խրատս եւ զըստ հոգւոյ զվարդապետութեան իմոյ զբան, եւ զոր ինչ լուեալ է յինէն՝ չունելով պարտաւորութիւն յոգիս իւրեանց՝ ասասցեն անսուտ:

Բայց սիրէին երեքեան եղբարքն զվանսն սրբոյ Կաթողիկէի՝ պտղովք եւ ամենայն պիտոյիւք. որոց իւրաքանչիւր ուրուք տուրն յայտնի էր, եւ գրով մնաց ի տեղւոջն. որք արդարեւ քո տեսառն կամացոյ դոքա երեւեցան կամակատարք: Վասն զի յօրէ, յորմէ հետէ դու, տէր, ըստ քո անարգամեծար խնամոցոյ յանձնեցեր զիս քո ընտանեաց՝ դոքա երեւեցան յիս հրամանակատարք բանի քում, ուրոյն ըստ կամի զպտղատրութիւն տեղւոյն հատուցանելով, եւ ուրոյն զիմ պէտս եւ զկարօտութիւն հոգալով. այլ եւ զբանս իմ յոյժ ախորժիւք եւ պատուականութեամբ ընդունէին, որպէս եւ զառողջ վարդապետի, եւ պատուէին որպէս եւ զհայր. եւ մանաւանդ առաւել տէր Համազասպ, որում «տացէ Տէր ողորմութիւն, որպէս եւ տանն Ոնեսիփորայ», բարեխօսութեամբ ասողի զբանդ. զի բազում անգամ հանգոյց զիս եւ ի հալածմանն կերակրիչ իմ եղեւ:

Իսկ ոմանց ի տանդ տեսառն ես իբրեւ զանօթ էի յաւելորդ: Քանզի յաղագս որոյ արուեստի դու, տէր, զիս սպասաւորեալ մեծարէիր՝ այսմ ինչ դոքա չէին տենչողք. արծաթ եւ ոսկի, զոր թէ իմ ի շատ ումեքէ գտեալ էր, որում թէ ոք ի խնդիր էր՝ զայն ի պէտս տեղւոյդ ծախէի: Խոհակերութիւն ուսեալ իսկ չէի, եթէ ձկան աղիս ըստ ուրուք ճաշակելեացն մարթէի յօրինել, եւ կամ զհաւուց փորոտիս, որովք թերեւս կարէի ումեք հաճոյ լինել:

Բայց ես եւ այլ նոր իմն բանս ասեմ տեսառնդ, զոր եթէ թուիցի արդարախնդիր մտացոյ՝ նախ քան զամենայն աղաչեմ զտէրդ՝ քննել զայդ. յորոյ ճշգրտիւ հասեալ ի վերայ՝ կամ զարմասջիր եւ կամ խոտեալ իբրեւ զոչ արդար՝ անգոսնեսջիր: Քանզի յօրէ, յորմէ հետէ տարար դու, տէր, զիս ի տեղիդ, մինչեւ յօր հալածման իմոյ, ի մտից տեղւոյդ եւ կամ յերախայրեաց մինչեւ ցորամ մի յանձն իմ ոչ էր յարեալ, եւ յիրս իմոց պիտոյից ումեք ինչ ոչ էր տուեալ. եւ զիտեն զայս բնակեալքն ընդ իս, այլ առաւելագոյն այր մի Ակիթ անուն, որ եկեալ ի տեղիդ ի Գարդմանայ վանաց ի նմին աւուր, յորում հիմն արկաւ տեղւոյդ, եւ մինչեւ ցգնալն իմ ի տեղւոջդ էր, եւ արդ լուայ, թէ առ Անդլոյ է. նա առաւել զիտէ, քանզի յոլով նորա արբանեկեալ էր զպէտս տեղւոյդ. հարցցի, թէ կա՞յ ուրեք եւ ասացի: Այլ կարգեալքն ինձ ըստ տարւոյ ի տեսառն Ներսեհէ եւ Հրահատայ ի պէտս դարմանոյ եւ հանդերծոյ եւ ծիոյ՝ յայտնի է, նոյնպէս եւ ի քո տեսառն յեղբորորդեացդ. եւ այն իսկ շատ լինէր ինձ եւ բաւական, այլ երբէք եւ յաւելորդացն ի պէտս տեղւոյդ ծախէր յիմոցն: Բայց բերեալքն իմ յԱղուանից եւ ի Վրաց եւ ի Սիւնեաց եւ յԱրշարունեաց, եւ որ ի դոցունց իսկ ի քո տեսառն եղբորորդեացդ՝ ամենայն իւրաքանչիւր ուրուք տուրն որոշողութեամբ մնաց ի տեղւոջն գրով. եւ զիս հանին մերկ եւ թշնամանօք յամենայն արարելոց իմոց, զոր ի մանկութենէ արարեալ էի: Զի անգամ եւ զհոռոմ գրեանդ ոչ ետուն զկնի իմ. որք կան այդր ընկեցեալ ի կերակուր ցեցոյ. բայց արդեօք կարդացեալ լուսաւորիցի՞ն ի դոցանէ բնակեալդ ի տեղւոջդ, եւ կամ զայլս լուսաւորիցե՞ն:

Եւ դու, տէր, զայս եւ մի ինչ ոչ զիտացեր, բայց զիտել արժան էր. քանզի լուայ, եթէ ասէին զկնի իմ, եթէ չգոյր ինչ ի տեղւոջն: Զի ամենայն կահիւ կազմածով եթէ սակաւ մի երեւէի նուագեալ քան զայնոսիկ, որք յերկերիւր ամէ շինեալ վանորայքն՝ չհամարէի զանձնս արժանի կալոյ: Զի թէպէտ եւ

միանգամ եւ երկիցս շարդեցաւ բոլոր կահն յանհաստատութենէ շինուածոյն, այլ զվերջինսն թէ գիտացեալ էր տեառնդ, եւ պահանջեալ յինէն համարս, դէմ յանդիման գերեւելիս գոլ առաջի քո ընտրութեան, գովութեան եւ կամ պարսաւանաց էի արժանի: Բայց ես ընդ օծտելոյն եւեթ այսր անդր.....

Ջի տրտում եմ անմխիթար մինչեւ ի մահ, որ նման գայլոց յարձակեցան յարարս իմ եւ գիշատեցին յանխնայ, տեսեալ զիս՝ եթէ մերժեցայ յաչաց քոց: Եւ արդ իմով ընչիւք շրջին պճնեալք, ծաղր առնելով զիս: Այլ որ ինչ ի տեղւոջդ մնաց իմ՝ ուրախ եմ եւ ցնծամ, զի ի սուրբ եւ ի հոգեւոր տեղւոջ մնաց:

Ղարձեալ այլ շոգմոզ բանիւք զայրացուցանել զքեզ, տէր, ընդ իս փութային, թէ «Մանուկ մի՛ հոգաբարձ տեղւոյն չկարէ առնել»: Եւ ինձ հրեշտակ ոք ոչ մարմնացաւ, որ թերեւս ըստ հոգեղէն բնութեանն տեսեալ զառ ի ծածուկ ձգեալ զորոգայթ թշնամեացն՝ մարթէր զգուշանալ եւ յանձն առնոյր լինել ինձ երկրորդ: Մարդ, զոր եւ առնէի՝ անդէն եւ անդ հասեալ մօտ անկանէին ի դաւաճանութիւն նենգիչքն, եւ արբուցեալ հրապոյրս պղտորս՝ ասէին. «Ո՛վ անմիտ մարդիկ, ընդէ՞ր վաստակիք յանօգուտս. հի՞մ լայք ի զուր ի խորշակահար տեղւոջդ, եւ խօլութեամբ անձնամահք լինիք: Ջի եմ ի Մամիկոնէից տանէ աւագ ծառայք ոմանք, եւ այլ քահանայ աւագ որ է ի տանն, որոց ընդ մեզ բանք են երդմամբ, թէ երբ եւ է՝ Ղազարայ իսկ չտամ հանգչել այդր, թող թէ նորա ումեք»: Եւ այսպիսի բանիւք թուլացեալ լսողքն՝ այնուիւտեւ ի շալակս իւրեանց առաւել քան ի տեղիդ փութային համբարել: Սակայն ես նման մեղուի բերելով յամենայն կողմանց՝ բաւական լինէի եւ՝ ծախողացն եւ՝ մթերից տեղւոյն:

Բայց դու, տէր, այր յերկարայուշ ես եւ անմոռաց, մանաւանդ թէ ըստ ի քեզ հոգասիրութեանդ՝ եւ կամաւ եւս խորհիցիս գլխելդ, գտուեալ պատգամն երանելոյն Յովհաննու, Գիւտայ կաթողիկոսի եղբօրորդւոյն, քեզ տեառն ի Սելկոյ դրախտին՝ յարանց ոմանց, որք խոստանալով քեզ տեառն կարասի՝ խնդրէին զտեղիդ: Եւ քո տեառն կոչեցեալ զտէր Վարդ, զքո եղբայր, եւ զՀայդիկ եւ զիմ անարժանութիւնս՝ հրամայեցեր միւսանգամ երկրորդել տեառն Յովհաննու զպատգամսն. յոր ասացեալ քո տեառն եւ այլ բազում ինչ բանս՝ զլուխ պատգամի պատասխանւոյն արարեալ, եթէ «Պարտ էր նոցա իսկ ածել զմտաւ, եւ զայդպիսի ինչ չլիւ առ իս. բայց որովիւտեւ նոքա անզգամեցան՝ սակայն ես զայսպիսի քրտամբ մեծ զվաստակս եւ բազում աշխատութեամբ զծախս՝ վատ վաճառականութեամբ ընդ թեթեւ ընչի տալ ոչ կարեմ, եւ ոչ զհոգեւոր եւ զյաւիտենական զանձ՝ անպիտոյ եւ անցաւոր կարասւոյ փոխանակել»: Եւ ընդ տեառն Յովհաննու զայրացար, թէ «Բնաւ իբրեւ քեզ առն լսել իսկ է՞ր արժան զայդպիսի բանս, թող թէ առ իս բերել»:

Եւ ես վասն զի տկարամիտ եւ անզգուշացող այր եմ յերկրաւոր միտս՝ ոչ զգացի ժամոյն դաւոյն. այլ պարտ էր փութով եւ երագ երագ անկանել ի յոտոդ արտասուօք եւ աղաչելով, եւ ի բաց փախչել ի հոգաբարձութենէ տեղւոյդ: Եւ ահա լինէի պրծեալ ի չարաթոյն ժանեաց զազանացն, որք

յայնմ հետէ դարանամտեալք ի ծածուկ, եւ ըստ անհամար մեծութեան իւրեանց սաստիկ կարասաւ գնեալ բազում յեսան՝ «սրեցին որպէս սուսեր զլեզուս իւրեանց, եւ թոյնք իժից էին ի ներքոյ շրթանց»։ Եւ իմ ոչ մարթացեալ աղօթել իբրեւ զսաղմոսերգն, թէ «Պահեա՛, Տէր, ի ձեռաց մեղաւորի, եւ ի մարդոյ չարէ փրկեա՛ զիս»։ որոց հետամտեալ այնուհետեւ խափանեցին զգնացս իմ, եւ հասեալ խոցոտեցին զիս ի մահ։ Այլ խնդամ ցնծացեալ, զի այն վիրօք եւ որ յառաջագոյն խոցոտեալ իմ հոգիս մեղօք՝ առողջացեալ զօրացաւ։

Եւ այսպէս վճարեալ զամենայն կամաց խնդիր ի վերայ իմ՝ այնուհետեւ ուրախ լինէին որպէս ի կատարելում տօնի զուարճացեալք։ Որոց պարտն էր լալ զիս իբրեւ զանցուցեալ, նստեալ շուրջ զինեւ ի սենեկի, եւ արտասուել պատել իբրեւ զվիրաւոր եւ դեղ դնել։ այլ զսոցունց հատուցին զհակառակն. այսպն առնելով պատեցին շուրջ զինեւ, ի սիրտս իւրեանց խնդալիցք. «Բացին ի վերայ իմ զբերանս իւրեանց եւ ասացին. վա՛շ, վա՛շ, տեսին աչք մեր»։ Եւ զի ոչ լոկ բանից ընդվայրախօսութիւն է զոր ասեմս, այլ ճշմարտապէս արդիւնաւոր փորձի՝ յանդիման կացուցանեմ տեսնող զբանս։

Ջերեւելի սեպուհ մի յականաւոր տոհմէ առաքեցի առ զլխաւորդ Հայոց քահանայութեան, առ հիւանդտեսոյ հոգւոց, ասեմ. «Առ ի բժշկութիւն վիրաւորաց փութա՛, հա՛ս յօգնել. խոցոտեցայ ի թշնամւոյն անթիւ նետիւք. կարեվէր եմ մերձ ի մահ. քեզ է այսուհետեւ հարկ՝ դնել դեղ եւ բժշկել. կամ թէ մեռանել՝ տանել ի շիրիմ եւ թաղել»։ Եւ նորա պատասխանի արարեալ ասաց,- եւ պատգամաբերն շնորհելով Քրիստոսի ողջ է, եւ այրն ոչ ինչ թեթեւ,- եթէ «Ես եւ տեսանել իսկ չիշխեմ զքեզ առ երկիւղի. դու ասես, եթէ գամ բժշկեմ, եւ կամ թաղեա. մի՛ գուցէ զգացեալ ուրուք՝ եւ զիս ընդ քեզ թաղիցէ»։

Ո՛ւր աներկիւղութիւն քաջ հովուի է. ո՛ւր հոգողութիւն արդար ուսուցչի. ո՛ւր քրիստոսանմանութիւն առողջ հայրապետի։ Արարածոց արարիչն յաղագս մեղաւորաց գիւտի մարդ եղեւ. բազում թշնամանաց համբերեաց, կռփանաց եւ թուք յերես առնլոյ, եւ փշեղէն պսակի, հանդերձ այլովք եւս մեծամեծօքն. դա եւ ջուր անգամ սրսկել ընդ երեսս թալկացելոյ վիրաւորի ոչ իշխեաց՝ ի մարդկան երկիւղէ։ Առեալ լիաբուռն զդահեկանս ի Շամարտացի գթածէն, զգինս դարմանոց հիւանդաց՝ ի սապատս համբարէ, եւ զհիւանդս հանեալ ի պանդոկւոյն՝ ընկենու արտաքս բազում անփութութեամբ։ Փրկիչն Քրիստոս բարձր կոչմամբ զամենայն օր խնդրէ զմեղաւորս. «Եկայք առ իս, ամենայն աշխատեալք եւ վաստակեալք, եւ որք ունիք զբեռինս ծանունս, եւ ես հանգուցանեմ զձեզ»։ Եւ Պօղոս զանյարական զարկումն զանյայտ դիպեցման յաշխարհիս՝ չեւ եւս գլորելոցն զգուշացուցանէ, գրելով առ Գաղատացիսն. «Եղբարք, ասէ, եթէ յանկարծ ըմբռնեսցի ոք ի ձէնջ յինչ եւ իցէ յանցանս՝ դուք որ հոգեւորք էք՝ հաստատեցէ՛ք զայնպիսին հոգւով հեզութեան. զգոյշ լինիցիք անձանց, զի մի՛ եւ դուք փորձիցիք. զմիմեանց բեռն բարձէք, եւ այնպէս կատարեցէք զօրէնսն Քրիստոսի»։ Իսկ դա զնորին հակառակն աղաղակէ, թէ «Յո՞ գաս. չկամիմ, չիշխեմ տեսանել»։ Արդեօք տարա՞ւ զիս ի սենեակ միանգամ եւ երկիցս, եւ խօսեցա՞ւ ընդ իս, որպէս հրամայէ Փրկիչն,

միայն ընդ միայն, եւ կամ միով եւ կամ երկու ընկերօք, եւ գտեալ անհաւան, համարեալ իբրեւ զմեղաւոր եւ զմաքսաւոր՝ հալածէր:

Յիշեալ, ասէ, ուրումն երբեմն առն աւագի զանուն իմ առաջի ոմանց պարեգօտաւորաց՝ ասաց տրտմագին հառաչմամբ, եթէ «Ոչ եղեւ իրաւացի հեռանալ առն յաշխարհէս, քանզի զարդ էր եկեղեցւոյ»: Եւ ոչ այլ ինչ կարացեալ ասել լսողացն՝ զայս եւ եթ ետուն պատասխանի, եթէ «Յաղագս հալածման նորա մեք չենք ինչ պարտաւորք. բայց վասն գիտութեանդ որ ասէքդ՝ արդարեւ յառաջնում քաջ համեղս ասէր եւ զօրաւորս, բայց ապա յարդի ժամս բնաւ վատ ասէր»: Եւ զայս ոչ կարացին գիտել, թէ ի յանդիմանութիւն եւ յամօթ անձանց իւրեանց խօսէին զայնպիսի բանս:

Այլ անդէ ասասցեն, յաղագս ո՞ր շնորհեալ պարգեւէի վարդապետութեան բանս: Ասողի՞.- ո՞չ ապաքէն վասն ունկնդրացն ախորժալրութեան եւ խնդրուածոյ: Նայեցարո՞ւք ընդ ժողովուրդն Յունաց. յորժամ քարոզն լուեալ աղաղակէ, եւ որ կամին ասել՝ ի կարգեալ տեղիսն մատչի՝ ամենեցուն զարթուցեալ զսիրտս առ Աստուած վերացուցանեն. տարածեալ ձեռօք խաչանմանք լինին. միաձայն խնդրուածովք եւ արտասուալից գոչմամբ զՓրկիչն թախանձեցուցանեն. «Տո՛ւր, ասեն, բան. առաքեա՛ շնորհ. դու իսկ ինքն դովաւ, որպէս սրբովն Պօղոսիւ, խօսեա՛ ընդ մեզ. նմա ծանո՛ զհաշտութիւն քո ընդ ծառայս քո: Մի՛ նմանեսցէ դա յաղագս մերոց մեղաց՝ ստերջ ամբոց. այլ անձրեւահոս բղխմամբ յորդեսցէ յանդաստանս հոգւոց մերոց, որովք ծաղկեալք՝ պտուղք արժանիս հաճութեան կամաց քոց բերեալ մատուցուք»:

Եւ արդ՝ ո՞ր ուրուք ի տգիտաց, թող թէ սակաւ մի եւ ի հետեւելոց բանի, ոչ զարթնուցու միտք, չվառիցի խոհարանն, չվերաբերիցէ ի զանձուն սուրբ Հոգւոյն զնոր եւ զհինս. մանաւանդ որ ըստ խոնարհութեան ոք, եւ ոչ հպարտական գիտութեամբ մատչիցի յասելն, ի լսողացն յաղօթս, եւ ոչ յանձինն պանծայցէ գիտութիւն: Չի եթէ ընտիր Աստուծոյ անօթն Պօղոս առ իւր աշակերտեալսն յեփեսոս գրէր, աղաչելով, «Աղօթս արարէք, ասէ, եւ վասն իմ, զի ինձ տացի բան ի բանալ բերանոյ իմոյ», եւ արդ՝ եթէ որ հազարապետն էր խորհրդոցն Աստուծոյ, աղօթից կարօտէր եւ աղաչէր՝ ո՞րչափ եւս առաւել այժմու մարդիկս, զգածեալ բազում տկարութեամբ:

Իսկ Հայոց աբեղէնքս առ դառնաշունչ նախանձու, որ միացեալ է ի սիրտս նոցա՝ զնոցունց հակառակսն երկնեն, եւ արդարեւ ըստ ասացածի մարգարէին՝ «Յղանան զցաւս եւ ծնանին զանօրէնութիւն». աղօթս իսկ չառնեն ի վերայ ասողին. այլ եւ եթէ յանկարծ շնորհի բան ի մարդասիրէն՝ հեղձնուն ի նախանձուէ: Եթէ զոք տեսանեն ի ժողովրդենէն եթէ գովէ՝ ծաղր առնելով ամաչեցուցանեն. «Արդ լռել ինչ, ասեն, չգիտէ, եւ ընդ վայր աղաղակէ եւ քրքուի»: Իսկ Յունաց ժողովուրդսն եւ տղայքն անգամ ի վերայ ուսոց ծնողացն, շարժեալ զձեռներն ի գովութիւն այլոցն՝ ծայնս անյօդակապս արձակեալ յայթեն: Եւ դոքա նստին զխարկեալք, պատատեալք երեսօք, որպէս առ հոտեալ դիական, պապանծեալք որպէս համր դեւ: Եւ եթէ գթացեալ մարդասիրին, կամիցի տալ բան խրատու ի ժողովրդոցն փրկութիւն, հայեցեալ ի դառն խորհրդոցն նոցա որոճմունս՝ յինքն

ամփոփեալ արգելու զշնորհն: Անդիմակայ արդարեւ, ըստ գրելունն յՕրհնութիւնս օրհնութեանց, երկոքին սոքա, սէր եւ նախանձ. «Թռիչք նորա թռիչք բոցոյ հրոյ». յորոց իւրաքանչիւր ոք յայսց ի բարի վարողացն՝ արքայութիւն առթէ, եւ ի չարիս աճեցուցչացն՝ զդժոխս ժառանգեցուցանէ:

Եւ արդ՝ իցէ՞ ոք ի ժամանակս նմանող մարգարէին Երեմիայի, որ ասէր ողբալով, թէ «Ո՞ տայր զգլուխս իմ ի ջուր, եւ զաչս յաղբերս արտասուաց, եւ թող նստեալ լայի զթշուառութիւն աշխարհիս»:

Եւ ասեն. «Ի նախնունն գիտնաբար խօսէր Ղազար, եւ այժմ անգիտաբար»: Մինչ ի դոսա դեռ եւս լռեալ էր նախանձն՝ յասողս զօրացեալ էր շնորհն. իսկ յորժամ տեսին զբազմութիւն ժողովրդոցն յօժարեալս ի լսել, յորդորեալս ի գովութիւնս, պատմելով միմեանց զշնորհին յորդորմունս, յարգելով եւ անմոռաց զարմանալով զլուսաւոր եւ զանգայթ բանին բղխումն, ի հրապարակս եւ ի փողոցս յայս եւեթ հռչակելով առ միմեանս խայտացեալք՝ ի կոր կործանեցան, եւ այնուհետեւ սկսան յղանալ զոխակալութիւնն եւ ծնանել զնախանձ: Իսկ յորժամ ի դոսա այնպիսի առաւելաւ չարակամութիւն՝ լռեալ արգելաւ բանն, եւ ոչ թէ յասողէն,- քա՛ւ լիցի, քանզի անզեղջ է շնորհն, եւ անպակաս են պարգեւքն,- այլ ի դոցանէ, զի մի՛ լուիցեն զբան փրկութեան իւրեանց: Առ որս կատարի բան Հոգւոյն, որ ասէ, թէ «Տաց ձեզ սով, ո՛չ սով հացի, եւ ո՛չ ծարաւ ջրոյ, այլ սով՝ լսել զպատգամս Տեառն»:

Սահեցուցեալ զմտածութիւնսն ի բազում յածմունս՝ եւ զայս եւս յօդեալ յայլ չարախորհութիւնսն՝ ասէին. «Այդ գիր ոչ կարդայ, եւ զընթերցուածն այնպէս ասէ անսայթաք՝ որպէս թէ գրոցն»: Եւ յայս ոչ հայեցան գիտել, թէ որք քաջ գիտեն՝ զսաղմոսն Ղաւթի պաշտել միայն պիտոյ է ի ժամուն անսխալ, եւ ոչ միշտ զգիրսն ի ձեռին ունելով՝ խօսել զայլայլս իբրեւ զբանդագուշեալս: Իսկ մեր երանելի վարդապետքն զամենայն զկտակարանս եկեղեցւոյ երիցս եւ չորիցս ուսուցեալ մեզ ի սկզբանէ մինչեւ ի կատարած գրոցն՝ համարս պահանջէին ի մէնջ զնոյնս, եւ իբրեւ զՂաւթի սաղմոսն պաշտել մեզ հարկաւորէին: Իսկ այժմ յոլովք ի լիրբ մախողաց՝ եւ զանուանս անգամ եւ կամ զքանօնութիւնս կանոնեալ եկեղեցական գրեւոյ հազիւ կարեն գիտել, եւ գրգռութեամբ նախանձարկու դիւին, նստեալք առ միմեանս՝ լու ի լու այլոցն զինչպէտս խօսին:

Եւ արդ՝ զի՞նչ եւս ասեն. զի չէ բաւական ժամանակս՝ համարելոյ զանթիւ յիս ի նետածգութենէ թշնամւոյն զվէրս, զոր աւուր աւուր եւ ժամու ժամու ընկալեալ վտանգի՝ տանէի ամենայնի ի հարկէ: Քանզի եւ կծկեալ, որպէս սաստիկ եւ պինդ կապով, քաղցր եւ ամենահեշտ քո տեսառն ախորժակ սիրովս,- զորոյ եթէ զամ ճաշակեալ ուրուք առցէ զհամ անուշութեան՝ կամէի մեռանել քան թէ յայսմանէ վրիպել:

Բայց այժմ եկեալ յաւարտունն բանիս՝ ի դէպ եւ ի պատշաճ համարիմ յիշել զզարմանալոյ եւ զերիցս երանելոյ աւագակին զբան, զոր ի խաչին սաստելով ասէր ցեղկելի յիւր ընկերն, թէ «Մեք ըստ արժանի զոր գործեցաքն՝ ընդունիցիմք զհատուցումն». եւ ի Փրկիչն հայեցուցանելով՝ թէ «Իսկ սա ընդէ՞ր»: Արդ՝ ես ահա ըստ արժանի որոց գործեցին՝ ընկալայ զպատուհասն, եւ խոստովանիմ

առաջի հրեշտակաց եւ մարդկան. իսկ այլ առաքելանման մարդիկն ընդէ՞ր այսպիսունն եւ եւս առաւել քան զսոյնս դիպեալք ի յաշխարհիս ի յայսմ՝ խստագոյն վշտիւ վախճանեցան:

Երանելի փիլիսոփոսն Մովսէս, որ արդարեւ մինչդեռ էր ի մարմնի՝ ցանկ երկնային զօրացն էր քաղաքակից. ո՞չ ապաքէն ի տեղւոջէ ի տեղի աբեղեանդ Հայոց հալածական արարին: Ո՞չ զլուսաւորիչն եւ զտգիտահալած զգրեանն նորա՝ առ անգիտութեան փաթաղ-իկէս կոչէին. եւ այլ բազում ինչ իրօք թշնամանեալ՝ յետոյ ապա յաղագս այլոց ամօթոյ՝ զխաբէական զեպիսկոպոսութիւնս նման դեղոց մահու արբուցեալ սրբոյն՝ հեղծուցին: Որոյ ի ժամ վախճանին զի՛նչպիսի ահաւոր նզովս գրով ի վերայ զլիսաւորաց քահանայութեանդ ասացեալ է՝ ձեզէն իսկ գիտէք տեղեկացեալք....

... զտեառնէ, զնա կացոյց ի վերայ անչափ անհանգիստ աշխատութեանց եւ վաստակոյն՝ զցայգ եւ զցերեկ, ի լուսաւորութիւն աշխարհիս Հայոց: Զոսկերսն ի գերեզմանէն հանել տային եւ ի գետ արկանել: Զհրեշտականման այրն զՏէր՝ նոյն անհանգիստ հալածանօք վախճանեցուցին, որք եւ այժմ դեռ եւս անյագութեամբ քինով ընդ մեռելոյն կագին:

Անարատ եւ յամենեցունց յարգելի յոյսն տէր Խոսրովիկ, չեւ եւս հասեալ ի սահմանս մեր, մինչդեռ գայր ի ճանապարհի, եւ լուան՝ որպէս ի վերայ թշնամոյ ընդդէմ զինեցան, ասելով. «Ահա ո՞ւր գայ միւս եւս թարգմանն»: Եւ օրհնելոյն ի հեռաստանէ լուեալ զդռնչիւն մահաձայն աղեղանցն՝ աղօթեաց առ Բարձրեալն, եւ վաղվաղակի ընկալաւ զխնդիրն. որում եւ տենչալի նշխարացն այլք, եւ ոչ մեք, արժանի եղեն ընդունակութեան:

Այլ ի դէպ համարիմ ընդ նոսին յիշել եւ զտէր Աբրահամ զեպիսկոպոսն, որում ըստ ծայնի խորհրդոյն եւ չհանգուցանէր ի ծերութեանս, եւ կարող լինէի առ նմա զոնեա սուղ ինչ ժամանակ մնալ. թէպէտ եւ ոչ թերակատար գոլով սուրբ եւ ստոյգ հաւատ, զոր ուսեալ ի տղայութեանն յերանելոյ Աղանայ՝ կեամ նովիմբ ի նմին անփոփոխութեամբ մինչեւ ի վախճան կենցաղոյս իմոյ. այլ յաղագս իմաստաւոր բանի, ըստ նորա տեառն մեծ հրահանգին, շահեալ ի նմանէն՝ հանգոյն մեծի գանձու ամփոփելոյ հաշուէի զպարապումն զայն:- Յորոյ վերայ տեսեալ պարեգօտաւորաց զայրագնեալ իմն զօրհնելոյ տիկնոջ աւագի զմիտսն՝ ոչ ծանուցին առ ժամայն, նա աղաչելով զերանելի մայրն՝ հոգացեալ իբրեւ զեղբարս ի վերայ եղբօր. այլ առաւելս զայրացուցեալ գրգռելով՝ զկամացն իւրեանց նովաւ կատարեցին զհաճոյսն:

Եւ այսք այսպէս թշնամանեալք եւ հայիոյանօք հալածեալք, ոչ յերեկոյս ինչ ժամանակաց զրուցատրութեամբք յունեքէ համբաւուց ծանուցաւ մեզ, այլ առ մեօք իսկ եւ ի մերում ժամանակի եղեալ տեսաք զայս ամենայն: Իսկ զյառաջագոյն գրելոցս սուրբ արանցն, զորս ի Պատմութեանն նահատակին Գրիգորի դրոշմեալ յիշատակէ, զի՞նչ եւս ասացից,- զարդար եւ զարժանաւոր բարեպաշտ կաթողիկոսէն՝ զսրբոյն Ներսիսէ, եւ զկրօնաւոր առաքինոյն եւ զմեծ լուսաւորչէն Հայոց՝ զտէր Սահակայ, եւ զայլոց բազմաց, որոց ոչ բացեալ ի բարեբան զբերանս իւրեանց ի վերայ աշխարհիս այսորիկ՝ վախճանեցան:

Յաղագս որոյ երկնչիմ զարհուրեալ, մի՛ գուցէ եւ ի դոսա յարիցեն Աւետարանին սպառնալիքն, որ ասէ. «Ահաւասիկ ես առաքեմ առ ձեզ մարգարէս եւ իմաստունս եւ դպիրս, եւ ի նոցանէ սպանանիցէք եւ խաչիցէք եւ տանջիցէք ի ժողովուրդս ձեր, եւ հալածիցէք ի քաղաքէ ի քաղաք. որպէս զի եկեսցէ ի վերայ ձեր ամենայն արիւն արդար հեղեալ յերկիր, յարենէն Աբելի արդարոյ մինչեւ ցարիւնն Ջաքարիայ որդւոյ Բարեքայ, զոր սպանէք ի մէջ տաճարին եւ սեղանոյն. այո՛ ասեմ ձեզ, զի խնդրեցից յազգէդ յայդմանէ»: Այլ մխիթարիցիմք ի տգիտաց՝ առ ժողովուրդն միայն Հրէից կարծեցեալ զբանիդ ասացումն: Խոկասցի այնպիսին ուշադրելով. «Յարենէն, ասաց, Հաբելի արդարոյ», որպէս զի հայեցեալ ի ժամանակ սպանման նորա՝ ծանիցէ երկիւղիւ, թէ առ ամենեսեան է բանդ, որ նոյնպիսի գործոց լինին նմանողք:

Համարձակիմ ասել ի սոյնս յանդգնութեամբ եւ զայս եւս.- եւ եթէ ոչ իցեն ստոյգ կարծեցեալքս յինէն, դու տէր, քաղցրութեամբ զանց արարեալ՝ ներեսչի՛ր ինձ որպէս տկարամտի.- զի քոյում իսկ ամենասքանչ անձինդ, յորմանէ ամենայն մարդ ի Հայս, յաւագ եւ ի կրտսեր, հասեալ է մեծապէս օգտակարութիւն եւ գահ եւ փառք, իսկ ոմանց՝ եւ ի մահուանէ ի կեանս, եւ ի կորստենէ գտանել եւ ի միջի լինել, դու տէր, եղեալ ես պատճառ: Եւ արդ՝ տեսանելով զայդպիսի օր ըստ օրէ զքո տեառն յԱստուծոյ փառաւորութեանն լցեալ զհմտութիւն, որ պարգեւեալ առ նոսա բերեալ շքեղութիւնս եւ պարծանս, եւ թէ էր՝ կամէին գտանել հնարս՝ շատք էին, որ առ նախանձու չհատուցանէին զբարի փոխարէնս փոխանակ քո տեառնդ բարւոյն, այլ զնոցուն հակառակսն: Իսկ վերին արդարատես ակնարկումն չհայի ի չար կամացն խնդիրս, այլ իւր խնամակալութեանն յաջողութեամբ՝ կատարէ հանապազ անփոփոխութեամբ ի բարիս, ի փառաւորութիւն անուան իւրոյ սրբոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: